

H. G. WELLS

**BAŞLANGICINDAN
1946 ya KADAR**

VARLIK YAYINLARI

Faydalı Kitaplar serimiz dünyanın en önemli kitaplarından biriyle zenginleşmiş bulunuyor. Yeryüzünün kuruluşundan günümüze kadar dünyamızın tarihini anahatlarıyla çizen Wells'in ünlü eserinden söz edildiğini duymayan kalmış mıdır?

Wells, bu eserini ilkin geniş ölçüde meydana getirmişti, sonra, önsözünde anlattığı gibi, toplu bir halde olayları kavramak isteyenler için, bu eseri kısaltmaya gitmeden, yeni baştan bir «kısa dünya tarihi» yazdı. İşte bugün okurlarımızı sunduğumuz kitap budur ve ikinci dünya savaşını da içine alacak şekilde yenileştirilmiştir. Kitabın sonuna eklenen bir kronoloji cetveli de başlıca olaylara geçit resmi yaptırmaktadır.

K I S A
DÜNYA TARİHİ

H. G. WELLS

KISA DÜNYA TARİHİ

BAŞLANGICINDAN 1946 YA KADAR

İngilizceden çeviren :
ZİYA İSHAN

Üçüncü Basılış

V A R L I K Y A Y I N E V İ
Ankara Caddesi, İstanbul

FAYDALI KİTAPLAR: 3

Bu kitabın ilk baskısı ekim
1959'da, ikinci baskısı ağustos
1962'de yapılmıştır.

Varlık Yayınları, sayı: 1645
İstanbul'da Gül Matbaasında dizilmiş,
Dilek Matbaasında basılmıştır.
Ocak, 1972

İ Ç İ N D E K İ L E R

Önsöz	5
1. Mekân içinde dünya	7
2. Zaman içinde dünya	9
3. Hayatın başlangıçları	12
4. Balık çağı	14
5. Kömür bataklıkları çağı	18
6. Sürüngenler çağı	22
7. İlk kuşlar ve ilk memeliler	26
8. Memeliler çağı	30
9. Maymunlar ve yarı insanlar	34
10. Neanderthal adamı ve Rhodesia adamı	38
11. İlk hakikî insan	42
12. İptidaî düşünce	46
13. Ziraatin başlaması	50
14. İptidaî Neolitik medeniyet	55
15. Sümerlerde ve eski Mısır'da iptidaî yazı	59
16. İlk göçebe insanlar	63
17. İlk denizciler	66
18. Mısır, Babil ve Asuriler	71

19. İptidai Arifler	77
20. Son Babil İmparatorluğu	81
21. Yahudilerin eski tarihi	85
22. Yahudiyede rahipler ve peygamberler	90
23. Yunanlılar	94
24. Yunan - Pers harpleri	99
25. Yunanistan'ın ihtişam devri	103
26. Büyük İskender'in imparatorluğu	106
27. İskenderiye müzesi ve kütüphanesi	110
28. Gautama Budda'nın hayatı	114
29. Kral Asoka	119
30. Konfüçyus ve Lao-Tse	121
31. Roma tarih alanına giriyor	126
32. Roma ve Kartaca	131
33. Roma İmparatorluğunun büyümesi	135
34. Roma ile Çin arasında	146
35. Roma İmparatorluğunda halkın yaşayış tarzı ...	150
36. Roma İmparatorluğu devrinde dinî gelişme ...	156
37. İsa'nın öğretimi	162
38. Hristiyan doktrininin gelişmesi	168
39. Barbarlar imparatorluğu ikiye bölüyorlar	172
40. Hunlar ve Batı imparatorluğunun sonu	176
41. Bizans ve Sasan imparatorluğunun sonu	182
42. Çin'de Sui ve Tang sülâleleri	186
43. Hz. Muhammed ve İslâmiyet	188
44. Arapların satvet yılları	191
45. Lâtin hristiyanlığının gelişmesi	195
46. Haçlı seferleri ve papalar hâkimiyeti	202
47. Serkeş hükümdarlar ve büyük nifak	211
48. Moğol fütuhâtı	220
49. Avrupa'da fikir uyanışı (Rönesans)	224
50. Lâtin kilisesinin ıslâhı (Reform)	233
51. İmparator V. Karl (Şarlken)	237
52. Avrupa'da siyasi tecrübeler ve büyük Monarşi, parlâmentolar çağı	245
53. Asya'da ve denizaşırı ülkelerde Avrupalıların ye- ni imparatorlukları	256

54.	Amerika istiklâl harbi	261
55.	Fransız ihtilâli ve monarşinin ihyası	266
56.	Avrupa'da Napoléon'dan sonra barış	274
57.	Tatbiki bilimin gelişmesi	278
58.	Sanayi inkılâbı	287
59.	Zamanımızın siyaset ve toplum gelişmesi... ..	291
60.	Amerika'da Birleşik Devletlerin gelişmesi	301
61.	Almanya'nın Avrupa'da üstünlüğe yükselmesi	310
62.	Yeni denizaşırı İmparatorlukları	312
63.	Avrupalıların Asya'ya tecavüzü	318
64.	1914 te Britanya imparatorluğu	323
65.	Avrupa'da silâhlanma ve 1914 harbi	326
66.	Rusya'da yeni düzen	330
67.	Milletler Cemiyeti	338
68.	Milletler Cemiyetinin başarısızlığı	344
69.	İkinci Dünya Harbi	356
70.	1941 den sonrası	370

Ö N S Ö Z

Hemen hemen bir roman gibi kolay okunabilecek şekilde hazırlanmış olan bu **Kısa Dünya Tarihi**, tarih alanındaki bilgilerimizin tafsilât ve teferruattan azade ve en umumî bir şekilde izahını teşkil eder. Bu izah tarih alanının umumî bir bakışla görülmesini mümkün kılacak, her hangi bir memleket tarihinin özel bir devrini inceleyecek olan bir kimsenin ihtiyacını hissedeceği çerçeveyi sağlayacaktır. Kitap, aynı zamanda, müellifin daha tam ve mufassal olan **Dünya Tarihinin Umumî Hatları** adlı eserini okumaya başlamadan evvel, hazırlama mahiyetinde ve istifadelî bir şekilde gözden geçirilebilir. Fakat bu eserin asıl gayesi, **Dünya Tarihinin Umumî Hatları**'ndaki haritaları ve kronoloji cetvellerini inceleyecek zamanı olmayan, fakat insanlığın büyük macerasına ait unutulmuş veya dağınık bilgilerini tazeleyip, derli toplu bir hale getirmek arzusunda olan kimselerin ihtiyacını karşılamaktır. Bu eser, sözü geçen büyük kitabın hülâsasî veya teksif edilmiş bir şekli değildir. Çünkü o kitap kendisine tespit etmiş olduğu hedefler çerçevesi içinde daha fazla kısaltma kabul edemez. Bu yeni eser yeni baştan tasarlanıp kaleme alınmış olan daha fazla umumileştirilmiş bir Tarih'tir.

MEKÂN İÇİNDE DÜNYA

Dünyamızın hikâyesi hâlâ pek eksik olarak bilinen bir hikâyedir. Bundan iki yüz yıl önceye kadar insanlar yalnız son üç bin küsur yılın tarihini biliyorlardı. Ondan evvel olup bitenler birtakım efsane ve nazariyelere mevzu teşkil ediyordu. Medenî dünyanın büyük bir kısmında dünyanın İsa'dan önce 4004 yılında birdenbire yaratıldığına inanılıyor ve bu yolda öğretim yapılıyor, fakat bilginler bu olayın o yılın ilkbaharında mı yoksa sonbaharında mı meydana geldiği hususunda müttelik bulunmuyorlardı. Hayal eseri olan bu kesin ifadeli hatâ bir taraftan Tevrat metninin haddinden fazla lafzî bir tarzda yorumlanmasına, bir taraftan da bu mesele ile ilgili birtakım keyfî din faraziyelerine dayanıyordu. Din mürebbileri o zamandan beri bu düşünceleri terk ettiler, bugün içinde yaşadığımız kâinatın görünüşe göre pek büyük ve belki de sonsuz bir zamandan beri var olmuş bulunduğu kabul ediliyor. Hiç şüphe yok ki, bu görünüşün bizi yanıltan tarafları olabilir, çünkü bir odanın iki nihayetine karşılıklı aynalar koymak suretiyle de o oda sonsuz gibi görülebilir. Fakat içinde yaşadığımız kâinatın sadece altı yedi bin yıllık bir hayatı olduğu fikri bugün tamamiyle çürümüş bir fikirdir.

Dünya şimdi herkesin bildiği gibi küremsidir, yâni hafifçe basık portakal şeklindedir, çapı 8.000 mil kadardır. Şeklinin küresel olduğu 2500 yıla yakın bir zamandan beri hiç olmazsa mahdut sayıda zeki insanlarca bilinmektedir, fakat ondan önce dünya, dümdüz zannediliyor, ve ortada, onun gökle, yıldızlarla ve gezegenlerle olan münasebetleri hakkında, şimdi bize çok hayalî mahiyette görünen bir-

takım fikirler dolaşıyordu. Şimdi biz onun her yirmi dört saatte bir kendi eksenini etrafında döndüğünü (bu eksen ekvatordaki çaptan 24 mil kadar kısadır), gecelerin ve gündüzlerin bundan ileri geldiğini, yavaşça değişen ovalimsi bir yörünge boyunca bir yılda güneşin etrafını devrettiğini biliyoruz. Arzın güneşe mesafesi doksan bir buçuk milyon iki yüz elli bin mil arasında değişir.

Arzın etrafında ve ondan ortalama 239.000 mil uzakta ay dediğimiz küçük bir küre döner. Arzla ay güneşin etrafında dolaşan biricik cisimler değildir. Bunlardan başka otuz altı ve yetmiş yedişer mil mesafelerde Merkür (Utarid) ve Venüs (Zühre) gezegenleri vardır; arzın yörüngesi ötesinde de, bir sürü daha küçük cisimlerin teşkil ettiği kuşaktan sarfınazar, sırasıyla ortalama 141, 483, 1.782 ve 2.793 milyon mil mesafelerde Mars (Merih), Jüpiter (Müşteri), Satürn (Zuhâl), Üranüs ve Neptün yarı gezegenleri vardır. Milyonlarca mille ifade edilen bu rakamları kavramakta insanın zihni çok güçlük çeker. Okuyucunun tahayyül melekesine yardım etmek üzere, güneşle gezegenleri daha kolayca kavranabilecek küçük ölçülere irca edeceğiz:

Arzı bir inç çapında mini mini bir top kadar kabul edersek, güneş ondan 323 yarda uzakta, yani 4-5 dakika yürüyüş mesafesinde ve dokuz kadem genişliğinde kocaman bir küre olur. Ay, dünyadan iki buçuk kadem uzakta bir bezelye tanesi kadar kalır. Arzla güneş arasında, güneşten sırasıyla 125 ve 233 yarda mesafelerde Merkür ve Venüs iç gezegenleri yer alır. Bu cisimlerin çepeçevre etraf ve civarında, güneşten 490 yarda ötedeki Mars'a gelinceye kadar, boşluk bulunur. Sonra bir mil kadar ötede bir kadem çapındaki Jüpiter, daha sonra iki mil kadar ötede Satürn, dört mil ötede Üranüs ve nihayet altı mil ötede Neptün gelir. Ondan sonra binlerce mil boyunca, havada yüzen küçük küçük seyreltik buhar kalıntıları müstesna olmak üzere, sonsuz bir boşluk. Bu ölçüde, en yakın yıldızın arza mesafesi 50.000 mil olur,

Bu rakamlar, içinde hayat dramının sürüp gittiği sonsuz mekân boşluğu hakkında belki bir fikir edinilmesine yarıyacaktır.

Bütün bu muazzam mekân boşluğunda hayata dair kesin bilgiye sahibolduğumuz yer yalnız arzımızın sathıdır. Hayat, bizi arzın merkezinden ayıran 4.000 milin ancak üç küsur miline kadar, arzın sathı üzerinde de sadece beş mile kadar nüfuz edebiliyor. Görünüşe göre, bu hudutlar dışında mekânın olanca sonsuzluğu boş ve cansızdır.

Okyanuslarda yapılan en derin taramalar beş mil derinliğe inmiştir. Gökyüzü istikametindeki hudut ise, yirmi milin altında gibi görünüyor. Hiç bir kuş beş mil yükselmez; uçaklar tarafından yükseklere çıkarılan küçük kuşlar ve böcekler bu seviyenin çok aşağısında baygın düşerler.

2

ZAMAN İÇİNDE DÜNYA

Arzın yaşı ve menşei hakkında son elli yıl zarfında fen adamları tarafından birçok değerli ve enteresan nazariyeler ortaya atıldı. Fakat fizik ve astronomi bilimleri henüz kâfi derecede gelişmemiş olduklarından, bu gibi nazariyeler birer tahminden ibaret kalıyor. Umumi temayül küremizin tahmini yaşını gitgide arttırmak şeklinde belirmiştir. Şimdi, arzın 2.000.000.000 yıldan uzun bir zaman güneşin etrafında fırıl fırıl dönen bağımsız bir gezegen hayatı geçirmiş olması muhtemel görülüyor. Bu zaman süresi iki milyar yıldan çok daha fazla da olabilir. Bu, havsalaya sığmasına imkân bulunmayan bir zaman süresidir.

Çok uzun süren bu bağımsız hayat devresinde önce arz ve güneşin etrafında dönen diğer gezegenler, fezada alabildiğine dönüp dolaşan serpinti halinde maddeler olmuş olabilirler. Gökyüzünün teleskopla incelenen bazı kısımlarında, bir merkez etrafında döner gibi görünen, nebula

helezonu dediğimiz, bulutumsu bir maddeye ait ışıklı helezonlar farkedilir. Birçok astronomlar, güneşle gezegenlerinin de bir zamanlar böyle bir helezon halinde bulunduklarını ve kendilerini teşkil eden maddelerin yoğunlaşarak bugünkü şekilleri aldıklarını farzediyorlar. Bu yoğunlaşma ölçülemeyecek kadar uzun bir zaman boyunca devam etmiş, ve uzaklık derecesini yukarıda rakamlarla belirtmiş bulduğumuz bir geçmişin sonunda dünya ile onun ayrı ayrı birer hüviyet kazanmışlardır. Bu iki gezegen o zamanlar şimdikinden çok daha hızlı dönüyorlardı; güneşe uzaklıkları daha azdı; güneşin etrafında daha süratle devrediyorlar ve muhtemelen yüzeyleri ak-kor halinde veya erimiş halde bulunuyordu. Güneşin kendisi de şimdikinden çok daha büyük, alev alev yanan parlak bir cisimdi.

Bu sonsuz zaman süresinin başlangıçlarına dönüp, arızımızı tarihinin bu ilk safhasında görmemiz mümkün olsa, şahidi olacağımız sahne zamanımıza ait herhangi bir sahneden çok fazla bir demirhane ocağının içi veya henüz soğuyup kurumamış bir lâv akıntısının yüzeyine benzeyen bir şey olur. Bu sahnede sudan eser yoktur, çünkü oradaki suyun hepsi fırtınalı bir kükürt ve metal buharları atmosferi içinde, kızgın buharlar halindedir. Bütün bunların ortasında bir erimiş kaya okyanusu fokur fokur, kaynayaarak muazzam girdaplar meydana getirir. Ateş gibi kızgın bulutlarla dolu bir gökte koşuşan güneşle ayın göz kamaştıran parıltıları sıcak bir alev rüzgârı gibi kayıp geçerler.

Milyonlarca yıl birbirini kovaladıkça, bu ateşin sahne yavaş yavaş volkan ağzı görünüşünü kaybeder. Gökteki buharlar alçalmaya başlar ve başlarımızın üzerinde daha az yoğun bir hal alır. Erimiş maddelerin teşkil ettiği denizin yüzeyinde, katılaşmaya başlayan kayalara ait bütün cüruf kabukları peyda olup olup battıkça yerlerini yüzen başka maddeler alır. Şimdi gitgide daha uzaklaşan ve küçülen güneşle ay, gökte daha az süratle koşarlar. Ay, daha küçük olduğu için, artık ak-kor halinden çok daha alçak

derecelerde soğur ve güneşin ışığını kâh gizleyerek, kâh aksettirerek bir sıra tutulmalar veya tolunaylar meydana getirir.

İşte böylece, zamanın sonsuzluğu içinde son derece yavaş bir ilerleyişle, arz gitgide üzerinde yaşadığımız arza benzeye benzeye nihayet öyle bir çağ gelir ki, soğuyan havada bulutlar yoğunlaşarak bulutlar halini alır ve ilk yağmur aşağıdaki ilk kayalar üzerine düşerek onları çizirdir. Sonsuz bin yıllar boyunca arzın suyunun çoğu hâlâ atmosferde buhar halindedir, fakat artık aşağıda billûrlaşıp taşlaşan kayalar üzerinden sıcak su akımları geçer ve bu akımlar su birikintilerine ve göllere döküntüler ve çökelekler taşır.

Nihayet, bir insanın arz üzerinde dikilip etrafına baktığı, yaşadığı bir safhayı hazırlayan şartların meydana gelmiş olması icabeder. Arzı o zamanlar ziyaret edebilseydik, fırtınalı bir gök altında, toprağa benzer bir şeyi veya canlı bir bitki eseri bulunmayan lâv benzeri büyük kayalar üzerinde durmamız icabederdi. Bildiğimiz en şiddetli kasırgalardan daha azgın sıcak rüzgârların, bugünkü daha mülâyim, daha yavaş hareketli arzımızın bilmediği şiddetli sağanakların hücumuna uğrardık. Bu sağanakların kaya döküntüleriyle çamurlaşan suları etrafımızdan akıp giderek seller halinde birleşirler, derin boğazlar ve kanyonlar açar açar hızla ilerleyerek tortularını ilk denizlere çökertirlerdi. Bulutların arasından da gökte ilerleyişi takibedilebilen kocaman bir güneş farkedilir, gerek onun gerek ayın arkasından günlük depremler ve altüst olmalar meydana gelirdi. Ve bugün arza daima aynı yüzünü gösteren ay, o zamanlar, şimdi inatla gizlemekte bulunduğu tarafını da gösterir, ve dönüşü gözle takibedilebilirdi.

Arzın hareketi ağırlaşır günler uzadıkça, güneş de daha uzaklaştı ve daha mülâyim bir hal aldı; ayın gökte ilerleyişi de yavaşladı; yağmurun ve fırtınanın şiddeti azaldı, ilk denizlerdeki su çoğaldı ve artık küremizin yüzünü kap-

layan okyanusta toplanmaya başladı. Fakat arzda henüz hayat mevcut değildi, denizlerde canlı varlıklar yoktu, kayalar da çırcıplaktı.

3

HAYATIN BAŞLANGIÇLARI

Tarihten önceki hayata dair bildiklerimiz, geniş ölçüde, tabakalanmış kültelerdeki canlı varlıklara ait izlerden ve fosillerden elde edilmiştir. Şistli kil, arduvaz, kireçtaşı ve kumtaşı içinde muhafaza edilmiş durumda kemikler, kabuklar, lifler, saplar, meyve, ayak ve tırnak izleri gibi şeyler ve bunların yanında ilk med ve cezirlerin kıyı izlerini ve ilk yağmurların yerdeki izlerini bulmaktayız. İşte arzımızın tarihi, kültelerdeki bu belgelerin sabırla incelenmesi yoluyla elde edilen bilgilerin birbirine eklenmesiyle tesbit edilmiştir. Bu kadarı bugün herkesin bildiği bir şeydir. Tortusal külteler ile üstüste muntazam tabakalar halinde bulunmazlar; bunlar tekrar tekrar tarumar edilip yakılan bir kitaplıktaki kitap yaprakları gibi buruşmuş, eğrilmiş, delik deşik olmuş, bükülmüş ve birbirine karışmışlardır. İşte külte belgeleri bunların incelenmesine hasredilmiş ömürler sayesinde bir düzene sokulmuş ve okunabilmiştir.

Jeologlar en eski kütelere azoik (hayatsız) derler, çünkü bu kütelere hayat izi görülmez. Bu külteler Kuzey Amerika'da büyük alanlar kaplarlar, kalınlıkları da o kadar büyüktür ki, jeologlar bunların jeolojik çağların en az yarısını temsil ettiklerine hükmediyorlar. Arada kara ile denizin ilk defa birbirinden ayrılmasından sonraki büyük zaman aralığının yarısı bize hayata dair eserler bırakmamıştır. Bu kütelere de med ve cezir ve yağmur izleri bulunabiliyor, fakat canlı bir varlığa ait bir iz veya bir kalıntı görülüyor.

Jeolojik çağların daha yenilerine geldiğimiz zaman, eski hayata ait alâmetler görünmeye başlar ve çoğalır. Arz

tarihinin bu eski izleri bulduğumuz çağına jeologlar Alt Paleozoik Çağı diyorlar. Bu çağda hayatın başlamış bulunduğunu gösteren emareler nisbeten basit ve sevimli şeylerdir: Deniz kabukları, zoofitlerin sapları ve çiçeğe benzeyen başları, yosunlar, deniz solucanlarına ve kabuklarına ait yol izleri ve kalıntılar. En önce, ağaç bitine benzeyen yaratıklar, ve ağaç biti gibi yusuvarlak olabilen sü-rünge yaratıklar, trilobitler, meydana çıkmıştır. Sonra, bir kaç milyon yıl boyunca, dünyanın evvelce görmüş olduğu yaratıklardan çok daha hareketli ve kuvvetli yaratıklar olan bazı deniz akrepleri gelir.

Bu yaratıkların hiçbirisi pek büyük değildi. En büyükleri arasında, dokuz kadem uzunluğundaki deniz akrepleri vardı. Bu çağda bitkisel ve hayvansal olarak herhangi bir kara hayatı alâmetine rastlanılamaz; ne balık, ne de omurgalı yaratık vardır. Esas itibariyle, bizlere arz tarihinin bu devrinden izlerini bırakmış olan bütün bitkiler ve hayvanlar, sığ sulara veya medlerle cezirler arasına ait olan yaratıklardır. Bugünkü arz üzerinde Alt Paleozoik Çağı'na ait kültelerdeki bitki ve hayvanlar hakkında büyüklük dereceleri hariç olmak üzere bir fikir edinmek istersek, bir kayadaki su birikintisinden veya bir durgun suyun yüzünden bir damla su alarak mikroskopla incelememiz kâfi gelir. Bu damlanın içinde bulacağımız küçük kabuklular, mini mini deniz kabukları, motifler ve yosun nev'inden bitkilerle bir zamanlar küremizde hayatın en ileri şeklini temsil etmiş olan daha büyük ve kaba saba tavırlı prototipler arasında hayret edilecek bir benzerlik buluruz.

Bununla beraber, Alt Paleozoik Çağı'nın arzımız üstünde hayatın ilk başlangıçlarını temsil eden hiçbir şey vermediğini göz önünde bulundurmamak iyi olur. Bir yaratığın kemiği veya başka sert kısımları olmadıkça, bu yaratık bir kabuk taşımadıkça veya çamur üstünde karakteristik ayak veya yol izleri bırakacak kadar büyük ve ağır olmadıkça, geçmişteki varlığını gösterecek fosilleşmiş izler bırakmış olması kabul edilemez. Bugün dünyamızda yüz binlerce ne-

vi yumuşak vücutlu hayvan vardır ve bunların gelecekteki jeologların keşfetmesine yarıyacak herhangi bir iz bırakacakları tasavvur olunamaz. Dünyanın geçmişinde de bu gibi yaratıklardan milyonlarca nevi yaşamış, üremiş, gelişmiş ve kendilerine ait hiçbir iz bırakmadan telef olmuş olabilirler. Azoik, yâni, hayatsız denilen çağın sığ ve sıcak göl ve denizlerinde, neveleri sonsuz denecek kadar çok, sevimli, peltensi, kabuksuz ve kemiksiz yaratıklar kaynaşmış, ve med ve cezir aralarına ait kültelerle kıyıları köpüğü andıran bir sürü yeşil bitki kaplamış olabilir. Bir bankanın kayıt defterleri nasıl ki, o banka civarında oturan herkesin mevcudiyetini tesbit etmezse, kültelerdeki belgeler de geçmişteki hayatın teferruatını tam olarak tesbit edemezler. Bir yaratık nev'inin belgeler serisine girebilmesi için yassı veya deniz minaresi şeklinde bir kabuk, bir zırh veya kireçli bir sap, velhasıl sonraki çağlara kalabilecek bir şeyler ifraz etmeye, meydana getirmeye başlamış olması lâzımdır. Fakat fosil izleri taşıyan çağlardan önceye ait bir çağın kültelerinde, bazen, bir bileşik karbon şekli olan grafit bulunmaktadır, ve bazı jeoloji bilginleri bu maddenin bilinmeyen canlı yaratıkların fizyolojik faaliyetleri neticesinde birleşik bulunduğu cisimden ayrılmış olabileceğini düşünüyorlar.

4

BALIK ÇAĞI

Dünyanın sadece birkaç bin yıllık hayatı olduğu farzedilen günlerde türlü türlü bitki ve hayvan nevelerinin birer birer ve aynen bugünkü şekilleriyle yaratıldıklarına ve bu şekillerinin bir daha değişmemiş olduğuna inanılıyordu. Fakat, insanlar, kültelerdeki belgeleri keşfedip incelemeye başlayınca, bu inancın yerini birçok nevelerin çağlar boyunca yavaş yavaş değişip gelişmiş olabileceği düşüncesi

aldı ve bu da Organik İstihale nazariyesinin meydana gelmesine yol açtı. Bu nazariyeye göre, yeryüzündeki, gerek hayvansal, gerek bitkisel bütün hayat neveleri tâ Azoik (hayatsız) denilen denizlerde yaşamış ve bünyesiz denilecek kadar basit hayat şekillerinin yavaş ve devamlı değişimleriyle bugünkü hale gelmişlerdir.

Bu Organik İstihale meselesi de arzın yaşı meselesi gibi geçmişte pek şiddetli münakaşalara konu teşkil etmiştir. Bir zamanlar, organik istihaleye inanmanın birtakım meçhul sebeplerden dolayı Hristiyanlık, Yahudilik ve Müslümanlık akideleriyle bağdaşamıyacağı ileri sürülmüştür. Fakat, artık o zamanlar geçti. Şimdi Katolik, Protestan, Yahudi ve İslâm din ve mezheplerine mensup insanlar, bütün canlı yaratıkların müşterek bir menşee sahip oldukları yolundaki bu daha yeni ve daha geniş kanaati benimsemekte serbesttirler.

Hayatı fertler temsil eder. Bu fertler belirli şeylerdir, ne yığın ve kütle halindedirler ne de cansız maddeden meydana gelmiş sınırsız ve hareketsiz billûrlardır. Kendilerinde cansız maddelerde bulunmayan iki özellik vardır. Başka maddeleri temessül ederek, onları kendilerinin bir kısmı haline getirirler, ve kendi aralarında çoğalırlar. Yerler ve ürerler. Umumiyetle kendilerine benzemekle beraber, kendilerinden daima biraz farklı olan başka fertler meydana getirirler. Bir fertle ondan hasıl olan fertler arasında nevi ve aile benzerliği olmakla beraber, aralarında ferdi bir fark da vardır, ve bu, her nevi için hayatın her safhası için böyledir.

Fertlerin niçin asıllarına benzediklerini veya niçin onlardan farklı olduklarını bugün fen adamları izah edemiyorlar. Fakat mutlaka hem asıllarına benzediklerine, hem de onlardan farklı olduklarına bakarak, ilme muhtaç olmaksızın sadece sağduyu ile de anlaşılır ki, bir nev'in içinde yaşadığı şartlar değişecek olursa, o nev'in de bu değişikliklerle ilgili bir değişmeye uğraması icabeder. Bir nev'in herhangi bir neslinde, o nev'i içinde yaşayacağı yeni şart-

lara daha uygun bir hale getirecek ferdi farklara sahip fertler bulunduğu gibi, ferdi farkları yüzünden yaşamaları zorlaşanları da bulunabilir. İmdi, genel olarak, birinci şekilde olanlar ötekilerden daha uzun yaşarlar, daha çok ürürler ve böylece nesiller birbirini kovaladıkça, bahis konusu nev'in bütünü iyilik istikametinde değişikliğe uğrar. Tabii İstıfa denilen bu olay, bir ilim nazariyesi olmaktan ziyade, üreme ve ferdi fark olaylarından çıkan zarurî bir neticedir. Nevileri değişikliğe uğratan, yokeden veya muhafaza eden, ilmin de henüz tâyin ve târif edemediği birçok müessir kuvvetler mevcut olabilir; fakat hayatın başlangıcından beri devam edegelen bu tabii ıstıfayı inkâr eden insan, ya cahildir, ya en basit hayat olaylarını bilmez, ya da düşünmekten âcizdir.

Birçok ilim adamları, hayatın ilk başlangıcı hakkında nazariyeler yürütmüşlerdir ve bu nazariyeler, ekseriya çok ilgi çeken şeylerdir, fakat gene de hayatın nasıl başlamış olduğuna dair kesin bilgi ve inandırıcı delil henüz yoktur. Fakat hemen hemen bütün selâhiyetler hayatın muhtemelen, güneşle aydınlanan hafifçe tuzlu sulardaki çamur veya kumda başlamış olduğunu, med ve cezir aralarını temsil eden kıyı şeritlerine yayıldığını, oradan da açık denize çıktığını kabul ediyorlar.

Arzın bu ilk zamanları kuvvetli med ve cezirlerin ve cereyanların hüküm sürdüğü zamanlardı. Hayatı temsil eden fertler, kıyılara sürüklenerek kurumak veya denize açılınca batarak hava ve güneşin nüfuz edemediği derinliklerde helâk olmak suretiyle daimî bir tahribe uğramışlardır. Başlangıçtaki şartlar, kökleşip tutunmak yolundaki temayülleri, kuruma tehlikesinden koruyacak deri ve kabuk gibi şeyler meydana getirme temayüllerini geliştirmiştir. Arzın en erken zamanlarından itibaren, ferdin tada karşı hassasiyeti onu gıdaya doğru yöneltmiş, ışığa karşı hassasiyeti de onun denizlerin karanlık dibinden ve mağaralarından kurtulmasını veya tehlikeli sığların aşırı aydınlığından kaçmasını sağlamıştır.

Canlı yaratıklara ait ilk deniz kabukları ve mahfazalar, muhtemelen, mütaarrız düşmanlara karşı olmaktan ziyade, kuruma tehlikesine karşıydı. Bununla beraber, diş ve tırnaklar arızımızın tarihine erken girmişlerdir.

İlk su akreplerinin büyüklük derecelerinden evvelce bahsetmiştik. Bu gibi yaratıklar, uzun çağlar boyunca hayatın en kudretli temsilcileri olarak kalmışlardır. Sonra, Paleozoik Çağı kültelerinin Silür denilen ve birçok jeologların şimdi 500.000.000 yıllık tahmin ettikleri bir bölümünde, gözleri ve dişleri ve yüzme kabiliyeti olan, umumiyetle daha kuvvetli cinsten yeni tipte bir yaratık ortaya çıkıyor. Bunlar, bilinen ilk belkemikli hayvanlar olan balıklar, ilk omurgalılarıdır.

Bu balıklar, daha sonra gelen ve Devon külteleri denilen külteler bölümünde pek çoğalırlar, ve külteler tarihçesinin bu devrinde bunlara o kadar sık rastlanır ki, bu çağa Balık Çağı adı verilmiştir. Bugün nesilleri yokolmuş balıklar ve şimdiki köpek ve mersin balıkları ailesinden başka birtakım balıklar suların içinde koşuşuyorlar, suyun dışına sıçırıyorlar, yosunlar arasında besleniyorlar, birbirlerini kovalayıp yutuyorlar, arzın sularına yeni bir canlılık veriyorlardı. Bunların hiçbirisi bugünkü ölçülerimize göre fazla büyük değildi. Pek azının iki üç kademden uzun boyu vardı, fakat bazı istisnai şekillerin uzunluğu yirmi kademi buluyordu.

Jeoloji bilimi bu balıkların cetleri hakkında bize hiçbir şey öğretmiyor. Bunlar, kendilerinden önce gelen balıklarla münasebettar gibi görünmezler. Zoologlar bu balıkların cetleri hakkında çok ilgi çekici görüşler ileri sürmüşlerdir; fakat onlar, bu görüşlere, bu balıkların bugün hâlâ yaşayan akrabalarına ait yumurtaların gelişmesini ve başka kaynakları incelemek suretiyle varmışlardır. Görünüşe göre, omurgalıların cetleri yumuşak vücutlu yaratıklardı ve belki sert kısım olarak ilkin ağızlarında dişler çıkmaya

başlamış olan küçücük yüzücü yaratıklardı. Kedi veya köpek balığının dişleri ağzının taban ve tavanını kaplar, ve dudaklarından itibaren, vücudünün en büyük kısmını örten ve yassılmış dişi andıran pullar halini alır. Jeoloji tarihinde balıkların ilk omurgalılar olarak geçmişin karanlığından aydınlığa çıkmaları onların bu pullanma devirlerine rastlar.

5

KÖMÜR BATAKLIKLARI ÇAĞI

Balık Çağında karalar görünüşe göre, tamamiyle hayattan mahrumdu. Kayaların teşkil ettiği sarp yamaçlar ve yüksek arazi, güneşin ve yağmurun altında çıplak yatıyorlardı. Bizim toprak dediğimiz şey yoktu - çünkü henüz ne toprağın meydana gelmesine yardım eden solucanlar, ne de kaya parçalarını nebati toprak haline getiren bitkiler vardı. Yosundan eser yoktu. Hayat henüz yalnız denizdeydi.

Çıplak kayaların teşkil ettiği bu dünyada büyük iklim değişiklikleri hüküm sürüyordu. Bu iklim değişikliklerinin sebebi çok karışıktı ve bunlar hâlâ bugün bile tâyin ve tesbit edilmeye muhtaçtırlar. Arz yörüngesinin şekil değiştirmesi, dönme eksenini kutuplarının tedricen kayması, kıt'anın şeklinde meydana gelen tahavvüller, ve hattâ muhtemelen güneşin sıcaklık derecesindeki oynamalar yüzünden arzın sathı kâh büyük parçalarıyla uzun süren soğuk ve buz devrelerine dalmış, kâh milyonlarca yıl boyunca gezegenimizin yüzeyinde sıcak veya mutedil bir iklim sürüp gitmiştir. Görünüşe göre, dünyanın tarihinde büyük iç faaliyeti safhaları olmuş, içeride biriken tazyikler milyonlarca yıl müddetle volkan indifa hatları boyunca dışarıya uğramış ve büyük değişikliklere ve kürenin dağ ve kıt'a hatlarının yeni şekiller almasına sebeb olmuş ve böyle-

ce denizin derinliğini ve dağların yüksekliğini arttırmış, iklimler arasındaki farkı büsbütün çoğaltmıştır. Bunların arkasından büyük çağlar boyunca nisbi sükûnet hüküm sürmüş, don, yağmur ve nehir, dağları aşındırarak büyük çamur kütlelerini sürüklemiş ve böylece deniz diplerini doldurarak yükseltmiş, gitgide daha az derin bir hale gelen deniz de gittikçe karalara daha çok yayılmıştır. Dünyanın tarihinde «yüksek ve derin» çağlar ve bir de «alçak ve düz» çağlar mevcudolmuştur. Arz kabuğunun katılaşmasından beri, dünya sathının gitgide soğumuş olduğu zannını akıldan çıkarmak lâzımdır. O büyük soğuma sona erdikten sonra, arzın içindeki hararet, satıhtaki şartlara tesir etmez olmuştur. Aşırı derecede bol buz ve kar devrelerine, yâni «Buz Çağı»na ait emareler mevcuttur, ve bunlara Azoik devirde bile rastlanıyor.

Hayatın fiilen sulardan karaya yayılması ancak Balık Çağı'nın sonlarına doğru, sığ denizlerin ve tuzlu balıkların pek geniş ölçüde yaygın bulundukları bir devirde mümkün olmuştur. Şüphe yok ki, bu devirde pek bol miktarda ortaya çıkan canlı şekillerinin ilk tipleri, milyonlarca yıl devamınca nadir ve müphem bir tarzda gelişmişlerdir. Fakat, yaşamalarına en elverişli şartlar sözü geçen devirde hâsıl olmuştur.

Tabii, suların karaları istilâ ettiği bu devirde, bitkiler hayvan şekillerinden evvel varolmuşlardır, fakat muhtemelen hayvanların karaya çıkışı, bitkilerin çıkışını pek yakından takibetmiştir. O sırada, bitkilerin halletmek zorunda kaldıkları ilk mesele; kızgın suların çekilmesinden sonra, güneş ışığı altında yapraklarını dik tutmalarını sağlayacak sert bir mesnede olan ihtiyaçlarıydı; ikinci mesele, artık uzaklaşan ve aşağı seviyelerde bataklıklar teşkil eden sulardan bitkilerin faydalanmakta uğradıkları güçlükü. Her iki mesele de, hem bitkiye meşnet vazifesi gören, hem de yapraklara su taşıyan bir odun dokusunun meydana gelmesiyle hallolundu. Böylece, bu devre ait Kül-

te Belgelerinde birdenbire bol miktarda ve büyük bir çeşitlilikle ağaç cinsinden ve birçoğu büyük boyda bataklık bitkileri, büyük ağaç yosunları, ağaç yaprakları, atkuyrukları ve benzeri şeyler ortaya çıkar. Ve bunlarla birlikte çağlar, birbirini takibettikçe, büyük çeşitlilikle hayvan şekilleri sudan çıkıp karaya yayılırlar. Bunlar arasında kırkayaklar, daha çok ayaklılar, ilk iptidai böcekler vardır; eski dev yengeçler ve deniz akrepleri cinsinden olan ve ilk örümceklere, ilk akreplere dönüşen yaratıklar vardır; ve omurgalı hayvanlar vardır.

İlk böceklerden bazıları pek cesim yaratıklardı. Bu devre ait ejder sineğin kanat açıklığı yirmi dokuz inç kadardır.

Bu yeni yaratıklar hava teneffüs etmeye muhtelif şekillerde intibak etmişlerdir. O zamana kadar da bütün hayvanlar suda çözünük havayı teneffüs etmişlerdi ve şüphesiz ki, bu hal bütün hayvanların yapmak zorunda bulundukları bir şeydi. Fakat o devirde hayvanlar, kendilerine lâzım olan nemliliği kendiliklerinden hâsıl etme kudretini kazanmakta idiler. Bugün, ciğerleri tamamen kuru olan bir adam, havasızlıktan boğulur; havanın ciğerlerin sathından kana nüfuz edebilmesi için bu sathın nemli olması lâzımdır. Hava teneffüs etmeye intibak etme, ya derinin bir kısmının buharlaşmaya mâni olan mâlum galsamalar halini alması ile, yahut da vücudun iç kısmında borular veya başka teneffüs cihazları teşekkül etmesi ve bunların sulu bir ifrazla nemlenmesiyle olur. Omurgalılar familyasının cediti eski balıkların teneffüsünü sağlamış olan galsamalar, karada da teneffüsü temin edecek şeyler değildi; hayvanlar âleminin bu faslında vücudun iç kısmına yerleşmiş bir cihaz olan akciğer şeklini alan nesne, balığın hava keseleri olmuştur. Hem suda, hem karada yaşayan hayvanlar, zamanımızın kurbağaları ve su kertenkeleleri, hayata su içinde başlarlar ve galsamalarla teneffüs ederler; sonradan akciğer, birçok balıkların hava keselerinin yaptığı gibi, hançerenin bir kese gibi kabarıp şişmesi şek-

linde teşekkül ederek teneffüs vazifesini üzerine alır, hayvan karaya çıkar, galsamalar küçülür ve galsama yarıkları kaybolur. Yalnız bir galsama yarığı büyüyerek kulak deliği ve kulak davulu halini alır. Hayvan, artık yalnız havada yaşayabilir, fakat hiç olmazsa, yumurtlayarak neslini devam ettirmek üzere olsun su kenarına gitmesi lâzımdır.

Bu bataklıklar ve bitkiler çağının hava teneffüs eden bütün omurgalıları hem suda, hem karada yaşayan sınıfa mensuptular. Bunların hemen hepsi, bugünün deniz kertenkeleleri cinsindendi, bazıları da hayli büyük şeylerdi. Bu yaratıklar, karada yaşayan hayvanlar olmakla beraber, rütubetli ve bataklık yerlerde yaşamak ihtiyacında idiler, ve bu devire ait büyük ağaçların hepsi de keza su kenarında yaşayan bitkilerdi. Henüz hiçbirinin toprağa düşerek yalnız çigin veya yağmurun sağladığı nemle filizlenecek cinsten tohumu yoktu. Anlaşıldığına göre, hepsi de tohumlarını filizlendirmek için onları suya saçmak zorunda idiler.

Mukayeseli Anatomi adını taşıyan o güzel bilimin, en ilgi çeken taraflarından biri, yaşayan nesnelerin havada yaşama şartlarına intibaklarındaki karışık ve harikulâde olayları tasvir etmesidir. Yaşayan nesnelerin hepsi de, bitkiler olsun, hayvanlar olsun, başlangıçta suda yaşamış olan nesnelerdir. Meselâ, balıklardan itibaren insanlara kadar ve onlar da dahil olmak üzere, bütün omurgalılar, yumurta içinde teşekkül ettikleri sırada, geçirdikleri veya doğumlarına takaddüm eden bir safhada galsama yarıklarıyla mücehhezdirler, ve bu yarıklar, yavru doğmadan önce kapanırlar. Balığın su ile ıslanan çıplak gözü, daha mütekâmil balık şekillerinde, göz kapakları tarafından ve nem ifraz eden guddeler tarafından korunurlar. Havanın daha zayıf olan titreşimleri bir kulak davulu teşekkül etmesini gerektirir. Vücudün hemen her uzvunda hava içinde yaşama şartlarına uygun tâdiller, intibaklar, ayarlanmalar keşfedilebilir.

Hem karada, hem suda yaşayan nesneler çağı olan Karbonifer Çağı, bataklıklarla tuzlu su göllerinde ve sular arasındaki alçak kıyılarda yaşanan hayat çağı idi. O devirde hayat buralara kadar yayılmıştı. Tepeler ve yüksek arazi ise, hâlâ tamamiyle çıplaktı, hayattan mahrumdu. Hayat, şüphesiz, hava teneffüs etmeyi öğrenmişti, fakat kökleri hâlâ ana vatanı olan sularda bulunuyordu; neslini üretmek için hâlâ suya dönmesi lâzım geliyordu.

6

SÜRÜNGENLER ÇAĞI

İçinde hayat kaynaşan Karbonifer Çağı'nı, pek uzun süren kurak ve çetin çağlar takibetti. Bu çağlar, Külte Belgelerinde içlerinde nisbeten az fosil bulunan kalın kalın kumtaşı ve benzeri çökelekler tarafından temsil edilirler. Dünyanın harareti geniş ölçüde değişikliklere uğruyor, ve uzun devreler boyunca dondurucu soğuklar hüküm sürüyordu. Büyük büyük bölgelerde Bataklık Çağı bitkilerinin bolluğu artık yokolmuştu, ve yeni çökelekler altında kalan bu bitkiler, dünyamıza bugünkü kömür yataklarının çoğunu sağlayan sıkışma ve mineralleşme işine başlamışlardı.

Fakat, hayatın en süratli tâdillere uğradığı ve en faydalı dersleri öğrendiği devirler, atmosfer değişikliklerine sahne olan devirlerdir. Şartlar sıcaklığa ve rütubete avdet ettiği zamanlar yeni yeni hayvan ve bitki şekillerinin ortaya çıktığını görüyoruz. Belgeler arasında kalıntılarını bulduğumuz bazı omurgalı hayvanların yumurtalarından çıkan yavrular, bir müddet için suda yaşamak külfetinden azade kalacak şekilde, daha yumurta içindeyken analarının şekline pek yakın olan bir hayat yaşamaya başlayacakları andan itibaren havada yaşayabilecek hale gelmekteydiler. Bunlarda galsamalar tamamiyle yokolmuş ve galsama ya-

rıkları sadece rüşeym teşekkülü safhasına ait olarak kalmıştır.

Yumurtadan çıkışlarında bir müddet suda yaşamak zorunda olmayan bu yaratıklar, Sürüngeyleri teşkil etmekteydi. Buna paralel olarak, tohumlarını ille bataklıklara veya göllere saçmak zorunda olmayan ağaçlar meydana gelmişti. Palmiye gibi ağaçlar ve çam nev'inden birçok tropik bitkileri vardır, fakat henüz çiçek açan bitkiler ve ot yoktur. Pek çok fujer vardır. Kezâ böceklerin nev'i de çoğalır. Bu böcek bolluğuna rağmen, arılar ve kelebekler henüz yaratılmıştır. Fakat çetin şartların hüküm sürdüğü bu uzun çağlar zarfında, yeni ve hakiki bir kara fauna ve florasının bütün ana şekilleri ortaya çıkmıştır. Bu yeni kara hayatının gelişmek ve üremek için yalnız elverişli şartlara ihtiyacı vardı.

Çağlar birbirini takibettikçe, şartlardaki bu yumuşama birçok değişikliklerle nihayet meydana geldi. Arz kabuğunun henüz hesaplanamayan hareketleri, dünyanın yörungesinin uğradığı değişmeler ve yörunge ve kutup eksenini eğimlerinin artması ve azalması gibi olayların tesiriyle arz, uzun süren bir sıcak şartlar devresi geçirdi. Şimdi bu devrin 200.000.000 yıl sürmüş olduğu zannediliyor. Bu devir, kendisinden evvel gelen ve çok daha geniş olan Paleozoik ve Azoik devirlerinden (bu iki devrin uzunluğu 1.400.000.000 yıldır) ve kendi sonuna doğru olan zamanlarla şimdiki devir arasında yer alan Kainozoik veya yeni hayat devrinden ayrılmak üzere Mesozoik adını almıştır. Sürüngeylerin temsil ettiği yeni hayat şeklinin hâkim durumu dolayısıyla Sürüngeyler Çağı da denilen bu devir, bundan 80.000.000 yıl kadar önce sona ermiştir.

Bugünkü dünyada Sürüngey cinsleri nisbeten azdır, bulundukları yerler de mahduttur. Gerçi, bunların neveleri bir vakitler Karbonifer devrinde dünyaya hükmetmiş olan suda ve karada yaşayan hayvanlar sınıfına mensup ve bugün hâlâ mevcut nevelerden daha çoktur. Hâlâ yılanlar, kara ve su kaplumbağaları, timsahlar ve kertenkeleler

var. Bunlar istisnasız, bütün yıl boyunca sıcağa ihtiyacı olan yaratıklardır; soğuğa dayanamazlar, ve ihtimal, Mesozoik Çağı'nın bütün sürüngenleri bu kayda tâbi olmuşlardır. Bunlar ser bitkileri arasında yaşayan ser hayvanlarıdır. Soğuğa mâruz kalmamışlardır. Fakat dünya, hiç olmazsa, yeryüzünde hayatın en hareketli devrine ait ilk çamur ve bataklık bitki ve hayvanlarından ayrılacak şekilde hakikî bir kara bitkiler ve hayvanları devresine ulaşmıştı.

Şimdi bildiğimiz bütün sürüngen neveleri o zamanlar çok daha bol miktarda yaşıyorlardı, büyük su ve kara kaplumbağaları, iri timsahlar, birçok kertenkele ve yılanlar vardı, fakat bunlardan başka bugün arz üzerinde nesilleri tamamiyle tükenmiş bulunan sıra sıra harikulâde yaratıklar mevcuttu. Dinosaur'lar dediğimiz çok çeşitli yaratıklar vardı. Artık kamışlar, fujerler ve buna benzer bitkiler, dünyanın alçak yerlerini kaplıyordu; bol yetişen bu bitkiler üzerinde birçok otobur sürüngenler otluyordu. Mesozoik devrinin zirvesinde bu sürüngenlerin boyları büyümüşdür. Bu hayvanların bazıları dünyada yaşamış olan hayvanların hepsinden büyüktü; balina kadar büyük olanları vardı. Meselâ, *Diplodocus Carnegii*, burnunun ucundan kuyruğuna kadar seksen dört kadem uzunluğunda idi; *Gigantosaurus* daha da büyüktü, boyu yüz kademdi. Bu dev, hayvanları yiyerek yaşayan ve buna göre büyüklükte, *Dinosaur* dediğimiz bir sürü otoborlar da vardı. Bunlardan biri olan *Tyranosaurus*, birçok kitaplarda sürüngenlerin en korkuncu olarak tasvir edilir. Bu cesim yaratıklar Mesozoik ormanlarının fujerleri ve çamları arasında otlar ve avlanırlarken, şimdi nesilleri tükenmiş bulunan ve ön ayakları yarasanınkiler gibi gelişmiş bir sürüngenler sürüsü de böcekleri ve birbirini kovalıyor, sıçramaya başlıyor, kanatlariyle havada uçuyorlardı. *Pterodactyl* adını verdiğimiz bu sürüngenler ilk omurgalı uçan yaratıklardı. Bunlar, omurgalı hayatın kuvvet kazanmasında yeni bir merhale teşkil ederler.

Ayrıca, sürünge­lerin bazıları deniz sularına dönüyorlardı. Yüzücü büyük yaratıklar bir vakitler cetlerinin geldikleri denizi istilâ etmişlerdi: Bunlar, Mesosaur'lar, Plesiosaur'lar ve Ichthyosaur'lardır. Bunlardan bazıları da şimdiki balinalara yakın büyüklükte idi. Ichthyosaur'lar iyi­den iyiye deniz hayvanı olsalar gerektir, fakat Plesiosaur'lar bugün aynı şekilde benzeri bulunmayan bir hayvan tipini temsil ederler. Bu hayvanın vücudu iri ve kuvvetliydi, hem yüzmeye, hem de bataklıklarda veya sığ suların dibinde sürünmeye yarıyan yüzgeçleri vardı. Nisbeten küçük olan başı, kuğu kuşu boynundan da uzun olan yılankavi boynunun ucunda bulunurdu. Plesionaurus, ya yüzerek yiyeceğini su altında arar ve kuğu kuşu gibi beslenir, ya da su altında gizlenerek, geçen balıkları ve başka hayvanları yakalardı.

Mesozoik devrinde, hayatın en yaygın şekli bu idi. Bu hayat, bizim ölçülerimize göre, kendisinden önce gelmiş olan şeylere nisbetle bir ilerleme idi, dünyanın o çağa kadar görmüş olduğu hayvanlardan boy-bosça, yaygınlıkça, kuvvet ve kudretçe ve nihayet faaliyet kabiliyeti bakımından daha büyük olan hayvanlar meydana getirmişti. Denizlerde böyle bir ilerleme olmamış, sadece yeni hayat şekillerinin geniş ölçüde üreyip çoğalması hâdisesi vukubulmuştu. Kabukları bölmeli ve çoğu helezon şeklinde, mürekkep balığını andıran ve Ammonit'ler dediğimiz yaratıklar pek büyük bir çeşitlilikle sığ denizlerde meydana çıkmışlardı. Paleozoik denizlerinde de bunların cetleri vardı, fakat şimdi, bu yaratıkların en ziyade gelişmiş oldukları çağdı. Bugün nesilleri tükenmiş olan bu hayvanlara en yakın yaratık, tropik denizlerinde yaşayan incili Nautilus'tur. Artık denizlerde ve nehirlerde, o zamana kadar hüküm sürmüş olup, levha veya diş şeklinde pulları bulunan yaratıklar yerine, daha hafif ve daha ince pulları olan ve daha çabuk üreyen yaratıklar hâkim olmuş ve bugüne kadar da hâkim olmaya devam etmiştir.

İLK KUŞLAR VE İLK MEMELİLER

Yeryüzündeki hayatın yaz mevsimi olan Mesozoik Çağının kesif bitkilerini ve onların arasında kaynaşan hayvanları birkaç bahiste kısaca anlattık. Fakat Dinosaurüs'lar sıcak ormanlara ve bataklık ovalara hükmeder ve hâlâ çiçeksiz olan fundalarda ve ağaçlarda uğuldayan böcekleri kovalayan Pterodactylus'lar ormanları kanat sesleri ve belki de çığlıkları ve bet ötüşleriyle çınlatırken, bu kesif hayatın dışında ve kenarında yaşayan ve sayıca daha az olan birtakım hayvanlar bazı kaabiliyetler kazanıyorlar, bazı beka dersleri öğreniyorlardı. Güneşle arzın gülümser cömertlikleri azalmaya başladığı zaman, bu dersler nesillerinin devamı bakımından onlara çok faydalı olmuştur.

Sürüngeklere mensup ve Dinosaurüs tipinden küçük yaratıkların teşkil ettikleri cins cins hayvan grupları, yaşama mücadelesi ve düşmanlarının tákibi sebebiyle, ya yok olmak, ya da yüksek tepelerin veya denizin daha soğuk şartlarına uymak durumunda kalmışa benzerler. Canlarını kurtarmak için uzaklara kaçan bu hayvanların vücutlarında yeni tip pullar, meydana gelmişti. Kuş tüyü saplarını andıran bu pullar, çok geçmeden çatallanarak kaba bir kuştüyü halini aldı. Birbiri üstüne binen bu çeşit pullar, soğuğa karşı, o zamana kadarki sürüngeklere nispeten daha tesirli bir kuruyucu vazifesi görüyorlardı. Bu sayede, ıssız kalmaları mukadder daha soğuk bölgeler bu hayvanların istilasına uğradı. İhtimal, bu değişikliklerle birlikte, bu hayvanlarda kendi yumurtalarına karşı daha fazla ihtimam içgüdüğü meydana geldi. Sürüngeklere çoğu, yumurtalarıyla hiç meşgul olmazlar, onları mevsiminde kuma yumurtlayıp, güneşe terkederler. Fakat hayat ağacının bu yeni dalındaki bazı nevi, yumurtalarını

muhafaza etmek ve onları vücutlarının hararetiyle ısıtmak itiyadını kazandılar.

Soğuğa intibak etme olayı ile birlikte, ilk kuşları teşkil eden bu hayvanların, güneşin kızgın sıcaklığına muhtaç olmayan bu yaratıkların, iç uzuvlarında da bazı değişmeler oluyordu. İlk kuşlar balık yiyerek yaşayan deniz kuşları olmuş olsalar gerektir; bunların ön bacakları kanat değildi, daha ziyade, Penguenlerinki gibi yüzgeçlerdi. Garip şekilde iptidai bir kuş olan Yeni İrlanda Kivi'sinin pek basit tüyleri vardır; bu kuş, uçamadığı gibi, uçan cetlerden gelmiş de benzemez. Kuşların gelişmesinde tüyler, kanatlardan önce gelir. Fakat bir kere tüyler meydana geldikten sonra, onların hafifçe gelişip yayılması imkânı da kanat teşekkülünü intac etmiştir. Keşfedilen fosil kalıntılarında sürüngenlere mahsus dişleri ve uzun bir sürüngen kuyruğu olmakla beraber, hakiki bir kuş kanadına sahip olmayan, fakat şüphesiz Mesozoik devrinin Pterodactylus'ları arasında uçmuş bulunan bir kuşa dair bilgimiz vardır. Tipik bir Mesozoik ülkesine avdet etmemiz mümkün olup da, o ülkede günlerce yürüyüp dolaşsak, kuşa benzer bir şey görmemiz veya sesini duymamız kaabil olmaz, göreceğimiz şey, palmiye ve fujer yaprakları ve sazlar arasında kaynaşan Pterodactylus'lar ve böcekler olur. Asla göremiyeceğimiz başka bir şey de, memeli hayvana benzeyen herhangi bir yaratıktır. İlk memeliler belki, ilk kuş adını verebileceğimiz şeyden milyonlarca yıl evvel mevcuttu, fakat bunlar, dikkati çekmeyecek kadar küçük ve ehemmiyetsiz yaratıklardı. İlk memeliler de ilk kuşlar gibi düşmanlarından kaçıp, daha soğuk iklimlerde daha güç yaşama şartlarına intibak etmek zorunda kalmış olan yaratıklardır. Bunlarda da vücudu örten pullar, tüy sapı şeklinne dönmüş ve harareti muhafaza eden bir post halini almıştır; bunlar da, teferruatı başka olmakla beraber, mahiyeti aynı olan bazı değişmelere uğrayarak, güneş altında yaşamak zorunda bulunmayan sıcak kanlı hayvanlar halini almışlardır. Vucutlarında kuş tüyü yerine, kıl çıkan bu

hayvanlar, yumurtalarını muhafaza edip, yavru çıkartmak için üzerine çökecekleri yerde, onları olgun hale gelinceye kadar sıcak ve emin bir yer olan vücutlarının içinde saklamışlardır. Bu hayvanların çoğu, yavrularını canlı doğuran yaratıklar haline gelmişlerdir. Hattâ, yavruları doğduktan sonra da onlarla bir beslenme ve korunma birliği kurmuşlardır. Bugünkü memelilerin çoğunun memeleri vardır ve yavrularını emzirirler, fakat böyle olmayan memeliler de vardır. Bugün hâlâ mevcut olan memeli iki hayvan vardır ki, yumurtlarlar ve asıl meme dediğimiz şeyleri yoktur, fakat yavrularını gene deri altından ifraz ettikleri bir madde ile beslerler; bunlar, ördek gagalı Platyus ile Echidna denilen hayvanlardır. Echidna, kayış gibi yumurtalar çıkardıktan sonra, onları karnının altında ki bir cebe koyar ve yavrular çıkıncaya kadar yumurtaları orada sıcakta ve emniyette bulundurur.

Fakat, Mesozoik dünyasını ziyaret edecek bir kimse, günlerce kuş arayıp bulamadığı gibi, memeli hayvana benzer bir şey de bulamaz. Mesozoik çağında kuşlar da memeliler de, henüz pek acayip, pek ehemmiyetsiz yaratıklardır.

Şimdiki tahminlere göre, Sürüngenler Çağı 80.000.000 yıl sürmüştür. Aşağı yukarı, insan zekâsına sahip bir yaratık, bu akla sığmayacak kadar uzun zamanda dünyayı seyretmiş olsaydı, güneş ışığı ve her taraftaki bolluk, Dinosauros'ların üstüste yaşıyor denilecek derecede çokluğu ve havalarda kanat çırpın uçucu kertenkelelerin bolluğu, ona ne kadar sonsuz ve ebedî gibi görünürdü! Fakat sonra, kâinatın esrarlı ahengi ve yayılıp gelişen kuvvetleri bu yarı ebedi istikrarın aleyhine dönmeye başladı. Hayata müsait olan durum sona eriyordu. Çağlar birbirini takibedip on binlerce yıl geçtikçe, bazı duraklamalar ve şüphesiz bazı gerilemelerle, sert şartlara doğru bir değişiklik olmuş. yeryüzünde büyük seviye değişiklikleri meydana gelmiş, büyük dağlar ve denizler teşekkül etmiştir. Uzun sürmüş bir hayat bolluğu çağı olan Mesozoik'in, inhitat

devrine ait Külte Belgeleri'nde şartların devamlı olarak değişmelere uğradığına delâlet eden birşey görmekteyiz: Bu, yaşayan şekillerin âni tahavvüller geçirmeleri ve yeni ve garip nevilerin ortaya çıkmasıdır. Eski hayvan, cins ve sınıfları, nesillerini gitgide daha fazla tehdideden şartlara uymak için olanca değişme ve intibak kaabiliyetlerini kullanıyorlardı. Meselâ, Mesozoik bahsinin bu son sayfalarında Ammonit'ler türlü türlü acayip şekiller gösterirler. Kararlı şartlar içinde yeniliğe lüzum hissedilmez, böylece gelişme de olmadığından cins ve neviler ortadan kalkar; yalnız mevcut şartlara en iyi şekilde uymuş olanlar bâki kalırlar. Alelâde tipler yeni şartlardan zarar görürler, yenilik ise, yaşamaya devam etme ve bir zaman için muhitine yerleşme hususunda daha imkâna sahiptir.

Külte Belgeleri'nin bundan sonraki kısmında, milyonlarca yıla tekabül etmesi muhtemel olan bir gedik vardır. Bu kısmı örten perde tabiatıyla hayat tarihinin bu devre ait genel çizgilerini de gizlemektedir. Bu perde kalktığı zaman ise Sürüngeçer Çağı sona ermiş bulunur: Dinosaur'lar, Plesiosaurus'lar ve Ichthyosaurus'lar, Pterodactylus'lar, sayılamıyacak kadar çok Ammonit cins ve nevileri mutlak surette ortadan kalkmış bulunurlar. Bunlar, olanca çeşitlilikleriyle helâk olmuşlardır ve nesilleri kâmilten tükenmiştir. Onları öldüren soğuk olmuştur. Çünkü, bu hayvanların son nevileri yeni şartlara uyacak kifayette olmadıkları gibi, bekalarını sağlayabilecek şartlara da hiçbir yerde rastlamamışlardır. Onların zamanında dünya, tahammül edemeyecekleri kadar çetin şartlar içinde bulunmuş, böylece Mesozoik hayatı ağır, fakat devamlı bir katliama uğramıştır. Mesozoik'ten sonra karşılaştığımız yeni sahne, soğuğa ve çetin şartlara daha fazla dayanabilen yeni bir flora ve yeni bir faunanın yeryüzünde gitgide hükümran oluşu sahnesidir.

Fakat Hayat Kitabı'nın bu yeni cildinin başladığı sahne hâlâ çıplak ve fakir bir sahnedir. Cycad'ların ve tropikal koniferlerin yerini, kışın kar tesiriyle, mahvolmamak için yapraklarını döken ağaçlar, çiçek açan bitkiler ve fundalar almıştır ve evvelce sürüngenlerin kaynaştığı yerlerde şimdi onlara vâris olarak, gitgide artan nevilerde kuşlar ve memeliler ortaya çıkmaktadır.

8

MEMELİLER ÇAĞI

Yeryüzünde bundan sonraki büyük hayat çağının başlangıcı olan Kainozoik devri büyük bir altüst olma ve son derece şiddetli bir volkan faaliyeti devri olmuştur. Alp'lerin ve Himalaya'ların büyük kütleleri, Kayalık Dağlar ve And'ların belkemiği bu devirde teşekkül etmiş, şimdiki okyanusların genel çizgileri çizilmiş, kıt'alar meydana çıkmıştır. Dünyanın haritası az-çok bugünkü haritaya benzeyen bir şekil almaya başlamıştır. Şimdiki tahminlere göre, Kainozoik devrinin başlangıcından bugüne kadar kırk ilâ seksen milyon yıl geçmiştir.

Kainozoik devrinin başlangıcında, dünyanın iklimi çok sertti. Bu iklim, gitgide sıcaklaşarak büyük bir bolluk safhası meydana gelmiş, bu safhayı müteakip şartlar yeniden çetinleşerek arz son derece soğuk devrelere, yâni Buz Çağlarına dalmıştır ve işte şimdi dünya herhalde yavaş yavaş bu çağlardan çıkıp, kurtulmaktadır.

Fakat iklim değişmesinin sebeplerini kâfi derecede bilmediğimiz için, önümüzdeki iklim tahavvüllerinin ne yol da olacağını kestiremiyoruz. Belki güneşin daha yakıcı olacağı bir devire doğru gidiyoruz, belki de başka bir Buz Çağı'na doğru kayıyoruz; volkan faaliyeti ve dağ kütlelerinin altüst oluşu artabilir veya azabilir; bilmiyoruz; kâfi bilgimiz yok.

Bu devrin açılmasıyla birlikte çayırlar da meydana gelir; ilk defa olarak dünyada otlaklar vardır ve bir vakitler ehemmiyetsiz bir hayvan tipi olan memeliler tipinin tam olarak gelişmesi neticesinde birtakım enteresan otlayıcı hayvanlar ve onları avlayarak yaşayan etobur hayvan tipleri meydana çıkar.

İlk bakışta, ilk memeliler, çağlarca önce bol sayıda gelişip yaşadıktan sonra, nesilleri inkıraza uğrayan etobur ve otobur sürüngelemlerden sadece bazı özellikleriyle ayrılır gibi görünürler. Dikkatsiz bir müşahit, şimdi başlayan bu ikinci uzun sıcaklık ve bolluk çağında tabiatın ilk sıcaklık ve bolluk çağını tekrarlamaktan başka bir şey yapmadığını, etobur ve otobur memelilerin etobur ve otobur Dinosauros'lara nazire teşkil ettiğini, Pterodactylus'lerin yerini kuşların aldığını zannedebilir. Fakat bu tamamiyle sathi bir mukayese olur. Kâinattaki çeşitlilik sonsuz ve daimidir; bu çeşitliliğin genişlemesine son yoktur, tarih hiçbir zaman tekerrür etmez ve hiçbir mukayese tamamiyle doğru olmaz. Mesozoik ve Kainozoik çağlarındaki hayatlar arasında farklar benzerliklerden çok daha derindir.

Bu farkların en köklüsü, bahis konusu iki devrin akli hayatlarındadır, ve bilhassa memeli hayatını ve ondan daha az olarak memeli hayatını sürüngelemler hayatından ayırdeden şey, ana-babanın yavrularıyla devamlı temas halinde bulunmalarıdır. Pek az olan istisnalar bir tarafa bırakılacak olursa, sürüngelemler, yumurtalarını kendi hallerine terkederekler. Sürüngelemler yavrusunun ana-babadan haberi yoktur; onun akli hayatı, olduğu kadar, kendi öz tecrübeleriyle başlar ve biter; sürüngelemler yavrusu, kendi benzerlerinin varlığını hoş görür, fakat onlarla bir irtibatı yoktur; onları katiyen taklidetmediği gibi, onlardan bir şey de öğrenmez, onlarla işbirliği yapmaktan âcizdir. Onun hayatı tecridedilmiş bir ferdin hayatıdır. Fakat memelilerin ve kuşların ayırdedici vasfı olan yavruyu beslemek ve onu korumak usûlü ile birlikte taklit yolu ile öğrenmek, haber verici sesler veya bilinen başka hareketlerle hayvanların

birbirini kontrol etmesi ve birbirine bir şeyler öğretmesi imkânı da hasıl olur. Böylece, yeryüzünde öğrenmek kabiliyeti olan bir hayat şekli meydana geldi.

Kainozoik devrinin ilk memelileri beyinlerinin büyüklüğü bakımından, daha faal bir hayvan olan etobur Dinosaurüs'lara biraz üstündürler, fakat Külte Belgeleri'ni okumaya devam edip, yeni zamanlara doğru geldikçe, memeli hayvanların her ırkında beyin hacminin devamlı olarak büyüdüğünü görürüz. Meselâ, başlangıçlara ait denilebilecek bir safhada, Rhinokeros'a benzer hayvanların meydana çıktığını görürüz. Bu devrin ilk bölümünde yaşayan Titanotherium dediğimiz bir yaratık vardır. Bu hayvan, muhtemelen, âdetleri ve ihtiyaçları bakımından bugünkü Rhinokeros'lara pek benzerdi. Fakat, beyninin hacmi bugünkü halefininkinin onda biri kadar bile değildi.

İlk memeliler, emzirme işi sona erer ermez, muhtemelen yavrularından ayrılıyorlardı, fakat karşılıklı anlaşma kabiliyeti teşekkül ettikten sonra, birliği devam ettirmenin faydaları pek büyük olmuştur. Bugün bazı nevilere ait memeliler hakiki bir cemiyet hayatı başlangıcı yaşamakta, sürüler halinde bir arada bulunmakta, birbirlerini gözlemekte, birbirini taklidetmekte, birbirlerinin hareketlerinden veya seslerinden tehlike haberi mânası çıkarmaktadırlar. Bu, dünyanın daha önce omurgalı hayvanlarda görmemiş olduğu bir haldir. Gerçi sürü halinde sürüngeçenler ve balıklar bulunabilir; bunlar, büyük sayıda yumurtadan çıkmışlar ve aynı şartlar onları bir arada bulundurmıştır, fakat cemiyet hayatı yaşayan, memelilerdeki birlik, sadece maddi bir birlik değildir, bu birliği içten gelme bir his de desteklemektedir. Memeliler, sadece birbirine benzeyen ve böylece aynı zamanlarda aynı yerlerde bulunabilen hayvanlar değildir; onlar birbirlerini severler ve bir arada yaşarlar.

Sürüngeçen dünyası ile bizim insan zekâsı dünyamız arasındaki bu farkı diğerbin olan bizler, bir türlü anlayamayız. Bir sürüngeçeni harekete getiren içgüdülerin basit ve fevri saiklerini, onun arzu ve iştahlarını, korku ve nefret-

lerini idrâk edemeyiz. Bizleri harekete getiren saiklerin hepsi de karışık şeyler olduğu için, onların hallerindeki bu basitliği anlamamıza imkân yoktur; bizimkiler yalnız âcil ihtiyaçlardan ileri gelmezler, aynı zamanda teemmül ve mülâhazaya dayanırlar. Memelilerde ve kuşlarda başka fertlere karşı alâka, cemiyet halinde yaşama ihtiyacı ve basit şekilde de olsa, bizimkine benzeyen bir nefse hâkimiyet vardır. Bundan dolayı bu hayvanların hemen bütün cinsleriyle münasebetler tesis edebiliyoruz. Onlar, ıstırap çektikleri zaman hislerimizi harekete getiren sesler çıkarırlar, hareketler yaparlar. Onları anlayışlı ev hayvanları yapabiliriz. Onları terbiye eder, bizlere karşı nefislerine hâkim ehli hayvanlar haline getirebiliriz.

Kainozoik devrinin en önemli özelliği olan beynin müttattan fazla büyümesi olayı, fertler arasında yeni tarzda bir münasebet ve tesanüde delâlet eder. Bu olay, pek yakında bahsedeceğimiz insan cemiyetlerinin teşekkülü hâdisesinin habercisidir.

Kainozoik devri ilerledikçe bu devrin flora ve faunası ile bugünkü dünyanın bitki ve hayvanları arasındaki benzerlik arttı. Şimdiki canlıların hiçbirine benzemeyen kaba-saba hareketli dev gibi yaratıklar olan Uintathere'ler ve Titanothera'ler yok oldu. Diğer taraftan bazı kaba-saba tavırlı garip hayvan şekilleri tedrici ve devamlı bir tarzda istihale ede ede, bugünkü dünyanın zürafaları, develeri, filleri, geyikleri, köpekleri, arslanları ve kaplanları halini almışlardır. Bilhassa atın geçirdiği istihale, jeolojik belgelerde iyice takibedilebilmektedir. Elimizde Kainozoik devrinin ilk zamanlarına ait Tapira'ya benzeyen küçük bir yaratığın bütün istihale safhalarını gösteren bir şekiller serisi vardır. Bir de şimdi birbirine eklenecek az-çok sarıh bir bütün haline getirilmiş olan Lama'lara ve Deve'lere ait istihale şekilleri mevcuttur.

MAYMUNLAR, KUYRUKSUZ MAYMUNLAR VE YARI İNSANLAR

Natüralistler, Memeliler sınıfını birtakım tâli sınıflara ayırırlar. Bunların başında; Maki'ler veya Lemures'ler, Maymunlar ve Kuyruksuz Maymunlar'la birlikte İnsan'ı da içine alan Primas'lar tâli sınıfı gelir. Bu tasnif, başlangıçta anatomik benzerliklere dayanıyor, herhangi bir akli vasfı dikkate almıyordu.

Şimdi Primas'ların tarihi, jeoloji alanında çözülmesi çok güç bir mesele halindedir. Bunların çoğu, makiler ve maymunlar gibi ormanlarda veya baboon'lar (şebekler) gibi kayalık yerlerde yaşayan hayvanlardır ve bu sebeple nadiren suya batıp rüpusla örtülü kalmışlardır; diğer taraftan ekserisinin neveleri çok da olmadığından, bunların fosilleri at, deve ve saireninkiler gibi bol değildir. Fakat biz biliyoruz ki, Kainozoik devrinin en başında, yâni, bundan 40.000.000 yıl kadar önce, iptidai maymunları ve makileri andıran yaratıklar, daha küçük beyinleri ve şimdiki haleflerinkine kadar teferrüt etmemiş şekilleriyle meydana çıkmışlardı.

Orta Kainozoik devrinin büyük dünya yazı, nihayet sona erdi. Bu yaz, hayat tarihinin ilk iki yazı olan Kömür Bataklıkları yazı ile, Sürüngenler Çağı yazından sonra gelip, sona eren üçüncü yaz oluyordu. Dünya bir kere daha sür'atle bir Buz Çağı'na avdet etti. Dünyanın iklimi buz gibi oldu, sonra bir müddet için yumuşadı, sonra yeniden buz gibi soğudu. Geçmişin sıcaklarında, şimdi gazetecilerin dolaştığı Londra'nın Fleet Street caddesinde, hippopotamos'lar (su aygırları) yarı tropikal bir iklimin mebzul bitkileri arasında batıp çıkmışlar, kılıç gibi dişleri olan ve Kılıç Dişli Kaplan dediğimiz bir kaplan da avını kovalamıştı. Şimdi sıra soğuk bir çağa ve sonra ondan da so-

ğuk çağlara gelmişti. Bu devirde hayvan nesillerinin geniş ölçüde imhası hâdisesi vuku buldu. Soğuk iklime alışmış postlu bir rhinokeros ve fillerin iri ve tüylü bir kuzeni olan mammot, kutbun mis öküzü ve ren geyiği sahnedden çekildiler. Sonra asırlar birbirini kovaladıkça, kuzey kutbu bölgesini kaplayan buz takkesi ve büyük Buz Çağı'nın öldürücü soğuğu, güneye doğru indi, İngiltere'de hemen hemen Thames nehri hizasına ulaştı, Amerika'da Ohio'ya vardı. Bu arada sadece birkaç yüz yıllık daha sıcak devirler geçmiş, fakat bu gibi devirlerin sonunda soğuk evvelkilerden fazla olmuştur.

Jeologlar, bu soğuk çağlardan Birinci, İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Buz Çağları diye, bunların arasındaki devirlerden de Ara Devirler diye bahsederler. Biz Bugün, o korkunç kış yüzünden hâlâ fakirleşmiş ve zedelenmiş bir halde bulunan bir dünyada yaşamaktayız. Birinci Buz Çağı, bundan 600.000 yıl önce başlıyordu. Dördüncü Buz Çağı da bundan 50.000 yıl kadar önce en şiddetli safhasına, erişiyordu. İşte insana benzeyen ilk yaratıklar küremizde bu uzun dünya kışının karları arasında yaşamışlardır.

Orta Kainozoik devrinde çene ve bacak kemikleri hemen hemen insaninkiler vasfında olan türlü türlü kuyruksuz maymunlar ortaya çıkmıştır, fakat «hemen hemen insan» diyebileceğimiz yaratıklara ait eserleri ancak bu Buz Çağlarına yaklaştıkça bulmaktayız. Bu eserler, kemik gibi şeyler olmayıp, âletlerden ibarettir. Avrupa'da, yarım ilâ bir milyon yıl önceki bu devre ait rüsuplar içinde ucu keskinleştirilmiş âletlerle çekiç vurmak, kazımak veya savaşmak isteyen eli işe yatkın bazı yaratıklar tarafından bilhassa yontulmuş oldukları muhakkak bulunan çakmaklar ve taşlar buluyoruz. Bu âletlere Eolithos'lar «Şafak taşları veya Başlangıç taşları» deniliyor. Avrupa'da bu âletleri yapmış olan yaratığın kemikleri veya başka kalıntıları yoktur, sadece o âletler vardır. Bunları yapanlar insandan tamamiyle farklı, fakat zekî bir maymun nev'i olmalıdır. Fakat Cava'daki Trinil'de bahis konusu çağa ait ka-

İntılar arasında bulunmuş olan bir kafatası parçası, çeşitli dişler ve kemikler, dik yürüdüğü anlaşılan ve kafatası bugünkü kuyruksuz maymununkinden büyük olan bir nevi kuyruksuz maymun-insan'a aittirler. Bu yaratığa, şimdi, «dik yürüyen kuyruksuz maymun-insan» mânasına Pithecanthropus Erectus deniliyor ve ona ait küçük bir tepsi dolusu kemik, Eolithos'ları yapan yaratıkları tasavvur edebilmemize yarıyabilecek yegâne vasıta olarak kalmaktadır.

Yarı insan denilen bir yaratığa ait kalıntılar bulabilmemiz, ancak bundan bir çeyrek milyon yıl önceki kum devrine erişildiği zaman mümkün olmaktadır. Bu kumlarda pek çok miktarda bulunan âletler de gitgide daha mükemmel bir hal almaktadırlar. Artık kaba saba Eolithos'lar bulunmaz; yeni âletler artık hayli ustalıklı yapılmış biçimli şeylerdir. Ve bunlar, sonraları hakiki insanlar tarafından yapılan benzerleri âletlerden çok daha büyüktürler. Heidelberg'de bir kum yatağında tek bir yarı insan çene kemiği bulunmuştur; kaba saba şekilli ve hakiki bir insanın çene kemiğinden çok daha ağır ve tamamiyle çenesiz olan bu kemik aynı zamanda insanınkinden dar olduğundan ait bulunduğu yaratığın dilinin konuşabilecek şekilde ağzının içinde hareket edebilmiş olması düşünülemez. Bilim adamları bu çene kemiğinin iriliğine bakarak bu yaratığın muazzam kol ve bacak ve elleri olan ve vücudu sık bir tüyle kaplı, hemen hemen insan nevi'inden iri yarı bir canavar olabileceğini farzediyorlar ve ona Heidelberg Adamı diyorlar.

Zannımca, bu çene kemiği dünyada insan merak ve tecessüsünü en fazla tahrik eden şeylerden biridir. Ona bakınca, kusurlu bir adese vasıtasıyla geçmiş ve kâh ayağını sürüyerek yürüyen, kâh ıssız yerlerde kılıç dişli kaplandan sakınmak üzere yerlerde sürünen veya ormanlık yerlerde tüylü rhinokeros'ları seyreden bu yaratığın sarıh bir şekilde görülemiyen müphem hüviyeti bulanık olarak sezilebiliyor, sonra bu canavar kendisini tetkik etmemize

vakit bırakmadan gözden kayboluyor. Bununla beraber toprak onun kullanmak üzere yontmuş olduğu tahribedilmez âletlerle doludur.

Sözü geçen çene kemiğinden de fazla merak ve teces-süs uyandıran bir şey de Sussex'deki Piltdown'da bulunmuş olan bir yaratığa ait kalıntılardır. Bu kalıntılar bundan yüz ilâ yüz elli bin yıl önceye ait bir çağa delâlet eder gibi görünmekteyseler de bazı bilginler onları Heidelberg çene kemiğinden daha önceki zamanlara ait sayıyorlar. Burada bulunmuş olanlar, bugünkü kuyruksuz maymunlarınkinden çok daha büyük kalın bir yarı insan kafatası ile aynı yaratığa ait olup olmadığı bilinmiyen bir çene kemiği, bir de itina ile yontulmuş bulunduğu şüphe olmıyan ve içinde bir delik oyulduğu anlaşılan sopa şeklinde yontulmuş bir fil kemiği parçasıdır. Ayrıca, üzerinde çetele gibi çentikler olan bir ren geyiği uyluk kemiği vardır. İşte hepsi bundan ibaret.

Kemiklerin içine delik açan bu hayvan nasıl bir yaratıktı? Bilim adamları ona Eoanthropos yâni Şafak Adamı, Başlangıç Adamı adını verdiler. Bu yaratık kendi nev'inden olan yaratıklardan ayrıdır, gerek Heidelberg yaratığından gerek bugünkü herhangi kuyruksuz bir maymundan farklıdır. Onun kalıntılarına benziyen başka kalıntılar bilinmiyor. Fakat o devirden 100.000 yıl sonrasından itibaren yığılmış olan çakıllar ve rüsuplar, çakmak taşı veya ona benzer taşlardan yapılmış âletler bakımından gitgide zenginleşirler. Bu âletler artık kaba saba Eolithos'lar değildir. Şimdi arkeologlar kazıma, delme âletleriyle çakı, mızrak atma taşı ve balta gibi şeyleri ayırdedebiliyorlar.

Böylelikle gitgide insana yaklaşıyoruz. Bundan sonraki bahiste, insanlığın bu habercilerinin en garibi olan Neanderthaler'leri, yâni tamamiyle değilse bile hemen hemen insan olan yaratıkları târif edeceğiz.

Fakat şunu da açıkça söylemek belki yerinde olacaktır-

tır ki, hiç bir bilim adamı bu yaratıklardan her hangi birini, ne Heidelberg adamını ne de Eoanthropos'u bugünkü insanın cetleri saymamaktadır. Onlar olsa olsa insana yakın hayvan «şekil» leridir.

10

NEANDERTHAL ADAMI VE RHODESİA ADAMI

Bundan elli-altmış bin yıl kadar evvel, Dördüncü Buz Çağı henüz en had devresine ermeden önce, yeryüzünde yaşıyan bir yaratık o kadar insana benziyordu ki, zamanımızda bulunmuş olan kalıntıları daha bundan birkaç yıl önceye kadar insan kalıntıları addediliyordu. Elimizde bu yaratığa ait kafataslarından ve kemiklerden başka, yapıp kullandığı bir sürü büyük çapta âlet vardır. Bu yaratık ateş yakardı, soğuktan korunmak için mağaralarda otururdu, belki hayvan derilerini kaba saba terbiye edip giyerdi, ve insan gibi sağ eliyle iş görürdü.

Fakat şimdi ırk bilginleri bu yaratıkların hakiki insan olmadıklarını ileri sürüyorlar. Bu mahlûklar aynı cinsin başka bir nev'ine aittirler. Bu yaratıkların ileriye doğru çıkık iri çene kemikleri, çok dar alınları ve gözlerinin üzerinde iri kaş çıkıntıları vardı. Ellerinin baş parmakları insanların aksine olarak öteki parmakların karşısına gelmezdi, boyunları o şekildeydi ki başlarını arkaya çeviremezler ve gökyüzüne bakamazlardı. Belki, başları öne ve ileriye doğru eğik olarak, sallapati bir yürüyüşleri vardı. Bu yaratıkların çenesiz çene kemikleri Heidelberg'de bulunan çene kemiğine benzer ve insan çene kemiğinden bariz şekilde farklıdır. Sonra, dişleri de insan dişlerinden farklıydı. Azı dişleri yapıları bakımından bizimkilerden daha karışıktı, evet daha basit değil daha karışıktı. Bu yarı insanlarda hakiki insanlardaki bariz köpek dişleri yoktu. Kafa taslarının hacımı tamamen insanmki gibiydi, fakat beyin arka tarafta daha

iri, ön tarafta daha alçaktı. Akli melekeleri insanlarınkinden farklıydı. Bu yaratıklar insanların cediti değildi. Onlar gerek akıl gerek beden bakımından insan neslinden başka bir nesle mensuptular.

Nesli tükenmiş bulunan bu insan nev'inin kafatasları ve kemikleri ezcümle Neanderthal'de bulunmuş olduğu için bu garip ilk insanlara Neandertahal Adamı veya Neanderthal'li (almanca: Neanderthaler) adı verilmiştir. Bu adamlar yüzlerce ve belki binlerce yıl Avrupa'da yaşamışlardır.

O zamanlar dünyanın iklimi ve coğrafyası bugünkünden çok farklıydı. Meselâ Avrupa, Thames nehri bölgesine ve merkezi Almanya'ya kadar güneye inen buzlarla kaplıydı; Britanya'yı Fransa'dan ayıran Kanal yoktu; Akdeniz ile Kızıldeniz, en derin kısımlarında bir sıra göl bulunan derin vâdilerden ibaretti ve büyük bir iç deniz bugünkü Karadeniz'den başlayarak güney Rusya'yı da içine almak suretiyle orta Asya'ya kadar yayılıyordu. Bilfiil buz altında bulunmayan İspanya ile Avrupa'nın büyük bir kısmı Labrador ikliminden sert bir iklimi olan soğuk ve kasvetli yüksek araziden ibaretti; mutedil bir iklime kavuşmak için tâ kuzey Afrika'ya kadar inmek icabediyordu. Güney Avrupa'nın seyrek kutup bitkileri serpili soğuk steplerinde postlu mammot ve postlu rhinokeros gibi dayanıklı hayvanlar, iri öküzler ve ren geyikleri, şüphesiz yiyecek bitki peşinde, ilkbaharda kuzeye, sonbaharda güneye doğru sürüp gidiyorlardı.

Neanderthal adamının küçük av hayvanları böğürtlen ve kök gibi yiyecek tedarik edebilmek üzere dolaşıp durduğu sahne işte böyleydi. Bu yaratığın küçük dal uçları ve kökler çiğniyen bir otobur olmuş olması mümkündür. Yassı ve mükemmel dişleri onun daha ziyade bitki yediğini gösterir. Fakat oturduğu mağaralarda, büyük hayvanlara ait ve iliği çıkarılmak üzere çatlatılmış kemikler de bulunuyor. Kullandığı silâhlar büyük hayvanlarla yaptığı açık savaşlarda pek işine yaramamış olsa gerektir; on-

lara her halde nehirleri geçtikleri güç durumlarında hücum etmiş, hattâ onları yakalamak için tuzak çukurları kazmıştır. Belki sürülerin ardından gidiyor ve doğuşmelerde ölen hayvanlardan nasipleniyor, belki kendi zamanında hâlâ mevcut olan kılıç dişli kaplana çakallık ediyordu. İhtimal, bu yaratık uzun çağlar boyunca otobur olarak yaşadktan sonra Buz Çağı'nın çetin zorlukları için hayvanlara hücum etmeye başlamıştır.

Bu Neanderthal adamının neye benzediğini tahmin edemiyoruz. Belki çok tüylü idi ve tamamiyle insanınki-ne aykırı bir görünüşü vardı. İki ayağı üzerinde dik durduğu bile şüphelidir. Ayakta durabilmek için ayaklarını olduğu kadar ellerinin tersini kullanmış olabilir. İhtimal yalnız başına veya küçük aile grupları halinde gezinirdi. Çene kemiğinin yapısına bakılacak olursa bizim anladığımız mânada konuşmasına imkân yoktu.

Binlerce yıl boyunca bu Neanderthal adamları Avrupa sahasında yaşıyan en ileri hayvanlar olmuşlardır; ve sonra, bundan otuz, kırk bin yıl önce, iklimin sıcaklaşmasıyla birlikte, daha zeki, daha çok şey bilen, konuşan ve aralarında işbirliği yapan, aynı aileye mensup yaratıklardan meydana gelmiş bir ırk güneyden gelerek Neanderthal adamlarının hayat sahasına girdi. Neanderthal adamlarını mağaralarından ve oturdukları yerlerden sürüp attı; aynı avların peşinden koştu; ihtimâl bu insanlar korkunç selefleriyle savaşarak onları yok ettiler. Güneyden veya doğudan (çünkü menşelerinin neresi olduğu henüz bilinmiyor) gelerek Neanderthal adamlarının kökünü kuran bu yeni misafirler bizimle aynı kandan olan ilk hakiki insanlardı. Kafatasları baş parmakları, boyunları ve dişleri anatomi bakımından bizimkilerin aynı idi. Coromagnon'daki bir mağarada ve Grimaldi'deki bir diğerinde, şimdiye kadar bilinen en eski hakiki insan bakiyeleri olan birçok iskeletler bulunmuştur.

Böylece ırkımız Külte Belgeleri'ne girmekte ve beşer növünün tarihi başlamaktadır,

İklimin hâlâ sert olmasına rağmen dünya da gitgide şimdiki halini buluyordu. Buz Çağı'nın buzulları Avrupa'dan çekiliyordu. Fransa ve İspanya istepelerinde ot çoğaldıkça buralardaki ren geyikleri yerlerini büyük at sürülerine terkettiler, mammoth'lar da güney Avrupa'da gitgide nâdirleşerek nihayet tamamen kuzeye doğru çekildiler.

Hakiki insanın ilk olarak nereden geldiğini bilmiyoruz. Fakat 1921 yılı yazında güney Afrika'daki Broken Hill'de bir iskelete ait parçalarla birlikte son derece enteresan bir kafatası bulundu. Bu kalıntılar özellikleri bakımından, Neanderthal adamı ile hakiki insan arasında bir orta had olan üçüncü bir insan nev'ine ait gibi görünmektedirler. Beyin mahfazası Neanderthal adamının kine nispetle ön tarafında daha büyük, arka tarafında daha küçük olan bir beyin göstermektedir. Kafatası da tıpkı insanda olduğu gibi belkemiği üzerinde dimdik durmaktadır. Dişler ve kemikler de insaninkiler gibidir. Fakat yüzü, iri kaş kemikleri ve kafatasının orta yerindeki çıkıntı hattı ile, kuyruksuz maymunun yüzüne benzemiş olsa gerektir. Bu yaratık şüphesiz hakiki bir insandı, şu farkla ki yüzü, kuyruksuz maymununkini andıran Neanderthal adamındaki gibi idi. Şüphe yok ki, Rhodesia adamı hakiki insana Neanderthal adamından yakındır.

Rhodesia'da bulunan kafatası, belki, Buz Çağı'nın başlangıçları ile hakiki insanın ortaya çıkışı arasında geçen uzun zaman aralığında dünyada yaşamış olan yarı insanlara ait olmak üzere yapılacak uzun bir keşifler silsilesinin sadece ikinci rüknü, belki de o yarı insanların kökünü kurutmuş olan hakiki insanın kendisidir. Bizzat Rhodesia kafatası çok eski bir çağa ait olabilir. Bu kitabın yayınlanması tarihine kadar bu çağın hangi çağ olabileceği tâyin edilememiştir. Yarı insan nev'inden olan bu yaratık belki pek yakın zamanlara kadar güney Afrika'da yaşamıştır.

İLK HAKİKİ İNSAN

Bizimle aynı aileden oldukları söz götürmeyen insanlar hakkında ilmin sahip olduğu en eski zamanlara ait alâmetler ve izler, Batı Avrupa'da ve bilhassa Fransa ve İspanya'da bulunmuştur. 30.000 veya daha fazla yıl önceye ait tahmin edilen kemikler, silâhlar, kemik ve kaya üstünde kazıntılar, oymalı kemik parçaları, mağaraların içine ve kayalar üzerine yapılmış resimler sözü geçen memleketlerin her ikisinde de keşfedilmiştir. Hakiki cetlerimize ait bu ilk kalıntı keşifleri bakımından hâlen İspanya en zengin memlekettir.

Hiç şüphe yok ki bu gibi şeylere ait şimdiki kolleksiyonlarımız gelecekte keşfedileceğini umduklarımızın sadece pek küçük bir kısmından ibarettir. Çünkü zamanla, imkân dahilinde olan bütün kaynakları lâyikiyle inceleyecek çok sayıda araştırmacı yetişecek ve şimdiki halde arkeologların gidemediği dünyanın başka memleketleri istikşafa tâbi tutulacaklardır. Afrika ve Asya'nın en büyük kısımları bu işlerle ilgilenen ve serbestçe istikşafa bulunmalarına müsaade olunan bir müşahit tarafından henüz dolaşılmamıştır; bundan dolayı ilk hakiki insanın sadece batı Avrupa sakinleri olmuş oldukları veya ilk olarak orda ortaya çıkmış bulundukları gibi düşüncelerden çok sakınlıyız.

Asya'da veya Afrika'da veya bugünkü denizlerin dibinde kalmış durumda, şimdiye kadar bilinenlerden çok daha eskiye ait ve çok daha bol miktarda hakiki insan kalıntıları mevcut olabilir. «Asya veya Avrupa» demekle yetinerek Amerika'dan bahsetmeyişimin sebebi, şimdiye kadar tek bir dış müstesna olmak üzere o kıt'ada gerek Primate'lere, gerek kuyruksuz büyük maymunlara, gerek çirri insanlara, Neanderthal adamlarına veya ilk hakiki in-

sanlara ait hiç bir kalıntı bulunmamış olmasıdır. Hayatın meydana gelip gelişmesi hemen hemen yalnız Eski Dünya'ya mahsus bir olay gibi görülüyor ve anlaşıldığına göre insanların Amerika kıtasına geçmeleri şimdi Behring Boğazı ile kesilmiş bulunan kara parçasından geçmek suretiyle ve ancak Eski Taş Çağının sonunda vuku bulmuştur.

Avrupa'daki varlıkları hakkında bilgiye sahip bulunduğumuz ilk hakiki insanların en az iki ayrı ırka mensup oldukları anlaşıyor. Bu iki ırktan biri pek mükemmel bir ırktı; bunlar uzun boylu insanlardı ve beyinleri de büyüktü. Bu ırka mensup kadın kafatasları hacim itibariyle bugünkü insanlarınkinden büyüktür. Erkek iskeletlerinden birinin uzunluğu altı kademden fazladır. Bu insanlar beden yapılışı bakımından Kuzey Amerika yerlilerine benzerlerdi. İlk iskeletlerin bulunduğu Cro-Magnon mağaralarına izafeten bunlara Cro-Magnon'lular denilmiştir. Bunlar vahşiydiler, fakat mükemmel bir sınıfa mensup vahşiydiler. İkinci ırk, yâni Grimaldi mağaralarında bulunan kalıntıların temsil ettiği ırk, bâriz surette zenci evsafındaydı. Bu ırka en yakın ve hâlen yaşamakta olan insanlar Güney Afrika'daki Bushman'lar ile Hottentot'lardır. İnsanlığın bilinen tarihinin başında beşer nev'ini ırk bakımından daha o zamanlar iki nev'e ayrılmış bulmak pek ilgilendirici bir olaydır. Kesin olarak ileri sürülecek bir tahmin olmamakla beraber, insanın, Cro-Magnon'luların siyahtan ziyade esmer olup, Doğu'dan veya Kuzey'den gelmiş olduklarını, Grimaldi'lilerin ise esmerden ziyade siyah olup Ekvatordan gelmiş bulunduklarını tahmin edesi geliyor.

Belki 40.000 yıl önce yaşamış olan bu vahşiler o kadar insandılar ki, gerdanlık yapmak üzere deniz kabuklarını deliyorlar, kendilerini boyuyorlar, kemikten ve taştan oyma şekiller yapıyorlar, kayalar ve kemikler üzerine şekiller kazıyorlar, mağaraların yumuşak duvarlarına ve elverişli kaya satırlarına kaba saba fakat ekseriya yüksek

kabiliyete delâlet eden hayvan şekilleri resmediyorlardı. Yaptıkları çok çeşitli âletler de Neanderthal adamının âletlerinden daha küçük ve daha mükemmel şeylerdi; şimdi müzelerimizde bu insanların yapmış oldukları âletlerden, küçük heykellerden, kayaya çizilmiş resimlerden ve sair bu gibi şeylerden pek çok vardır. Bunlar başlangıçta avcı idiler. Peşinde koştukları başlıca hayvan yabani at, yâni o zamanki sakallı küçük midilli idi. Bu hayvanı dolaştığı otlaklarda kovalarlardı. Bison öküzlerini de kovalarlardı. Mammoth'u da bilirlerdi, çünkü bize bu yaratığa ait çok muvaffak resimler bırakmışlardır. Biraz müphem bir resme göre hüküm verilecek olursa bu hayvanı tuzığa düşürerek öldürüyorlardı.

Kargılar ve sapanlarla avlanırlardı. Yay ve ok kullanmışa benzemezler ve o zamanlar henüz her hangi bir hayvanı ehlileştirmeyi öğrenmiş olmaları şüphelidir. Köpekleri yoktu. Bu devire ait bir at başı oyması ve bundan başka, kıvrıkcık postlu ve dizginli bir atı temsil ettiği tahmin edilen bir resim mevcuttur. Fakat o çağın ve o bölgenin atı insan taşıyabilmiş olamaz ve şayet at ehlileştirilmişse ancak kesim hayvanı olarak kullanılmıştır. Daha ziyade gayrı tabii bir şey olan hayvan sütü ile beslenmeyi o zamanlar öğrenmiş bulunmaları şüpheli ve ihtimâl dışındadır.

Hayvan derisinden çadırları olmasına rağmen her hangi bir bina yapmışa benzemezler ve kil ve balçıktan şekiller yapmakla beraber bunları pişirmemişlerdir. Mutfak âletleri olmadığına göre yemekleri ıptidai olmuş olmalıdır. Ziraate dair sepet örmeye veya kumaş dokumaya dair hiç bir şey bilmiyorlardı. Hayvan derisinden veya postundan elbiseleri bir tarafa bırakılacak olursa bu insanlar hemen hemen çıplak yaşayan vahşilerden ibaretti denilebilir.

Bildiğimiz bu en eski insanlar belki yüzlerce asır Avrupa istepelerinde avlanmış ve sonra bir iklim değişmesinden önce yavaş yavaş değişmişlerdir. Yüzyıllar geçtikçe

Avrupa'nın iklimi gitgide yumuşuyor, daha nemli bir hal alıyordu. Ren geyiği kuzeye ve doğuya doğru çekildi, arkasından bison ile at da onları tâkibetti. İstepler yerlerini ormanlara bıraktılar, atla bisonun yerini de alageyik aldı. Kullanılma yerleri değiştiği için âletlerin şekli de değişti. Nehir ve göllerde balık avlama insanlar için büyük bir ehemmiyet kazandı ve kemikten yapılmış mükemmel âletler gittikçe çoğaldı. Mortillet'nin dediği gibi, «bu çağın kemik iğneleri sonraki çağların hattâ Rönesansa kadar inen tarih devirlerini içine alan zamanların iğnelerine üstündür. Meselâ Romalılarda bu çağinkilerle mukayese edilebilecek iğneler yoktur».

Bundan on beş veya on iki bin yıl kadar önce İspanya'ya yeni bir ırka mensup insanlar geldi ve orada kalyaların sathında kendilerine ait çok dikkate şayan resimler bıraktı. Bunlara Mas d'Azil adındaki mağaralara izafeten Azil'liler denilir. Yay ve ok kullanan bu insanlar kuş tüyünden serpuş giymişe benzerler. Canlı resimler yaparlardı, fakat aynı zamanda resimleri bir nevi sembol haline getirmişlerdi —meselâ bir insan, üzerinde iki üç yatay çizgi bulunan bir dikey çizgi ile temsil edilirdi— ki bu da yazının başlangıcı fikrini telkin eder. Av sahnelerini temsil eden resimlerde ekseriya çetele çentiği gibi işaretler vardır. Bir resim de bir arı kovanının yanında bütün içen insanları gösteriyor.

Bunlar Palaeolithik yâni Eski Taş Çağı insanları dediğimiz insanların en geç yaşamış olanlarıdır, çünkü kullandıkları âletler yontma âletlerdi. Bundan on-oniki bin yıl önce Avrupa'da yeni bir hayat nev'i başlamış, insanlar âletlerini yalnız taşı yontarak değil aynı zamanda onu parlatmak suretiyle yapmayı da öğrenmişler ve böylece yeni bir medeniyeti başlatmışlardır. Bu suretle Neolithik yâni Yeni Taş Çağı başladı.

Daha bundan yüz yıldan az bir zaman evveline kadar dünyanın ücra bir köşesi olan Tasmania'da, yukarıda sözü geçen ve Avrupa'da izlerini bırakmış olan bu ilk insan

ırklarından bedence ve fikirce daha alçak seviyede bir ırkın yaşamış olduğu kaydedilmeye değer bir olaydır. Coğrafi değişmeler, bu Tasmania insanlarını çok eski zamanlarda insan nev'inin diğer kısımlarından tecrid ederek, onları görenek ve taklitle tekâmül etme imkânlarından mahrum bırakmıştır. Bu insanlar terakki edecek yerde tereddi etmişe benzerler. Avrupalı kâşifler tarafından bulundukları sırada balık ve küçük hayvanlarla beslenmeye dayanan sefil bir hayat sürmekte idiler. Meskenleri yoktu, sadece çömeli büzülecek birer yerleri vardı. Bunlar bizimle aynı neviden hakiki insanlar olmakla beraber kendilerinde ilk hakiki insanların el mehareti ve sanat kabiliyeti yoktu.

12

İPTİDAİ DÜŞÜNCE

Şimdi çok enteresan bir nokta üzerinde duralım. İnsanlık macerasının bu başlangıç günlerinde insan olmak nasıl şeydi acaba? İnsanlar ne düşünürlerd, evet bundan 400 asır önce, ekim ve hasat işlerinin henüz bilinmediği ve sadece avlanıp dolaşmakla geçirilen o günlerde insanlar ne düşünürlerd? O günler her hangi bir insan düşüncesinin yazı ile kaydedilmeye başladığı zamanlardan çok eski günlerdir ve bugün bu soruları cevaplandırmak için elimizde hemen hemen tahmin ve istidlâlden başka vasıta yoktur.

Bu iptidai düşünceyi keşfetmek üzere bilim adamlarının başvurdukları kaynaklar çok değişiktir. Son zamanlarda, bir çocuğun bencil ve şiddetli arzularının cemiyet hayatının icaplarına uyabilmek için nasıl frenlendiklerini, yok olduklarını, tâdile uğradıklarını veya sükûnet bulduklarını inceleyen psikonaliz bilimi iptidai cemiyetin tarihini hayli aydınlatmışa benzer. Diğer faydalı bir ilham kaynağı da zamanımız vahşilerinin düşünce ve âdetlerinin

incelenmesi olmuştur. Bir de, gerek folklorlarda gerek bugünkü medeni cemiyetlerde kökleşmiş olarak hâlâ yaşayan gayrı akli hürâfelerde bir nevi fosilleşmiş düşünceler bulmaktayız. Ve nihayet zamanımıza yaklaştıkça sayıları artan resimlerde, heykellerde, oymalarda, sembollerde ve buna benzer şeylerde, insanların enteresan bulup kaydedilmeğe değer telâkki etmiş oldukları şeylerin nelerden ibaret olduğunu gösteren alâmetler gitgide daha vüzuhla belirmektedir.

İptidai insan muhtemelen çocuk gibi yâni aklına bir takım hayali tablolar getirerek düşünüyordu. O, zihnini zorlayarak birtakım hayaller görüyor veya bu hayaller kendiliklerinden onun zihninde beliriyordu. İptidai insanın hareketleri de işte bu hayallerin kendisinde tahrik ettiği heyecanlara göre oluyordu. Bugün bir çocuk veya eğitim görmemiş bir büyük insan da böyle yapar. Sistemli düşünüş, insan tecrübesinde nispeten yeni bir merhale-dir; bu düşünüş bundan 3.000 yıl önceye kadar insanlığın hayatında büyük bir rol oynamamıştır. Bugün bile düşüncelerini kontrol ve tasnif eden kimseler beşer nev'i içinde sadece küçük bir azınlık teşkil ederler. Dünyadaki insanların çoğu hâlâ hayâl ve ihtiraslarına göre yaşarlar.

Hakiki insanlar tarihinin ilk safhalarında insan cemiyetleri muhtemelen küçük aile gruplarından ibaretti. Nasıl ki ilk memelilerin aileleri üreyip bir arada yaşamak suretiyle sürüler teşkil etmişlerse, ilk kabileler de muhtemelen öyle teşekkül etmişlerdir. Fakat bunun olabilmesinden önce fertlerin başlangıçtaki bencilliklerinin bir kısmından vazgeçmeleri lâzımdı. Yetişkin insanların babadan korkmaları, anayı saymaları lâzımdı. Ailenin yaşlı adamının yeni yetişen genç erkeklere karşı duyduğu tabii kıskançlık hissinin yumuşaması lâzımdı. Öte yandan ana da gençlerin tabii akıl hocası ve koruyucusu idi. İnsanların cemiyet hayatı, yetişkin gençleri çiftler çiftler başlarını alıp gitmeye sevkeden iptidai içgüdü ile böyle bir ayrılışın neticesi olan yalnız kalmanın mahzurları arasındaki muva-

zeneden doğmuştur. Büyük deha sahibi bir Antropoloji yazarı olan J. J. Atkinson, «Primal Law» adlı eserinde, kabile hayatında çok dikkate değer bir vakıa olan Tabu'lar (menedilen şeyler) dan ne kadar çoğunun, o zamanki iptidai insanın ihtiyaçlarının gelişen cemiyet hayatına ayarlanması sayılabileceğini göstermiş ve psiko-analizcilerin son çalışmaları da bu yorum tarzını teyid eden neticeler vermiştir.

Bazı nazariyeci yazarlara göre, Yaşlı Adam karşısında duyulan korku hırsı ile büyücü Kocakarı'nın iptidai vahşi üzerinde yarattığı tesir, rüyalarla kuvvet bulup hayale dayanan akıl oyunlariyle zenginleşmek suretiyle iptidai dinin meydana gelmesinde ve tanrı ve tanrıçaların icad edilmesinde büyük rol oynamışlardır. Kudretli veya koruyucu şahsiyetlere saygı gösterilmesinden başka, bunlar rüyalara girmeleri sebebiyle ölümlerinden sonra da tâziz ve tebcil edilmişlerdir. Böylece onların hakiki surette ölmüş olmayıp daha büyük bir kudret kazandıkları uzak bir âleme intikal ettiklerine inanmak zor değildir.

Bir çocuğun rüyaları, hayalleri ve korkuları bugünkü yetişkin bir insanınkilerden daha kuvvetli, hakikate daha yakın şeylerdir, iptidai insan ise bir nevi çocuktu. O, aynı zamanda hayvanlara daha yakındı ve onların da kendisinininkilere benziyen saikleri ve tepkileri olduğunu zannedebilirdi. Hayvan dostu hayvan düşmanı varlıkların, hayvan tanrılarının mevcut olduğunu hayal edebilirdi. Acayip şekilli hayvanların, ağaç yığınlarının, nadir ağaçların ve buna benzer başka şeylerin Eski Taş Çağı insanına ne kadar önemli, mânalı, uğursuz veya uğurlu görünebilmiş olduğunu, rüya ve vehimlerin bu gibi şeyler hakkında yaratılmasına yol açtığı masal ve efsanelere anlatılır anlatılmaz nasıl çabucak inanıldığını anlamak için insanın hayali geniş bir çocukluk idrâk etmiş olması lâzımdır. Bu hikâyelerin bazıları hatırdâ tutulacak ve tekrar anlatılacak kadar iyi olabilirdi. Kadınlar onları çocuklara anlatırlar ve böylece hikâyelerin geleneği teessüs ederdi. Bu-

gün de hayali geniş olan çocukların icadettikleri uzun masalların kahramanı ya en çok sevilen bir bebek, ya bir hayvan, ya yarı insan nev'inden bir yaratıktır; işte iptidai insan da muhtemelen aynı şeyi yapmış, fakat o, yarattığı kahramanın hakikiliğine daha fazla inanmıştır. Hakkında bilgiye sahip olduğumuz en eski hakiki insanlar her halde çok konuşan yaratıklardı. Bu bakımdan onlar Neanderthal insanlarından farklı ve bu insanlara nazaran bir üstünlüğe sahip olmuş olabilirler. Neanderthal insanı dilsiz bir hayvan olmuş olsa gerektir. Şüphe yok ki, iptidai insanın kullandığı dil, muhtemelen, el işaretleriyle tamamlanan mahdut bir isimler kolleksiyonundan ibaretti.

Bir nevi sebep ve netice bilimine sahip olamayacak kadar iptidai vahşi yoktur. Fakat iptidai insanın sebeplerle neticeleri münasebetlendirme işinde takdir ve muhakeme kabiliyeti azdı; bir neticeyi, kolayca, onun sebebiyle pek münasebeti olmayan bir şeye bağlayıverirdi. «Şu veya bu işi yaparsanız şu veya bu şey olur» derdi. Çocuğa filân cins böğürtleni yedirirseniz çocuk ölür. Yiğit bir düşmanın yüreğini yerseniz kuvvetli bir insan olursunuz. Verdiğimiz bu misâllerde biri doğru diğeri yanlış olan iki sebep ve netice münasebeti vardır. Vahşilerin aklına göre olan sebep ve netice sistemine Fetiş diyoruz. Fakat Fetiş sadece bir vahşi bilimidir. Bugünkü bilimden farkı da tamamiyle systemsiz, tenkidsiz ve ekseriya yanlış oluşudur.

Birçok hallerde sebeple neticeyi münasebetlendirmek güç değildi, bir çoğunda da yanlış fikirler çok geçmeden tecrübe yolu ile düzeltilirdi; fakat iptidai insan için pek büyük önemi olan birtakım hâdiseler vardı ki onlar için ille birer sebep bulmaya çalışır, birtakım yanlış izahlara varır, fakat bu yanlışlıklar farkına varılacak kadar kuvvetli veya bâriz olmazdı. Ev hayvanlarının veya balığın bol olmalarının ve kolayca tutulabilmelerinin onun için pek büyük ehemmiyeti olması sebebiyle arzuladığı bu ne-

ticeleri elde edebilmek üzere şüphesiz binlerce büyüye, fal ve saireye inanıyor ve bu çareleri deniyordu. Kendisi için başka büyük bir mesele de hastalık ve ölümdü. Zaman zaman bulaşıcı hastalıklar belirerek insanları öldürüyordu. Zaman zaman, aşikâr bir sebep olmaksızın insanlar hastalığa tutuluyorlar, ölüyorlar veya kuvvetten düşüyorlardı. Bu da iptidai insanın çabucak heyecana kapılan telâşlı zihnini hummalı bir faaliyete sevk ediyordu. Birtakım rüyalar ve olmayacak tahminler ona bu vesileyle filân insanı, hayvanı veya şeyi suçlu bulduruyor, filân insandan, hayvandan veya şeyden medet umduruyordu. Küçük çocuktaki korku ve panik istidadının aynı onda da vardı.

İlk küçük insan kabilesinin kuruluşu sıralarında, yaşça ileri ve diğerlerine nazaran kafaca daha kavi kişiler, hemcinslerinin korkularını ve hayallerini paylaşmakla beraber onlardan biraz daha kuvvetli oldukları için kendilerinde akıl öğretmek, tavsiye ve emretmek yetkisi görüp bunu kabul ettirmişlerdir. Filân şey için sırası değil olmasın, filân şey için lâzımdır yapılmalıdır demişler, filân şeyin uğurluluğuna filân şeyin de uğursuzluğuna hükmetmişlerdir. Fetiş biliminin mütehasısı yâni sihirbaz başrahipti. Bu adam vâzeder, rüyaları yorumlar, ihtar ve ikazda bulunur, uğur getiren veya felâketleri önleyen o karışık sihirbaz sözlerini söyler, işaretlerini yapardı. İptidai din bizim bugün ibadet ve din emirlerine riayet tarzında anladığımız şey değildi ve ilk rahiplerin emir veya nehyettikleri şeyler keyfi mahiyette iptidai bir pratik bilimdi.

ZİRAATIN BAŞLAMASI

Ziraatin ve insanların toprağa bağlanmasının ne zaman başladığını tâyin etmek üzere son elli yıl zarfında pek

çok araştırmalar yapılmış ve nazariyeler yürütülmüş olmasına rağmen bu konularda henüz pek cahil bulunuyoruz. Şimdiki halde az çok emniyetle söyleyebileceğimiz şey, Milâttan önce 15.000 ve 12.000 yılları arasında. Azil ırkının İspanya'nın güneyinde bulunduğu ve ilk avcı insanlardan arta kalanların kuzeye ve doğuya doğru göç ettikleri sırada Kuzey Afrika'da veya Batı Asya'da veya şimdi Akdeniz'in kapladığı sahadaki büyük vâdide, çağlar geçtikçe hayati ehemmiyette iki şeyi keşfeden insanların yaşamış olduğudur: Bunlar toprağı işlemeye başlıyorlar ve hayvanları ehlileştiriyorlardı. Bu insanlar aynı zamanda avcı cetlerinin yontma âletlerinden başka cilâlı taştan âletler de yapıyorlardı. Bunlar sepet örme imkânını keşfetmişler ve bitki elyafından kaba dokuma yapmışlar, kaba saba şekilli çanak çömlek imâl etmişlerdir.

Bu insanlarla birlikte insanlık medeniyetinin yeni bir safhasına, Neolitik devrine (Yeni Taş Çağı veya Cilâlı Taş Çağı) gireriz. Ondan önceki devir, Cro-Magnon, Grimaldi ve Azil tipi insanların yaşadığı Paleolitik devri (Eski Taş Çağı veya Yontma Taş Çağı) idi. Burada dikkat edilecek bir nokta, Paleolitik teriminin Neanderthal devrinin ve hattâ Eolitik devrinin âletleri için de kullanılmakta olduğudur. İnsan öncesi devire Eski Paleolitik, hakikî insanların yontma taştan âletler kullandığı devire de Yeni Paleolitik denilir.

Bu Neolitik insanları tedricen dünyanın daha sıcak kısımlarına yayıldılar; öğrenmiş oldukları sanatlar ve faydalandıkları bitkiler ve hayvanlar da onlarla birlikte yayıldı. İsa'dan önce 10.000 yılları civarında insanlığın çoğu Neolitik seviyede idi.

Toprak sürme, ekim ve hasat, başak dövme ve tane öğütme bugünün insanına tekâmül yolunda tabii birer adım gibi görünür; bugünün adamı bunları dünyanın yuvanlık olması gibi tabii bulur ve «Zaten başka ne yapılabilirdi, başka türlü olabilir miydi?» der. Fakat bugün bize tabii ve aşikâr gibi gelen şeyler İsa'dan 20.000 yıl ön-

ceki insan için hiç de öyle değildi. O insan ancak birçok güçlüklerden, yanlış kavrayışlardan, garip ve lüzumsuz gayretlerden ve hatalı yorumlardan sonra pratik neticelere varabilmiştir. Buğday Akdeniz'in bazı bölgelerinde yabancı olarak yetişiyordu ve anlaşıldığına göre insanoglu onu ekmeyi aklından geçirmeden çok önceleri ufalayıp öğütmeyi öğrenmiştir. O, ekim yapmaksızın hasadetmiştir.

Dikkate şayandır ki, ekme, hasadetme işlerinin yapılmış olduğu her yerde, ekme fikri ile canlı bir yaratığı kurban etme fikrinin yan yana yürümüş olduklarını ve başlangıçta bu kurbanın bir insan feda etmek şeklinde yapılmış bulunduğunu gösteren kalıntılar vardır. Bu iki kavram arasındaki münasebetlerin incelenmesi meraklı insanlar için çok çekici bir konudur. Bu konu ile ilgilenecek kimseler onu Sir J. G. Frazer'in «Golden Bough» (Altın Yay) isimli büyük eserinde tafsilâtiyle incelenmiş bir halde bulabilirler. İptidai insanın mitlere inanan, hayalperest çocuk kafasında vüzuh yoktu; bundan dolayı sözü geçen münasebetleri akıl yolu ile tâyin etmemize imkân yoktur. Bizler şunu tespit etmekle yetinelim ki, Neolitik insanların ekim işi daima bir insan kurban etme işi ile birlikte oluyordu. Kurban edilen insan da her hangi bir kimse değil, bu iş için bilhassa seçilmiş olan, kendilerine en derin bir saygı gösterilen ve bir nevi kurban kiralı veya tanrısı olan bir genç kız veya bir delikanlı idi. Ölüm tarzının bütün teferruatı, çağlar boyunca yerleşmiş âdetlere uygun belirli şekillere göre ihtiyarlar tarafından idare edilirdi.

İptidai insanların mevsimlere dair fikirleri pek müphem olduğundan ekim kurbanı zamanını ve bizzat ekimin zamanını tâyin etme konusunda başlangıçta güçlüğü uğramış olsalar gerektir. Anlaşıldığına göre bir zamanlar insanlığın yıl hakkında hiçbir fikri olmamıştır. Zaman yeni ayın görünmesine göre ölçülmüştür; Kitabı-Mukaddes'te peygamberlerin yaşı olarak gösterilen yıllar hakikatte sadece aylardan ibaret olsa gerektir. Babillilerin takvimin-

de de ekim zamanını yeni ayın on üç defa görünmesine göre ayarlamaya çalışıldığını gösteren emareler vardır. Ayın takvimlere olan tesiri zamanımızda da kendini hissettiriyor. Alışkanlık dolayısıyla hoş görmeyecek olsak, Hristiyan Kilisesinin bile İsa'nın çarmıha gerilmesi ve dirilmesini hakiki yıl dönümlerinde değil de her yıl ayın safhalarına göre değişen tarihlerde anmasını garabet sayar, hayretle karşılardık.

İlk ziraatçıların yıldızlar üzerinde gözlem yapıp yapmadıklarını bilmiyoruz. Yıldızlar üzerinde ilkin, istikametlerini tâyin etmek üzere göçebe çobanlar tarafından gözlemler yapılmış olması daha muhtemeldir. Fakat mevsimlerin tâyin edilmesine yaradıkları anlaşılmasından itibaren yıldızlar ziraat alanında büyük bir önem kazandılar. Ekim kurbanı önemli bir yıldızın gözükmesi veya görünmez olması zamanlarına rastlar.

İptidai insanın eninde sonunda bu yıldıza tapması mukadderdi.

Buna göre Neolitik devrinin başından itibaren, kurban etme işlerine ve yıldızlara ait şeylere vakıf bilgili ve tecrübeli bir kimsenin kazanacağı ehemmiyeti anılamak güç olmaz.

Pis ve mekruh olma korkusu ve bunları önlemeye mahsus usuller de «bilgili» erkekler ve kadınlar için ayrı bir kuvvet ve kudret kaynağı teşkil ediyordu. Çünkü yeryüzünde daima büyücü erkekler olduğu gibi büyücü kadınlar ve rahipler olduğu gibi rahibeler de olmuştur. İlk rahipler din adamı olmaktan ziyade tatbiki bilim adamı olmuşlardır. Bilimleri umumiyetle ampirik ve çoğu zaman kötü olan bu rahipler bu bilimlerinin sırlarını diğer insanlardan gizli tutarlardı. Fakat bu, onların birinci görevlerinin bilmekten ve ödevlerinin de o bilimi tatbik etmekten ibaret bulunması olayını değiştirmez.

Bundan 12.000 ilâ 15.000 yıl önce eski dünyanın bütün sıcak ve sulak bölgelerinde, rahip ve rahibe gelenekleri,

işlenmiş toplulukları yaşıyordu. Çağlar geçtikçe bu topluluklar arasında fikir mübadeleleri meydana geldi. Elioth Smith ve Rivers, bu ilk ziraatçı cemaatlerin medeniyetine «Heliolitik kültür» adını verdiler. Heliolitik (Yunanca Güneş ve Taş kelimelerinden yapılmış bir terkip) sözü belki münasip bir ad değildir, fakat bilim adamları bize daha iyi bir ad verinceye kadar onu kullanmak zorundayız. Menşei Akdeniz bölgesi ve Batı Asya olan bu medeniyet Doğuya ve adadan adaya geçerek de Pasifik Okyanusuna yayıldı. Hattâ belki Amerika'ya ulaşmış ve kuzeyden gelen Mongoloid göçmenlerin daha iptidai olan yaşayışlarına tesir etmiştir.

Bu esmer Neolitik insanları her gittikleri yere, bizim medeni dünyamızda yalnız mütehassısların izah edebileceği birtakım fikir ve âdetleri de götürüyorlardı. Bu insanlar piramitler, büyük höyükler inşa ediyorlar ve belki rahiplerin yıldızları incelemesine yaramış olan taşın muazzam daireler meydana getiriyorlardı; ölülerin bazılarını mumyalıyorlar, vücutlerine dövme işliyorlar, sünnet oluyorlar ve bir çocuğun dünyaya gelmesi üzerine «baba» sını dinlemek üzere yatmaya göndermek şeklindeki «couvade» âdetini tatbik ediyorlardı. Gamalı haç veya Swatiska dediğimiz alâmet onlar için bir talih remzi idi.

Bu Neolitik insanların yeryüzünde medeniyetlerinin eserlerini bırakmış bulundukları yerleri gösteren bir harita çizecek olsak, Stonehenge'den ve İspanya'dan Meksika ve Peru'ya kadar mutedil ve sübtropikal sahiller boyunca bir kuşağı işaretlememiz icabeder. Fakat Afrika'nın Ekvator güneyinde bulunan kısmını, Kuzey Avrupa'yı ve Kuzey Asya'yı işaretleyemeyiz, çünkü dünyanın bu bölgeleri Neolitik insanlarından ayrı olarak gelişen türlü türlü ırklarla meskûndü.

İPTİDAÎ NEOLİTİK MEDENİYETLERİ

İsa'dan önce 10.000 yılı civarında dünyanın coğrafi durumu büyük çizgileriyle hemen hemen bugünkü durumunun aynı idi. Muhtemelen, evvelce Cebelitarık Boğazını kapayarak Okyanus sularının Akdeniz vâdisini istilâsına mâni olan büyük kara şeridi, suların tedrici tahribatı neticesinde bu devirde açılmış ve Akdeniz de genel çizgileriyle bugünkü şeklini almış bulunuyordu. Hazer denizi her halde şimdikinden çok daha yaygındı ve belki sadece Karadeniz'in Kafkas dağları kuzeyindeki bir uzantısından ibaretti. Bu büyük Orta Asya denizi etrafında, şimdi isteplerden ve kurak bölgelerden ibaret olan bölgeler o zamanlar verimli ve meskûn yerlerdi. Dünya umumiyetle bugünkünden daha rutubetli, daha münbitti. Avrupa Rusyası bataklıklarla ve göllerle kaplıydı ve belki hâlâ, şimdiki Behring boğazının yerindeki bir kara şeridi vasıtasıyla Asya ile Amerika birbirine bağlı bulunuyordu.

Başlıca insan ırkları şimdi bilindikleri şekilde o zaman da ayırdedilebilirdi. O zamanki daha mutedil iklimli daha ağaçlı dünyada ve sahillerde, Akdeniz kıyıları sâkinlerinin yâni bugünkü Berberilerin, Mısırlıların ve güney ve Batı Asya halkının büyük bir kısmının cetleri olan, Heolitik medeniyete mensup esmer insanlar yaşıyordu. Batıda daha beyaz, doğuda daha koyu renkli olan bu büyük ırk bir sürü tâli ırklara ayrılıyordu: Atlantik kıyılarının ve Akdeniz'in İber ırkı da denilen koyu beyaz Akdeniz ırkı; Berberileri, Mısırlıları ve Dravidenleri içine alan Hami ırk; daha koyu renkli Hint ırkı; doğu Hindistandaki bir sürü küçük ırklar, Polinezyahılar ve Maoriler. Orta ve kuzey Avrupa ormanlarında, sözü geçen esmer Neolitik grubundan ayrılan, sarı saçlı, mavi gözlü bir insan çeşidi

olan Nordik Irk yani Kuzey ırkı meydana çıkıyordu. Kuzey-Doğu Asya'nın daha açık bölgelerinde de Moğol tipi, çekik gözleri, çıkık elmacık kemikleri, sarımsı renkleri, düz ve siyah saçları ile esmer Neolitik grubundan ayrılıyordu. Güney Afrika'da, Avustralya'da Asya'nın birçok tropik bölgesi adalarında, ilk zenci ırkların kalıntıları vardı. Afrika'nın ortası ırkların çok karışmış oldukları bir bölgeydi. Bugünkü Afrika'nın bütün renkli ırkları, Kuzey'in esmerleriyle Negroidlerin karışmasından meydana gelmişe benzerler.

Unutmayalım ki, insan ırkları tıpkı bulutlar gibi serbestçe birbirleriyle karışırlar, sonra ayrılırlar, sonra yeniden birleşirler. Fakat ayrıldıkları zaman ağaç dalları gibi bir daha birbirine kavuşmayacak şekilde ayrılmazlar. Irkların böyle birbiriyle karıştıklarını daima aklımızda tutacak olursak bir takım ağır hatalara düşmekten kurtuluruz. Halbuki bunu göz önünde bulundurmaksızın ırk kelimesi üzerinde ısrar ediliyor ve bu terim en abes şümullendirmelere yol açıyor. Bu suretle, Avrupa'nın hemen bütün milletleri esmer, koyu beyaz ve Moğol tipi unsurların bir karışımından ibaret oldukları halde, bir Britanya ırkından, bir Avrupa ırkından bahsediliyor.

Moğollar Amerika'ya ilkin Neolitik devrinde ve her halde Behring Boğazı yolu ile geçmişler ve güneye yayılmışlardır. Kuzeyde Amerika'nın ren geyiği olan Kari-bu'yu, Güneyde de büyük Bizon öküzü sürüleri bulmuşlardır. Onlar Amerika'ya vardıkları zaman, devâsâ ve dişsiz bir memeli olan Glyptodont ile fil boyunda ağır ve acayip şekilli bir hayvan olan Megatherium'lar oralarda hâlâ yaşamakta idiler. Moğollar, iriliği nispetinde kendini savunmaktan âciz olan bu son hayvanın neslini tüketmiş olacaklardır.

Bu Amerika kabilelerinin çoğu, Neolitik devrinin göçebe avcılık merhalesini aşmadılar. Demiri kullanma imkânını keşfedemediler; başlıca madenleri altın ve bakırdı.

Fakat Meksika'da, Yukatan'da ve Peru'da şartlar ziraate elverişliydi ve İsa'dan önce 1.000 yılı civarında buralarda Eski Dünyamnkine müvazi bir tipte olmakla beraber ondan farklı bulunan çok enteresan bir medeniyet gelişti. Çok daha eski Avrupa medeniyetlerinde olduğu gibi bu insanlarda da ekim ve hasat zamanları insan kurban etme âdeti büyük bir önemle tatbik edilirdi, fakat ileride göreceğimiz gibi Eski Dünyada bu iptidai fikirler sonraları başka fikirlerle karışıp yerlerini onlara terkettikleri halde, Amerika'da bilâkis daha da gelişip aşırı bir hal almışlardır. Bu Amerika insanları çok dindardılar ve rahipler tarafından idare edilirdi; askeri ve siyasi reisleri, hâlâ fallara inanışın izlerini taşıyan çok şiddetli kanunlara tâbi idiler.

Bu rahipler astronomi bilimini yüksek bir açıklık ve kesinlik derecesine ulaştırdılar. Yıllarını, ileride kendilerinden bahsedeceğimiz Babillilerden iyi biliyorlardı. Yukatan'da çok karışık harflerden meydana getirilmiş olan ve Maya denilen bir alfabe kullanılıyordu. Okunabildiği nisbette anlaşıldığına göre bu yazı bilhassa, rahiplerin olanca zekâlarını kullanmış oldukları takvimleri ayarlamak için kullanılırdı. Maya medeniyetinin san'atı en yüksek noktasına Milâttan sonra 700 veya 800 yıllarında ulaştı. Bu insanların yapmış olduğu heykeller bizleri büyük plâstik kudretleri ve çoğu zaman güzellikleriyle hayrete düşürdükleri gibi, acayiplikleri ve bugünkü zihniyete aykırı olan biteviye açık saçık şekilleriyle de garip bulmaya sevkeder. Eski Dünyada buna benzeyen bir şey yoktur. Yalnız Hind'in ağaç üzerine yapılmış eski oyunları onları hatırlatır. Her yerde dokunmuş kuş tüyleri ve birbirine dolanmış yılanlar görülür. Bir çok Maya kitabeleri Eski Dünyadaki aynı devire ait kitabelerden ziyade şimdiki Avrupa tımarhanelerinde yapılmış resimlere benzerler. O derece ki, Maya zekâsı Eski Dünya insanların zekâsından sanki başka bir istikamette gelişmiş ve bizlerin Avrupalı zekâmıza göre rasyonel bir zekâ olmamıştır.

Bu insanlar kan dökmeye pek meraklı olmuş olsalar gerektir. Meksika medeniyeti bilhassa kana haristi. Her yıl binlerce insan kurban edilirdi; insanları canlı canlı kesmek, onların hâlâ atan yüreklerini koparmak, işte bu garip rahiplerin zihinlerine ve hayatlarına hükmetmiş gibi görünen âdetler! Her toplum tezahürünün, her milli bayramın mihveri bu menfur hareketti.

Bu cemaatin basit insanların hayatı basit köylülerin iptidai hayatına benzerdi. Çanak çömlek yapımı, dokuma ve resim sanatları geliştirdi. Maya yazısı yalnız taşlara hakkedilmez, hayvan derileri üzerine de yazılır, boyanırdı. Avrupa ve Amerika müzelerinde, şimdiye kadar hemen hemen yalnız tarihleri okunabilmiş olan birçok el-yazmaları vardır. Peru'da buna benzer bir yazının daha iptidai şekli vardı; onun yerini, bundan binlerce yıl önce Çin'de kullanılmış olan düğümler metodu aldı.

Eski Dünyanın da bundan 3 - 4 bin yıl önce, yani İsa'dan evvel 4.000 - 5.000 yıllarında, sözünü edegeldiğimiz medeniyetlere benzeyen, yani esasını mâbet, kanlı kurban âyinleri ve astronomi bilimi ile uğraşan rahipler teşkil eden medeniyetleri olmuştu. Fakat bu medeniyetler Eski Dünyada bugünkü şartlara doğru istihale ettikleri halde, Amerika'nın iptidai medeniyetleri bu ilk merhaleyi hiç bir zaman aşamadılar. Onlardan her biri yalnız başına diğerlerinden ayrı bir âlem teşkil ediyordu. Meselâ Meksika, anlaşıldığına göre, Avrupalıların Amerika'ya gelişlerinden önce Peru'ya dair hemen hemen hiç bir şey bilmiyordu.

Çağlar boyunca bu insanlar yaşadılar, tanrılarına tapılar, insan kurban ettiler ve öldüler. Maya sanatı yüksek bir tezyini güzellik seviyesine ulaştı. İnsanlar sevdiler, kabileler döğüştüler. Bolluğun yerini kuraklık, sağlığın yerini hastalık aldı. Rahipler uzun asırlar boyunca takvimlerini tespit ettiler ve kurban âyinlerini idare ettiler, fakat başka alanlarda az ilerlemeler yapabildiler.

SÜMERLERDE VE ESKİ MISIRDA İPTİDAÎ YAZI

İsa'dan önce 6.000 ilâ 7.000 yılları civarında Asya'nın münbit bölgelerinde ve Nil vâdisinde hemen hemen Peru seviyesine ulaşmış bulunan yarı medenî cemaatler vardı. İran'ın kuzeyi, batı Türkistan ve güney Arabistan şimdiki kadar çok daha münbit yerlerdi. Bugün bu bölgelerde çok eski cemaatlere ait eserler bulunmaktadır. Bununla beraber, siteler, mâbetler, sulama tesisleri ve küçük bir barbar şehri seviyesinin üstüne yükselmiş bir cemiyet teşkilâtına ait eserler gözü geçen bölgelerde değil Aşağı Mezopotamya'da ve Mısır'da görülmektedir. Dicle ve Fırat nehirleri iki ayrı mansapla Basra Körfezine dökülüyordu ve Sümerler ilk sitelerini işte bu iki nehir arasında kalan bölgede tesis etmişlerdi. Büyük Mısır tarihi de aşağı yukarı (çünkü kronoloji henüz kesin değildir) bu devirde başlıyordu.

Sümerler büyük burunlu esmer insanlar olmuş olsa gerek. Bu insanlar, bilginlerce çözülmüş olduğu için hâlen okunabilen bir yazı kullanıyorlardı. Tunçtan faydalanmayı keşfetmişlerdi ve güneşte kurutulmuş tuğlalarla kule şeklinde büyük mâbetler inşa ederlerdi. Bu memleketin kili çok incedir, Sümer'ler onu yazmakta kullanırlardı, yazı ve kitabelerinin bugüne kadar bozulmadan kalmış olması da bu sayededir. Bu insanların koyunları, keçileri, eşekleri vardı, fakat atları yoktu. Sümerler sık saflar halinde yaya olarak savaşır, mızrak ve deriden yapılmış kalkan kullanırlardı. Yün elbiseler giyerler ve başlarını traş ederlerdi.

Her Sümer sitesi kendi tanrısı ve kendi rahipleriyle bağımsız bir Devlet olmuşa benzer. Bazen bir site başka sitelere tahakküm eder, onların halkından bağ isterdi. Nippur'daki çok eski bir kitabe, bir yazı ile tespit edilmiş

ilk imparatorluk olan bir «İmparatorluk» tan bahseder; bu, Ereck sitesi imparatorluğu idi. Bu Devletin hem rahip hem de kiral olan reisi Basra Körfezinden Kızıl Denize kadar olan Bölgeye hâkim olduğunu iddia ederdi.

Yazı, ilkin, tarih olaylarını resimler vasıtasıyla kısaca temsil etme usulü idi. İnsanlar daha Neolitik devrinden önce yazmağa başlamışlardı. Evvelce sözünü ettiğimiz Azil mağaralarının duvarlarındaki resimler bu yazı tarzının menşeiini teşkil eder. Bu resimlerin çoğu av seferlerini hatırlatır ve çoğunda insan siluetleri açıkça resmedilmiştir. Fakat bu siluetlerin bazılarında ressam, başları ve bacakları çizmek zahmetine katlanmayarak insanları iki yatay çizgi ile kesilmiş dikey bir çizgi ile göstermekle yetinmiştir. Bu tarzdan «resim-yazı» usulüne geçmek zor değildi. Kil üzerine küçük değneklerle yazılan Mezopotamya'da resimler çok geçmeden tanınmaz şeyler halini aldılar, fakat insanların duvarlar üzerine veya ilk kâğıt olan kamış papyrus'u üzerine boya ile resimler yaptıkları Mısır'da, örneğe olan benzerlik devam etti. Sümerlerin yazmak için kullandıkları küçük değnekler köşeli işaretler meydana getirdiklerinden bu yazıya küneiform (çivi yazısı) denilir.

Yapılan resimler artık örneklerine benzemeyip sadece ona yakın bir şey olmaya başladıkları zaman asıl yazıya doğru büyük bir adım atılmış oldu. Küçük çocukların çok sevdiği «cisimlerle temsil» oyunu bu yazı şekli hakkında bize bir fikir verebilir. Meselâ bir kılıç bir de arslan resmi yapılır, çocuk bununla «Kılıçaslan» adının muradedildiğini keşfederek sevinir. Sümerlerin dili bugünkü Amerika yerlilerinin bazılarının dili gibi yanyana getirilmiş bir sürü heceden yapılmıştı ve doğrudan doğruya resimlerle temsil edilmeye elverişli olmayan fikirleri ifade eden hece metodunun kullanılmasına müsaitti. Mısır yazısı da buna benzer bir istihaleye uğradı. Daha sonraları, dil metodları o kadar vazih bir şekilde heceye dayanmayan bazı milletler resimler halindeki bu yazıyı öğrenip kullanmak isteyince onu tâdil edip basitleştirdiler ve böylece yavaş ya-

vaş alfabe yazısı teşekkül etti. Daha sonraki devirlerin bütün hakiki alfabeleri, Sümerlerin çivi yazısı ile Mısırlıların hiyeroglifleri (rahiplerin yazısı) nın bir karışımıdır. Daha sonra Çinde de, herkesçe kabul edilen bir «resim-yazı» meydana geldiyse de bu yazı şekli alfabe merhalesine hiç bir zaman ulaşamadı.

Yazının icadının insan cemiyetlerinin gelişmesinde büyük bir önemi olmuştur. Çünkü yazı, anlaşmaların, kanunların ve emirlerin sonraki nesillere intikal etmesini sağlamıştır. Devletlere de eski site devletler için mümkün olmayan bir gelişme imkânı sağlamıştır. Geçmişin unutulmamasını temin ederek, insanlara, insan cemiyetleri tarihinin devamlılığı hakkında bir fikir edinme imkânını vermiştir. Rahibin veya kiralın emirleri ve mühürleri, onların göz veya ses menzillerinden çok daha uzaklara ulaşmış ve ölümlerinden sonra da baki kalmıştır. Sümerler'de mühür kullanma âdetinin çok yaygın olması da kaydedilmeye değer bir olaydır. Kıralların, asillerin veya tacirlerin sanat-kârane yapılmış mühürleri bulunurdu, bu mühürler tasdik edilmek istenilen kilden vesikaya basılırdı. İşte bundan 6.000 yıl önce insanlık basım işine bu derece yaklaşmıştı. Üzerine yazılan kil kurutulur ve öylece bozulmadan kalırdı. Unutmamak lâzımdır ki, sayılamıyacak kadar uzun yıllar boyunca Mezopotamya'da mektuplar, vesikalar ve hesaplar, nisbeten bozulmaz bir madde olan tuğlalar üzerine yazılırdı. Bu medeniyetlere dair bilgilerimizin çok oluşunu Mezopotamya'da bulunmuş olan bu sayısız vesikalara borçluyuz.

Tunç, bakır, altın, gümüş ve kıymetli nadir bir madde olarak da meteor demiri, henüz en eski zamanlarda hem Sümerler'in hem de eski Mısırlıların bildikleri madenlerdi.

Eski Dünyanın bu ilk sitelerinde hayat, Mısır'da da Mezopotamya'da da aynı olmuşa benzer, ve sokaklarda dolaşan eşekler ve sığırlar müstesna olmak üzere, üç dört

bin yıl sonra Amerika'nın Maya sitelerinde yaşanan hayattan farklı olmamış olsa gerektir. Sulh zamanında halkın çoğu, din şenliği günleri müstesna olmak üzere, sulama ve ziraat işleriyle uğraşırdı. Bu insanların paraları yoktu, fakat paraya ihtiyaçları da yoktu. Ufak tefek ticaretlerini mal mübadelesi şeklinde yaparlardı. Hemşerilerine nisbetle varlıklı olan devlet reisleri ve valiler, ticaret yapacak oldukları zaman altın ve gümüş çubukları ve kıymetli taşlar kullanırlardı. Mâbet bütün hayata hâkimdi. Mezopotamya'da kule şeklinde büyük bir mâbet vardı; bunun damından yıldızlar tetkik edilirdi. Mısır'da ise mâbet yalnız zemin katı olan heybetli bir bina idi. Mezopotamya'da rahip-hükümdar bütün varlıkların en büyüğü, en muhteşemi idi. Bununla beraber Mısır'da rahiplerin de fevkine çıkarılan bir hükümdar vardı; o da, memleketin baş tanrısının insan şeklinde tezahürü olan Firavun, yani Tanrı kırıldı.

O devirde dünyada az değişiklik oluyordu; insanların günleri güneş altında, meşakkat içinde, yeknesak geçiyordu. Memlekete az yabancı geliyordu, gelenler için de yolculuk çok zahmetliydi. Rahip, pek eski zamanlardan kalma kurallara göre memleketi idare ediyor, ekim zamanı için yıldızları tetkik ediyor, kurban verme işleri için fala bakıyor, rüyaları yorumluyordu. İnsanlar, ırklarının meşakkatle geçen geçmişini unutup geleceğini de düşünmeksizin, az-çok mes'ut, çalışıp çabalıyorlar, seiyorlar, ölüyorlardı. Bazan hükümdarlar zararsız insanlar olurdu. Meselâ doksan yıl hüküm sürmüş olan II. Pepi bunlardan biriydi. Bazan da Firavun haris olur, gençleri askere alır, onları savaş ve yağma için komşu sitelere yollar, veya onları meşakkatli büyük inşaatta kullanırdı. Muazzam mezarları, yani Cize'deki ehramları yaptırmış olan Kheops, Khephren ve Mykerinus bu çeşit hükümdarlardı. Bu ehramların en büyüğü 450 kadem yüksekliğindedir, yapılmasında kullanılan taşların ağırlığı 4.883.000 tondur. Bu taşların hepsi Nil'in yukarı taraflarında teknelerle getiri-

lır ve yerlerine insan kuvvetiyle yerleştirilirdi. Bu ehramların yapılması Mısır'ı büyük bir harpten fazla yormuş olsa gerektir.

16

İLK GÖÇEBE İNSANLAR

İsa'dan önce 6.000 ile 3.000 yılları arasında insanların toprağa bağlanıp ziraatle uğraştıkları ve site devletler kurdukları yerler yalnız Mezopotamya ile Nil vâdisi değildir. Sulama yapılabilecek ve bütün yıl boyunca yiyecek temin edilebilecek her yerde, insanlar, esasen bel bağlanacak bir gıda kaynağı olmıyan meşakkatli avcılığı bırakarak toprağa bağlanıp kararlı bir hayat sürmeyi tercih ediyorlardı. Yukarı Dicle vâdisinde, Asuriler denilen bir millet, şehirler kuruyordu; Anadolu vâdilerinde ve Akdeniz kıyılarında ve adalarında medeniyete doğru yükselen küçük cemaatler vardı. Belki Hindistan ile Çin'in elverişli bölgelerinde de insanların hayatı buna muvazi gelişmeler kaydediyordu. Avrupa'nın bol balıklı gölleri bulunan bazı bölgelerinde insanlar çoktan beri, suya çakılmış kazıklar üzerine kurulu meskenlere yerleşmiş bulunuyorlar ve ziraatten elde ettikleri gıdalarını avcılık ve balıkçılıkla tamamlıyorlardı. Fakat, Eski Dünya'nın çok daha geniş kısımlarında böyle bir yerleşme mümkün değildi. İklim fazla sert, toprak haddinden fazla kesif ormanlarla kaplı veya kuraktı, yahut da mevsimler o çağ insanların bilimleri ve âletleriyle toprağa yerleşmelerine elvermiyecek derecede kararsızdı.

İptidai medeniyet şartları içinde insanların toprağa bağlanıp yerleşebilmeleri için, devamlı olarak mevcut bulunan bir suya, sıcağa ve güneşe ihtiyaçları vardı. Bu ihtiyaçları karşılanmadığı yerlerde insan, avının peşinde koşan avcı, sürülerine otlak arayan çoban halinde göçe-

be olarak yaşayabilir, fakat bir yere yerleşip kalamazdı. Avcılıktan çobanlığa geçiş çok yavaş olmuş olsa gerektir. Yabani sığırları veya Asya'da yabani atları kovalıya kovalaya, insanların aklına onlara sahibolmak gelmiş, onları kurtlara, vahşi köpeklere ve başka tehlikeli hayvanlara karşı korumuştur.

Böylece, ziraate dayanan ilk iptidai medeniyetler, başlıca büyük nehirlerin vâdilerinde gelişirken, bir taraftan da, kışlık otlaklarla yazlık otlaklar arasında devamlı gidip gelme şeklindeki göçebe hayatı da geliyordu. Göçebe insanlar umumiyetle ziraatçilerden daha sağlam insanlardı; zürriyetleri ve dolayısıyla sayıları daha azdı; daimi mâbetleri olmadığı gibi, iyice teşkilâtlanmış bir ruhban sınıfları da yoktu; daha az giyinirlerdi, fakat bundan dolayı hayatlarının ziraatçılerinkinden aşağı olduğu sanılmamalıdır. Birçok bakımlardan, bu serbest hayat, toprağı işliyen çiftçilerin hayatından daha tam olan bir hayattı. Fertler daha bağımsızdı ve nefislerine itimatları daha büyüktü. Onlarda kabile reisi daha mühimdi, sihirbazların ise her halde o kadar ehemmiyetleri yoktu.

Göçebe insan geniş bölgeleri gezip dolaştığı için, hayatı daha geniş görüyordu; diğer insanların yerleşmiş olduğu toprakların son hudutlarına kadar gidiyordu, otlaklar için rakip kabilelerle anlaşması lâzım geliyordu; madenlere dair bilgisi sapanla uğraşan insanın bilgisinden fazlaydı, çünkü o dağ geçitlerini aşıyor, kayalık yerlerde dolaşıyordu; o, madenleri kullanmayı her halde çiftçiden iyi biliyordu. Mümkündür ki, tunç ve daha büyük bir ihtimalle demir eritme, göçebe insanların bir keşfi olmuş olsun. Orta Avrupa'da demir cevherinden elde edilmiş demirle yapılmış ve ilk medeniyetlerden çok eski zamanlara ait bazı iptidai âletler bulunmuştur.

Diğer taraftan, yerleşmiş insanların dokumacılık, çanak çömlekçilik vesaire gibi sanatları vardı. Çiftçilik ve göçebelik ayrı iki hayat şeklini alınca, bu iki çeşit insanlar arasında ticaret münasebetleri kurulması mukadderdi.

Bilhassa hem çöl bölgeleri, hem de mevsimlik otlakları olan Mezopotamya'da, her halde göçebeler ekili bölgeler civarında çadır kurmuşlar, ticaret yapmışlar, çalmışlar ve belki de bugün çingenelerin yaptığı gibi, kalaycılık etmişlerdir. (Fakat her halde tavuk çalmamışlardır, çünkü menşei Hindistan olan bu kuş, Milâttan önce 1.000 yılına kadar henüz insanlar tarafından ehlileştirilmemişti). Göçebeler meskûn yerlere kıymetli taşlar ve maden ve deriden yapılmış eşyalar getirirlerdi. Şayet avcı iseler hayvan postu da getirirlerdi. Bu mallara karşılık çanak, çömlek, boncuk, süs eşyası ve buna benzer mâmul eşyalar alırlardı. Mezopotamya ile Eski Mısır'ın ilk medeniyet devirlerine tekabül eden bu uzak günlerde, göçebe halinde veya yarı yerleşmiş şekilde yaşayan insanların bulunduğu üç başlıca bölge ve başlıca üç göçebelik şekli vardı. Tâ uzaklardaki Avrupa ormanlarında perişan bir hayat süren sarışın Nordik insanlar (Kuzey insanları) vardı; bunlar, avcılık ve çobanlık ederlerdi. İlk medeniyetler İsa'dan 1500 yıl önceye kadar bu ırkın varlığından pek haberdar olmadılar. Gene çok uzaklarda, doğu Asya steplerinde çeşitli Moğol kabileleri, Hunlar atları ehlileştiriyorlar ve geniş ölçüde, mevsimine göre, yaylaya çıkma veya kışlaya inme âdetini tesis ediyorlardı. O devirde Kuzey insanları ile Hunların birbirinden Rusya'nın bataklıkları ile ve o zamanın şimdikinden daha büyük olan Hazer Denizi ile ayrılmış olmaları mümkündür. Çünkü, o zamanlar Rusya'nın büyük bir kısmı bataklıklar ve göllerle kaplıydı. Gittide çoraklaşan Suriye ve Arabistan çöllerinde koyu beyaz veya esmer Samî kabileleri otlaktan otlağa koyun, keçi ve eşek sürülerini gezdiriyorlardı. İşte bu Samî çobanlar ve Güney İran'ın daha koyu renkli (negroid) Elam'ları ilk medeniyetlerle sıkı temas haline gelen ilk göçebelere. Bunlar kâh ticaret maksadiyle, kâh akınlar yapmak üzere gelmişlerdir. Nihayet aralarında cesur önderler türeyince, fütuhata başlamışlardır.

Milâttan önce 2750 yılı civarında, büyük bir Sami önderi olan Sargon, Sümerler'e ait bütün toprakları zaptetmiş ve Basra Körfezi'nden Akdeniz'e kadar olan yerlere hâkim olmuştu. Bu adam, cahil bir barbardı; milleti olan Akat'lar Sümer yazısını öğrendiler ve devlet ve bilim dili olarak da Sümerceyi aldılar. Sargon'un kurduğu imparatorluk iki asır sonra inhitata uğradı ve Elam'ların istilâsından sonra, taze bir millet olan Amor'lar yavaş yavaş bütün Mezopotamya'ya hâkim oldular, o zamana kadar nehir üzerinde küçük bir şehirden ibaret olan Babil'i başkentleri yaptılar. Bunların kurduğu devlete Birinci Babil İmparatorluğu denilir. Bu devlet, Milâttan önce 2100 yılı civarında büyük bir kiral olan ve tarihin kaydettiği ilk kunnameyi yapan Hammurabi tarafından pekiştirildi.

Nil nehrinin dar vâdisi, göçebe kavimlerin istilâsına Mezopotamya kadar açık değildir; buna rağmen, Hammurabi zamanlarında Mısır, Sami'lerin istilâsına uğradı ve böylece, yüzlerce yıl hüküm süren yeni bir Firavunlar sülâlesi, Hyksos'lar, yani «çoban kırıllar» sülâlesi kuruldu. Bu Sami fatihler, hiç bir zaman Mısır'lılarla karışıp kaynaşmadılar; bu yüzden kendilerine daima yabancı ve hasım barbarlar gözü ile bakıldı, ve İsa'dan önce 1000 yılı civarında bir halk ayaklanması sonunda Mısır'dan kovuldu- lar.

Fakat, Sami'ler, Mezopotamya'ya iyice yerleştiklerinden, iki ırk birbirine karıştı ve Babil İmparatorluğu dil ve karakter bakımından Sami bir devlet halini aldı.

İLK DENİZCİLER

İlk kayıklar ve gemiler bundan yirmi beş ilâ otuz bin yıl önce kullanılmaya başlamış olsalar gerektir. İnsanlar belki en geç Neolitik Çağ'ının başlangıçlarında ağaç kü-

tüklerine veya tulumlara binerek su üstünde dolaşıyorlardı. Mısır ve Mezopotamya'da, bu bölgelerin bizlerce bilinen ilk devirlerinden itibaren üzerine deri geçirilip ziftle kalafatlanmış sepetten tekneler kullanıyorlardı. Bu memleketlerde bu nevi kayıklar hâlâ kullanılmaktadır. Aynı vasıtalar bugüne kadar İrlanda ve Wales'de de kullanılmakta ve Alaska'da fok derisinden yapılmış kayıklar Behring Boğazı'nı geçmektedirler. Âletler tekemmül edince, ağaç kütüklerinin içleri oyulmuştur. Bunları da pek tabii olarak kayık ve gemilerin inşası tâkibetmiştir. Nasıl ki, dünya milletleri arasında pek yaygın bir inanışa konu olan Tufan hikâyesinin Akdeniz'in sular tarafından istilâsının naklinden ibaret olması mümkünse, Nuh'un Gemisi efsanesi de, belki, ilk gemi inşasında elde edilmiş bir başarının hâtırasını yaşatmaktadır.

Piramitlerin yapılmasından uzun zaman önce, Kızıldenizde gemiler vardı. Milâttan 7000 yıl önce de Akdeniz'de ve Basra Körfezi'nde gemiler dolaşıyordu. Bunların çoğu, balıkçı tekneleriydi, fakat bazıları da ticaret ve korsan gemileriydi, - çünkü, insanların mizacını bildiğimize göre, ilk denizcilerin imkân buldukları yerlerde yağmacılık etmiş ve mecbur oldukları yerlerde de ticaret yapmış olduklarını emniyetle tahmin edebiliriz.

Bu ilk gemilerin dolaştığı denizler, rüzgârların kararsız olarak estiği iç denizlerdi, bu yüzden denizcilik sadece fer'i bir iş olmaktan ileri gidememiştir. Okyanusa açılabilen iyi donatılmış gemiler, ancak son dört yüz yıl zarfında yapılabilmektedir. Eski Dünya'nın gemileri esas itibarıyla kürekle yürütülen gemilerdi, kıyılardan ayrılmazlardı ve havanın sertleşeceğini anlar anlamaz limana girerlerdi. Gemiler büyük kadirgalar halini alınca, kürek çekecek harp esirlerine ihtiyaç hâsıl oldu.

Suriye ve Arabistan bölgelerinde Sami ırktan yurtsuz ve göçebe kabilelerin görünmelerinden, Mezopotamya'yı zaptedip ilk Akat ve sonra da ilk Babil İmparatorluğunu kurmalarından bahsetmiştik. Aynı insanlar, batıda deniz-

ciliğe alıştırılar. Akdeniz'in doğu kıyılarında başlıcaları Tir ve Sidon olan bir sıra liman-şehirler kurdular ve Babil'de Hammurabi'nin hüküm sürdüğü sıralarda tüccar, korsan ve sömürge kurucusu olarak bütün Akdeniz havzasına yayıldılar. Bu denizci Sami'lere Fenike'liler deniliyordu. Bunlar, geniş ölçüde İspanya'ya yerleştiler, oranın eski yerli halkı olan İberyâ Bask'larını memleketlerinin içerilerine doğru sürdüler ve Cebelitarık Boğazı yolu ile o civar sahil memleketlerine seferler yaptılar; Afrika'nın Kuzey kıyısında koloniler kurdular. Bu Fenike şehirlerinden biri olan Kartaca'dan ileride çok daha mufassal olarak bahsedeceğiz.

Fakat Fenikeliler, Akdeniz'de kadirgaları olan ilk millet değildiler. Akdeniz adaları ve kıyıları arasında, batının Bask'ları ve güneyin Berberi'leri ve Mısır'lıları ile kan ve dil bakımlarından münasebettar görünen insanlara, yani Ege insanlarına ait irili ufaklı birçok şehirler mevcuttu. Bu insanlar, tarihe çok daha sonra girmiş olan Yunanlılarla karıştırılmamalıdır; bunlar, Yunanlılardan önce gelen bir millettir ve gerek Yunanistan'da, gerek Anadolu'da meselâ Mykena ve Truva gibi siteleri, Girit'deki Knossos'ta büyük ve zengin bir şehirleri vardı. Ege medeniyetini ve bu medeniyetin şümül ve ehemmiyetini öğrenebilmemiz ancak son elli yıl zarfında, arkeologların yaptıkları kazılar sayesinde mümkün oldu. En iyi tetkik edilebilen şehir de Knossos oldu; bu şehrin üzerine onun harabelerini yok edecek kadar büyük başka bir şehir kurulmamıştı; işte bu sayede, bir vakitler hemen hemen unutulmuş bu medeniyete dair bilgilerimizin başlıca kaynağı Knossos'tur.

Knossos'un tarihi, Mısır tarihi kadar eskidir; bu iki memleket İsa'dan 4000 yıl önce deniz yolu ile birbiriyle ticaret ediyorlardı. Milâttan önce 2500 yılında, yani I. Sargon ile Hammurabi zamanları arasında, Girit medeniyeti en yüksek derecesine erişmişti.

Knossos bir şehir olmaktan ziyade, Girit'in hükümdarı ile onun milleti için büyük bir saray gibiydi. Bu şehir, tah-

kim bile edilmemişti. Knossos, ancak Fenikeliler kuvvetlendikten sonra ve daha korkunç bir korsan milletin, yâni Yunanlıların Kuzeyden gelip denize musallat olmaları üzerine tahkim edilmiştir.

Mısırlıların hükümdarına Firavun denilmesi gibi, Knossos kiralına da Minos denilirdi. Hükümdarın sarayında akar su, hamamlar ve benzeri rahatlık vasıtaları vardı; bunlar eski sitelerin hiç birinde rastlanılmayan şeylerdir. Kırılın sarayında büyük şenlikler ve temaşalar tertiplenirdi; bu arada, İspanya'da yapılane pek benziyen boğa güreşleri de yapılırdı; hattâ boğa güreşçilerinin giydikleri elbiseler bile, şimdikilere benziyen şeylerdi; ayrıca jimnastik gösterileri de yapılırdı. Kadınlar pek modern elbiseler ve bu arada korse ve bol eteklik giyerlerdi. Bu Giritlilerin yapmış oldukları çanak çömlekler, dokumalar, heykeller, resimler, mücevherler, fildişi ve maden üzerine işlenmiş süsler ve marketrili eşyalar, ekseriya hayret edilecek kadar güzel şeylerdi. Giritlilerin ayrı bir yazıları da vardı, fakat bu yazı henüz çözülememiştir.

Bu mes'ut, parlak ve medeni hayat yüzyıllarca devam etti. İsa'dan önce 2000 yılı civarında Knossos ile Babil'de, herhalde pek hoş bir hayat sürmüş olan pek çok müreffeh ve münevver insan vardı. Bu insanların kendi temaşa sahneleri, dini bayramları vardı, evde hizmet eden ev köleleri ve ticaret vesaire yolu ile efendilerine menfaat sağlayan mârifetli köleleri vardı. Bu Knossos'lu insanların mavi bir denizle çevrili, güneşli hayatları, onlara çok emin bir hayat gibi görünmüş olsa gerektir. Yarı barbar «Çoban Kırallar» ın idaresindeki o devrin Mısır'ı herhalde zevale doğru giden bir memleket çehresi göstermiş olmalıdır, ve o zamanlar siyasetle ilgilenen kimseler, Sami ırktan insanların nasıl her tarafa yetiştiklerine, Mısır'ı ve uzaklardaki Babil'i idare ettiklerine, yukarı Dicle'de Ninive'yi kurduklarına, deniz yolu ile tâ batıdaki Herkülës Sütunları'na (Cebelitarık Boğazına) gittiklerine, o uzak sahillerde sömürgeler kurduklarına dikkat etmiş olsalar gerektir.

Knossos'ta cevval zekâlı, meraklı ve mârifetli insanlar da bulunmuş olacak ki, daha sonraki zamanlara ait bir Yunan efsanesine göre, Bedalus adında bir Giritli, bir nevi uçak (belki de bir deniz uçağı) yapmayı denemiş, fakat yaptığı cihaz denize düşmüştür.

Knossos'luların âlemi ile bizim âlemimiz arasındaki farkları ve benzerlikleri de belirtiverelim. İsa'dan önce 2500 yılında bir Girit çelebisi için demir, gökten düşen ve faydalı olmaktan ziyade, garip olan bir madendi, çünkü demir henüz cevherlerinden elde edilmiyordu, ve bilinen cinsi yalnız meteor demiri idi. Bu hali, her tarafı demirin istilâsına uğramış bulunan bizim dünyamızla kıyas edelim! Giritlilere göre, at da tâ Karadeniz'in ötesinde ve uzaklarında soğuk Kuzey topraklarında yaşayan üstün bir eşekten ibaret olmuş olsa gerektir. Onlara göre, medeniyet, başlıca Yunanistan'ın Ege bölgesinde ve Lidya'lıların ve Karya'lıların ve Truva'lıların Girit'lilerin hayatlarına benzeyen bir hayat sürdürdükleri ve belki de Girit'lilerin diline benzeyen bir dil konuştukları Anadolu'da idi. İspanya'da ve Kuzey Afrika'da yerleşmiş Fenike'liler ve Ege'liler vardı, fakat araları bir Giritli'nin muhayyilesi için fazla uzak ve ücra yerlerdi. İtalya hâlâ yoğun ormanlarla kaplı, ıssız bir ülkeydi; esmer tenli Etrüskler henüz Anadolu'dan oraya gitmemişlerdi. Ve belki günün birinde o Girit'li çelebilerden biri limana inip de yeni getirilmiş beyaz tenli, mavi gözlü bir esir görünce hayrette kalmıştır. Belki bizim Girit'li o adamla konuşmayı denemiş, esir ise ona anlaşılmasın bir şeyler söylemiştir. Bu yaratık, Karadeniz'in tâ ötesinde bir yerden gelmişti, kendisinde tamamen zararsız bir vahşi hali vardı. Hakikatte ise, bu insan, gerek ırkı, gerek medeniyeti hakkında yakında pek çok şey söyleyeceğimiz ve konuştuğu dil de günün birinde Sanskritçe, Farsça, Yunanca, Lâtince, Almanca, İngilizce ve başlıca dünya lisanelerinden çoğu halini alacak olan Ari ırktan bir insandı.

Knossos en parlak devrinde işte böyle zeki, müteşebbis, güleç ve mes'uttu. Fakat İsa'dan önce 1400 yılı civarın-

da bu şehrin refahı üzerine, belki birdenbire, bir felâket çöktü. Minos'un sarayı haraboldu ve o günden beri hiçbir zaman yeniden inşa edilmedi. Bu felâketin nasıl vukua geldiğini bilmiyoruz. Bu harabelerde kazı yapanlar, yağma ve yangın gibi şeylere delâlet eden alâmetler tesbit etmişlerdir. Fakat aynı zamanda çok yakıcı bir depreme ait alâmetler de bulunmuştur. Knossos, tabiat tarafından tahribedilmiş olabileceği gibi, depremin başlamış olduğu eseri Yunanlılar tamamlamış da olabilir.

18

MISIR, BABİL VE ASURİLER

Mısırlılar, Sami ırktan çoban kırılların idaresine hiçbir zaman isteye isteye boyun eğmemişlerdi, bu yüzden İsa'dan önce 1600 yılı civarında vukua gelen büyük bir isyan hareketi sonunda bu yabancılar, memleketten kovuldular. Mısır'da bunu takibeden devir, Yeni İmparatorluk adı verilen bir rönesans, bir kalkınma devri oldu. Hiksos'ların istilâsından önce birlik bir memleket olmıyan Mısır, artık yekpare bir millet halini aldı. Gerek Hiksos'ların tahakkümü, gerek onlara karşı ayaklanma neticesinde Mısır, askeri bir ruh kazanmıştı. Böylece Firavunlar mütecatiz fatihler halini aldılar. Memleketlerine Hiksos'ların getirmiş olduğu harp atları ve harp arabaları artık Mısır'lılarda da vardı. Mısır, III. Thotmes ve III. Amenophis zamanlarında hâkimiyetini Asya'da tâ Fırat'a kadar genişletmişti.

Şimdi, vaktiyle birbirinden ayrı olarak sâkin yaşamış olan Mezopotamya ile Nil arasında bin yıl sürüp giden harpler devrine giriyoruz. Başlangıçta üstünlük Mısır'lılarda idi. Büyük sülâleler, yâni III. Thotmes'in, III ve IV. Amenophis'in ve büyük kırılice Hatasu'nun mensup oldukları on yedinci sülâle, ve bazı kimselerin Musa Peygamberin çağdaşı olduğuna inandıkları ve altmış yedi yıl

hükümdarlık etmiş olan II. Ramses'in de dahil bulunduğu on dokuzuncu sülâle, Mısır'ı yüksek bir refah derecesine ulaştırdılar. Mısır, bu arada, ilkin Suriye'liler ve sonra Güneyden gelen Ethiopia'lılar (Habeşler) tarafından zaptedildiği zamanlar alçalma devirleri de idrâk etti. Mezopotamya'da Babil hâkim durumdaydı, sonra, muvakkat olarak, hâkimiyet ilkin Hitit'lere, sonra Şam'lı Suriye'lilere geçti; bir ara Suriye'liler Mısır'ı zaptettiler; Ninive'li Asur'luların kaderi değişip duruyordu; kâh siteleri istilâya uğruyor, kâh kendileri Babil'i zaptedip Mısır'a da saldırıyorlardı. Burada yerimiz dar olduğu için, Mısır ordularının gidiş gelişlerinden, Küçük Asya'ya, Suriye'ye ve Mezopotamya'ya hükmetmiş olan Sami ırklı fatihlerden bahsedemeyeceğiz. Ordularda artık cenk arabaları vardı, çünkü hâlâ yalnız harplerde kullanılan at, Orta Asya'dan gelerek bu eski medeniyet ülkelerine yayılmıştı.

Şimdi, bu uzak geçmişî örten sis perdesi gerisinde bazı büyük fatihlerin hayalleri beliriyor, Ninive'yi zapteden, Mitanni kralı Tushratta; Babil'i fetheden Asur kralı I. Tiglath Pileser. Asur'lular nihayet o devrin en büyük askeri devleti haline geldiler. Tiglath Pileser, İsa'dan önce 745 yılında Babil'i alıp tarihçilerin Yeni Asur İmparatorluğu dedikleri devleti kurdu. Demir de kuzeyden gelerek o sıralarda medeniyete girdi; bu mâdeni ilk olarak Ermenilerin öncüleri olan Hitit'ler öğrenmişler ve Asur'lulara onu kullanmayı öğretmişlerdi; bir Asur zorbası olan II. Sargon da ordularını demirden silâhlarla teçhiz etmişti. Büyük dâvalarda demir ile kanın her şeyi halledeceğine inancı ilk olarak Asur'lular yaydılar; Sargon'un oğlu Sennakherib, ordusuyla Mısır sınırlarına vardıysa da, ordular kâmilten vebaya yakalanıp, perişan oldular. Sennakherib'in torunu Asurbanipal (bu kral, tarih kitaplarında daha ziyade Yunanca adı ile Sardanapalus diye anılır), İsa'dan önce 670 yılında Mısır'ı fethetti. Fakat Mısır, o aralık zaten Ethiopia'lı sülâlenin idaresindeydi; böylece Sardanapalus bir fatihi başka bir fatihle değiştirmiş oldu.

Önümüzde tarihin on asır süren bu uzun devrine ait siyasi haritalar olsa, Mısır'ı mikroskop adesesı altında genişleyip daralan bir amip gibi görürüz: Sami ırktan Babil'lilerin, Asur'luların, Hitit'lerin ve Suriye'lilerin devletleri biteviye birbirlerini yutup, sonra kusarak durmadan genişleyip arkasından küçülürler. Gene bu haritalar Küçük Asya'nın batısında, başkenti Sardes olan Lidya ile Karya gibi küçük Ege devletleri gösterirler. Fakat İsa'dan önce 1200 yılı civarında doğudan ve kuzey-batıdan gelme birtakım isimler daha görülür. Bu isimler demirden silâhlarla mücehhez olan ve atlı cenk arabaları kullanan bazı barbarların ismidir; Ege ve Sami medeniyetlerinin kuzey sınırlarını tehdit eden bu kabileler, onlar için büyük bir korku ve üzüntü kaynağı idi. Bu kabilelerin, hepsi de vaktiyle aynı olmuş olması gereken bir dilin, yâni Ari dilinin çeşitli lehçelerini konuşuyorlardı.

Karadeniz ve Hazer Denizinin kuzey-doğusu etrafında Med'lerle Pers'ler sahneye girdiler. İskit'ler ve Sarmat'lar da bunlara karışmış milletlerdir. Kuzey-doğu veya kuzey-batıdan Ermeni'ler, kuzey-doğudaki deniz engelini aşarak Balkan yarımadasından Kimmer'ler, Frig'ler ve bugün Yunan'lılar dediğimiz Hellen kabileleri geldiler. Bu Ari'ler doğuda da, batıda da aynı şeydiler, yâni akıncı ve yağmacı idiler. Bunlar, menşeleri bir olan ve yağmacılığı kendilerine iş edinen sağlam yapılı çobanlardı. Doğuda hâlâ akınlar ve yağmalarla yetiniyorlardı, fakat batıda şehirler zaptediyorlar, medeni Ege halkını yerlerinden söküp atıyorlardı. Ege'liler o derece bizar oluyorlardı ki, kendilerine Ari'lerin bulunduğu yerlerin dışında vatan aramak zorunda kalıyorlardı. Bazıları Nil deltasında yerleşmeye çalışıyorlar, fakat Mısır'lılar tarafından geri püskürtülüyorlardı; bazıları, yâni Etrüsk'ler, Küçük Asya'yı terkederek kendilerine orta İtalya'nın kesif ormanlarında bir yurt edinmek istemiş olsalar gerektir; bazıları da kendilerine Akdenizin güney-doğu kıyılarında şehirler kurmuşlar ve sonra-

dan tarihe Filist'ler adı ile geçecek olan millet halini almışlardır.

Eski medeniyetler sahnesine böylece baskın yaparcasına giren bu Ari'lerden, bundan sonraki bir bahiste daha mufassal olarak bahsedeceğiz. Burada sadece, kuzey ormanlarından çıkan bu Ari barbarların tedrici ve devamlı bir şekilde güneye doğru ilerlemeleriyle eski medeniyetleri barındıran topraklarda İsa'dan önce 1600 ve 600 yılları arasında vuku bulan göçleri ve değişiklikleri kaydetmekle yetiniyoruz. Daha sonraki bir bahiste de Fenike ve Filistin sahilleri gerisindeki tepelerde yaşıyan ve bu devrin sonlarına doğru dünyada önem kazanmaya başlayan küçük bir Sami millettten, yâni İbrani'lerden bahsedeceğiz. Bu millet, sonradan büyük bir ehemmiyet kazanan ve hepsi birden Yahudilerin Kitabı-Mukaddes'ini teşkil eden bir takım kitaplar, tarihler, şiirler, «kitab-ı hikmet»ler ve dini kehânet kitapları meydana getirmiştir.

Ari'lerin Mezopotamya'ya ve Mısır'a gelmeleri İsa'dan önce 600 yılına kadar bu memleketlerde esaslı değişikliklere yol açmadı. Ege'lilerin Yunan'lılardan kaçması ve hattâ Knossos'un tahribi, gerek Mısır, gerek Babil halkınca kendilerinden çok uzaklarda cereyan eden hâdiseler addedilmiş olsa gerektir. Medeniyetimizin beşiği olan bu eski devletlerde bir hükümdar sülâlesi gelip, bir hükümdar sülâlesi gidiyor, fakat yüzyıllar geçtikçe insanların yaşayışı yavaş ve devamlı bir gelişmeyle gitgide inceliyordu. Mısır'da daha eski zamanlardan kalma âbidelere (piramitler yapıları üç bin kadar yıl olmuştu, ve bunlar tıpkı şimdi olduğu gibi, ziyaretçilere gösteriliyordu), bilhassa On Yedinci ve On Dokuzuncu sülâleler zamanında yeni ve muhteşem binalar ilâve edildi. Karnak ve Laksor'daki büyük mâbetler işte bu devirden kalmazdır. Ninive'nin başlıca âbidelerinin hepsi, büyük mâbetler, insan başlı ve kanatlı boğalar, kıralları, cenk arabalarını ve arslan avlarını temsil eden kabartmalar, İsa'dan önce 1600 ve 600 yıl-

ları arasındaki bu yüzyıllarda yapılmıştır, ve Babil'in ihtişam devrinin çoğu da aynı zamana tesadüf eder.

Şimdi elimizde Mısır ve Mezopotamya'ya ait ticari defter, tarih, şiir ve hususi mektup gibi pek çok vesika vardır. Babil gibi ve Mısır'daki Teb gibi sitelerin zengin ve nüfuzlu insanların hemen hemen zamanımızın müreffeh insanları kadar incelmış ve rahat bir hayat sürmüş olduklarını biliyoruz. Bu gibi insanlar güzel döşenmiş ve tezyin edilmiş güzel evlerde muntazam ve alâyişli bir ömür geçiriyorlar, zengin tezyinatlı elbiseler giyiyorlar, göz alıcı mücevherler takıyorlardı; şenlikler, eğlenceler tertip ediyorlar, birbirlerini musiki ve raksla ağırlıyorlardı; sağlıklarını hekimlere ve dişçilere emanet ediyorlardı; kapılarında da iyi terbiye görmüş hizmetkârlar beklerdi. Bu gibi insanlar, çok seyahat etmezlerdi, ettikleri zaman da pek uzağa gitmezlerdi, fakat gerek Nil, gerek Fıratta kayıkla gezintiler yapmak yaz mevsimine mahsus mütad zevklerdendi. Yük hayvanları eşekti. At hâlâ cenk arabalarına koşuluyor veya törenlerde kullanılıyordu. Katır, memlekete henüz yeni girmişti, deve ise Mezopotamya'da bilindiği halde, daha Mısır'a getirilmemişti. Demirden yapılmış âletler azdı; en çok kullanılan madenler bakır ve tunçtu. İyi cins keten, pamuk ve yün dokumalar kullanılırdı. Fakat henüz ipek yoktu. Cam da yapılır, güzel renklerle renklendirilirdi, fakat camdan yapılan şeyler umumiyetle ufak tefek şeylerdi. Şeffaf cam yapılmazdı ve optik cam da imâl edilmezdi. Altından diş dolguları olan bu insanların gözlerine takacak gözlükleri yoktu. Teb veya Babil şehirlerindeki hayatla şimdiki hayat arasındaki garip bir fark da, onlarda sikke şeklinde para bulunmasıdır. Ticaret çoğu zaman mübadele şeklinde yapılırdı. Babil, mali bakımdan Mısır'dan ileriye. Altın ve gümüş mübadele için kullanılırdı, fakat külçeler halinde saklanırdı. Para basmaya başlanılmasından önce bazı sarraflar kıymetli külçeler üzerine her birinin ağırlığını ve kendi isimlerini gösteren mühürler basarlardı. Bir tacir veya bir seyyah, ihtiyacı

bulunan eşyanın bedelini ödeyebilmek için yanında kıymetli taşlar bulundururdu. Hizmetkârların ve işçilerin çoğu, hizmet karşılıkları para ile değil, malla ödenen kölelerdi. Paranın ortaya çıkmasıyla beraber, kölelik müessesesi de zayıflamaya başlamıştır.

Zamanımızın insanlarından biri, eski dünyanın bu büyük sitelerini ziyaret edebilseydi, orada iki şeyin eksikliğini hissederdi: Tavuk ve yumurta. Bugünün bir Fransız ah çısı Babil'den pek hoşlanmazdı. Tavuk ve yumurtanın Doğudan gelmesi son Asur İmparatorluğu zamanlarına rastlar.

Din de öteki şeyler gibi büyük bir gelişme ve tekâmüle erişmişti. Meselâ, insan kurban etme âdeti çoktan ortadan kalkmıştı; insan yerine artık hayvan veya mankenler kurban ediliyordu. (Fakat, Fenike'liler ve onların Afrika'daki en büyük sömürgesi olan Kartaca'nın halkı, sonraları, insan kurban etmekle suçlandırılmışlardır.) Büyük bir şef öldüğü zaman, karıları ve köleleri de öldürülür, mızrağı ve yayı mezarının üstünde kırılır ve böylece mâna âleminde yalnız ve silâhsız kalmaması sağlanırdı. Mısır'da bu kötü geleneğin şekil değiştirilmesiyle meydana gelen hoş bir âdete göre, ölen insanın, evi, dükkânı, köleleri ve davarı da küçük modeller halinde kendisiyle birlikte gömülüyordu; bu sayede, bundan 3000 ve daha fazla yıl önce yaşamış olan bu insanların sürdürdükleri emin ve müreffeh hayatı bugün hemen hemen canlı bir şekilde görebiliyoruz.

Kuzey ormanlarından ve ovalarından inen Ari'lerin gelişinden önce Eski Dünya işte bu durumda idi. Hindistan ile Çin'de de buna muvazi gelişmeler vardı. Bu iki bölgenin büyük vâdilerinde ziraatle uğraşan insanların kurdukları site devletler gelişip büyüyordu; fakat Hindistan'daki siteler Mezopotamya veya Mısır site devletleri kadar ilerliyemiyorlardı. Bunlar daha ziyade Eski Sümer'lerin veya Amerika'daki Maya'ların medeniyet seviyesinde idiler. Çin'in tarihi hâlâ bilginler tarafından efsanelerinden kurtarılıp modernleştirilmeye muhtaçtır. O zamanlar, Çin

muhtemel olarak Hindistan'dan ileri idi. Çin'de, Mısır'ın On Yedinci sülâlesi ile çağdaş olan bir İmparatorlar sülâlesi, Şang sülâlesi vardı; bunlar, dağınık kırıallıklara hükmeden rahip imparatorlardı. Bu ilk imparatorların baş vazifesi, mevsimlere göre kurban âyinlerini yerine getirmekti. Şang sülâlesi zamanından kalma tunçtan güzel kaplar hâlâ mevcuttur; bu eserlerin güzelliği ve işçiliği, bizi, onların yapılmasından önce birçok medeniyet yüzyıllarının idrâk edilmiş bulunduğunu kabule zorlamaktadır.

19

İPTİDAÎ ARİ'LER

Bundan dört bin yıl evvel, yâni Milâttan önce 2000 yılı civarında ,orta ve güney-doğu Avrupa ile orta Asya muhtemel olarak şimdikinden daha sıcak, daha nemli ve daha ormanlıydı. Arzın bu bölgelerinde Nordik dediğimiz Kuzey ırkına mensup ve çoğu beyaz tenli ve mavi gözlü insanların meydana getirdiği kabileler dolaşıyordu; bunlar birbiriyle sıkı temas halinde olduklarından, konuştukları diller de Ren nehrinden Hazer Denizine kadar tek bir dilin türlü lehçelerinden ibaretti. Esasen o sıralarda sayıca pek çok olmamaları mümkün olan bu insanların varlığından ne Hammurabi'nin kanunlar çıkarmakla meşgul bulunduğu Babil'de, ne de o günlerde yabancı istilâsının acısını tatmakta bulunan ve daha o zamanlar bile eski ve işlenmiş bir toprak olan Mısır'da kimsenin haberi yoktu.

Bu Nordik'ler, (Kuzey ırkı mensupları), sonraları dünya tarihinde pek mühim bir rol oynamaya namzettiller. Otlaklarda ve orman seyreltiklerinde yaşayan bu insanların başlangıçta atları yoktu, yalnız davarları vardı. Göç ettikleri zaman, çadırlarını ve diğer ağırlıklarını iptidai öküz arabalarına yüklerlerdi. Bir müddet için bir yere yerleştikleri zaman, kerpiçten kulübeler yapmış olmaları

mümkündür. Nordik'ler, büyüklerinin ölülerini yakarlardı, kendilerinden önceki esmer ırktan insanların yaptığı gibi, onları törenle gömmezlerdi. Büyük reislerinin küllerini kaplara koyarlar, bunların üstünde de daire şeklinde büyük toprak yığınları meydana getirirlerdi. Bunlar, kuzey Avrupa'nın her tarafında rastlanılan «yuvarlak tümsek» lerdir. Esmer insanlar ise, ölülerini yakacak yerde, onları «uzun tümsek» dediğimiz uzunca bir toprak yığını altına ve oturmuş vaziyette gömerlerdi.

Ari'ler, öküzle çift sürmek suretiyle buğday yetiştirirlerdi, fakat buğdayı yetiştirdikleri yere bağlanıp kalmazlardı, mahsullerini alır almaz, kalkıp başka yerlere göç ederlerdi. Tunçtan âletler kullanan bu insanlar, İsa'dan önce 1500 yılı civarında da demir kullanmayı öğrendiler. Demiri eritmeyi keşfedenler de belki onlardır. Belki gene o sıralarda atı öğrenmişler, fakat başlangıçta bu hayvanı yalnız cenk arabalarına koşmuşlardır. Ari'lerin cemiyet hayatları, Akdeniz kıyılarındaki daha yerleşik insanlarınki gibi bir mâbêt etrafında toplanmazdı, reisleri de rahip olmaktan ziyade, birer başbuğ idiler. Bu insanların tâbi oldukları cemiyet düzeni, teokrasi veya krallık düzeni olmaktan ziyade, aristokrasi düzeni idi; böylece daha ilk zamanlardan itibaren Ari'lerin başında asil aileler bulunmuştur.

Ari'ler şarkı söylemekten çok hoşlanan insanlardı. Göçlerini şenliklerle canlandırırlar, bu eğlencelerde çok içerler ve bard'lar denilen ozan nev'inden kimselerin söyledikleri şarkıları, okudukları şiirleri dinlerlerdi. Medeniyetle temasa gelinceye kadar yazıları yoktu, ozanların hafızası onların bir nevi canlı edebiyatları idi. Şenliklerin sıklet merkezini bu inşatların, ezbere şiirler okumanın teşkil etmesi sayesinde, şiir, ince ve güzel bir ifade vasıtası halini almış ve şüphesiz sonradan Ari dillerinin kazandığı ehemmiyet de kısmen bundan ileri gelmiştir. Her Ari milletin, bu bard (ozan) şiirlerinde hülâsalaan efsanevi tarihi. yâni türlü türlü adlariyle, epopeleri, saga'ları, veda'ları vardı.

Bu insanların cemiyet hayatları şeflerin evleri etrafında toplanırdı. Halkın şefin evinde oturdukları «hol» de ekseriya ahşap ve geniş bir binadan ibaretti. Şüphesiz, sürüler için kapalı ağillar ve ayrıca çiftlik binaları da vardı, fakat Ari kabilelerin çoğunda bu hol umumi merkez gibi bir şeydi; şenlikler için oraya gidilir, ozanlar orada dinlenilir, oyunlara ve münakaşalara orada iştirâk edilirdi. Holün etrafında at ahırları ve davar ağılları bulunurdu. Kabile reisiyle karısı ve maiyeti üstü kapalı bir yatakta veya yüksek bir locada yatarlardı; halk ise, bugün hâlâ Hindistan'da olduğu gibi, neresi rastgelirse orada yatar, uyurdu. Silâhlar, süs eşyaları, âletler ve zati eşyalar için müstesna olmak üzere, kabilede bir nevi pederşahi bir komünistlik hüküm sürerdi. Kabilenin reisi, davarın ve otlakların sahibiydi ve bunları umumun menfaati adına kullanırdı. Ormanlar ve ırmaklar boş ve sahihsizdi.

Mezopotamya'da ve Nil kıyılarında medeniyetler gelişip dururken, orta Avrupa ve orta Asya'nın geniş bölgelerinde çoğalıp duran ve İsa'dan önceki ikinci bin yılda Heliolitik milletleri her tarafa tazyiki altında bulunduran Ari kavimlerin yaşayışları işte böyle idi. Bunlar, Fransa'ya, Britanya'ya ve İspanya'ya giriyorlardı. Batıya doğru iki dalga halinde ilerlediler. Britanya ve İrlanda'ya ilk giren Ari'ler, tunçtan silâhlarla mücehhezdiler. Britanya'daki Carnac'ta ve İngiltere'deki Stonehenge ve Avebury'de büyük taş âbideleri yapmış olan milletleri ya imha, ya esir ettiler. Oradan İrlanda'ya geçtiler. Bunlara Goidelik Keltler denir. Bu Keltlerle aynı ırktan sayılabilecek olan ve belki içlerine başka ırk unsurlarının da karışmış bulunduğu ikinci dalga, Büyük Britanya'ya demiri getirmiş olup, Breton (Brythonic) Keltler adıyla anılırlar. Galli'ler dillerini işte bu Keltlerden almışlardır.

Aynı ırktan Keltler, İspanya'ya giriyorlar ve yalnız hâlâ orayı işgal etmekte olan Heliolitik Bask'larla değil, deniz kıyılarındaki Sami asıllı Fenike'li sömürgeleriyle de temas geliyorlardı. Gene aynı menşeden birtakım kabileler

teşkil eden İtalyanlar henüz ormanlarla kaplı ve ıssız bir memleket olan İtalya yarımadasının içerilerine doğru ilerliyorlardı. Bunlar istilâ ettikleri memleketi daima zaptetmiyorlardı. İsa'dan önce sekizinci yüzyılda Roma, dünya tarihine Tiber nehri üzerinde bulunan, Ari Lâtin'lerle meskûn, fakat Etrüsk asilleri ve kırılları idaresinde bir ticaret şehri olarak girer.

Bu Ari'ler zincirinin diğer ucunda gene onlara benzeyen bazı kavimler güneye doğru ilerliyorlardı. Sanskrit dilini konuşan Ari kabileler, Milâttan önce 1000 yılından çok önceleri batı geçitlerini aşarak kuzey Hindistan'a girmişler, esmer insanlara ait daha eski bir medeniyetle, yâni Dravid'ler medeniyetiyle temasa gelmişler, ondan pek çok şey öğrenmişlerdir. Başka Ari kabileler de, görünüşe göre, orta Asya'nın dağ geçitlerini aşarak bu ırka mensup insanların şimdi bulundukları yerlerin çok uzaklarına, doğuya doğru yayılmışlardır. Doğu Türkistan'da bugün hâlâ beyaz tenli, mavi gözlü Nordik kabileler vardır; fakat bunlar şimdi Moğol dilleri konuşuyorlar.

Karadeniz'le Hazer Denizi arasındaki bölge, Milâttan evvel 1000 yılından önce Ermenilerin istilâsına uğramış ve böylelikle buralardaki eski Hitit'ler Ari'leşmişti, ve Asur'lularla Babil'liler kuzey-doğu sınırlarının yeni ve korkunç bir barbar tehdidi altında bulunduğunu biliyorlardı; bu barbarların en şöhretlileri İskit'ler, Med'ler ve Pers'lerdi.

Fakat Ari kabilelerin ilk olarak kütle halinde Eski Dünya medeniyetinin kalbgâhına girmeleri Balkan Yarımadası yolu ile olmuştur. Bu kabileler, henüz Milâttan evvel 1000 yılından yüzyıllarca önce, güneye doğru inmişler ve Küçük Asya'yı baştan başa katetmişlerdi. İlk, en şöhretlileri Frig'ler olan birtakım kabileler gelmişler, bunları da Eol, İon ve Dor Yunanlıları takibetmişti. Bunlar, Milâttan evvel 1000 yılı civarında hem Yunan anavatanında, hem de Yunan adalarında eski Ege medeniyetini silip süpürmüşlerdi; Miken ve Tirins şehirleri yok edilmiş, Knos-

sos da hemen hemen unutulmuştu. Yunanlılar Milâttan evvel 1000 yılından önce denizciliğe başlamışlar, Girit ve Rodos'a yerleşmişler ve Akdeniz kıyılarının her tarafındaki Fenike ticaret şehirlerini örnek alarak Sicilya ve güney İtalya'da koloniler kurmuşlardır.

Böylece, III. Tiglath Pileser, II. Sargon ve Sardanapalus, Asur'da hüküm sürüp Babil, Suriye ve Mısır'la savaş-tıkları sıralarda, Ari'ler medeniyetin usullerini öğreniyor-lar ve onları İtalya'da Yunanistan'da ve kuzey İran'da tat-bik ediyorlardı. İsa'dan önce dokuzuncu yüzyıldan itiba-ren altı yüzyıl boyunca tarihin konusu bu Ari'lerin nasıl kuvvet ve kudret kazanıp teşebbüsü ele aldıkları ve nasıl eninde sonunda, Sami, Ege ve Mısır medeniyetlerinin tem-sil ettiği Eski Dünya'yı hükümleri altına aldıklarıdır. Za-hiren Ariler muzaffer olmuşlardır, fakat Ari, Sami ve Mı-sır fikir ve usüllerinin mücadelesi Ari'lerin duruma hâkim olmalarından sonra da uzun müddet devam etmiştir. Gerçekten de, bu mücadele, bütün tarih boyunca sürüp git-miş olup, bugün de muhtelif şekillerde devam etmekte-dir.

20

SON BABİL İMPARATORLUĞU

ve

I. DARIUS İMPARATORLUĞU

III. Tiglath Pileser ile II. Sargon'un idarelerinde Asur'un nasıl büyük bir askeri devlet haline geldiğinden evvelce bahsetmiştik. Sargon adı, sözü geçen kiralın asıl adı değildi; bu gayri meşru kiralın II. Sargon adını alma-sı, mağlûp Babil'lilere 2000 yıl önce Akad İmparatorluğunu kurmuş olan I. Sargon'u hatırlatarak onların gururunu ok-

şamak içindi. Babil, zaptedilmiş bir şehir olmasına rağmen, Ninive'den daha büyük ve daha kalabalık bir şehirdi ve bu şehrin büyük tanrısı Bel-Marduk'a, tacirlerine ve rahiplerine saygı ile muamele edilmesi mecburi idi. Mezopotamya'da, Milâttan önce sekizinci yüzyılda, bir şehrin zaptedilmesinin yağma ve katliamlara vesile teşkil ettiği barbarlık devirlerinden artık çok uzaklaşmış bulunuruz. Galipler, mağlûpları kazanmaya, kendilerine dost etmeye çalışırlardı. Yeni Asur İmparatorluğu, Sargon'dan sonra, bir buçuk asır kadar devam etti, ve evvelce de kaydetmiş olduğumuz gibi, Asurbanipal (Sardanapalus) hiç olmazsa Aşağı Mısır bölgesini elinde bulundurdu.

Fakat, Asur'un satvet ve birliği sür'atle zeval buldu. Mısır, büyük bir cehitle, Firavun I. Psammetikhus zamanında müstevliyi memleketten kovduğu gibi, II. Nekho zamanında da Suriye'de fütuhata girişti. O sıralarda Asur daha yakın düşmanlarla mücadele halinde bulunduğundan, mütecavize karşı ancak pek zayıf bir mukavemet gösterebilecek durumdaydı. Güney-doğu Mezopotamya'lı Sami bir kavim olan Kalde'liler kuzey-doğu Ari kavimler olan Med'ler ve Pers'lerle birleşerek Milâttan önce 606 yılında (artık kronolojiyi kesin olarak biliyoruz) Ninive'yi zaptettiler.

Asur İmparatorluğu taksime uğradı. Kuzeyde Cyaxares'in idaresi altında bir Med İmparatorluğu kuruldu. Ninive'yi de içine alan ve başkenti Ekbatan olan bu ülkenin doğu sınırları Hindistan'a dayanıyordu. Bu imparatorluğun güneyinde büyük bir hilâl şeklinde olmak üzere yeni bir Kalde İmparatorluğu meydana geldi; İkinci Babil İmparatorluğu denilen bu ülke, Büyük Nebuhadnezzar (Kitab-ı Mukaddes'in Nebuhadnezzar'ı) zamanında büyük bir kudret ve ihtişama ulaştı. Babil'in son büyük günleri, o zamana kadar geçirmiş olduğu günlerin en büyükleri başladı. İki İmparatorluk, bir müddet barış halinde yaşadılar, Nebuhadnezzar'ın kızı da Kyaxares ile evlendi.

Bu arada, II. Nekho, Suriye'deki kolay fütuhatına devam ediyordu. Bu Firavun, Milâttan evvel 608 yılında Megiddo meydan savaşında, ileride bahsedeceğimiz küçük bir memleket olan Juda'nın kralı Josiah'ı mağlûp edip öldürmüştü; ondan sonra Fırat'a doğru ilerleyince, bu sefer karşısında inhitat halinde bir Asur yerine, yeni bir kuvvet ve kudret kazanmaya başlayan Babil'i buldu. Kalde'liler, Mısır'lılara şiddetli bir mukavemet göstererek onları geriye püskürttüler. Bozguna uğrayan Nekho, Mısır'a kadar çekildi ve Babil'in hudutları eski Mısır sınırlarına dayandı.

İkinci Babil İmparatorluğu, Milâttan evvel 606 yılından 539 yılına kadar emniyetsiz bir refah idrâk etti; bu refah, kuzeydeki daha kuvvetli Med İmparatorluğu ile barış halinde yaşadığı müddetçe gelişti. Bu altmış altı yıl boyunca, kadim şehirde yalnız hayat değil, aynı zamanda maarif de inkişaf etti.

Asur hükümdarlarının ve bilhassa Sardanapalus'un idaresinde bile Babil büyük bir fikir faaliyetine sahne olmuştu. Sardanapalus bir Asur'lu olmasına rağmen, tamamiyle Babil'lileşmişti. Bu kiral, bir kütüphane tesis etmişti, fakat bu kütüphanedeki kitaplar, kâğıttan değil, tâ Sümer zamanından beri Mezopotamya'da yazı için kullanılan kil levhalardandı. Bu levhalar şimdi toprak altından çıkarılmış olup, belki dünyanın en kıymetli tarih hazinesini teşkil etmektedirler. Babil hükümdarlarının Kalde sülâlesinin sonuncusu olan Nabonidus'un edebiyata merakı daha da büyüktü. Bu kiral, eski eserlerin araştırılması işlerini teşvik ederdi, ve araştırmacılar I. Sargon'un cülus tarihini keşfeder etmez, bu olayı kitabelere kaydettirerek kutlamıştı. Fakat hüküm sürmekte bulunduğu ülkelerde birçok nifak belirtileri vardı ve bu sebeple memleketinin birliğini merkeziyetçilikle pekiştirmek üzere, birçok mahalli tanrıları Babil'e getirip onlar için orada mâbetler inşa ettirdi.. Bu tedbir daha sonraları Roma'lılar tarafından hayli başarı ile tatbik edildiyse de, Babil'de oranın baş tanrısı olan Bel- Marduk'un nüfuzlu rahiplerinin kıskançlığına yol

açtı. Bu rahipler, Nabonidus'u başka bir kralla değiştirmeyi düşündüler ve bunun için de komşu Med İmparatorluğunun hükümdarı olan Pers'li Kyrus'u uygun buldular. Kyrus, evvelce Küçük Asya batı bölgesinin zengin Lidya kralı Kresus'u mağlûp ederek kendini göstermişti. Bu sefer de Babil üzerine yürüdü, surların dışında cereyan eden muharebelerden sonra, şehrin kapıları açıldı (M.Ö. 538), Med askerleri Babil'e savaşmaksızın girdiler. O sırada Nabonidus'un oğlu ve veliaht olan prens Balthasar (veya Belşazzar) Kitab-ı Mukaddes'in yazdığına göre, bir ziyafette bulunuyordu ve bir elin ateşten harflerle duvara şu mistik kelimeleri yazdığını gördü: «Mene, Mene, Tekel Upharsin». Balthasar'ın bu kelimeleri yorumlamayı emrettiği Danyal Peygambere göre, muammanın mânası şu idi: «Tanrı senin saltanat günlerini sayıp, onları sona erdirdi. Terazide tartıldın, hafif geldin. Ülken bölünerek Med'lere ve Pers'lere verilecek». Muhtemel olarak, Bel-Marduk, rahiplerinin duvardaki bu yazılarla bir ilgileri vardı. Kitab-ı Mukaddes'in dediğine göre, o gece Balthasar öldürüldü, Nabonidus esir edildi ve şehrin işgali o derece sükûnet içinde cereyan etti ki, Bel-Marduk âyinleri hiç inkıtaa uğramadı.

Böylece Babil ve Med İmparatorlukları birleşmiş oldular. Kyrus'un oğlu Kambyses, Mısır'ı zaptetti, sonra delirdi ve bir kazaya uğrayarak öldü. Kyrus'un başlıca müşavirlerinden Hystapes'in oğlu Darius Mede, I. Darius adıyla Kambyses'in yerine geçti.

Eski medeniyetlerin gelip geçtiği yerlerde kurulan yeni Ari İmparatorlukların ilki olan I. Darius'un Pers İmparatorluğu, dünyanın o zamana kadar görmüş olduğu en büyük imparatorluktu, ve bütün Küçük Asya'yı, Suriye'yi, Eski Asur ve Babil İmparatorluklarının bütününü, Mısır'ı, Kafkasya ve Hazer Denizi bölgelerini, Med'lerin ve Pers'lerin ülkelerini içine alıyor, Hindistan'da tâ İndus'a kadar uzanıyordu. Böyle bir İmparatorluğun kurulması mümkündü, artık veryüzünde at binek hayvanı olarak kullanı-

lıyor, arabalardan ve insan eliyle yapılmış yollardan faydalanılıyordu. O zamana kadar eşek, öküz ve çöllerde kullanılan deve, en sür'atli nakil vasıtalarıydı. Pers hükümdarları yeni İmparatorluklarının birliğini sağlamak için büyük yollar yaptırmışlardı, imparator ulakları ve resmi müsaadeli yolcular için menzillerde taze atlar hazır bulundurulurdu. Bundan başka, dünya artık sikke halinde para kullanmaya başlıyordu, bu da mübadele ve ticareti büyük ölçüde kolaylaştırıyordu. Fakat bu büyük imparatorluğun merkezi artık Babil değildi. Bel-Barduk rahiplerinin ihaneti netice itibariyle kendilerine bir şey kazandırmamıştı. Babil hâlâ mühim bir merkez olmakla beraber, artık inhitata yüz tutmuş bir şehirdi ve yeni imparatorluğun büyük şehirleri şimdi Persepolis, Susa ve Ekbatan'dı. Başkent Susa idi. Artık terkedilmiş bulunan Ninive ise bir harabe halini almaya başlamıştı.

21

YAHUDİLERİN ESKİ TARİHİ

Şimdi İbrani'lerden bahsedebiliriz; Sami ırktan olan bu kavmin önemi, kendi zamanına ait olmaktan ziyade, sonradan dünya tarihine olan etkilerden ileri gelir. İbrani'ler M. Ö. 1000 yılından evvel Judea (Yahudiye) ya yerleşmiş bulunuyorlardı ve o zamandan beri de başkentleri Kudüs olmuştu. İbrani'lerin tarihi, bu kavmin etrafındaki büyük imparatorlukların, yâni güneydeki Mısır ile kuzeydeki değişken Suriye, Asur ve Babil İmparatorluklarının tarihi ile yoğrulmuştur. Çünkü, İbrani'lerin memleketleri bu son imparatorluklarla Mısır arasındaki ana yol üzerinde bulunmuştur.

Bu kavmin yeryüzündeki önemi, yazılı bir edebiyat, bir dünya tarihi, bir kanun külliyatı, dini şiirler, kitab-ı hikmet'ler, şiirler, masallar ve siyasi fikirler meydana getir-

miş olmasındandır; bütün bunlar, Hristiyanların Eski Vasiyet (Ahd-i-Atik) adıyla bildikleri İbrani'lerin Kitabını teşkil ederler. Bu edebiyat dünya tarihine İsa'dan önce dördüncü veya beşinci yüzyıllarda girer.

Bu edebiyatın muhtelif unsurları ilk olarak muhtemelen Yahudilerin Babil esareti sırasında bir araya toplanmıştır. Asur'luların Med'ler, Pers'ler ve Kalde'lilerle bir ölüm-kalım savaşına girdikleri bir sırada, Firavun Nekho'nun Asur İmparatorluğunu nasıl istilâ ettiğini evvelce anlatmıştık. Juda kralı Josiah bu Firavuna karşı koymuşsa da Megiddo'da mağlûp edilerek öldürülmüştü (M. Ö. 608). Böylece Juda, Mısır'a tabî bir memleket haline geldi ve Babil'de hüküm süren Kalde'li yeni kral Büyük Nebuhadnezzar, Nekho'yu Mısır'a çekilmeye mecbur edince, Kudüs'e kukla kırıllar tâyin etmek suretiyle Juda'nın durumunu kurtarmayı denedi. Bu tecrübe başarısızlığa uğradı, halk Babil'li memurları katletti. Bunun üzerine Nebuhadnezzar, uzun müddet Mısır'ı Kuzey İmparatorluğuna karşı kışkırtan bu küçük devleti tamamen ortadan kaldırmaya karar verdi. Kudüs yağma edilip yakıldı ve halkın arta kalanı Babil'e esarete götürüldü.

Kyrus, Babil'i alıncaya kadar (M. Ö. 538), İbrani'ler Babil'de kaldılar. Bu kral, onları toplayarak yeniden yerleşmeleri için Kudüs'e gönderdi ve bu şehrin mâbediyle surlarını yeniden inşa ettirdi.

O zamana kadar, Yahudiler pek medenî ve birlik bir millet olmuşa benzemezler. Muhtemelen içlerinden pek azı okuyup yazabiliyordu. Kendi tarihlerinde bile Ahd-i-Atik'in ilk kitaplarının okunduğundan bahis yoktur; bir kitaptan bahsedilmesi ilkin Josiah zamanına rastlar. Babil esareti Yahudileri medenileştirmiş ve aralarında birlik meydana getirmiştir. Bu kavim esaretten döndüğü zaman, artık bir edebiyatı olduğunu biliyor, millî ve siyasî birliğini hissediyordu.

O vakitler, Yahudilerin Kitab-ı Mukaddes'i. şimdiki Ahd-i-Atik'in, Pentatök denilen ilk kısmından, yâni ilk beş

cüz'ünden ibaret kalmışa benzer. Bundan başka, Kitap'tan ayrı olarak, sonradan ona ilâve edilmiş olan Kronik'ler, Psalm'lar ve Proverb'ler gibi birçok cüz'ler daha vardır.

Kitab-ı Mukaddes'in başında bulunan dünyanın yaratılması, Âdem'le Havva ve Tufan hikâyeleri aynı konudaki Babil efsanelerine çok benzer; bu efsaneler, bütün Sami kavimlerin müşterek inanışlarının bir kısmını teşkil etmiş olsa gerektir. Nitekim Musa ve Süleyman Peygamberlere dair hikâyelere paralel hikâyeler Sümer ve Babil'de de vardır. Fakat İbrahim Peygamberden başlayarak devam eden hikâyeler daha ziyade Yahudi kavmine has bir niteliktedirler.

İbrahim peygamber, Hammurabi'nin Babil'de hüküm sürdüğü günlerde yaşamış olsa gerektir. Kendisi Sami ırktan göçebe bir kabile reisiydi. Kitab-ı Mukaddes'in Genesis (Tekvin) bahsinde, onun, çocuklarının ve torunlarının avâre hayatları ve bu berikilerin Mısır'daki esaretleri anlatılır. Kitab-ı Mukaddes'e göre, İbrahim peygamber, Ken'an (Hanaan) diyarında da dolaşmış ve Tanrı, zengin şehirlerle kaplı bu güleç toprakları ona ve çocuklarına vâdetmiştir.

Çok uzun bir müddet Mısır'da kaldıktan ve kırk sene de Musa peygamber tarafından çölde dolaştırıldıktan sonra o sıralarda on iki kabileye ayrılmış bulunan İbrahim'in çocukları M.Ö. 1600 ve 1300 yılları arasında Arabistan çölleri yolu ile Ken'an diyarını istilâ ettiler. Mısır tarihinde Musa ve Ken'an diyarı hakkında, bizlere bu konuda açık bilgi sağlayacak hiçbir şey yoktur. Herhalde, İbrahim oğullarının yaptıkları fetihler Ken'an diyarının arka plânını teşkil eden tepelerden ileriye geçememiştir. O sıralarda sahil, Ken'anlıların değil, Ege'den gelip oraları yeni işgal eden Filist'lerin elindeydi; bunların kurmuş oldukları Gazza, Gath Ashdod, Askalon ve Joppa şehirleri İbrahim oğullarının hücumlarına başarı ile karşı koydular. İbrahim oğulları nesiller boyunca, bir yandan Filist'lerle, öte yan-

dan Filist'lerin etrafındaki aynı ırktan Moab'lılar, Midian'lılar gibi kabilelerle sonu gelmeyen mücadelelere girişmiş meçhul bir millet halinde kaldılar. Kitab-ı Mukaddes'in Hâkimler Kitabı'nda Yahudilerin bu devirdeki mücadeleleri ve uğradıkları başarısızlıklar tam bir açıklıkla anlatılır.

Hemen bütün bu müddet zarfında İbraniler, milletin ihtiyarları arasından seçilen hâkim-rahipler tarafından idare edildiler, sonra, M. Ö. 1000 yılı civarında, kendilerine savaşlarda önderlik etmek üzere bir kiral seçtiler; bu ilk kralın adı Saül'dür. Fakat, Saül'ün idaresi, hâkimlerinden iyi netice vermedi. Bu kiral, Gilboa dağı muharebelerinde Filist'lerin oklariyle vurularak öldü. Üzerindeki zırh, Filist'lerin Venüs'e ithaf ettikleri mâbede getirildi, cesedi de Beth-Shan şehri surlarına gerildi.

Halefi olan Davut, siyasi bir insandı ve kiralılıkta daha fazla muvaffak oldu. Onun hükümdarlığı zamanında, İbraniler tarih boyunca idrâk etmiş oldukları biricik refah devrine ulaştılar. Bu refaha sebep, Hiram adındaki kraları pek zeki ve müteşebbis bir insan olan Fenike'lilerin Tir şehriyle aktedilen ittifak olmuştur. Hiram kendisine İbranilerle meskûn dağlık bölgelerden geçerek Kızıl Deniz'e ulaşan bir ticaret yolu sağlamak istiyordu. Kızıldenize gidecek olan Fenike ticaret malları normal olarak Mısır'dan geçerdi, fakat o sıralarda Mısır büyük bir karışıklık içindeydi; belki Fenike ticaretinin bu yolu tâkip etmesine mâni olan başka sebepler de vardı. Her ne hal ise, Fenike kralı Hiram, gerek Davut'la, gerek onun oğlu ve halefi Süleyman'la sıkı dostluk münasebetleri kurdu. Kudüs şehrinin surlarını, sarayını, mâbedini inşa ettirdi, bunun karşılığı olarak da Fenike'liler için gemiler yaptırarak Kızıldenize indirdi. Kuzeyden ve güneyden gelen büyük sayıda tüccar, Kudüs'ten geçiyordu. Süleyman, İbrani'lerin o zamana kadar idrâk etmemiş oldukları bir refah ve ihtişama ulaştı ve hattâ bir firavun kızı ile evlendi.

Fakat bu refah ve ihtişamın nisbi olduğunu unutmā-

mak lâzımdır. Süleyman, ikbalinin zirvesinde iken bile, küçük bir şehrin küçük bir kıralından başka bir şey değildi. Kuvvet ve kudreti o derece temelsizdi ki, ölümünden birkaç yıl sonra XXII. sülâlenin ilk firavunu olan Şişak, Kudüs'ü aldı ve yağma etti. Kitab-ı Mukaddes'in Kırallar Cüzü ile Kronikler (Vakayi) kısmındaki haşmet ve debdebe tasvirleri ihtiyatla telâkki edilmek icabeder. Birçok tenkidçilere göre, bu tasvirler, o devirden sonraki yazarlar tarafından milli bir gurur hissiyle yazılıp Kitab'a ilâve edilmiştir. Fakat Kitab-ı Mukaddes'in anlattığı şeyler, ilk bakışta görüldüğü kadar fevkalâde şeyler değildir. Süleyman'ın mâbedi aşağı yukarı herhangi bir kasaba kilisesi kadardı, sayısı bin dört yüz olan cenk arabaları da, bir Asur anıtından öğrenildiğine göre, halefi olan Ahab'ın Asur ordusuna gönderdiği iki bin cenk arabasına nisbetle pek fazla bir şey değildi. Kitab-ı Mukaddes'ten açıkça anlaşıldığına göre, Süleyman, bilhassa şenlikler tertibetmeyi sevmiş, halka ağır vergiler yüklemiş, onu meşakkatli işlerle ezmıştır. Ölümünden sonra, kırallığın kuzey kısmı Kudüs'ten ayrılarak bağımsız İsrail kırallığı halini aldı. Kudüs, Juda kırallığının başkenti olarak kaldı.

İbrani'lerin refah ve ikbali kısa sürdü. Hiram öldü ve Kudüs, Tir'in yardımından mahrum kaldı. Mısır, yeniden büyük bir devlet haline geldi. İsrail ve Juda kırallıklarının tarihi, kuzeydeki Suriye, Asur ve Babil ile, güneydeki Mısır arasında yer alan iki küçük devletin tarihidir. Bu tarih, uzun felâket devirlerinden sonra halâsa kavuşan ve sonra gene felâketlere uğrayan bir kavmin serüvenidir. Bu tarih, barbar kıralların idare ettiği barbar bir kavmin tarihidir. İsa'dan önce 721 yılında İsrail kırallığı Asur'lular tarafından ortadan kaldırıldı ve halkı Babil'e esarete götürüldü. O zamandan itibaren bu memleketin adı tarihten silindi. Juda halkı 604 yılına kadar kendini müdafaa etti ve sonra, evvelce de söylediğimiz gibi, İsrail milletinin âkıbetine uğradı. İbrani tarihinin Kitab-ı Mukaddes'te anlatılan bazı teferruatı tenkid edilebilirse de, bu tarih şüphesiz

yok ki, genel olarak doğrudur ve geçen yüzyılda Mısır, Asur ve Babil'de yapılan kazılardan öğrenilen bilgilere uygundur.

İbrani'ler, tarihlerinin muhtelif kısımlarını Babil'de bir araya getirmişler, geleneklerini de orada geliştirmişlerdir. Kyrus'un emriyle Kudüs'e dönen millet, gerek ruh, gerek bilgi bakımından, evvelce esarete götürülen millettten bambaşka idi. Yahudi kavminin pek hususi olan seciyesinin teşekkülünde büyük bir rol oynamış olan yeni bir insan tipinden de, yâni peygamberlerden de bahsetmek gerekir. Peygamberlerle birlikte, insan cemiyetinin ağır gelişmesinde yeni ve dikkate şayan kuvvetler meydana çıkmıştır.

22

YAHUDİYE'DE RAHİPLER VE PEYGAMBERLER

Asur ve Babil imparatorluklarının sona ermesi, Sami milletlerin başına çökecek olan bir sürü felâketin başlangıcı oldu. İsa'dan önce VII. yüzyılda bütün medenî dünyanın Sami hükümdarlar tarafından idare edilmesi mukadder gibi görünüyordu. Bu hükümdarlar, büyük Asur İmparatorluğuna hükmediyorlardı ve Mısır'ı zaptetmişlerdi; Asur, Babil ve Suriye milletleri, Sami ırktandılar, ve birbirinden farklı olmakla beraber, hepsinin de anladığı Sami diller konuşuyorlardı. Dünya ticareti Sami'lerin elindeydi. Fenike sahillerinin başlıca şehirleri Tir ve Sidon'un kurmuş olduğu koloniler, sonraları İspanya, Sicilya ve Afrika'da gelişmelerinin en yüksek mertebesine ulaşacaklardı. İsa'dan önce 800 yılında tesis edilen Kartaca'nın nüfusu bir milyondan fazlayı bulmuştu. Kartaca bir ara dünyanın en büyük şehri halini aldı. Gemileri şimdiki İngiltere'ye kadar gidiyor, Atlantik'te dolaşıyordu; hattâ Madera'ya kadar gitmiş olmaları da mümkündür. Hiram'ın Süleyman'la işbirliği ederek, Arabistan'la ve belki de Hindis-

tan'la yapılacak ticaret için Kızıldeniz'de gemiler inşa ettirdiğini evvelce söylemiştik. Firavun Nekho zamanında bir Fenike sefer hey'eti de Afrika'nın etrafını devretti.

O devirde Ari kavimler, henüz barbardılar. Bununla beraber, Yunanlılar yokettikleri medeniyetin harabeleri üzerinde yeni bir medeniyet kuruyorlar, ve orta Asya'daki bir Asur kitabesinden öğrenildiğine göre, Med'ler «kor-kunç» bir millet halin geliyorlardı. 800 yılında hiçbir kimse, İsa'dan önce III. yüzyıldan evvel her türlü Sami hâkimiyeti izinin Ari diller konuşan fatihler tarafından silip süpürüleceğini ve Sami'lerin her yerde tâbi bir millet haline geleceğini veya, yeryüzüne dağılıp perişan olacağını tahmin edemezdi. Bedevi Arapların göçebe hayatını muhafaza ettikleri kuzey Arabistan çölleri müstesna olmak üzere, her yerde, I. Sargon ile onun Akad'lıları Sümer'i fethetmeden önce Sami'lerin yaşayış tarzı terkedildi. Ari'ler tarafından hiçbir zaman itaat altına alınmayan insanlar yalnız Bedevi Araplar oldu.

İmdi, bu hareketli beş yüzyıl boyunca, mütemadiyen ezilen bu medeni Sami'ler arasında yalnız biri, yâni Kudüs'ü yeniden inşa etsinler için Kyrus tarafından vatanına iade edilen küçük Yahudi milleti, eski geleneklerine bağlı kaldı. Yahudilerin böylece geleneklerini muhafaza edebilmeleri de Babil esaretinden beri bir Kitab'a, yâni kendi fikir hazinelerini saklıyan Kitab-ı Mukaddes'e sahip olmaları sayesinde mümkün olmuştur. Kitab-ı Mukaddes'i yaratılar Yahudiler olmaktan ziyade, Yahudileri yaratan Kitab-ı Mukaddes olmuştur. Bu Kitap'ta, komşu milletlerin kavramlarından farklı kavramlar, yirmi asır boyunca Yahudi milletini vatansızlık ve zulüm gibi felâketler karşısında destekleyip uyanık tutan fikirler vardı.

Bu kavramlardan ilki, insan eliyle yapılmış olmıyan bir mâbede çekilmiş uzak ve gözle görülemiyen bir Tanrı, bütün Kâinata hükmeden âdil bir Tanrı kavramıdır. Diğer bütün milletlerin, mâbetleri dolduran tasvirlerle temsil edilen Milli Tanrıları vardı. Mâbet yıkılıp tasvir de kırıldı

mi, tanrı da ölürdü. Rahiplerin ve kurban âyinlerinin fevkinde, göklerde oturan bir Tanrı anlayışı yeni idi. Yahudilerin inanışına göre, bu «İbrahim'in Tanrısı» Kudüs'ü ihya etsinler ve onu kendi adaletinin yeryüzündeki merkezi haline getirsinler diye Yahudileri kendine millet olarak seçmişti. İşte Babil esaretinden, Kudüs'e döndükleri zaman Yahudiler böyle müşterek bir kadere sahip olmanın heyecanı içindeydiler.

Yahudilerle aynı dili konuşan, onlarla bir sürü müşterek itiyatları ve gelenekleri olan Babil'lilerden, Suriye'lilerden ve hattâ sonraları Fenike'lilerden, bir çoğunun mağlûbiyet ve esaret günlerinde taze hayat veren bu yeni dine teveccüh edip, onun vaitlerinden hisse almaya koşmuş olmalarına şaşılabilir mi? Tır'ın, Sidon'un, Kartaca'nın ve İspanya'daki Fenike sitelerinin düşüşünden sonra Fenike'liler birdenbire tarihten yok olurlar ve bir de bakarız ki, yalnız Kudüs'te değil, İspanya'da, Mısır'da, Arabistan'da, Doğu'da, velhasıl, evvelce Fenike'lilerin bulunmuş oldukları her yerde onların yerini Yahudi cemaatleri almıştır. Kitab-ı Mukaddes, bütün bu Yahudileri birleştiriyordu. Başlangıçtan itibaren onların başkenti sadece ismen Kudüs olmuştu, hakiki başkentleri Kitapların Kitabı dedikleri Kitab-ı Mukaddes idi. Bu, tarihte yepyeni bir olaydır ve tohumları da Yahudilerden çok daha evvel, Sümerlilerle Mısır'lıların hiyerogliflerini yazıya çevirmeye başladıkları zaman atılmıştı. Evet, Yahudiler, tarihte yepyeni bir şeydi, mütecanis olmıyan unsurlardan bir araya gelmiş ve aralarındaki yegâne bağ yazılı Kelâm'dan ibaret olan, kıralsız, bir müddet sonra da mâbetsiz (Kudüs şehri Milâdın 70 inci yılında tahrip edildi), bir kavimdi.

Yahudileri birbirine bağlayan bu manevî kaynaşma, evvelden düşünülmüş ve hazırlanmış bir şey olmadığı gibi, rahipler veya devlet adamları tarafından gerçekleştirilmiş bir şey de değildi. Yahudiliğin genişlemesiyle birlikte, tarihte sadece yeni tarzda bir cemaat değil, yeni tarzda bir insan da ortaya çıkar,

Süleyman zamanında, zannedilir ki, İbrani'ler o devrin diğer küçük milletleri gibi saray ve mâbet etrafında toplanmış olarak rahiplerinin akli ve kırıllarının ihtirasiyle idare edilen küçük bir kavim halinde kalacaklardır. Fakat, Kitab-ı Mukaddes'i okuyan herkesin müşahade edebileceği gibi, biraz evvel bahsettiğimiz yeni tarzda insan, yâni peygamber, daha o zamanlarda bile birinci derecede önemli idi.

Aralarına nifak giren İbrani'lerin üzerinde kara bulutlar dolaştığı sıralarda, peygamberlerin ehemmiyeti büyür.

Kimdi bu peygamberler? - Menşeleri bakımından en çeşitli insanlar! Ezeziel (Hezkiye) peygamber rahip sınıfındandı. Amos peygamber çoban kıyafetinde dolaşırdı, fakat hepsinin müşterek olan bir tarafları vardı ki, o da Adalet Tanrısından başka hiçbir varlığa itaat etmemeleriydi. Halka doğrudan doğruya hitap ederlerdi. Hüviyetlerini yüksek bir makamdan aldıkları izinle değil de, kendiliklerinden halka kabul ettirirlerdi. Dayandıkları yegâne kuvvet «... İmdi, Allahın kelâmı bana o şekilde geldi ki...» formülünden ibaretti. Peygamberlerin çok kuvvetli siyaset duyguları olurdu. Halkı, «şu kırk kamış» dedikleri Mısır'a karşı veya Asur ve Babil'e karşı kışkırtırlardı; rahipler sınıfının millete karşı kayıtsızlığını veya kiralın göze batan suçlarını açığa vururlardı. Bazıları da bizim bugün «içti-mai reform» diyebileceğimiz şeylere dikkati çekerlerdi. Zenginler fakirlerin iliğini sömürüyor, debdebe içinde yaşayanlar fakir çocuklarının ekmeğini yiyorlardı; varlıklı kimseler yabancılarla dost oluyor, onların debdebelerini ve günahlarını taklid ediyorlardı. İbrahim'in Tanrısı Yehova bu hallerden nefret ediyordu ve bu memleketi cezaya çarpması mukadderdi.

Bu ateşin sözler kaydediliyor, muhafaza olunuyor, inceleniyordu; Yahudilerin gittikleri her yere de yayılıyor ve oralarda yeni bir din anlayışı meydana getiriyordu; insanları rahibin ve mâbedin üstüne, sarayın ve kiralın üs-

tüne yükselterek onları doğrudan doğruya Adalet kaidele-riyle karşı karşıya getiriyordu. Peygamber nutuklarının in-sanlık tarihindeki çok büyük önemi işte bundan ileri gelir. İsa'nın büyük sözlerinde peygamber sesi yüksek bir görüş ve seziş derecesine erişir, ve daha o zamanlar, uzak bir gelecekte bütün insanlığın tek bir Tanrıya bağlanarak ba-rış ve huzur içinde yaşayacaklarını müjdeler. Yahudi pey-gamberlerinin kehânetleri en yüksek kıymetlerine işte bu noktada erişmişlerdir.

Bütün peygamberler bu tarzda konuşmuş değillerdir; anlayışlı bir okuyucu peygamberlerin kitaplarında bugün-kü propaganda usullerini hatırlatabilecek olan birçok pe-sin hükümler ve kin unsurları bulur. Bununla beraber, yeryüzünde yeni bir kuvvetin, bir ferdi insanlığın ahlâk duygusuna hitabettiren kuvvetin, o zamana kadar beşeri-yeti zillet içinde yaşatmış olan putperestliğin kurban et-me ve kölelerin yerlere kapanma âdetlerine karşı insanlı-ğın hür vicdanını isyana sevkeden kuvvetin temsilcileri Babil esareti etrafındaki devirde yetişen Yahudi peygam-berler olmuştur.

23

YUNANLILAR

Milâttan önce 960 yılı civarında hüküm sürmüş olan Süleyman'dan sonra İsrail ve Juda kiralıkları ortadan kal-dırılıp, halkı sürüldüğü ve Yahudi kavmi Babil esareti es-nasında geleneklerini geliştirdiği sıralarda, insanlık ruh ve zekâsını temsil eden diğer büyük bir kuvvet medeniyet âle-mine doğuyordu ve bu kuvvet Yunan milleti idi. Yahudi peygamberleri kudreti bütün dünyaya şâmil olan ebedi bir Adalet Tanrısı ile insan arasında doğrudan doğruya bir sorumluluk münasebeti tesis ederlerken, Yunan feylesofla-rı, insan zekâsını yeni bir metoda, fikir nazariyatçılığına yöneltiyorlardı.

Yunan kabileleri, daha önce de söylediğimiz gibi, Ari ırkın bir dalı idiler. Bu kabileler, Milâttan evvel 1000 yılından birkaç yüzyıl önce Kuzeyden gelerek Ege Denizi sitelerine ve adalarına inmişlerdi. Güneye doğru bu iniş, muhtemelen Firavun Thothmes'in fethettiği Fırat vâdisi ötelerinde fil avladığı devirden önce başladı. (Evet, o zamanlar Mezopotamya'da fil ve Yunanistan'da arslan vardı).

Yunanlıların Knossos'u yakmış olmaları muhtemeldir, fakat Minos'a ve onun sarayına (Labyrinthos) ve Girit'li zanaatçıların ustalığına dair hikâyeler mevcut olmakla beraber, hiç bir Yunan efsanesi Girit'te kazanılmış bir zaferden bahsetmez.

Ari kavimlerin çoğu gibi, Yunanlıların da şarkıcılar ve hikâye anlatıcıları vardı ve bunların şarkı ve şiirleri cemiyetin fertlerini birbirine sıkıca bağlıyordu. Bu ozanlar, mensup oldukları kavmin iki destan halinde toplanan bar-barlık devrine ait hikâyelerini nesilden nesile intikal ettirirlerdi. İliada adındaki epope, müttefik Yunan kabilelerinin Küçük Asya'daki Truva'yı zaptedişlerini, Odysseia ise Truva harbinden vatani olan adaya dönen akıllı gemici Odysseus'un başından geçen uzun macerayı anlatır. Bu manzum eserler Milâttan evvel VIII. veya VII. yüzyılda, Yunanlılar kendilerinden daha medeni olan komşularından alfabeyi öğrendikten sonra, yazılmıştır; fakat bu temaların bu devirden çok daha eski zamanlarda mevcut bulunmuş olduğuna inandıracak sebepler vardır. Bu eserler, evvelce, Kayıp Cennet şairi Milton'un yaptığı gibi, onları terennüm ettikten sonra, düzene soktuğu zannedilen kör şair Homeros'a atfedildi. Böyle bir şairin yaşamış, şiirlerini bizzat düzmüş veya sadece eski şiirleri ele alıp, onları cilalayıp parlatmış olup olmadığı burada bizi ilgilendirmiyen, bilginlere mahsus münakaşa konularıdır. Biz, şu kadarını bilelim ki, Milâttan evvel VIII. yüzyılda Yunanlıların elinde manzum destanları vardı ve bu destanlar çeşitli Yunan kabileleri için müşterek bir miras, onları yaban-

cı barbarlara karşı birleştiren bir bağ teşkil ediyordu. Bu Yunan kabileleri, ilkin sadece konuşulan ve sonra da yazılan müşterek bir dille birbirine merbut ve aynı cesaret ve fazilet ideallerine bağlı birtakım milletler grubundan ibarettiler.

Destanlar, Yunanlıları, demiri bilmeyen, yazıyı öğrenmemiş olan, henüz sitelerde oturmıyan barbar bir kavim olarak tasvir ederler. Bu kabileler ilkin, tahrip ettikleri Ege sitelerinin harabeleri dışında, reislerinin meskeni etrafında toplanmış kulübelerden meydana gelen açık köylerde yaşamışlardır. Sonraları, şehirlerini duvarlarla çevirmişler ve mağlûp ettikleri milletlerden mâbet fikrini almışlardır. İptidai medeniyetlerin siteleri herhangi bir kabile tanrısının tapınağı etrafında doğmuş, duvarlar sonradan ilâve edilmiştir. Yunan sitelerinde ise mâbetten önce duvar yapılmıştır.

Yunanlılar ticaret yapmaya ve koloniler kurmaya da başladılar.

Milâttan evvel VII. yüzyıldan itibaren Yunanlılar, kendilerinden evvelki Ege sitelerini ve medeniyetlerini örnek almaksızın, Yunanistan vâdilerinde ve adalarında birtakım yeni şehirler kurdular. Bunların başlıcaları Athenas (Atina), Sparta (Isparta), Korinthos, Thebes, Samos ve Miletos'tu. Daha evvel de Karadeniz kıyılarında, İtalya'da ve Sicilya'da küçük Yunan kolonileri vardı. İtalya'nın güneyine Büyük Yunanistan deniliyordu. Marsilya eski bir Fenike kolonisinin yerinde kurulmuş bir Yunan şehriydi. Büyük bir ova boyunca sıralanmış devletler, veya başlıca münakale yolları Nil veya Fırat gibi büyük bir nehir olan milletler, müşterek bir düzen kabul ederek birleşmek temayülü gösterirler. Meselâ, Mısır siteleri birbirine aynı hükümet sistemleriyle bağlıydılar. Fakat muhtelif Yunan topluluklarının bazıları adalarda, bazıları da Yunanistan'ın ve Güney İtalya'nın birbirinden sarp dağlarla ayrılmış derin vâdîlerinde yaşadıkları için, onlarda birleşme değil, ayrılma temayülü vardı. Yunanlılar tarih alanına çıktıkları

zaman, aralarında herhangi bir birlik bulunmıyan pek çok sayıda küçük devletler halindeydiler. Bu küçük milletler, hattâ ırk bakımından bile farklı idiler. Bazıları başlıca İon, Eol ve Dor gibi Yunan kabilelerine mensup insanlardan meydana gelmişti, bazıları Yunanlılarla Akdeniz'in Yunan öncesi milletlerinden kalma insanların karışımı idi; bazıları da Isparta'nın Heilotai'leri gibi fethetdikleri bir memlekete hükmeden bağımsız Yunan vatandaşları idi. Bu küçük devletlerin bazılarında memleketi idare eden eski Ari aileler kapalı bir aristokrat sınıfı halini almışlar, bazılarında demokrasi kurmuşlardır; bazılarında da seçimle veya verasetle hükümdar olan kırıallar veya gâsıplar veya tiranlar hüküm sürmüştür.

Yunanistan'da devletlerin birbirinden ayrı kalmasını intaç eden coğrafya şartları, onların küçük kalmalarına da sebep olmuştur. Yunan devletlerinin en büyükleri bile, birçok İngiliz kontluklarından küçüktü ve bu sitelerden hiç birinin nüfusunun üç yüz bini aşmamış olması muhtemeldir. Pek azının nüfusu elli bini bulmakta idi. Yunan siteleri, dostluk ve müşterek menfaat bağlariyle birbirine bağlı, fakat, siyasetçe bağımsızdılar. Ticaret geliştikçe Yunan siteleri birleşerek ittifaklar aktettiler, ve küçük siteler, büyüklerin himayesi altına girdiler. Ayrıca iki şey bütün Yunanlıları duygu bağlariyle birleştiriyordu: Manzum milli destanlar ve dört yılda bir Olympia'da cereyan eden Olimpiyat oyunları. Bu his birliği, aralarında harbler çıkmasına mâni olmuyordu ise de, savaşlarda vahşeti azaltıyordu. Bir de Olimpiyat oyunları sırasında Olympia'ya giden ve oradan dönen yolcular, harp halinde de bulunulsa, bu vesile ile riayet edilen bir mütareke durumundan faydalanıyorlardı. Zamanla müşterek gelenek duyguları gelişti ve Olympia şenliklerine katılan devletlerin sayısı arttı. Nihayet, yalnız Yunanlılar değil, Epirus ve Makedonia gibi komşu memleketlerin halkı da bu oyunlara kabul edildi.

Yunan sitelerinin ticari ehemmiyetlerinin büyümesiyle, İsa'dan önce VII, ve VI. yüzyıllarda medeniyetleri de incelendi. Bu sitelerin cemiyet hayatları Ege'lilerinkine ve nehir boyu medeniyetlerinkine nazaran bazı önemli farklar gösterir. Yunanistan'da azametli mâbetler vardı, fakat daha eski medeniyetlerinkinin aksine olarak, her türlü ilmi nefsinde toplayan ve her türlü fikrin kaynağı olan bir ruhban sınıfı olanca gelenekleriyle orada gelişmemişti. Yunan sitelerinin reisleri ve asil aileleri vardı, fakat aralarında hiyerarşinin hüküm sürdüğü saray erkânı ile çevrili yarı tanrısal hükümdarları yoktu. Yunan sitelerinin siyasi düzeni, birbirine doğru yolu gösteren ailelerin başında bulunduğu aristokratik bir düzendi. Onların demokrasileri hakikatte aristokrasiden farksızdı. Her vatandaş devlet işlerine iştirâk eder, meclise gelirdi, fakat herkes vatandaş değildi. Yunan demokrasileri, şimdiki demokrasilerin aksine olarak, herkese oy kullanmak hakkını tanımıyordu. Bu demokrasilerin bir çoğunda vatandaşların sayısı birkaç yüz veya birkaç binden ibaret kaldığı halde devlet işlerine karışmak hakkı olmayan kölelerin ve azatlıların sayısı on binleri bulurdu. İşler umumiyetle zenginler sınıfının elindeydi. Kırallar veya tiranlar, Firavunlar gibi, Minos gibi veya Mezopotamya hükümdarları gibi, yarı tanrı olmayıp, sadece taht ve taçlarını gasp yolu ile ele geçirmiş kimselerdi. Bu sebeple, Yunanistan'da gerek düşünce, gerek idare, daha eski medeniyetlerden hiçbirinde bilinmiyen bir hürriyet idrâk ederlerdi. Yunanlılar sitelerine Kuzey göçebelerinin ferdiyetçiliğini, teşebbüs ruhunu getirmişlerdi. Onlar tarihte ilk cumhuriyetçiler olmuşlardır.

Yunanlıların savaşkan ve barbar bir kavim halinden çıkmalarıyla beraber, fikir hayatları da zenginleşti. Bu devirde aralarından alelâcele bazı vatandaşların bilim araştırmaları yaptıklarını, kitaplar yazdıklarını, hayatın sırlarını çözmeye çalıştıklarını görürüz; halbuki o zamana kadar bu gibi işler ruhban sınıfına mahsus bir imtiyazdan veya kıralların meşgul olabileceği yüksek fantezilerden

ibaretti. Daha Milâttan evvel VI. yüzyılda, İşıya peygamberin Babil'de faaliyetinde bulunması muhtemel olan bir devirde, bugün bağımsız insanlar diyebileceğimiz Thales gibi, Miletus'lu Anaximander gibi ve Ephesus'lu Heraklitus gibi adamlar buluruz; bunlar zihinlerini, içinde yaşadığımız dünya, onun hakiki mahiyeti ve kaderi gibi ince meseleler üzerinde işleyen ve bu konularda her türlü âmiyane izah-tan kaçınan insanlardır. Yunan zekâsının kâinat konusunda meşgul olduğu meseleleri ileride tekrar ele alacağız. Milâttan evvel VI. yüzyıldan itibaren bilinen bu araştırmacılar, dünyanın ilk feylesofları, ilk «us dostları» dır. Sırası gelmişken Milâttan önce VI. yüzyılın insanlık tarihindeki önemini kaydediverelim. Bu yüzden yalnız Yunan feylesofları dünyanın menşei ve insanın kâinattaki mevkiini tâyin etmeye çalışmakla ve İşıya peygamber Yahudilerin peygamberlik müessesesini en yüksek derecesine ulaştırmakla kalmıyor, ileride göreceğimiz gibi, Hindistan'da Gautama Buddha ve Çin'de Lao Tsa dini telkinlerine başlamış bulunuyorlardı. Atina'dan Pasifik kıyılarına kadar insan zekâsı hareket halindeydi.

24

YUNAN — PERS HARPLERİ

Yunanistan, güney İtalya ve Küçük Asya sitelerinde Yunanlılar serbest fikir araştırmalarına başlar ve Babil ve Kudüs'te Yahudi peygamberlerinin sonuncusu insanlığa hür bir vicdan yaratırken, kadim medeniyete sahip ve maceracı iki Ari kavim, Med'ler ve Pers'ler ,o zamana kadar dünyanın görmemiş olduğu derecede büyük bir imparatorluk meydana getirmekle meşguldüler. Kyrus'un devrinde Babil ile zengin ve kadim Lidya medeniyeti Pers'lerin hâkimiyeti altına girmişti; doğu Akdeniz kıyılarındaki Fenike siteleri ve Küçük Asya'daki bütün Yunan siteleri haraca

bağlanmış, Kambises Mısır'ı zaptetmiş ve Pers hükümdarlarının üçüncüsü olan Medya'lı I. Darius o zaman bilinen dünyanın hâkimi haline gelmişti (M. Ö. 521). Bu kiralın ulakları Çanakkale Boğazından İndus'a ve Yukarı Mısır'dan Orta Asya'ya kadar olan sahada at koşturuyorlardı.

Gerçi Avrupa'daki Yunanlılar ile İtalya, Kartaca ve Sicilya, ve İspanya'daki Fenike kolonileri Pers İmparatorluğuna tâbi değildiler, fakat onu tanıyorlardı ,ve İmparatorluk için yegâne tehlike güney Rusya ve orta Asya'daki gene Ari ırktan Kuzeylilerdi; bunlar kuzey ve kuzey-doğu sınırlarına akınlar yapan İskit'lerdi.

Büyük Pers İmparatorluğunun halkı hiç şüphesiz Pers'ler değildi. Pers'ler sadece bu büyük ülkeyi zaptetmiş olan küçük azınlıktı. Nüfusun geriye kalanı Pers'lerin gelmesinden önce, tâ kadim devirlerinden beri orada yaşamış olan insanlardı; fakat Pers dili her halde idari dildi. Ticaret ve maliye hâlâ geniş ölçüde Sami'lerin elindeydi, Tir ve Sidon eskiden olduğu gibi, büyük Akdeniz limanlarıydı ve denizlerde Sami gemileri dolaşıyordu. Fakat oradan oraya seyahat eden bu Sami tüccarlarının ve iş adamlarının bir çoğunun Kitab-ı Mukaddes tarafından temsil olunan müşterek gelenekleri ve müşterek bir tarihleri vardı. O sıralarda İmparatorluk içinde süratle gelişen bir unsur da Yunanlılardı. Yunanlılar denizlerde Sami'ler için ciddi bir rakip halini alıyorlar, üstelik cevval zekâları sayesinde devlet memurluklarını elde ediyorlar ve tarafsızlıkları dolayısıyla bu vazifelerinde beğeniliyorlardı.

I. Darius'un Avrupa'yı istilâ etmesi İskit'ler yüzünden oldu. Bu kiralın maksadı İskit atlılarının ana vatani olan güney Rusya'ya ulaşmaktı. Böylece büyük bir ordunun başında Karadeniz Boğazını aştı. Bulgaristan yolu ile Tuna'ya vardı, gemilerden yapma bir köprü ile bu nehri geçerek kuzeye doğru ilerledi. Başlıca yaya olan ordusu çok sıkıntı çekti; atlı İskit'ler bu ordunun etrafında dolanıp duruyorlar, onun ikmâl yollarını kesiyorlar, geride kalanları öl-

dürüyorlar, hiçbir zaman ciddi müharebeye yanaşmıyorlardı. Darius şerefsiz bir ricat yapmak zorunda kaldı .

Kendisi Susa'ya döndü, fakat Trakya ve Makedonya'da büyücek bir ordu bıraktı. Makedonya Darius'a boyun eğdi. Bu başarısızlıkları Küçük Asya'daki Yunan sitelerinin isyanı takip etti, Avrupa'daki Yunanlılar da bu mücadeleye katıldılar. Darius bu sonuncuları itaat altına almaya karar verdi. Emrindeki Fenike donanması ile Yunan adalarını birer birer zaptettikten sonra M.Ö. 490 yılında Atina'ya karşı büyük bir taarruza girişti. Küçük Asya ve Doğu Akdeniz limanlarından yola çıkan büyük bir armada'nın taşıdığı ordu Atina'nın kuzeyinde Maraton'da karaya çıktı. Pers'ler burada Atina'lılar tarafından karşılanıp mağlup edildiler.

Bu olağanüstü hâdise şöyle cereyan etti. Atina'nın en çetin düşmanı Isparta idi; fakat bu sefer Atina, Isparta'ya ayağına çabuk bir ulak göndererek Yunanlıların barbarlara esir olmalarına göz yummamasını ondan rica etti. Bütün «Maraton» yarışçılarının ilk örneği olan bu ulak ârizalı bir arazide yüz fersahtan fazla bir mesafeyi iki günden az bir zamanda aldı. Isparta, Atina'nın ricasını derhal ve cömertçe kabul etti; fakat üç gün sonra, Isparta ordusu Atina'ya vardığı zaman kendisine yapacak iş kalmamıştı. Atina'lılar Pers'leri bozguna uğratmışlar, savaş meydanını Pers askerlerinin cesetleriyle doldurmuşlardı. Pers donanması da Küçük Asya'ya dönmüştü. Pers'lerin Yunanistan'a ilk hücumu böyle sona erdi.

Pers'lerin ikinci hücumu Yunan'lılar için daha da tehlikeli oldu. Darius, Maraton yenilgisi haberini aldıktan az bir zaman sonra öldü; oğlu ve halefi Kserkses dört yıl hazırlık yaparak Yunan'lıları ezebilecek bir ordu meydana getirdi. Bundan çok korkan Yunan'lılar birleştiler. Kserkses'in kuvvetleri o zamana kadar dünyada kurulmuş olan en büyük ordu idi, bununla beraber bu muazzam ordu aralarında ahenk ve imtizaç bulunmıyan, birbirini tutmaz unsurlardan meydana getirilmişti. M.Ö. 480 yılında,

gemilerden yapma bir köprü ile Çanakkale Boğazı geçildi; ordu yol aldıkça, aynı derecede gayrı mütecanis bir donanma kıyılardan ilerliyerek onun ikmâl ve iaşesini sağlıyordu. Yunanistan'ın dar Thermopylae (Termopil) geçidinde Isparta'lı Leonidas'ın komutasındaki 1400 kişilik küçük bir kuvvet bu büyük orduya karşı koydu ve eşsiz kahramanlıklar yarattıktan sonra son ferdine kadar telef oldu. Fakat Pers'lerin kayıpları da pek önemliydi. Kserkses intikam duyguları içinde Teb (Yunancada Thebes şeklinde yazılan bu şehir aynı adı taşıyan Mısır'daki büyük şehirle karıştırılmamalıdır) ve Atina üzerine yürüdü. Teb Pers'lerle anlaşarak teslim oldu; Atinalılar sitelerini terk ettiler; Atina yakıldı.

Yunanistan düşmana boyun eğmiş gibi görünüyordu, fakat bütün tahminlerin hilâfına yeni bir zafer kazandı. Yunan donanması, Pers donanmasının üçte birinden küçük olduğu halde, onu Salamis körfezinde yakalayarak imha etti. Ordusunun ikmâl yollarının kesildiğini gören Kserkses ümitsizliğe kapılarak ordusunun yarısı ile Küçük Asya'ya döndü. Yunanistan'da bıraktığı kuvvetler Platea'da yenildi (M.Ö. 479), Pers donanmasının arta kalanı da Küçük Asya'daki Mikale'de gene Yunanlılar tarafından yok edildi.

Pers tehlikesi sona ermişti. Küçük Asya'daki Yunan sitelerinin çoğu hürriyete kavuştu. Bütün bunlar yazılı tarihlerin ilki olan Herodotus Tarihi'nde bütün tafsilâtiyle tasvir edilmiştir. Bu Herodotus M.Ö. 484 yılı civarında Küçük Asya'nın İonlara ait Halikarnassus sitesinde doğmuş ve yazacağı tarih için doğru bilgi edinmek üzere Babil ve Mısır'ı ziyaret etmişti. Mikale yenilgisinden sonra Persler sülâle kavgalarına daldılar. Milâttan evvel 465 yılında Kserkses öldürüldü ve isyan eden Mısır, Suriye ve Medler ve kudretli imparatorluğun kısa süren düzenini bozdular. Herodotus Tarihi Pers'lerin zaafı üzerinde ısrar eder. Bu tarih şüphesiz bugün propaganda diyeceğimiz neviden bir eserdi. Yunan'lıları birleşip Pers'leri yenmeye teşvik edici

bir propaganda, Herodotus'un tarihinde Aristagoras adında biri o zaman bilinen dünyanın haritasını Ispartalılara göstererek onlara şöyle der:

«Bu barbarlar savaşta kahraman değildirler. Sizler ise artık harp sanatında en yüksek dereceye ulaştınız. Dünyanın hiç bir milletinde onlarda olduğu kadar altın, gümüş, tunç, işlemeli kumaş, davar ve köle yok. Bütün bunları elde etmeniz sadece istemenize bağlı!»

25

YUNANİSTAN'IN İHTİŞAM DEVRİ

Pers'lerin uğradığı bozgunu tâkibeden bir buçuk asır Yunan medeniyeti için pek büyük bir ihtişam devri oldu. Yunanistan gerçi bu devirde Atina, Isparta ve diğer Yunan devletleri arasındaki rekabet yüzünden çıkan bir takım savaşlara (Milâttan evvel 431 den 404 e kadar süren Peloponesus harpleri) sahne olmuş ve M.Ö. 338 yılında Makedonya'lılar zahiren Yunanistan'a hâkim olmuşlardı; fakat bu devirde Yunan milletin erdiği fikir ve sanat seviyesi onu insanlık için ebedi bir medeniyet meşalesi haline getirmiştir.

Bu fikir faaliyetinin başı ve merkezi Atina idi. Milâttan önce 466 dan 428 e kadar uzayan otuz yılı aşkın bir müddetle Atina Pers'lerin yakıp yıktığı siteyi yeniden inşa etmeye girişen Perikles adında geniş görüşlü ve enerjik bir adamın idare ve tesiri altında yaşadı. Bugün hâlâ Atina şehrine şeref veren o güzel harabeler başlıca bu devirdeki gayretlerin meydana getirdiği eserlerin kalıntılarıdır. Perikles Atina'yı yalnız maddeten değil mânen ve fikren de kalkındırdı. Etrafına yalnız mimar ve heykeltraşlar değil, şairler, piyes yazarları, feylesoflar da topladı. Herodotus yazdığı tarihi okumak üzere Atina'ya geldi (M.Ö. 438). Anaksagoras güneşle yıldızların ilk fennî târifini yaptı.

Birbiri ardından Aeskylus (Eşil), Sophokles ve Evripides, Yunan dramını en yüksek güzellik ve asillik seviyesine eriştirdiler.

Perikles'in Atina'nın fikir hayatına verdiği hız, Yunanistan'ın huzur ve sükununun bu sefer de Peloponesus harpleri ile bozulmasına ve Atina ile Isparta arasında uzun bir rekabet mücadelesi başlamasına rağmen, bu büyük adamın ölümünden sonra da devam etti. Öyle görünüyor ki siyaset ufkunun kararması Atina'lıları ümitsizliğe düşürecek yerde tahrik etmiştir.

Daha Perikles devrinden çok zaman evvel Yunan müesseselerinin kendilerine has serbestliği münakaşa ustalığı önemli bir sanat haline getirmişti. Bütün meselelerde karar kıralın veya rahiplerin değil halk veya hükümet adamı meclislerindendi. Böylece belâgat bir sanat halini aldı ve bu sanatın üstatları olan sofistler onu gençlere öğretmeye başladılar. Fakat bir konu olmayınca münakaşa ve muhakeme yapılamıyacağı için bu sanatın ışığında bilim meydana geldi. Bu sofistlerin faaliyetleri ve aralarındaki rekabet pek tabii olarak üslûp, muhakeme metodu ve delil sağlamlığı tenkidlerine yol açtı. Perikles öldükten sonra Sokrates adında bir feylesof sofistlerin çoğunur saplandığı sofism denilen mugalata tarzındaki muhakeme usulünü çürüttü. Parlak zekâlı bazı gençler bu feylesofun etrafında toplandı. Sonunda, Sokrates gençliğin ahlâkını bozmakla suçlandırıldı ve zehir içmek suretiyle intihar etmeye mahkûm edildi (M.Ö. 399). Sokrates o zamanki Atina âdetince zehiri kendi evinde ve dostları arasında içerek öldü. Bu mahkûmiyete rağmen talebeleri onun ders ve telkinlerini yürütmeye devam ederek sonraki nesillere intikal ettirdiler.

Bu genç talebelerin başta geleni Eflâtun (M. Ö. 427 - 347) Akademia bahçesinde irşat ve telkinlerine başladı. Bu derslerin bir kısmı insan düşüncesinin menşei ve metotları, diğer kısmı da siyasi müesseseler hakkındaydı. O zamana kadar mevcut olan insan cemiyetlerinden başka tür-

lû ve daha iyi bir cemiyeti, Utopia'yı, ilk olarak tasavvur ve tasvir eden Eflâtun oldu. Bu, o zamana kadar cemiyet gelenek ve âdetlerini hemen hemen itirazsız kabul etmiş olan insan zekâsı için emsali görülmemiş bir cür'-et ve cesaret eseridir. Eflâtun insanlara apaçık şöyle diyordu: «Sıkıntısını çektiğiniz içtimai ve siyasi kötülüklerin çoğunun düzeltilmesi elinizde. Yeter ki sizler bunu istemek cesaretini gösteresiniz. Düşünmek ve varacağınız kararı tatbik etmek zahmetine katlanırsanız başka ve daha akıllıca bir tarzda yaşıyabilirsiniz. Sizler nelere kaa-dir olduğunuzu bilmiyorsunuz.» Bu cesurane irşadı insanlık kütlesi hâlâ tam olarak kavrayamamıştır. Eflâtunun ilk eserlerinden biri, komünist bir aristokrasi taslağı olan Republika'dır; yarım kalmış olan son eseri de gene böyle bir Utopia devleti taslağı olan Kanunlar'dır.

Düşünce metotlarının ve hükûmet metotlarının tenkidi, Eflâtun'un ölümünden sonra, onun talebesi olup Likeum'da ders veren Aristo tarafından tekrar ele alındı. Aristo Makedonyanın Stagira şehrindendi, babası Makedonya'da saray hekimiydi. Aristo bir müddet kiralın oğlu olan ve yaptığı büyük işlerden pek yakında bahsedeceğimiz İskender'e mürebbilik etti. Aristo'nun düşünme metotları üzerindeki eseri, mantık bilimini, tâ ortaçağ feylesofları tarafından bu meseleler tekrar ele alınıncaya kadar on beş asır veya daha fazla devam edecek olan bir seviyeye çıkarmıştır. Aristo Utopia'lar yapmadı. İnsan oğlunun Eflâtun'un istediği gibi kaderine hükmedebilmesi için mevcut bilgisinden çok daha geniş bilgiye, çok daha derin bilgiye ihtiyacı olduğunu anladı ve böylece, bugün bilim adını verdiğimiz şey mahiyetinde sistemli bir bilgi derlemesi yapmaya koyuldu. Her tarafa adamlar göndererek «olaylar» tespit ettirdi. Aristo Tabiat Tarihinin babası ve Siyaset Biliminin kurucusudur. Likeum'daki talebeleri 158 muhtelif devletin anayasalarını mukayese ettiler.

İş'a'dan önceki bu dördüncü yüzyılda modern düşün-

celi insanlara rastlıyoruz. İptidai düşüncenin hayale dayanan çocukça metotları yerine hayat meselelerini düzenli bir şekilde ele alan tenkid metotları buluyoruz. O zamana kadar serbest düşüncüyü baskısı altında tutan o garip symbolism, acayip tanrı şekilleri, canavar tanrılar, korku ve tazyik konuları bir tarafa bırakılmış bulunur. Artık serbest, doğru ve sistemli düşünme başlamıştır. Kuzey ormanlarından yeni gelen bu Arilerin taze ve serazet zekâsı mâbetlerin esrarlı karanlıklarına girerek orayı aydınlatmıştır.

26.

BÜYÜK İSKENDER İMPARATORLUĞU

İsa'dan önce 431 yılından 404 yılına kadar süren Peloponnesus harbi Yunanistanı kasıp kavurduğu sırada kuzeydeki aynı ırktan bir milletle meskûn Makedonya'nın kuvvet ve kudreti büyüyor, medeniyeti geliyordu. Makedonya'lılar Yunanca'ya çok yakın bir dil konuşuyorlardı ve birçok defalar Olimpiyat oyunlarına katılmışlardı. M.Ö. 359 yılında çok kabiliyetli ve muhteris bir adam, Filip, bu memleketin kralı oldu. Filip evvelce rehine olarak Atina'ya götürüldüğü için tamamiyle Yunan üslûbunda eğitim görmüştü ve Herodotus tarafından ortaya atılıp Filozof Sokrates tarafından geliştirilen ve birleşik bir Yunan milletinin Asya'yı fethetmesi imkânı konusundaki fikirleri de muhtemelen biliyordu.

İlk iş olarak kendi memleketini genişletip düzenlemeye ve ordusuna yeni bir şekil vermeye çalıştı. Bin yıldan beri, atlı hücum arabaları ve yanaşık saflar halinde savaşan piyade sınıfı muharebede katî neticeyi sağlıyan unsurlardı. Gerçi at üstünde savaşıldığı da olmuştu, fakat bu gibi atlılar ferdi olarak ve disiplinsiz savaşırılar, daha ziyade akınlar yaparlardı. Filip piyadesini sık saflar ha-

linde savaşı ve Makedonya Falanksları (Falanjları) denilen birlikler halinde düzenledi, atlıları da gene düzenli ve disiplinli bir şekilde muharebe etmeye hazırlıyarak sınıflarını icad etmiş oldu. Filip'in oğlu İskender'in yaptığı muharebelerin çoğunda başlıca rolü süvari sınıfı oynadı. Falanks düşman piyadesini kendi cephesinde tespit eder, süvari birlikleri hasmın kanatlarındaki seyyar birlikleri dağıttıktan sonra onun yanlarına ve arkasına sarkardı. Düşmanın cenk arabaları da, onların atlarını vuran okçular tarafından saf dışı edilirdi.

Filip bu yeni ordu ile Tesalya'dan geçerek Atina ve müttefiklerine karşı kazandığı Keronea savaşı (M.Ö. 338) sonunda bütün Yunanistan'a hâkim oldu. Herodotus'un hülyası nihayet gerçekleşiyordu. Bütün Yunan devletlerinin katıldığı bir kongrede Filip Pers'lere karşı kurulan yeni Yunan-Makedonya konfederasyonuna başkomutan tâtin edildi ve M.Ö. 336 yılında ordusunun öncüleri uzun zamandan beri tasarlanan maceraya başlamak üzere Anadolu'ya geçtiler. Fakat Filip o sırada öldürüldüğü için ordusu ile beraber gidemedi. Sanıldığına göre Filip'i öldürten, onu ikinci karısından kıskanan, İskender'in anası kraliçe Olimpias olmuştur.

Filip oğlunun tahsil ve terbiyesine hususi bir ehemmiyet vermişti. Dünyanın en büyük feylesofu Aristo'yu ona mürebbi seçmekle kalmamış, ona kendi düşüncelerinden de bahsetmiş ve askeri harekâtın bazılarını ona tevdi etmiştir. Keronea savaşında henüz on sekiz yaşında bulunan İskender süvari birliklerine komuta etmişti. Böylece, kiral olduğu zaman henüz yirmi yaşında bulunan bu delikanlı babasının yerini tutabilmiş ve Pers'lere karşı girişilen mücadeleyi yürütebilmiştir.

İskender iki yıl bekleyip Makedonya ve Yunanistan'daki durumunu kuvvetlendirdikten sonra Çanakkale Boğazını geçti ve Granikus'ta kendisinininkinden pek büyük olmıyan bir Pers ordusunu mağlûp edip Anadoludaki bazı

siteleri zaptetti. İlerledikçe bütün sahil şehirlerini alıp oralara asker bırakması lâzımgeliyordu, çünkü Tir ve Sidon donanmalarını ellerinde bulunduran Pers'ler denizlere hâkimdiler. Ordusunun arkasında hasım bir kıyı şehri bırakacak olsa Persler oraya asker çıkararak onun muvassala yollarını kesebilirlerdi. M.Ö. 333 yılında İssus'ta III. Darius'un komutasındaki pek büyük bir orduyu bozguna uğrattı. Yüz elli yıl evvel Çanakkale boğazını geçmiş olan Kserkses ordusu gibi birbirini tutmaz birliklerden meydana getirilmiş olan bu büyük orduda üstelik yığınla saray memuru, Darius'un haremî ve orduyu tâkibeden bir sürü insan yüzünden fuzulî bir kalabalık da vardı. Sidon İskender'e teslim oldu, Tir ise inatla mukavemet etti, fakat sonunda büyük bir hücumla zapt, yağma ve tahrip edildi. Gaza da hücumla zaptedildikten sonra M.Ö. 332 yılının sonuna doğru İskender Mısır'a girerek idareyi Pers'lerin elinden aldı. Anadolu'da ve Mısır'da şimdi aynı adları taşıyan ve kara tarafına açık oldukları için isyan etmeleri pek mümkün olmıyan İskenderon ve İskenderiye şehirlerini kurdu. Fenikelilerin ticareti bu şehirlere doğru çevirildi. Bu aralık batı Akdenizin Fenikelileri tarihîten yok olurlar ve yerlerini İskenderiye Yahudileriyle İskender tarafından kurulan diğer ticaret şehirleri alır.

M.Ö. 331 yılında İskender kendisinden önce Thothmes, Ramses ve Nekho'nun yaptıkları gibi Babil üzerine yürümek için Mısır'dan hareket etti. Fakat o Tir yolundan ilerledi. Artık unutulmuş bir şehir olan Ninive'nin harabeleri civarındaki Arbela'da (Erbil) Darius'a rastlayarak yılın katî neticeli savaşına tutuştu. Pers cenk arabalarının hücumu akim kaldı. Makedonya süvarisinin hücumu karmakarışık unsurlardan meydana getirilmiş büyük Pers ordusunu darmadağın etti, Makedonya falanksları da zaferî tamamladı. Darius müstevliye karşı daha fazla mukavemet etmiyerek ordusuyla beraber kuzeye, Medler ülkesine doğru ricat etti. İskender hâlâ zengin ve önemli bir şehir olan Babil'e, oradan da Susa'ya ve Per-

sepolis'e yürüdü. Bu son şehirde içkinin su gibi aktığı şenliklerden sonra kırallar kralı Darius'un sarayını yaktı.

Ondan sonra, Pers İmparatorluğunun en uzak köşelerine kadar giderek Orta Asya'da bir askeri geçit resmi yapmayı tasarladı. İlkün kuzeye doğru yönelerek Darius'u kovaladı. Şafak sökerken Darius'a yetişen Makedonyalı öncüler onu bir cenk arabasında ölüm halinde buldular. İmparatoru kendi adamları vurmıştu. İskender onun sadece cesedini görebildi. Bundan sonra İskender Hazer Denizi boyunca ilerledi, batı Türkistan dağlarını aştı, oradan Herat'a (bu şehri kendisi kurmuştur) ve Kâbil'e indi ve Hayber Geçidi yolu ile Hindistan'a girdi. İndus nehri boyunca Hintli kiral Porus'la büyük bir savaşa tutuştu ve burada Makedonyalılar ilk defa olarak fiili bir orduya karşı döğüşerek onu yendiler. Nihayet İskender kendine bir donanma yaptırdı, bu donanmayla İndus nehrini inerek denize çıktı ve kıyılardan ilerliyerek M.Ö. 324 yılında altı yıllık bir ayrılıktan sonra Beluçistan yolu ile Susu'ya döndü. Ondan sonra da zaptetmiş bulunduğu ülkeleri birleştirip pekiştirmeye ve yeni tabaalarının gönlünü kazanmaya çalıştı. Pers hükümdarlarının elbise ve tacını giydi, bu ise Makedonyalı komutanlarının kıskançlığını tahrik etti. Zaten onlarla hiç geçinemiyordu. Bu Makedonya'lı generallerle Babil'li kadınlar arasında evlenmeler tertip ederek «Doğu ile Batı'yı kaynaştırmak» istedi. Fakat bu tasavvurlarını gerçekleştiremedi: Babildeki bir içki âleminin sonra tutulduğu bir humma neticesinde M.Ö. 323 yılında öldü.

İskender'in kurmuş olduğu bu büyük İmparatorluk hemen parçalandı. Eski Pers İmparatorluğunun İndus'tan Efesus'a kadar olan en büyük bir kısmını generallerinden Seleukus ele geçirdi. Ptolomeus ve Antigonus adındaki generaller de sırasıyla Mısır ve Makedonya'ya hâkim oldular. İmparatorluğun geriye kalan kısmı da mahalli sergerdeler arasında el değiştirip durdu. Kuzeyden gelen barbar akınları gitgide sıklaşıp şiddetini arttırdığı bir sı-

rada nihayet, ileride göreceğimiz gibi, batıda kurulan yeni ve büyük bir devlet, Roma cumhuriyeti devleti, İskender İmparatorluğunun kalıntılarını birer birer zaptederek yeni ve daha ömürlü bir imparatorluk tesis etti.

27

ISKENDERİYE MÜZESİ VE KÜTÜPHANESİ

Daha İskender'den önce Yunanlılar tâcir, sanatkâr, memur, ücretli asker olarak Pers imparatorluğu ülkelerinin çoğuna yayılmışlardı. Kserkses'in ölümünden sonraki taht kavgalarında Ksenophanes (Ksenofon) ın komutasındaki on bin kişilik bir ücretli Yunan birliği de rol oynadı. Bu birliğin Babil'den Anadolu'ya dönüşü bir general tarafından idare ettiği harekâta dair yazılmış ilk harp tarihlerinden biri olan On Binlerin Ricati'nde anlatılmıştır. Fakat İskender'in fütuhâtı ve kısa ömürlü imparatorluğunun kendi generalleri arasında taksim edilmesi Yunan dil ve kültürünün fethedilen ülkelere yayılmasına yol açtı. Bu Yunan tesirinin izlerine tâ Orta Asya'da ve kuzey batı Hindistan'da rastlanılmaktadır. Yunanlıların Hint sanatına tesiri büyük olmuştur.

Atina yüzyıllar boyunca bir sanat ve kültür merkezi olmak vasfını muhafaza etti; okulları takvimimizin 582 yılına kadar yâni bin yıla yakın bir zaman tesirlerini devam ettirdiler. Fakat dünyanın fikir faaliyeti önderliği, İskender'in kurduğu yeni ticaret şehri İskenderiye'ye geçti. Makedonyalı general Ptolomeus firavun olmuştu, saray dili de Yunanca idi. Ptolomeus evvelce İskender'in yakın arkadaşlarından olduğundan kiral olmadan önce Aristo'nun fikirlerini o da iyice benimsemişti. Böylece bilim araştırmaları işlerini düzenlemeye çok gayret etti. Bir de İskender'in seferlerine dair bir tarih yazdıysa da bu eser maalesef kaybolmuştur.

İskender Aristo'nun araştırmalarına büyük paralar tahsis etmişti, fakat I. Ptolomeus bilim işlerine daimi para yardımı sağlayan ilk insan oldu. Başlangıçta Müzelere ithaf edilmiş olan İskenderiye Müzesi'ni kurdu. İskenderiye'de yapılan bilim araştırmaları iki üç nesil boyunca son derece verimli olmuştur. Euklides, dünyanın boyutlarını ölçen ve onun çapını elli millik bir yaklaşıklıkla tespit eden Eratosthenes, koni kesitlerine dair bir eser yazan Apollonius, ilk olarak gökyüzünün haritasını çizen Hipperkhos ve ilk buharlı gemiyi icadeden Hero, o muhteşem bilim burcunun en parlak yıldızlarındandır. Arkhimesdes (Arşimet) tahsil için Syrakusa'dan İskenderiye'ye geldi ve Müze'ye devamlı hizmetlerde bulundu. O devir Yunan anatomistlerinin en büyüklerinden biri olan Herophilos'un ilk olarak canlı hayvanlar üzerinde teşrih ameliyeleri yaptığı rivayet olunur.

I. ve II. Ptolomeus devirlerinde İskenderiye, tâ IV. yüzyıla kadar eşi görülmiyecek olan parlak bir bilim ve keşifler hareketine sahne oldu. Fakat bu hareket devam etmedi. Bu alçalmanın birçok sebepleri olabilir. Profesör Mohaff'ın fikrince bu sebeplerden biri Müze'nin bir Mekteb-i Hümayun olması, hocaların firavun tarafından tâyin edilip maaşlarının da onun tarafından verilmiş olmasıdır. Firavun I. Ptolomeus iken yâni Aristo'nun talebesi ve dostu olan bir kimse iken bu usûl pek iyi idi. Fakat Ptolomeus'lar sülâlesi zamanla Mısırlılılaşınca Mısır rahiplerinin ve dinlerinin tesiri altında kaldılar, yapılan işleri yarıda bıraktılar ve kontrolleriyle de araştırma ruhunu tamamiyle öldürdüler. Müze ilk faaliyet asrından sonra az eser verdi.

I. Ptolomeus çok modern bir anlayışla bilim araştırmalarını tertiplemekle kalmadı, aynı zamanda İskenderiye Kütüphanesi'ni tesis ederek ansiklopedik bir bilgi hazinesi kurmaya gayret etti. Burası yalnız bir kütüphane değil aynı zamanda kitapların el yazısı ile teksir edilerek satıldığı bir merkezdi. Burada, durmadan kitap teksir eden

büyük bir müstensih ordusu fasılasız çalışırdı.

Zamanımız entellektüel tarzının yâni sistemli bir şekilde bilim toplayıp dağıtma tarzının başlangıcı işte bu devirdir. Bu Müze'nin ve bu Kütüphane'nin kurulması insanlık tarihinin büyük devirlerinden birini işaretler. Bu devir Yeni Zamanların gerçek başlangıcıdır.

Fakat araştırma ve yayma çalışmaları ciddi engellerle karşılaştı. Bu engellerden biri, çelebi bir insan olan filozofla tacir ve zanaatçı arasındaki derin uçurumdu. O devirde cam eşya imâl eden ve metaller üzerinde çalışan birçok işçi vardı, fakat bunların filozoflarla fikri temasları yoktu. Cam işçileri harikulâde renkli boncuklar ve şişeler yaparlardı, fakat billûr şişe veya mercek gibi şeyler yapmazlardı; şeffaf cam onları ilgilendirmemişe benzer. Silâh ve mücevher gibi eşya imâl etmiş olan metal işçileri de hiç bir zaman hassas terazi yapmamışlardır. Filozoflar eşyanın mahiyet ve tabiatı ve atom bahisleri üzerinde derin nazariyelere dalarlar, fakat meselâ mine-nin, kumaş boyalarının veya iksirlerin nasıl yapıldığını bilmezlerdi. Yâni «madde» ile ilgilenmezlerdi. İşte bu sebeplerden, İskenderiye'nin kısa süren o verimli bilim devrinde ne mikroskop yapılabilmiş ne de kimya alanında ilerlenmiştir, hattâ Hero'nun icad ettiği buhar makinesi bile ne bir gemide ne de başka faydalı bir alanda kullanılabildiği. Bilimin biricik ameli tatbikleri tıp alanında olmuştur. Velhasıl fen, tatbik alanı yokluğu sebebiyle teşvik ve yardım görmediğinden pek ilerliyememiş ve ilk iki Ptolomeus'tan sonra yeni araştırmaları teşvik edecek kimse de çıkmadığından her türlü ilmi çalışma durmuştur. Müze'nin keşifleri o devre ait elyazmalarına geçirilmiş fakat bu vesikalar Rönesans'ın bilim merak ve tecessüsü uyanıncaya kadar dünya için meçhul kalmıştır.

Kütüphane, kitap imâli sanatını da islâh etmez olmuştur. İlk Çağın paçavradan imâl edilmiş belirli büyüklükte kâğıtları yoktu. Kâğıt Çin icadıdır ve Batı dünya-sına ancak Milâdın dokuzuncu yüzyılında ulaşmıştır. Biri-

cik kâğıt malzemesi parşömenden ve uç uca birleştirilmiş papirus parçalarından ibaretti. Bu papiruslar, açıldıkları zaman bozulmaya müsait tomarlar halinde muhafaza edildiklerinden okuma veya inceleme için açılmaları kolay olmazdı. İşte bu yüzden, basılıp, sayfalar haline getirilmiş kitap yapılamamıştır. Yazı ve resim basımı işleri, anlaşıldığına göre, tâ taş çağından beri insanların bildiği bir şeydi. Eski Sümer'lerde mühürler vardır. Fakat kâğıt olmayınca kitap basmak istifadeli bir şey olamazdı. Bir de her halde teksirciler de aralarında birlik kurarak bir terakkî merhalesi olan matbaacılıkla şiddetle mücadele etmiş olmalıdırlar. İskenderiye birçok kitap çıkarmış fakat ucuz kitap çıkarmamıştır ve bundan dolayı bilgi zengin ve nüfuzlu bir sınıfın nasibi olarak kalmıştır.

İşte böylece bu parlak fikir hareketi ilk iki Ptolomeus'un etraflarına topladıkları filozoflarla münasebeti olan küçük bir aydınlar çevresiyle sınırlanmış, sanki denizi aydınlatmaması için setredilen bir deniz fenerinin içindeki ışık gibi kalmıştır. Bu ışık belki göz kamaştıracak kadar parlak olmuş, ama onu kimse görmemiştir. Dünyanın geriye kalanı da, günün birinde insanlıkta büyük bir inkılâp meydana getirecek bir tohumun sonra, İskenderiye semalarını kara bir din taassubu kaplamış ve bin yıl süren bir cehil devri Aristo'nun ektiği tohumun filizlenmesine engel olmuştur. Sonra bu tohum köklenip filiz vermiş, birkaç yüzyıllık bir zaman içinde, şimdi insanlığın bütün hayatını değiştiren geniş bir bilgi ve açık fikir demeti halinde fişkırmıştır.

İskenderiye İsa'dan önce III. yüzyılda biricik Yunan fikir faaliyeti merkezi değildi. Kısa ömürlü İskender İmparatorluğunun dağılan parçaları ortasında parlak bir fikir hayatı yaşıyan başka birçok siteler daha vardı. Meselâ Yunanlıların Sicilya'daki Sirakusa şehrinde fen ve edebiyat iki yüzyıl boyunca parlamıştır; Anadoludaki Ber-

gama'nın büyük bir kütüphanesi vardı. Fakat bu parlak Helen dünyası artık Kuzeyden gelen istilâlara mâruz bulunuyordu. Kuzeyli yeni barbarlar olan Goller, bir vakitler cetleri Yunanlıların, Friglerin ve Makedonya'lıların tâkibetmiş oldukları yollardan ilerliyerek güneye iniyorlardı. Bunlar akınlar yapıyorlar, rastladıkları her yeri yakıp yıkıyorlardı. Goller'in arkasından da menşei İtalya olan yeni bir fatih millet yâni Romalılar gelerek o muazzam Darius ve İskender ülkesinin bütün batı yarısını tedricen itaatleri altına aldılar. Romalılar kanunu ve menfaati fen ve sanata tercih eden kabiliyetli fakat maddî insanlardı. Orta Asyadan gelen yeni istilâcılar da Seleukus İmparatorluğunun ortadan kaldırmak suretiyle gene Batı dünyası ile Hind'i birbirinden ayırdılar. Bunlar atlı okçular olan Part'lardı. Milâttan önce yedinci ve altıncı yüzyıllarda Med'lerle Pers'ler büyük merkezleri Persepolis ve Susa olan Yunan-Pers imparatorluğuna karşı nasıl davrandırlarsa Part'lar da bu imparatorluğa karşı aynı şekilde hareket ettiler. Bunlardan başka, beyaz renkli Kuzey ırkından olmayan ve Ari dil de konuşmayan, siyah saçlı, sarı tenli ve Moğol dilli kavimler de Orta Asya'dan batıya doğru ilerliyorlardı. İleride bunlardan bahsedeceğiz.

GAUTAMA BUDDA'NIN HAYATI

Şimdi üç yüzyıl geriye dönerek, bütün Asya'nın din alanındaki düşünce ve hislerine bambaşka bir istikamet vermesine ramak kalmış olan büyük bir mürşitten bahsetmemiz gerekiyor. İşıya Peygamberin Babil'de Yahudilere vâz ve kehanette bulunduğu ve Heraklitus'un Efes'te varlıkların mahiyet ve tabiati üzerinde nazariyelere daldığı sıralarda, bu mürşit Hindistan'ın Benares şehrinde

şakirtlerine telkinlerde bulunmaktaydı. Bu adamların hepsi de birbirlerinin varlığından habersiz olarak aynı devirde yâni Milâttan önce altıncı yüzyılda yaşamışlardır.

Milâttan önceki altıncı yüzyıl gerçekten bütün tarihin en dikkate şayan yüzyılıdır. Her yerde -çünkü ileride söyleyeceğimiz gibi Çin'de de durum aynı idi- insanlık, yeni bir cür'etle, ananevi kiralık ve rahiplik müesseselerinin ve insan kurban etme gibi âdetlerin meşruluğu meselelerini derinleştiriyordu. Sanki insanlık 20.000 yıllık bir çocukluktan sonra nihayet rûştünü idrâk etmişti.

Hindistan tarihinin başlangıca ait kısımları karanlık kalmıştır. Milâttan belki 2.000 yıl önce kuzey batıdan gelen ve Ari dil konuşan bir kavim ya bir defada ya da birkaç defada Hindistan'ı istilâ ederek dilini ve geleneklerini kuzey Hindistan'ın büyük kısmına yaymıştır. Bu insanların dili bir Ari lehçesi olan Sanskritçe idi. Hindistan'a geldikleri zaman orada daha ileri bir medeniyete sahip fakat memleketleri olan İndus ve Ganj havalisini savunmaya pek azimli görünmiyen esmer ve az enerjik bir millet buldular. Fakat evvelce Yunan'lıların ve Pers'lerin yaptıklarının aksine olarak mahalli halkla serbestçe karışmamışlar, ondan ayrı yaşamışlardır. Hindistan'ın geçmişi tarihçilerce bilinmeye başlandığı sırada Hint cemiyeti bir takım sınıflara ve her sınıf da tâli sınıflara ayrılmış bulunuyordu. Ayrı sınıflara mensup insanlar bir arada yemek yiyemezler, birbiriyle evlenemezler ve ortaklık kuramazlardı. Kast denilen bu sınıflar tarih boyunca zamanımıza kadar devam etmiştir. Bu olay Hint milletini birbiriyle serbestçe evlenebilen Avrupa veya Moğol topluluklarından farklı kılmaktadır.

Siddhattha Gautama, Himalaya eteklerinde küçük bir bölgeyi idare eden asil bir ailenin evlâdı idi. On dokuz yaşındayken kuzinlerinden güzel bir kızla evlendi. Avlıyor, oynuyor, kendi âlemi olan güneşli bahçelerde, korularda, sulak pirinç tarlalarında dolaşıyordu. İşte böyle bir hayat sürdüğü bir sırada birdenbire hayatı mânasız

bulmaya başladı. Bu, kendine lâıyk işlerden mahrum kalmış yüksek bir zekânın hissettiğı huzursuzluktu. Gautama, süregeldiğı hayatın gerçek hayat olmadığını, boyuna uzayıp giden bir tatilden ibaret olduğunu anlamıştı.

Hastalık ve ölüm endişesi, her türlü saadetin temelsiz ve yetersiz oluşu, Gautama'nın zihnini sarmıştı. İşte böyle bir ruh hâleti içindeyken, Hindistan'da o zamanlar da pek bol olan dervişlerden birine rastladı. Dervişler sert kaidelere göre yaşarlar, zamanlarının bir çoğunu mürakabe ile ve din münakaşaları ile geçirirlerdi. Bu adamların hayatta daha derin bir mâna aradıkları farzolunurdu. Gautama'da da aynı şekilde hareket etme yolunda dayanılmaz bir arzu uyandı.

Bu tasavvurunu zihninde olgunlaştırmakla meşgul bulunduğu bir sırada, karısının bir erkek çocuk dünyaya getirdiğini bildirdiler. Gautama: «İşte, koparılması gereken bir bağ daha!» dedi.

Klan arkadaşlarının sevinç gösterileri arasında köye döndü. Köyde bu yeni «bağ» ın doğumunu kutlamak üzere büyük şenlikler tertiplenmişti ve Nauç raksı oynanıyordu. Geceleyin Gautama, «evinin yanmakta olduğu haber verilen bir insan gibi», boğucu bir endişe hissiyle uyandı. Bu mesut fakat gayesiz hayatı terketmeye karar verdi. Usulca karısının yattığı odanın kapısına vardı, bir yağ kandilinin aydınlattığı kadını, kolları arasındaki çocuğı ile, çiçekler ortasında mışıl mışıl uyur gördü. Oğlunu ilk ve son olarak bağına basmayı pek istediye de karısını uyandırmak korkusuyla bundan vazgeçerek oradan uzaklaştı ve atına binerek Hindistan'ın o parlak ay ışığında yola düzüldü.

O gece çok yol aldı, ertesi sabah kendi klanının toprakları dışına çıkınca durdu ve kumlu bir dere boyunda attan indi. Hemen oracıkta bukleli uzun saçlarını kılıcı ile kesti, üzerindeki bütün ziynet eşyalarını çıkardı, hepsini atı ile birlikte geri yolladı. Yoluna devam ederken pejmürde kıyafetli bir adama rastladı, elbisesini onunki ile

değiştirdi; böylece, dünya bağlarının hepsinden kurtulunca artık «varlığın hikmeti»ni serbestçe araştırabilirdi. Güneye doğru yönelerek Vinhya Dağlarının bir sağırsında dini irşatlarda bulunan münzevilerin yaşadıkları bir yere vardı. Bu insanlar hayatlarını mağaralarda geçiriyorlar ve zaman zaman şehire inerek zaten pek basit olan ihtiyaçlarını temin ediyorlar, aynı zamanda kendilerini dinlemek isteyen kimselere bilgilerini naklediyorlardı. Gautama kendi zamanının metafiziğini iyiden iyiye inceledi, fakat onun keskin zekâsı bu metafiziğin olaylara ve şeylere dair verdiği çözümleri yeter bulmadı.

Hintliler daima, kudretle bilginin aşırı bir riyazetle, oruçlarla, vücade eza ve cefa etmekle elde edilebileceğine inanmaya meyyal olmuşlardır; Gautama da bu inanışları denemeye karar verdi. Beş çömezi ile birlikte vahşi bir ormana çekilerek orada oruç tutmaya ve bedenine korkunç işkenceler yapmaya koyuldu. Şöhreti «göklerin kubbesine asılı büyük bir çanın sesi gibi» her tarafa yayıldı. Fakat bu ona gerçeği bulmuş olduğu inancını vermedi. Bir gün gezinip durur ve o bitkin haline rağmen düşünmeye çalışırken bayılıverdi. Kendine geldiği zaman tuttuğu yolun onu gerçeğe ulaştıramıyacağını anladı.

Karnını doyurmak için yiyecek isteyip artık riyazete devam etmiyeceğini söyleyince arkadaşları dehşet içinde kaldılar. Gautama, bir insanın ulaşabileceği gerçeği ancak sağlam bir bedende iyi beslenen bir kafa ile kavrayabileceğini anlamıştı. Böyle bir anlayış ise devrin ve memleketin düşüncelerine tamamiyle aykırı idi. Çömezleri onu terkederek Benares'e döndüler. Gautama da o avâre hayatına yalnız başına devam etti.

İnsanın zihni büyük ve karışık bir meseleyi incelemeye koyulduğu zaman adım adım yol aldığı için ilerlediğinin pek farkında olmaz; fakat sonra birden bire parlıyan hakikat ışığı ona zaferini idrâk ettirir. Gautama'ya da böyle oldu. Yemek yemek üzere dere kenarında bir ağaç altında otururken hakikat ışığı anı olarak gözlerinin önün-

de parlayıverdi. Gautama hayatı olduğu gibi gördüğünü hissetti. Rivayete göre, Gautama orada bir gün bir gece kalıp derin derin düşündükten sonra «rüyet» ini insanlara anlatmak üzere kalkıp yola düzülmüştür.

Gautama Benares'te eski çömezlerini arayıp buldu ve onları yeni telkinlerine inandırıp tekrar kendine bağladı ve hepsi birden şehirdeki Geyik Parkı'nda küçük kulübeler inşa ederek bir nevi okul kurdular ;kemâle erişmek istiyen birçok kimse bu okula devam etmeye başladı.

Gautama'nın irşatlarının hareket noktası ,onun henüz mesut bir genç bulunduğu sıralarda kendi kendisine sormuş olduğu şu sualdi: «Niçin tam mânasiyle mesut değilim?» Bu, doğrudan doğruya insanın kendi iç âlemiyle ilgili bir soru idi. Bu, Thales ve Heraklitus'un kâinat meselelerini ele almalarında onlara rehberlik etmiş olan, nefsin unutulmasına dayanan, dış âleme teveccüh eden açık tecessüsten, veya, büyük peygamberlerin İbrani kavmine kabul ettirmeye çalıştıkları ve nefsi hiçe sayan ahlâk ve cibelerinden mahiyet itibariyle bambaşka bir şeydi. Hintli mürşit kendi nefsinı unutmuyor, bilâkis bütün varlığı ile nefsinı düşünüyor, onu yok etmeye çalışıyordu. Her türlü ıstırabın ferdin bencil arzularından ileri geldiğini söylüyordu. İnsan şahsi arzularını yenmedikçe hayatı huzursuzluk içinde geçer ve gam ve keder içinde sona erer. Üç türlü bencil arzu vardır ve üçü de kötüdür. Birincisi her türlü şehvi arzulardır, ikincisi bencillikten ileri gelen şahsi ölümsüzlük arzusudur, üçüncüsü de dünya işlerinde şahsi başarı, tamah ve buna benzer şeylerdir. Hayatın keder ve meraretlerini önlemek için bütün bu arzu şekillerinin alt edilmesi lâzımdır. Nirvana'ya, yâni en büyük nimet olan ruh huzuruna erişmek ancak bu arzuların yenilmesi, nefsin tamamen ortadan kalkmasıyle mümkün olur.

Gautama'nın irşatlarının özünü teşkil eden bu görüşler pek ince bir metafiziğe dayanıyordu ve korkmadan bakıp doğru görmeyi emreden Yunan düşüncesi veya Al-

lah korkusu ve ilâhi adalet inancı telkin eden İbrani Evamir'i kadar kolay anlaşılır şeyler değildi. Bu bizzat Gautama'nın çömezlerinin idrâklerini aşan üstün bir irşatle ve bu yüzden Gautama'nın şahsi tesir ve nüfuzu ortadan kalkar kalkmaz soysuzlaşmış olması tabiidir. O devrin Hindistan'ında hüküm süren umumi kanaate göre, Kemâl ve Feraset uzun fasılalarla yeryüzüne iner ve Budda diye anılan seçkin bir şahısta tecessüt eder, şahıslaşır. Gautama'nın çömezleri de onun Budda olduğunu, Buddaların sonuncusu olduğunu iddia ve ilân ettiler (fakât kendisinin bu ünvanı kabul ettiğine dair bir emare yoktur). Gautama daha ölmeden hakkında bir takım harikulâde efsaneler yaratıldı. İnsan kalbi daima harikulâde bir şeyi bir ahlâk cehdine tercih etmiştir, bundan dolayı da Gautama Budda harikulâde bir varlık halini aldı.

Bununla beraber Gautama'nın bu cehdinden dünyaya özlü bir miras kalmıştır. Nirvana insanların çoğunun muhayyilesinin kavriyamıyacağı derecede ince ve ulvî olmasına, insanların kendilerine mit yaratma ihtiyaçları sebebiyle Gautama'nın hayatındaki basit olaylar da anlaşılammış bulunmasına rağmen, gene de, onun Sekiz Kollu Hayat demekle kastettiği şeyden, Arî veya asil hayat tarzından, bir şeyler kavranabilmiştir. Bu tarz hayatta düşünce dürüstlüğü, gaye ve söz dürüstlüğü, tavrı-hareket uyarılması ve nefsin unutulmasını gerektiren cömert duygular vardı.

KRAL ASOKA

Bu yüksek ve asil Budist irşatları, insan için en büyük nimetin nefsi körletmekten ibaret olduğunu ilk defa olarak ve açıkça ileri süren bu irşatlar, Gautama'nın ölümünden sonraki birkaç nesil boyunca yeryüzünde nispe-

ten az revaç buldu, fakat ondan sonra, dünyanın görmüş olduğu en büyük hükümdarlardan birinin aklını sardı.

Büyük İskender'in Hindistan'a girip İndus bölgesinde Parus'la yaptığı savaştan bahsetmiştik. Yunan tarihçilerinin naklettiklerine göre, Şandragura Maurya adında biri İskender'in ordugâhına gelerek onu Ganj'a kadar ilerleyip bütün Hindistan'ı zaptetmeye teşvik etmiş, fakat Makedonyalılar kendileri için meçhul bir âlem olan bu memlekette daha fazla ilerlemek istemedikleri için İskender bu tavsiyeyi yerine getirememiş ve daha sonra (M.Ö. 321) Şandragura bazı dağ kabilelerinin yardımını sağlayarak emelini Yunan yardımı olmaksızın gerçekleştirmiştir. Şandragura kuzey Hindistan'da bir imparatorluk kurmuş ve Pencap bölgesinde I. Seleukus'a hücum ederek Yunanlıların son kalıntılarını da Hindistan'dan sürüp atmıştır. Oğlu bu yeni imparatorluğu genişletmiş, torunu olan ve şimdi kendisinden bahsedeceğimiz Asoka M.Ö. 264 yılında tahta çıktığı zaman kendini Afganistan'dan Madras'a kadar uzanan bir ülkenin başında bulmuştur.

Asoka başlangıçta babasının ve dedesinin gittikleri yoldan yürüyerek bütün Hind yarımadasını zaptetmek niyetinde idi. Böylece Madras'ın doğu kıyısında bir ülke olan Kalinga'yı zaptetti (M.Ö. 255). Askerî harekâta başarılar kazanıyordu, fakat fatihler arasında bir istisna olarak, harbin fecaatlerinden çok müteessir olduğu için savaşmaktan vaz geçti. Artık harp istemiyordu. Buddismin insani doktrinlerini benimsedi ve artık yapacağı fetihlerin din alanında yapılacak fetihler olacağını söyledi.

Asoka'nın yirmi sekiz yıl süren saltanatı insanlığın dağdağalı hayatında parlak bir huzur ve sükûn devresi olmuştur. Asoka bütün Hindistan'da kuyular kazdırdı ve gölgelik ağaçlar diktirdi. Hastaneler, parklar ve tıpta kullanılan bitkilerin yetiştirildiği bahçeler tesis edildi. Hindistan'ın yerli ve diğer halkı ile meşgul olacak bir bakanlık ihdas etti. Kadınların eğitimi için tedbirler aldı. Buddismi yayan tarikatlara büyük yardımlarda bulundu ve

onları zamanla birikmiş olan buddism kitaplarını daha kuvvetli bir tenkid fikriyle incelemeye teşvik etti. Çünkü Gautama'nın basit ve saf irşatları üzerlerine bir takım bâtil itikatlar aşılacak suretiyle çabucak soysuzlaştırılmıştı. Asoka'nın yolladığı irşat heyetleri, Keşmir, İran, Seylân ve İskenderiye'ye kadar gittiler.

İşte kırılların en büyüğü olan Asoka böyle bir insandı. Çağından çok ileride idi. Başladığı eseri yürütecek bir prens veya bir teşkilât bırakmadan öldü; bu yüzden, ölümünü takibeden yüzyıl zarfında saltanatının muhteşem günleri, parçalanmış ve inhitat halinde bulunan Hindistan'da şanlı bir hâtıradan ibaret kaldı. Hind cemiyetinin en yüksek ve imtiyazlı sınıfı olan Brehmenler Budda irşatlarının açıkça vâzedilmesinin daima aleyhinde bulunmuşlardı. Bunlar memlekette Buddismin tesirini ortadan kaldırmak üzere sinsice mücadele ettiler. Garip ve korkunç şekilli tanrılar, Hinduism sayısız şekilleri tekrar revaç buldular. Kast yâni sınıf sistemi daha kesin ve karışık bir şekil aldı. Yüzyıllar boyunca Buddhism ve Brehmenlik yan yana yaşayıp geliştiler, fakat sonra Buddhism yavaş yavaş ehemmiyetini kaybetti ve onun yerini birçok şekilleriyle Brehmenlik aldı. Fakat Buddhism Hindistan'ın ve sınıf sisteminin hüküm sürdüğü ülkenin ötelere, Çin, Siyam, Burma ve Japonya'ya yayıldı. Bugün bu ülkelerde halkın çoğu buddisttir.

KONFUÇYUS VE LAO-TSE

İnsanlığın rûştünü idrâk etmeye başladığı çağ olan o harikulâde altıncı yüzyılda yaşamış başka iki adamdan da, Konfuçyus ile Lao-Tse'den de bahsetmemiz lâzım.

Bu kitapta Çin'in eski tarihinden şimdiye kadar pek az bahsettik. Bu eski tarih bugün hâlâ pek karanlıktır.

Doğmak üzere bulunan yeni Çin'in istikşafçılarının ve arkeoloji bilginlerinin, geçen yüzyılda Avrupa'nın geçmişi- nin meydana çıkarılması gibi, kendi tarihlerini tam bir şekilde aydınlığa çıkarmalarını bekleriz. İlk iptidai Çin uygarlıkları pek eski zamanlarda büyük nehir vâdilerinde ilk Heliolitik medeniyetten çıkmıştır. Bu uygarlıklarda Mısır ve Sümer'de olduğu gibi o medeniyetin genel karakteristikleri vardı ve cemiyet hayatının merkezi rahiplerle rahip kırılların mevsimlik kurban âyinlerini idare ettikleri mâbetlerdi. Bu sitelerdeki hayat bundan altı yedi bin yıl önce Mısır ve Sümer'deki hayatın ve bundan bin yıl önce Orta Amerika'nın Maya'larındaki hayatın aynı olmuş olsa gerektir.

Şayet eski Çin'de insan kurban etme âdeti mevcut olmuşsa, Tarih'in başlangıcından çok önce bu âdet yerini hayvan kurban etme âdetine bırakmıştır. Ve Milâttan bin yıl öncesinden çok evvel Çin'de bir yazı-resim şekli gelişmekte bulunmuştur.

İptidai Avrupa ve Asya medeniyetlerinin çöl ve kuzey göçebeleriyle mücadele halinde bulunmuş olmaları gibi iptidai Çin medeniyetleri de kuzey sınırlarında bulunan bir sürü göçebe kavimlerle savaşmak zorunda kalmışlardır; bunlar dilleri ve yaşayışları bakımından birbirine yakın olan ve tarihte Hunlar, Moğollar, Türkler ve Tatarlar diye anılan bir takım kabilelerdi. Bu kabileler, tıpkı kuzey Avrupa ve Orta Asyadaki kuzeyli (Nordik) kavimlerin isim değiştirip oluş değiştirmemeleri gibi, boyuna bölünmek, birleşmek, tekrar bölünüp yeniden birleşmek suretiyle değişip dururlardı. Moğol göçebeleri Nordik göçebelerden önce at kullanmışlardır ve Milâttan önceki 1000 yılından sonra Altay Dağları bölgesinde demiri de keşfetmiş olabilirler. Batıdaki göçebe kavimlerin yapmış oldukları gibi bu doğu göçebeleri de aralarında bir nevi siyasi birlik kurarak ülkelerini zaptettikleri yerleşik ve medeni milletlerin efendileri halini alıyorlar. Bu ilk Çin medeniyetinin eski Mısır, Sümer ve Dravid'ler medeniyetle-

rine bağlı esmer ırk medeniyeti olduğunu ve tarihin ilk yazılmaya başladığı sıralarda bir takım fetihler ve kavim karışmaları meydana gelmiş olduğunu farzettirecek sebepler vardır. Ne olursa olsun, Milâttan önce 1750 yılında Çin geniş bir küçük kırıallıklar ve site devletler manzumesi halindeydi; bunların hepsi «Göklerin Oğlu» denilen büyük bir rahip imparatora azçok itibari bir itaat vazifesiyle bağlı bulunuyorlar, ona azçok muntazam bir şekilde derebeylik baçı ödüyorlardı. Milâttan önce 1125 yılında Şang sülâlesi sona erdi. Onun yerini Şeu sülâlesi aldı ve Hindistan'da Asoka'nın ve Mısır'da Ptolomeus'un saltanat devirlerine kadar Çin'i bir dereceye kadar birlik halinde bulundurdu. Uzun süren Şeu sülâlesi devrinde Çin tedricen parçalandı. Memleketi Hun'lar istilâ ederek hanlıklar kurdular; eski Çin derebeyleri imparatora bağ ödemekten vazgeçerek bağımsız oldular. Bir Çin bilgininin söylediğine göre, M. Ö. altıncı yüzyılda Çin'de bilfiil bağımsız olan beş altı bin devlet vardı. Bu çağa Çinliler tarihlerinde «Karışıklık Devri» derler.

Fakat bu Karışıklık Devri aynı zamanda büyük bir fikir ve sanat faaliyeti çağı olmuştur. Çin tarihini daha iyi öğrendiğimiz zaman, evvelce onun da Miletus ve Atina'sı, Bergama ve Makedonya'sı olduğu meydana çıkacaktır. Şimdiki halde Çin'in nifak devrine dair devamlı ve insicamlı bilgimiz olmadığından bu devir üzerinde fazla durmayacağız.

Fakat nasıl ki, bölünmüş bir Yunanistan'da feylesoflar ve darmadağın edilmiş Yahudilerde peygamberler var olmuşa, o devrin karmakarışık Çin'inde feylesoflar ve din ve ahlâk mürşitleri var olmuştur. Bütün bu hallerde emniyetsizlik duygusu insanların zekâsını harekete geçirerek keskinleştirmiş olmalıdır. Konfüçyus asilzadeler sınıfına mensup bir adamdı ve Lu adındaki küçük bir devletin erkânındandı. Orada, Yunanlılarınkine çok benzeyen bir iç hamlesiyle, Us'u keşfedip tâlim eylemekle vazifeli bir nevi Akademi kurdu. Çin'in içinde bulunduğu huzursuz-

luk ve kargaşa hali onu çok üzüyordu. Bu sebeple daha iyi bir hükümet tarzı ve daha iyi bir hayat ideali tasarladı ve Çin devletlerini birer birer dolaşarak memleketin kanunla idare edilmesi ve milletin eğitilmesi yolundaki düşüncelerini gerçekleştirebilecek bir hükümdar aradı. Hayal ettiği hükümdarı bir türlü bulamadı; her nasılsa bulunduğu bir tanesi de saray entrikalarına mağlûp olunca Mürşit'in nüfuzu kırıldı ve yaptığı ıslahat teklifleri de bir kenara atıldı. Bu arada kaydedilmeye değen bir nokta da, bir buçuk asır sonra Yunan feylesofu Eflâtun'un da böyle bir hükümdar aramış ve bir müddet, Sicilya'nın Sirakusa şehrinde hüküm süren Dionisius'a müşavirlik etmiş olmasıdır.

Bütün ümitleri kırılmış, meysus bir insan olarak ölen Konfüçyus son anlarında «beni kendine hoca olarak kabul edecek hiçbir akıllı adam çıkmadı; ölüm de geldi çat-tı» demiştir. Fakat Konfüçyus'un irşatları onun ümitsiz ihtiyarlık çağında tasavvur etmiş olduğundan fazla yaşama kabiliyeti göstermiş, Çin halkının yetişmesinde büyük tesiri olmuş, Çinlilerin Üç Öğretim (Budda, Konfüçyus, Lao-Tse öğretimleri) dedikleri irşat sistemlerinden biri halini almıştır.

Konfüçyus'un öğretiminin özü asil ve aristokratik bir insanın yaşayışı hakkındadır. Guatama insanın kendi nefsinin körletmesinden meydana gelen ruh huzuruna, Yunanlılar dış âlemi tanıyıp öğrenmeye, Yahudiler de dürüstlük esaslarına önem vermiş oldukları gibi Konfüçyus da ferdin tavır ve hareketlerinin tanzimine ehemmiyet vermiştir. Konfüçyus büyük mürşitler arasında halkın kaderi ile en fazla ilgileneniydi. Dünyadaki kargaşa ve sefalet çok üzüldür, asil bir dünya yaratmak maksadiyle insanları asilleştirmek isterdi. İnsanların her türlü tavır ve hareketlerine karışarak onları en küçük teferruatlarına kadar bir takım kaidelerle düzenlemeye çalıştı. Onun düşüncesi, halk işleriyle ilgilenen, kendi nefsine karşı müsamahasız, terbiyeli ve nazik bir efendi neslinin yetişmesiydi. Kuzey

Çinde zaten meydana gelmekte bulunan böyle bir nesile Lao-Tse daimi bir şekil verdi.

Uzun zaman Şeu imparatorluk kütüphanesinin başında bulunmuş olan Lao-Tse'nin öğretimi Konfüçyus'unkinden çok daha müphem ve tasavvufi olmuştur. Bu mürşit dünya zevk ve ikballerine karşı stoik bir ilgisizlik ve geçmişteki hayali ve basit bir hayata dönmeyi vâz ve telkin etmişe benzer. Bu adam garip bir üslûpla kaleme alınmış bir takım müphem mânalı, muammaya benzer yazılar bırakmıştır. Ölümünden sonra, öğretimleri, Gautama Bud-da'nın öğretimleri gibi, üzerlerine bir takım efsaneler ilâve edilmek, çok karışık ve olmayacak âdet ve vazifelere riayet esasları ve bâtil inanışlar aşılacak suretiyle soysuzlaştırılmıştır. Hindistan'da olduğu gibi Çin'de de insanlığın çocukluk devirlerinden kalma sihir fikirleri ve acayip, gayri akli ve zamanı geçmiş bir takım ibadet şekilleriyle ona tesir etmeye muvaffak olmuştur. Gerek Buddism, gerek geniş ölçüde Lao-Tse'den mülhem olduğunu iddia eden Taoism, şimdi Çin'deki şekilleriyle keşişleri, mâbedleri, rahipleri ve düşünce bakımından değilse bile şekil bakımından eski Sümer ve Mısır dinlerindeki kurban verme tipinde törenleri olan dinlerdir. Fakat Konfüçyus'un öğretimi basit, sınırlı ve doğru olup ötekiler kadar bozulmaya müsait bulunmadığından o kadar soysuzlaştırılmamıştır.

Kuzey Çin, Hwang-Ho nehrinin Çin'i, düşünce ve ruh bakımından Konfüçyusçu oldu; Güney Çin, Yangtse - Kiang nehrinin Çin'i, Taoist oldu. İşte o günlerden beri Çin işlerinde bu iki ruh arasında, kuzey ruhu ile güney ruhu arasında ve daha sonraki zamanlarda Peking ile Nanking arasında, resmi zihniyetli, dürüst ve muhafazakâr kuzeyle şüpheli, sanatkâr, gevşek ve tecrübeli güney arasında, daima bir ihtilâf, bir mücadele mevcut olmuştur.

Çin'in Konfüçyus zamanındaki dağınık hali Milâttan önceki altıncı yüzyılda en had bir safhaya erişti. Şeu sü-lâlesi o kadar kuvvetten düşmüş ve itibarını kaybetmişti

ki, Lao-Tse o perişan saraydan ayrılarak hususî hayatına avdet etti.

İtibari olarak imparatorluğa bağlı üç Çin devleti o devirde duruma hâkim bulunuyorlardı; bunlar kuzeydeki Tsi ve Tsin devletleriyle Yangtse vâdisindeki askeri ve teca-vüzcü Şu devleti idi. Sonunda Tsi ve Tsin ittifak ederek Şu'yu mağlûp ettiler ve Çin'e umumî bir silâhsızlanma ve barış andlaşması kabul ettirdiler. Tsin devleti hâkim bir durum kazandı ve nihayet Hindistan'da Asoka'nın kiral bulunduğu sırada, Tsin devletinin hükümdarı Şeu sülâlesi imparatorundan kurban törenlerinde kullanılan kupayı zaptederek kurban âyinlerini idare etmek yetkisini kendi üzerine aldı. Oğlu Şi-Hwang-Ti (M.Ö. 246 da kiral, M.Ö. 220 de imparator) Çin tarihinde «İlk Umumî İmparator» diye anılır.

İskender'den daha talihli çıkan Şi-Hwang-Ti, kiral ve imparator olarak otuz altı yıl hüküm sürdü. Onun enerjik idaresi Çin milleti için yeni bir birlik ve refah çağının başlangıcı oldu. Kuzey çöllerinden gelen Hun'lara karşı siddetle savaşılan bu imparator onların akınlarını durdurmak maksadiyle Büyük Çin Seddi'ni inşa ettirmeye de başladı.

ROMA TARİH ALANINA GİRİYOR

Şimdiye kadar incelediğimiz bütün medeniyetler, Hindistan'ın kuzey batı sınırında, Orta Asya'da ve Çin Hindin'de yer alan yüksek dağ silsileleri ve masifleri yüzünden birbirinden tecrid edilmiş bulunmakla beraber, bu medeniyetlerin arasında bir benzerlik mevcut olduğu okuyucuların dikkatini çekmiş olmalıdır. Heliolitik medeniyet, mâbetlerde rahipler tarafından idare edilen kurban törenleriyle ilkin binlerce yıl zarfında kadim dünyanın sı-

cak ve verimli bütün vâdilerine yayılmıştır. Bu medeniyetin ilk temsilcileri, insanlığın nüvesi olduğunu söylediğimiz o esmer kavimler olmuş olsa gerektir. Sonra mevsimlik göç bölgelerinden gelen göçebeler, kültürlerini ve hattâ bazan da dillerini bu iptidai medeniyete aşlamışlardır. Kendileri de başka istilâcıların tesirine mâruz kalan bu göçebeler sözü geçen iptidai medeniyetlere tesir ederek onları geliştirmişlerdir. Mezopotamya'da oranın iptidai medeniyetine maya katanlar ilkin Elamlar, sonra Samiler, Medler, Persler, nihayet Yunanlılar olmuştur; Egelileri mayalıyanlar, Yunanlılar, Hindistan'a tesir edenler de Ari dil konuşan kavimler olmuştur; Mısır'a gelen fatihler kesif bir ruhban medeniyetini mayalamışlar, Çin'de de Hunlar fatih olmalarına rağmen, temessül edilmişler ve onları yeni Hunlar takibetmiştir. Yunanistan ve kuzey Hindistan'ın Arileşmesi ve Mezopotamya'nın ilkin Samileşip, sonra Arileşmesi gibi Çin de Moğollaşmıştır. Göçebeler her yerde tahribat yapmışlar, fakat her yere de yeni bir tenkid zihniyeti, o zamana kadar bilinmiyen yeni bir ahlâk getirmişlerdir. Binlerce yıllık gelenek ve inanışları münakaşa etmişler, mâbetlere ışık sokmuşlardır. Ne rahip, ne de tanrı olmıyan, sadece başbuğları veya arkadaşları arasından seçilmiş insanları kiral yapmışlardır.

Milâttan önceki altıncı yüzyılı takip eden yüzyıllarda her tarafta eski medeniyetlerin çökmesine ve insanlığın tedrici gelişmesinde daima tesiri bakî kalacak olan yeni bir ahlâk anlayışının ve araştırma ve inceleme ruhunun uyanışına şahit oluyoruz. Okuma ve yazma, rahiplerin kıskançça muhafaza ettikleri bir inhisar olmaktan çıkıp, idareci zümrenin de faydalandığı bir nîmet halini alıyor. İnsanlar seyahat etmeye başlıyor, yollar ve at sayesinde münakale kolaylaşıyor. Para basılıyor ve bu sayede ticaret çok kolaylaşıyor.

Şimdi Çin'i ve Uzak Doğu'yu bırakarak dikkatimizi Akdenizin batı kısmına yöneltelim ve burada dünya ta-

rihinde pek büyük bir rol oynamaya namzet bir sitenin, yâni Roma'nın ortaya çıkışını kaydedelim.

Şimdiye kadar İtalya'dan çok az bahsettik. Milâttan önceki 1000 yılından evvel, burası dağlar ve ormanlarla kaplı, az meskûn bir memleketti. Ari dil konuşan kabileler yarımadağa inerek orada küçük siteler kurmuşlardı; memleketin güneyinde ise dağınık Yunan kolonileri vardı. Paestum'daki harabeler bu ilk Yunan kolonilerinin ihtişamına ve halkının yaşayışındaki yüksekliğe şahadet etmektedirler. Yarımadanın ortasına Ari olmıyan ve muhtemelen Ege halkı ile aynı menşeden bulunan bir kavim yerleşmişti. Bunlar, mütad hilâfına, birçok Ari kabileleri mağlûp etmişlerdi. Roma tarih alanına girdiği sıralarda Tiber nehrinin sığ bir yerinde Etrüsk kırallarının idare ettiği, Lâtince konuşan insanlarla meskûn küçük bir ticaret şehrinden ibarettir. Eski kronolojiler, Roma'nın kuruluş tarihi olarak, Fenikelilerin büyük Kartaca sitesinin tesisinden yarım asır sonraya ve ilk Olimpiyattan yirmi üç yıl sonraya tesadûf eden, Milâttan önceki 753 yılını gösterirler. Bununla beraber, Roma forumunda yapılan kazılar bu 753 yılından çok daha evvele ait Etrüsk kabirleri meydana çıkarmıştır.

Milâttan önceki o önemli altıncı yüzyılda Etrüsk kıralları kovuldu (M.Ö. 510), ve Roma, Plebeius veya Pleb'ler denilen avam tabakasına hükmünü geçiren Patricius'ların, yâni aristokrat ailelerin idaresinde bir cumhuriyet halini aldı. Bu cumhuriyetin birçok aristokratik Yunan sitelerinden farkı; dilinin Lâtince olması idi.

Birkaç yüzyıl boyunca Roma'nın tarihi Plebier'in hürriyetlerini ve idareye iştirâk etme haklarını elde etmek için yaptıkları uzun ve inatçı mücadelenin hikâyesinden ibarettir. Bu mücadelenin Yunanistan'da da benzerlerini bulmak güç olmaz; Yunanlılar buna Aristokrasi ile Demokrasinin mücadelesi adını vermiş olsalar gerektir. Nihayet, Pleb'ler eski aileleri kendilerinden ayıran mania-

ların çoğunu bertaraf ederek onlardan eşit haklar elde etmeye muvaffak oldular. Aynı zamanda Roma, gittikçe artan bir sayıda olmak üzere, yabancılara da vatandaşlık hakkı tanıdı, çünkü içeride mücadele halinde bulunmakla beraber, dışarıda fütuhât yaptığı için yeni zaptedilen ülkelerden oraya birçok insan gelip, yerleşiyordu.

Roma'nın genişleyip yayılması Milâttan önceki beşinci yüzyılda başlar. O zamana kadar Roma'lılar, Etrusk'larla savaşmışlar ve çoğu zaman mağlûp olmuşlardı. Roma'dan birkaç fersah mesafedeki Etruskların Veiî kalesini hiçbir zaman zaptedememişlerdi. Bununla beraber, M.Ö. 474 de Etruskların başına büyük bir felâket geldi: Donanmaları Sicilya Sirakusa'sındaki Yunanlılar tarafından tahribedildi, aynı zamanda birtakım kuzeyli istilâcılar, yâni Goller, Etrusk'ların üzerine yürüdü ve Romalı'larla Goller arasında kalan Etrusklar, yenilerek tarihten silindiler. Roma'lılar, Veiî'yi zaptettiler. Goller, Roma'ya inerek şehri yağma ettiler (M. Ö. 390), fakat Kapitol (Capitolium) u ele geçiremediler. Bir gece baskını teşebbüsü kazların çığlıkları yüzünden akim kaldı ve sonunda istilâcılar para ile tatmin edilerek İtalya'nın kuzeyine çekildiler. Goller'in akını Roma'yı zayıflatmaktan ziyade, kuvvetlendirmişe benzer. Roma'lılar yendikleri Etruskları temessül ettiler ve Arno'dan Napoli'ye kadar merkezi İtalya hâkim oldular. Bu işler M. Ö. 300 yıllarında birkaç sene içinde başarıldı. İtalya'daki bu fetihler, Filipin Makedonya ve Yunanistan'da kuvvet ve kudretinin büyümesi ve İskender'in Mısır'a ve Hindistan'ın İndus bölgesine yaptığı akınlarla aynı zamana rastlar. İskender, imparatorluğunun parçalanıp dağılması sırasında Roma, doğunun medeniyet âleminde sözünü geçiren bir devlet halini almıştı.

Roma devletinin kuzeyinde Goller, güneyinde de Magna Graecia (= Büyük Yunanistan), yâni Sicilya ile güney İtalya'daki Yunan kolonileri vardı. Goller, çetin ve

cengâver bir kavim oldukları için, Romalılar sınırlarını bir sıra kaleler ve tahkim edilmiş sitelerle koruyorlardı. Başlıcaları; Terentum (şimdiki Taranto) ile Sicilya'daki Sirakusa olan güneydeki Yunan siteleri Romalılar için bir tehlike teşkil etmek şöyle dursun, aksine, onlardan korkuyorlar, bu yeni fatihlere karşı etrafta bir yardım arıyorlardı.

İskender'in kurduğu imparatorluğun yıkılışından ve generalleriyle arkadaşları arasında paylaşılmasından bahsetmiştik. Bu maceracılar arasında İskender'in akrabasından olan Pirrus (Pyrrhos) adında biri, Yunanistan'ın İtalyan çizmesinin ökçesi karşısındaki Epirus bölgesine kiral oldu. Bu adamın ihtirası Magna Graecia'da Makedonya'lı Filip rolü oynamak, Tarentum ve Sirakusa ile dünyanın bu kısmının koruyucusu, başbuğu olmaktı. O zaman için modern sayılan çok tesirli bir orduya da sahipti. Bu ordunun bir piyade flankı (flanji), Tesalya süvarisi (bu süvari, eski Makedonya süvarisi kadar iyi idi) ve yirmi savaş fili vardı. Pirrus bu orduyla İtalya'yı istilâ etti ve biri Meraklea'da (M.Ö. 280), diğeri Ausculum'da (M.Ö. 279) cereyan eden iki meydan muharebesinde Romalıları bozguna uğratarak kuzeye doğru sürdükten sonra dikkatini Sicilya'ya yöneltti.

Fakat bu heves, onun karşısına o zamanki Romalılarından çok daha korkunç bir düşman olarak, belki dünyanın en büyük sitesi olan Fenike'lilerin Kartaca ticaret sitesini çıkardı. Sicilya, Kartaca'ya çok yakın olduğu için, Kartaca'lılar bu yeni İskender'in komşuluğunu iyi karşılayamazlardı. Kartaca, yarım asır evvel ana vatani olan Tir'in uğradığı âkıbeti unutmamıştı. Bu yüzden bir donanma göndererek Roma'yı Pirrus'la mücadeleye teşvik veya icbar etti ve Pirrus'un deniz yollarını kesti. Roma'lılar Pirrus ordusuna taarruz ettiler. Pirrus, Napoli ile Roma arasındaki Romalıların Beneventum ordugâhına yaptığı taarruz neticesinde büyük bir bozguna uğradı.

Bu sırada Pirrus'a geriye dönmesi için Epirus'tan ha-

ber geldi: Goller, güneye inmeye başlamışlardı. Goller güneye sarmak için artık İtalya'dan geçemiyorlardı, çünkü tahkim edilen ve muhafaza altında bulundurulmuş Roma devleti hudutları onlar için artık çok tehlikeli bir hal almıştı. Bu yüzden Goller, Makedonya ve Epirus'a bugün Sırbistan'la Arnavutluk'a ait topraklar olan İllirya (İllyria) ülkesi yolu ile akınlar yapıyorlardı. Romalılar tarafından geri püskürtülen, deniz yolları Kartaca'lılar, memleketi de Goller tarafından tehdit edilen Pirrus, fütuhat emellerini terkederek, Epirus'a döndü (M.Ö. 275), Roma devleti de topraklarını Messina Boğazı'na kadar genişletti.

Bu boğazın Sicilya tarafındaki Messina, Yunan sitesi bir korsan çetesinin eline geçti. Bilfiil Sicilya'nın hâkimi, aynı zamanda Sirakusa'nın müttefiki bulunan Kartaca'lılar bu korsanları kovdular (M. Ö. 270), ve Messina'ya bir Kartaca garnizonu yerleştirdiler. Korsanlar, Roma'ya başvurdular. Roma bunların şikâyetlerini benimsedi. Böylece, Kartaca ticaret sitesinin temsil ettiği kuvvetli devletle fütuhâtçı yeni bir devlet olan Roma, Messina Boğazının iki tarafında karşı karşıya iki hasım halini aldılar.

ROMA VE KARTACA

Roma ile Kartaca arasındaki büyük mücadele Milâttan önce, 264 yılında Pünik (Punicus = Fenike) Harplerinin birincisiyle başladı. O yıl, Hindistan'da Asoka kiral olmuştu. Çin'de Şi-Hvang-Ti henüz küçük bir çocuktuk, İskenderiye Müzesi hâlâ verimli bilim çalışmaları yapıyordu, barbar Goller de Anadolu'ya girmişler, Bergama (Pergamum)'yı haraca bağlamışlardı. Dünyanın muhtelif bölgeleri, aralarındaki aşılmaz mesafeler yüzünden hâlâ birbirinden habersiz yaşıyordu. Bu sebeple, Sami kuvvet ve

kudretinin son kalesi olan Kartaca ile Ari dilli milletler arasına yeni katılan Roma arasında, İspanya, İtalya, Kuzey Afrika ve Batı Akdeniz'de cereyan edip bir buçuk asır devam eden ölesiye mücadele, insanlığın geriye kalanı için hemen hemen meçhul kalmış olsa gerektir.

Bu harplerin doğurduğu neticelerin tesirlerini dünya bugün hâlâ hissetmektedir. Neticede Roma, Kartaca'ya galebe çaldı, fakat Ari'lerle Sami'ler arasındaki rekabet devam edecek ve Gentilis' (kâfir; Yahudi'nin gayrı)lerle Yahudi'ler arasında mücadele halinde kendini gösterecekti. Kitabımızda şimdi anlatmaya başlayacağımız ve bizlere şekil değiştirmiş olarak intikal eden hâdiselerin neticeleri bugünkü anlaşmazlık ve tartışmalara hâlâ dolayısıyla tesir etmektedirler.

Pünik Harplerinin ilki (M.Ö. 264) yılında Messina korsanları vesilesiyle başladı, hedefi de Sirakusa'daki Yunan kiralına ait koloniler hariç olmak üzere, bütün Sicilya'nın ele geçirilmesi oldu. Deniz üstünlüğü ilkin Kartaca'lılarda idi. Kartaca'lıların, o zamana kadar görülmemiş cesamette beş sıra kürekli ve muazzam mahmuzlu kadırgaları vardı. İki yüz yıl önceki Salamis savaşında en büyük harp gemilerinde yalnız üç sıra kürek vardı. Fakat Roma'lılar, gemi yapımı işlerinde o kadar tecrübeli olmamakla beraber, olağanüstü bir gayretle Kartaca'lılarınkinden büyük bir donanma yapmaya giriştiler. Meydana getirdikleri donanmaya, başlıca, Yunan gemicileri yerleştirdiler ve düşmanın denizcilikteki üstünlüğünü bertaraf etmek üzere kanca ile yakalama ve yanaşarak savaşma usulünü icat ettiler. Kartaca kadırgaları Roma gemilerini mahmuzlamak ve küreklerini kırmak üzere yaklaştıkları zaman, bu kadırgaların üstüne muazzam demir kancalar indi, Roma'lı askerler de içerlerine daldı. Böylece, Mile (Mylae) de (M. Ö. 260) ve Eknomis (Ecnomys)'te (M.Ö. 256), Kartaca'lılar büyük yenilgiye uğradılar. Kartaca sitesi civarında Roma'lıların yaptığı bir çıkarma hareketini akamete uğratılırsa da Palermo'da bozguna uğrıyarak dört yüz fil

kaybettiler; bu fillere, Roma halkının o zamana kadar gördüğü en büyük bir zafer alayında, Forum'da geçit yaptırıldı. Ondan sonra Roma'lılar iki kere mağlûp, bir kere de muzaffer oldular. Kartaca'lıların son deniz kuvvetleri Roma'lıların son bir gayretiyle Egat (Aegat) Adaları deniz savaşında yok edilince Kartaca barış istedi ve Sirkusa kiralı Heron'un toprakları hariç olmak üzere bütün Sicilya'yı Roma'lılara terketti.

Yirmi yıl boyunca Roma ile Kartaca barış halinde yaşadılar. İtalya'daki Gol'ler, gene güneye inerek Roma'yı tehdit ettiler, fakat Telamon'da bozguna uğratıp geriye püskürtüldüler. Roma devleti Alp'lere kadar genişledi ve Adriyatik Denizinin doğu kıyılarındaki İllirya bölgesine kadar hâkimiyetini teşmil etti. Kartaca dahili ayaklanmalara ve Korsika ve Sardinya adalarında isyanlara mâruz kaldı ve bu baş kaldırışları bastırmada eskisi kadar şiddet gösteremedi. Nihayet, göz yumulmasına imkân olmıyan bir tecavüz hareketiyle Roma bu iki asî adayı zapt ve ilhak etti.

O devirde İspanya, tâ Ebro nehrine kadar Kartaca'lıların işgalindeydi. Roma, Kartaca'yı bu sınırı muhafaza etmeye zorluyor, Ebro nehrinin Kartaca'lılar tarafından aşılmasının Roma'ya harp ilân edilmesi sayılacağını ihtar ediyordu. Nihayet, M. Ö. 218 yılında, yeni Roma'nın tecavüzleriyle tahrik olunan Kartaca'lılar, bütün tarihin en parlak komutanlarından biri olan genç general Hannibal'ın idaresinde nehri aştılar. Hannibal, ordusunu kuzey İspanya yolu ile ve Alp'lerden de aşırarak İtalya'ya sevketti, Gol'leri Roma'lılara karşı ayaklandırdı ve böylece başladığı İkinci Pünik Harbini on beş yıl boyunca İtalya topraklarında devam ettirdi. Trasimene gölü bölgesinde ve Kan (Cannae)'da Roma'lıları iki kere perişan etti. Hannibal'ın bütün İtalya seferinde hiçbir Roma ordusu onun karşısında tutunamadığı gibi, bozgundan da kurtulamadı. Fakat Marsilya'ya çıkan bir Roma ordusu, Kartaca'lı generalin İspanya ile irtibatını kesti; Hannibal da muhasara

malzemesinden mahrum kaldığından, Roma'yı hiçbir zaman ele geçiremedi. Sonunda, ana-vatandaki Numidya'lıların isyanı üzerine güç durumunda kalan Kartaca'lılar, kendi öz sitelerini savunmak için Afrika'ya dönmeye mecbur oldular, bir Roma ordusu da Afrika'ya çıkınca Hannibal, Kartaca surları yakınındaki Zama mevkiinde Skipyo Afrikanus (Scipio Africanus)'un elinden ilk yenilgiyi tattı. Kartaca teslim oldu, İspanya'yı ve donanmasını Roma'ya devretti, muazzam harp tazminatı ödedi ve Hannibal'ı Roma'lıların intikamına terketmeyi kabul etti. Hannibal, Asya'ya kaçtı, fakat amansız düşmanlarının eline düşeceğinden korkarak zehir içmek suretiyle intihar etti.

Küçülmüş Kartaca devleti ile Roma, elli altı yıl boyunca barış halinde kaldılar. Bu arada Roma, hâkimiyetini kargaşa ve nifak içinde bulunan Yunanistan'a yaydı, Anadolu'yu istilâ etti ve Lidya'daki Manisa (Magnesia)'da Seleukus'lar sülâlesinden kiral Antiokhos'u mağlûp etti. Hâlâ Ptolomeus'ların idaresinde bulunan Mısır'ı, Bergama (Pergamum)'yı ve Anadolu'daki küçük devletlerin çoğunu kendine «müttefik» etti veya «himaye altında devlet» haline getirdi.

Mağlûp ve zayıf Kartaca, bu müddet zarfında yavaş yavaş eski zindeliğinden bir kısmına kavuşuyor ve bu hal Roma'lılara karşı duyulan nefret, şüphe hislerini körüklüyordu. Böyle bir durumda, Milâttan önce 149 yılında, uydurma bahanelerle tecavüze uğrıyan Kartaca, Roma'lılara karşı çetin ve inatçı bir mukavemet gösterip, uzun bir muhasaraya dayandı ise de, sonunda hücumla zaptedildi (M.Ö. 146). Sokak muharebeleri ve katliam altı gün sürdü; kan gövdeyi götürdü ve kale teslim olduğu zaman iki yüz elli bin Kartaca'lıdan yalnız elli bini hayatta kalmıştı. Kartaca'lılar esir gibi satıldılar, şehirleri yakılıp, yerle bir edildi, yeryüzünden silindiğine işaret olmak üzere, şehrin harabeleri sapanla sürülerek üzerine buğday ekildi.

Üçüncü Pünik Harbi de işte böyle sona erdi. Beş yüz yıl önce dünyada mevcut bulunmuş olan bütün Sami dev-

let ve sitelerinden yalnız küçük bir ülke yerli idarecilerin elinde ve hür kalmıştı. Bu ülke, Yahudiye (Judea) idi. Seleukus'ların hâkimiyetinden kurtulmuştu ve yerli Makka-be (Makkabaios) prenslerinin idaresindeydi. İbrani'lerin Kitab-ı Mukaddes'i o sıralarda hemen hemen tamdı ve Yahudi'ler kendilerini diğer milletlerden ayıran geleneklerini geliştirmekteydiler. Kartaca'lılar, Fenike'liler ve dünyaya dağılmış olan diğer akraba milletler için, konuşmakta oldukları tek dilin ve bir ümit ve cesaret kaynağı olan Kitap'larının onları birleştirecek bir bağ vazifesi görmesi tabii idi. Bu milletler hâlâ geniş ölçüde dünyanın tüccarları ve sarrafları idiler. Sami'ler âlemi istilâ edilmiş, fakat onun yerine geçilememişti.

Yahudiliğin merkezi olmaktan ziyade, remzi olmuş olan Kudüs, Milâttan önce 65 yılında Roma'lıların eline geçti ve isyanlar ve yarı bağımsızlık durumları halinde geçen bir kararsızlık devresinden sonra Milâdın 70 inci yılında muhasara edilip, inatçı bir mukavemetten sonra Roma'hılarca zaptolundu. Mâbet tahrip edildi, 132 yılında, vukubulan bir isyan sonunda da yerle bir edildi. Bugünkü şekliyle tanıdığımız Kudüs, sonradan Roma'lılar tarafından inşa ettirilmiştir. Eski mâbedin yerinde Roma tanrısı Jupiter Kapitolinus (Capitolinus) adına yeni bir tapınak yapıldı ve Yahudilerin şehre girmeleri yasak edildi.

ROMA İMPARATORLUĞUNUN BÜYÜMESİ

Milâttan evvel ikinci ve birinci yüzyıllarda, batı dünyasını hâkimiyeti altına alacak olan yeni Roma Devleti, o zamana kadar medenî dünyaya hükmetmiş olan büyük imparatorluklardan birçok bakımdan farklıydı. Başlangıçta bir monarşi olmadığı gibi, büyük bir fatihin yarattığı bir devlet de değildi. Gerçi, Roma bir cumhuriyet impa-

ratorluğu olarak ortaya çıkan ilk devlet değildi; ondan evvel Atina, Perikles devrinde birtakım müttefik ve bağımsız devletleri hâkimiyeti altında bulundurmuş, Kartaca da Roma'ya karşı giriştiği ve kendisinin zevaline müncer olan mücadeleye başladığı zaman, Sardinya ile Korsika'ya, Fas'a, Cezair'e, Tunus'a, ve İspanya ile Sicilya'nın çoğuna sahip bulunuyordu. Fakat, Roma, zevale uğramıyan, aksine olarak gitgide gelişen ilk cumhuriyet imparatorluğu olmuştur.

Bu yeni siyasi topluluğun merkezi, çok daha eski imparatorluk merkezleri olan Mezopotamya ve Mısır'ın nehir vâdilerinden çok uzaklarda, batıda bulunuyordu. Roma'nın batıda bulunması birtakım yepyeni bölgeleri ve milletleri medeniyet âlemine sokmasına yol açmıştır. Roma devleti ilkin Fas ve İspanya'ya yayıldıktan sonra, çok geçmeden kuzey-batıda şimdiki Fransa, Belçika ve Büyük Britanya olan ülkeleri, kuzey-doğu istikametinde de Macaristan ve Güney Rusya'yı işgal etti. Fakat, diğer taraftan, Orta Asya ile Pers'lerin memleketi Roma'nın idare merkezlerinden çok uzaklarda olduklarından Roma hiçbir zaman buralarda tutunamamıştır. Roma böylece Ari lehçeler konuşan taze ve büyük insan kütlelerini imparatorluk camiasına kattı ve çok geçmeden yeryüzündeki Yunanca konuşan milletlerin hemen hemen hepsini imparatorluğu içine aldı. Bu suretle, yeni imparatorluk eskileri gibi ne fazla Hami, ne de fazla Sami olmıyan bir devlet halini aldı.

Birkaç yüzyıl boyunca bu Roma İmparatorluğu, Pers'lerin ve Yunan'lıların yaptıklarının aksine olarak, kendinden öncekilerin geleneklerini kabul ve taklit etmedi, ve bütün bu müddet zarfında durmadan gelişti. Med'lerin ve Pers'lerin hükümdarları bir nesillik bir zaman geçince, Babil'lileşiyorlar, Babil kırallarının tacını giyiyorlar, Babil tanrılarının mâbetlerini ve ruhbanını benimsiyorlardı; İskender ile halefleri de kolay olan aynı temessül edilme yolunu tuttular; Seleukus sülâlesi hükümdarlarının sarayları

ve idare tarzları Nebuhadnezzar'ınkilerin aynı idi; Mısır'daki Ptolemeus'lar birer Firavun oldular ve iyiden iyiye Mısır'lılaştılar. Bunlar tıpkı kendilerinden önce Sümer'i fetheden Sami'ler gibi temessül olunmuşlardı. Fakat Roma'lılar, fethettikleri ülkeleri kendi öz sitelerinden idare ettikleri gibi, birkaç yüzyıl boyunca da kendi kanunlarına bağlı kaldılar. Milâdın ikinci veya üçüncü yüzyılından önce Roma'lılar fikir bakımından tesir etmiş olan bir-cik millet, kendilerine benziyen Yunan'lılar oldu. Böylece, Roma devleti geniş bir imparatorluğu Ari usûllere göre idare etmeyi ilk olarak denemiştir. Roma, tarihte yeni tip-te geniş bir Ari Cumhuriyeti olmuştur. Bir mahsul tan-rısının mâbedi etrafında gelişmiş bir başkentte hüküm süren tek bir fatih kavramı Roma'lıların zihniyetine uy-muyordu. Roma'lıların da tanrıları ve mâbetleri vardı, fa-kat bunlar, Yunan'lıların tanrıları gibi yarı insan olan ölümsüzler, ilâhi Patrisyen'ler (Patriciur'lar) di. Roma'-lılar da tanrılarına kan adarlar ve hattâ sıkışık zamanla-rında insan kurban ederlerdi ve bu âdetleri belki iptidai bir kavim olan Etrüsk'lerden öğrenmişlerdi; fakat Roma'-nın kuvvet ve kudretinin zirvesine erişmesinden çok son-ralara kadar, ne ruhban, ne de mâbet Roma tarihinde bü-yük bir rol oynamamıştır.

Roma'nın satveti evvelden düşünölmüş bir plâna göre gelişmiş bir şey değildi; Roma'lılar hemen hemen farkın-da olmaksızın kendilerini muazzam bir idare tecrübesine girişmiş buldular. Buna muvaffak olmuş bir tecrübe de-nilemez, çünkü sonunda imparatorlukları tamamen çök-tü. Roma, yüzyıldan yüzyıla pek büyük metod ve şekil değıştirmeleri yaptı. Onun bir yüzyıl zarfında geçirdiğı değışmeler, Bengal'in, Mezopotamya'nın veya Mısır'ın bin yılda geçirdiğı değışmelerden fazladır. O daima değışme halindeydi, hiçbir zaman istikrarlı bir duruma erişemedi.

Bu tecrübe bir bakıma başarısızlıkla sona ermiş, bir bakıma da eksik kalmıştır. Bugün Avrupa ile Amerika,

Roma'lıların dünya ölçüsündeki idarecilik sanatının sırlarını hâlâ çözmeye çalışmaktadırlar.

Roma hâkimiyeti devrinde yalnız siyaset değil, aynı zamanda cemiyet ve ahlâk alanında da meydana gelmiş olan büyük değişimleri hatırdâ tutmakta fayda vardır. Çoğu zaman, Roma idaresinin son şeklini alarak, istikrar bulmuş, kesin şekilli asil bir idare tarzı olduğu zannedilir. Maoaulay'in Lays of Ancient Rome (Eski Roma Neşideleri) adlı eserinde Cato, Julius Caesar, Dioclatian, Büyük Konstantin gibi şahsiyetler, zaferler, nutuklar, gladiatör savaşları ve Hristiyanlık kurbanları, aynı zamanda asaleti, zulmü ve vekarı temsil eden müphem ve karışık bir tablo halinde bir araya getirilmişlerdir. Bu geniş tablo, parçalanıp tahlil edilmeye muhtaçtır, çünkü, onu teşkil eden eşhas ve konular, birbirinden çok ayrı ve farklı devirlere aittirler.

Roma'nın genişlemesini dört safhaya ayırabiliriz. Birinci safha, M.Ö. 390 yılında Roma'nın Gol'ler tarafından tahribiyle başlayıp, Birinci Pünik Harbinin sonuna (M.Ö. 240) kadar devam eder. Cumhuriyetleşme safhası diyebileceğimiz bu safha, Roma tarihinin belki en güzel ve en karakteristik safhasıdır. Patricius'larla Plebeius'lar arasında sürüp giden mücadele bu safhada sona ermek üzeredir, Etrüsk tehdidi nihayet bulunmuştur, Roma devletinde hiçbir kimse ne fazla zengindir, ne de yoksul denilecek kadar fakirdir ve insanların çoğunda vatandaşlık ruhu vardır. Bu cumhuriyet 1900 dan önceki Güney Afrika Boerleri'nin cumhuriyeti veya 1800 ile 1850 arasındaki Amerika Birliği'nin kuzey devletleri gibidir; yâni bir hür çiftçiler cumhuriyeti. Bu safhanın başında Roma ancak yirmi mil kare genişliğinde küçük bir devletti. Etrafındaki aynı ırktan ve kuvvetli devletlerle savaştı ise de, onları yok etmek değil, temessül etmek istedi. Yüzlerce yıl sürmüş olan iç savaşlar Roma'lıları fedakârlıklar pahasına anlaşmalar yapmaya alıstırmıştı. Mağlûp edilen sitelerin bazıları idarede oy sahibi olan hakikî Roma siteleri halini aldılar,

bazıları da Roma'da ticaret etmek ve evlenmek hakkına sahip, muhtar siteler oldular; stratejik noktalarda bütün bir sitenin teşkil ettiği askeri garnizonlar tesis edildi ve yeni fethedilen memleketlerde muhtelif imtiyazlara sahip koloniler kuruldu. Büyük yollar inşa edildi. Bütün İtalya'nın süratle Lâtinleşmesi böyle bir siyasetin tabii neticesiydi. Milâttan önce 89 yılında, İtalya'nın bütün hür sâkinleri Roma vatandaşı oldular. Nihayet, bütün Roma İmparatorluğu, muazzam bir site halini aldı. Milâdın 212 nci yılında imparatorlukta yaşayan her hür adama vatandaşlık ve Roma'ya gidebildiği takdirde orada halk oylamalarında oy kullanmak hakkı verildi.

Roma ile anlaşma yapabilen siteler ve ülkelerin tamamına teşmil edilen bu vatandaşlık hakkı, Roma'nın gelişmesinin başlıca âmili ve vasıtasıydı. O zamana kadar, fatihler, fethettikleri ülkenin halkı tarafından temessül olunurlardı. Roma ise, fethettiği ülkelerin halkını temessül ediyor, onu kendine benzetiyordu.

Fakat, Birinci Pünik Harbinden sonra, eski temessül usûlü devam etmekle beraber, onun yanında bir usûl daha meydana çıktı. Meselâ, Sicilya zaptedilmiş bir ülke muamelesi görüp Roma halkına ait bir «mülk» ilân edildi. Bu adanın zengin toprakları ve çalışkan halkı, Roma'nın zenginleştirilmesi yolunda istismar edildi. Büyük servetleri Patricius'lar ve nüfuzlu Plebeius'lar paylaşıyorlardı. Harp da Roma'ya büyük sayıda köle getirdi. Birinci Pünik Harbinden önce, cumhuriyetin nüfusu geniş ölçüde çiftçi vatandaşlardan meydana gelmiş bir nüfustu. Askerlik bu çiftçi vatandaşlara mahsus bir imtiyaz ve mesuliyetti. Bunlar, asker ocağında bulundukları sırada, çiftlikleri borçlanıyor, ve geniş bir köle çiftçiler sınıfı meydana çıkıyordu. Askerden geldikleri zaman, mahsulleri Sicilya veya ana-vatan köleleri tarafından yetiştirilmiş mahsullerin rekabetiyle karşılaşılıyordu. Zaman değişmişti. Cumhuriyetin mahiyeti bozulmuştu. Yalnız Sicilya, Roma'nın elinde değil, alelâde halk da zengin faizcinin ve

zengin rakibin elindeydi. Roma devleti ikinci safhasına, Maceracı Zengin Adamlar Cumhuriyeti safhasına girmişti.

İki yüzyıl boyunca, Roma'nın çiftçi askerleri, hürriyetleri için ve devletlerinin idaresine iştirâk etmek için mücadele etmişlerdi; yüzyıl müddetle de imtiyazlarından faydalanmışlardı. Birinci Pünik Harbi onları elde etmiş bulundukları bütün varlıklardan mahrum bıraktı.

Seçim imtiyazları da elden gitmişti. Roma cumhuriyetinin idare cihazı iki kısımdan müteşekkildi. Bunların birincisi ve en önemlisi Senato idi. Senatörler, başlangıçta Patriciuslar'dı, fakat sonradan, nüfuzlu memurların, konsüllerin ve sansörlerin, Senato'da çalışmaya dâvet ettiği her sınıftan sivrilmiş adamlar da senatör oldular. Senato, Büyük Britanya'nın Lordlar Kamarası gibi, büyük arazi sahiplerinin, nüfuzlu politikacıların, büyük iş adamlarının ve emsâlinin toplandığı bir yer halini aldı. Evet, Roma Senato'su, Amerikan Senato'sundan çok fazla Büyük Britanya Lordlar Kamarası gibiydi. Pünik Harplerinden itibaren üç yüzyıl boyunca Senato, Roma'nın siyasi düşünce ve idare merkezi oldu. İdare cihazlarının ikincisi Halk Meclisi idi. Bu Meclis, nazari olarak bütün Roma vatandaşlarının meclisiydi. Roma otuz - otuz beş kare kilometrelik küçük bir devletken, bütün vatandaşların bir araya gelmesi mümkün olabilirdi, fakat Roma vatandaşlığı hakkı İtalya'nın hudutlarını aştığı zaman ise, tamamiyle imkânsız bir hale geldi. Halk Meclisi'nin toplanacağı, Capitolium'da ve şehrin surları üzerinde öttürülen borularla ilân edilen bu meclis, gitgide, siyaset simsarlarının şamata ettiği bir yer halini aldı. İsa'dan önce dördüncü yüzyılda, halkın haklarını ve isteklerini doğru dürüst temsil eden Halk Meclisi, Senato'yu iyiden iyiye denetliyordu. Pünik Harplerinden sonra ise, artık hükmü kalmıyan halk mürakabesinin âciz bir hâtrasından ibaret kaldı. Artık nüfuzlu adamları kanun yolu ile denetliyecek bir kuvvet yoktu.

Roma cumhuriyetinde temsili idare mahiyetinde hiç-

bir şey ihdas edilmedi. Halkın iradesini temsil edecek mu-
 rahhaslar seçilmesini kimse aklından geçirmiyordu. Bu,
 tarihi inceliyen bir kimsenin üzerinde durması gereken
 çok önemli bir noktadır. Halk Meclisi, hiçbir zaman Ame-
 rikan Temsilciler Meclisi veya Büyük Britanya Avam Ka-
 marası nev'inden bir müessese olmamıştır. Nazari olarak
 bütün vatandaşları sinesinde topluyordu, fiiliyatta ise,
 hiçbir önemi kalmamıştı. Bu hale göre, İkinci Pünik Har-
 binden sonra, Roma vatandaşının durumu pek fenalaştı;
 fakirleşmiş, çiftliği, çubuğu elinden gitmişti; kârlı işler
 hep kölelerin eline geçmişti; bu durumu düzeltebilmek için
 Roma vatandaşının elinde siyasi kuvvet de bırakılmamış-
 tı. Siyasi düşüncelerini ifade etmeye imkân bulamıyan
 bir halkın elinde, yegâne tesir vasıtası olarak, grev ve is-
 yan kalır. İsa'dan önce ikinci ve birinci yüzyıllarda Roma'-
 nın iç siyaset tarihi her tarafta beliren birtakım isyan ha-
 reketlerinin hikâyesinden ibarettir. Kitabımızın hacmı o
 zamanki karışık mücadelelerden, araziyi parçalayıp eski-
 den olduğu gibi, hür çiftçilere dağıtma teşebbüslerinden,
 borçların tamamının veya bir kısmının affedilmesi teklif-
 lerinden bahsetmeye imkân bırakmıyor. İsa'dan önce 73 yı-
 lında, İtalya yarımadasının kötü durumu, Spartacus'un pe-
 şinden giden kölelerin isyanı ile büsbütün ağırlaştı. Asiler
 arasında gladyatör savaşlarına alışmış köleler de bulun-
 duğundan, bu isyan bir dereceye kadar tesirli de oldu.
 Spartacus iki yıl müddetle o zamanlar sönmüş bir yanar-
 dağ gibi görünen Vesuvius (Vezüv)'un kraterinde muka-
 vemet etti. Fakat sonunda, bu ayaklanma en zalim bir
 şekilde bastırıldı. Esir edilen Spartacus taraftarı altı bin
 köle, Roma'dan güneye doğru uzanan Appius Yolu üze-
 rinde çarmıha gerildi (İ. Ö. 71).

Halk artık, kendisine tahakküm eden kuvvetlere karşı
 bir daha baş kaldıramadı. Fakat iktidarda bulunan nüfuz
 sahibi zenginler halkı ezmekle, Roma dünyasında kendile-
 rini de tahakkümü altına alacak olan yeni bir kuvvetin,
 yâni ordu kuvvetinin zuhurunu hazırlamış oluyorlardı.

İkinci Pünik Harbinden önce, Roma ordusu, kaabiliyetlerine göre, piyade veya süvari olarak vazife gören hür çiftçilerden meydana gelmiş bir orduydı. Bu, yakın yerlerde yapılacak savaşlar için çok elverişli bir kuvvetti, fakat dış memleketlere gidip, oralarda uzun seferlere katlanabilecek bir ordu değildi. Üstelik, kölelerin gitgide çoğalması ve çiftliklerin büyümesi ile birlikte hür çiftçi askerlerin temini de güçleşti. Bu duruma çare bulan, halkın sevdiği Marius adında bir lider oldu. Kartaca medeniyetinin yıkılmasından sonra Kuzey Afrika'da yarı barbar bir kiralık olan Numidya devleti kurulmuştu. Roma, bu devletin kiralı olan Jugurtha ile ihtilâfa düştü ve onu yenmekte pek büyük güçlüklerle uğradı. Bu durumdan çok müteessir olan Roma'lılar, devletlerinin şerefine halel getiren bu harbi sona erdirmesi için Marius'u konsül yaptılar. Marius, ücretli asker usulünü ihdas etti ve orduyu sıkı bir tâlime tâbi tuttu. Jugurtha zincire vurularak Roma'ya getirildi. (İ. Ö. 106), Marius da konsüllük süresi bittiği zaman, yeni kurulmuş lejyonlara dayanarak mevkiinde kaldı. Roma'da ona karşı koyacak başka bir kuvvet yoktu. Marius'la beraber, Roma'nın kuvvet ve kudretçe gelişmesinin üçüncü safhası olan Komutanlar Cumhuriyeti safhası başladı. Bu devrede ücretli lejyonların komutanları Roma âlemine hâkim olmak için birbiriyle savaştılar. Marius'un karşısına, evvelce Afrika'da onun emrinde savaşmış bir aristokrat olan Sulla dikildi. Bunların her ikisi de siyasi muhaliflerini kütle halinde katlettiler. Binlerce insan sürüldü, öldürüldü, malları satıldı. Bu iki adamın kanlı rekabetlerinden ve Spartacus isyanını sona erdiren facialardan sonra Lucullus, Büyük Pompeius, Crassus ve Julies Caesar'ın duruma hâkim oldukları bir safha geldi. Spartacus'u yenen Lucullus oldu. Bu komutan Anadolu'yu zaptetti. Ermenistan'a girdi ve büyük bir servetle hususî hayata çekildi. Crassus, fütuhatta daha ileriye giderek İran'ı istilâ etti, fakat Parth'lılar tarafından yenilgiye uğratılıp öldürüldü. Uzun süren bir rekabetten

sonra, da Pompeius, Julius Caesar tarafından mağlûp edilip Mısır'da öldürülünce (M.Ö. 48), Julius Caesar Roma dünyasının tek hâkimi olarak kaldı.

Halk muhayyilesi Julius Caesar'ın şahsiyet ve ehemmiyetini haddinden fazla büyülterek onu efsaneleştirmiş, bir sembol haline getirmiştir. Bizim için bu başbuğun başlıca önemi; macerası askerlerin hâkim oldukları safha ile, Roma genişlemesinin dördüncü safhasını teşkil eden İmparatorluk Devri Başlangıcı arasındaki intikal devrini temsil etmesidir. Bu devirde, pek büyük iktisadi ve siyasi sarsıntılara, dahili harbe ve cemiyetin sınırsızlaşmasına rağmen, Roma devletinin sınırları boyuna genişleyip İsa'dan önceki 100 yılı civarında azamî haddine ulaşmıştır. İkinci Pünik Harbinin kararsız safhalarında Roma'nın bünyesinde bir nevi zayıflama olmuş, Marius tarafından ordunun kurulmasından önce de gene aşıkâr bir kuvvetten düşme meydana gelmiştir. Spartacus'un isyanı da üçüncü bir zaaf safhasını teşkil etmiştir. Julius Caesar, bugün Fransa ve Belçika olan Gol topraklarında askeri şöhret kazanmıştır. (Bu ülkede oturan kabileler, bir müddet için Kuzey İtalya'yı işgal etmiş, sonra Anadolu'ya geçerek, orada Galat'lar adıyla yerleşen Gol'lerin mensup olduğu Kelt kavmindendirler). Caesar, Gallia'yı istilâ eden Cermen'leri geri püskürtmüş, Gallia'yı Roma İmparatorluğuna ilhak etmiş, iki defa Calais Boğazını geçerek Büyük Britanya adasına çıkmış (İsa'dan önceki 55 ve 54 yılları), fakat orada devamlı fütuhat yapmamıştır. Bu sırada, Büyük Pompeius, doğuda Hazer Denizeine dayanan Roma fütuhatını takviye ve tarsin etmiştir.

O zamanlar, yâni İsa'dan önceki birinci yüzyılın ortasında, Roma Senato'su hâlâ Roma hükûmetinin itibari merkezi olmakta devam ediyor, konsülleri ve sair memurları tâyin ediyordu; bazı politikacılar ve bu meyanda üstün bir sima olan Cicero, cumhuriyet Roma'sının büyük geleneklerini muhafaza etmeye ve kanunlara riayet esasını devam ettirmeye uğraşıyorlardı. Fakat İtalya'da hür

çiftçilerle beraber vatandaşlık ruhu da yok olmuştu. Şimdi bu memleket, hürriyeti arzulamamakla beraber, onun ne olduğunu da bilmiyen köleler ve fakirleşmiş insanlar memleketiydi. Senato'daki cumhuriyetçi liderlerin güvendikleri bir kuvvet yoktu, fakat senatörlerin korktukları ve aynı zamanda emirleri altına almak istedikleri büyük maceracıların arkalarında lejyonlar vardı. Crassus, Pompeius, ve Caesar, Senato'yu hiçe sayarak İmparatorluğun idaresini aralarında taksim ettiler (Birinci Triumviratus). Çok geçmeden Craussus tâ uzaklardaki Carrhae'da Parth'lılar tarafından öldürüldü, Pompeius'la Caesar'ın da araları açıldı, Pompeius, cumhuriyetçiler tarafına geçti, Caesar'ın kanunları ihlâl ettiğinden, Senato'nun emirlerine itaat etmediğinden dolayı yargılanmasını gerektiren kanunlar çıkarıldı.

Bir generalin emrindeki kıtaları kendine tahsis edilen bölge dışına çıkarması kanuna aykırı idi. Caesar'ın komuta bölgesi ile İtalya arasındaki sınır Rubicon nehriydi. İsa'dan önceki 49 yılında Caesar «Zarlar atıldı!» diyerek bu nehri aştı, Pompeius ve Roma üzerine yürüdü. Memleket askeri alanda çok büyük güçlüklerle karşılaştığı zamanlar bu buhran devirlerinde idareyi ele alması için hemen hemen hudutsuz selâhiyetleri olan bir «Dictator» seçilmesi Roma'da âdetti. Pompeius'u yenen Julius Caesar, ilkin on yıl için, sonra da (M. Ö. 45) ölünceye kadar olmak üzere diktatör ilân edildi. Hakikatte ise, imparatorluğun başı olmuştu. Bir ara kiral ilân edilmesi bahis konusu oldu, fakat beş yüzyıl önce memleketlerinden tard ettikleri Etrükslerden kalma bir ünvan olan bu kelime-den nefret edildiği için Caesar kiral olmayı reddetti, lâkin taht ile iktidarı kabul etti. Pompeius'u yendikten sonra Caesar Mısır'a gitmiş ve orada Ptolemeus'ların sonuncusu olan Mısır'ın tanrı-kraliçesi Kleopatra ile sevişmişti. Bu kadın, Caesar'ın başını iyiden iyiye döndürmüşe benzer. Caesar, Mısır'dan dönüşünde oradan Roma'ya tanrı-kiral fikrini getirmişti. Heykeli bir mâbede konularak al-

tına «Yenilmez Tanrı» ibaresi yazıldı. Roma'nın can çekişme halinde bulunan cumhuriyetçiliği son bir davranışla Caesar'ı Senato'da, maktul rakibi Büyük Pompeius'un heykelinin dibinde hançerliyerek öldürüldü.

Muhteris şahsiyetler arasındaki bu kavgalar on üç yıl daha sürdü. Lepidus, Marcus Antonius ve Octavianus, Caesar'dan müteşekkil ikinci bir Triumviratus kurulmuştu. Octavianus Caesar, Julius Caesar'ın yeğeniydi. O da dayısı gibi, diğerlerinden fakir olan, fakat en iyi lejyon askerlerini veren batı vilâyetlerinin komutanlığını üzerine aldı. İsa'dan önceki 31 yılında cereyan eden Actium deniz savaşında Octavianus tek önemli rakibi olan Marcus Antonius'u yenerek Roma dünyasının biricik hâkimi oldu. Fakat Octavianus, Julius Caesar'dan tamamen farklı mizaçta bir insandı. Tanrı veya kiral olmak gibi hülyaları olmadığı gibi, gözlerini kamaştırmayı arzu edeceği bir kiralıçesi de yoktu. Senato'nun ve Roma halkının hürriyetlerini iade etti. Diktatör olmayı reddetti. Senato da şükranını ifade etmek üzere ona böyle bir ünvan yerine, hakiki bir iktidar verdi. Ona kiral denilmiyecek, «Princeps» ve «Augustus» denilecekti. Böylece Octavianus, Augustus Caesar adıyla ilk Roma İmparatoru oldu (Milâttan önceki 37 yılından Milâdın 14 üncü yılına kadar).

Augustus Caesar'ı, Tiberius Caesar (Milâdın 14 ilâ 37 yılları), Caligula, Claudius, Nero ve başkaları ve nihayet Trajanus (98 yılı), Antonius Pius (138 yılı) ve Marcus Aurelius (161 ilâ 180 yılları) tâkip etti. Bütün bu imparatorlar, lejyonların imparatorlarıydı. Askerler tarafından nasbedilirler, gene onlar tarafından ortadan kaldırılırlardı. Senato yavaş yavaş Roma tarihinden silindi, yerini imparator ve onun idare memurları aldı. İmparatorluğun hudutları o sıralarda azamî genişliğine ulaştı. Büyük Britanya adasının çoğu imparatorluğa ilhak edildi. Transilvanya zaptedilmiş, Dacia adıyla yeni bir vilâyet olmuştu.

Trajanus, Fırat nehrini geçmişti. Hadrianus'un bir düşüncesi de bize hemen eski dünyanın öbür ucunda yapılmış olan bir şeyi hatırlatır; gerçekten de, bu imparator, Şi-Huang-Ti gibi, kuzeyli barbarlara karşı surlar inşa ettirdi. Bu surlardan biri, Büyük Britanya adasını ortasından keser, diğeri Rhein nehri ile Tuna arasındadır. Hadrianus, kendisinden önce Trajanus'un zaptetmiş olduğu yerlerin bir kısmını terketti.

Roma İmparatorluğunun genişlemesi artık sona ermişti.

34

ROMA İLE ÇİN ARASINDA

İsa'dan önceki ikinci ve birinci yüzyıllar, insanlık tarihinde yeni bir safhayı temsil eder. Mezopotamya ve Doğu Akdeniz artık ilgileri üzerinde tophyan merkezler olmaktan çıkmıştır. Gerek Mezopotamya, gerek Mısır, hâlâ münbit, kalabalık, hayli müreffeh memleketlerdi, fakat artık dünyanın merkezi değillerdi. Kuvvet şimdi batıya ve doğuya intikal etmiş bulunuyordu. Artık dünyaya iki büyük imparatorluk olan Roma İmparatorluğu ile yeniden canlanan Çin İmparatorluğu hükmediyordu. Roma sınırlarını Fırat nehrine kadar genişletti, fakat ana-vatandan çok uzakta olan bu sınırı hiçbir zaman aşamadı. Fırat'ın ötesinde Seleucos'ların eski İran ve Hind sömürgeleri bir takım yeni fatihlerin eline geçmişti. Şi-Tuang-Ti'nin ölümünde Tsin sülâlesinin yerini alan Han sülâlesinin elinde bulunan Çin, tâ Tibet yaylasına ve Pamir dağlarının yüksek geçitleri yolu ile batı Türkistan'a kadar genişlemişti. Fakat genişleme burada durmuştu. Daha öteleri fazla uzaktı.

O zamanın Çin'i, dünyanın en büyük, en iyi siyasi teşkilâtına sahip, en medenî memleketiydi, ve memleketin

gerek yüzölçümü, gerek nüfusu bakımlarından da Roma İmparatorluğunun en genişlemiş zamanındaki durumuna üstündü. Bu iki devletin aynı dünyada ve aynı zamanda birbirlerinden pek haberleri olmadan yaşayıp gelişmeleri o devir için mümkündü. Gerek deniz, gerek kara nakil vasıtaları bu iki ülkenin doğrudan doğruya temas haline geçmelerine yetecek kadar gelişmiş ve teşkilatlanmış değildi.

Bununla beraber Roma ile Çin dikkate değer bir şekilde birbirlerine tesir ettikten başka, aralarındaki Orta Asya ve Hindistan bölgelerine yaptıkları tesir de derin olmuştur. İran'dan geçen ve deve katarları ve Kızıldeniz ve Hindistan sahilleri yolu ile gidip gelen gemiler bu memleketlerle ilk ticaret münasebetlerini sağlamışlardır. İsa'dan önceki 66 yılında Pompeius komutasındaki Roma orduları, Büyüs İskender'in izinden yürüyerek Hazer Denizinin doğu kıyıları boyunca ilerlediler. Milâdın 102 nci yılında Pan-Şan komutasındaki Çin kuvvetleri Hazer Denizine ulaştı ve Roma'nın kuvvet ve kudreti hakkında bilgi edinmek maksadiyle batıya memurlar gönderdi. Fakat Avrupa ile Doğu Asya'da aynı devirde yaşamakta olan iki büyük devletin birbirini iyice tanımaları ve doğrudan doğruya münasebete girişmeleri için aradan daha birkaç yüzyılın geçmesi lâzımdı.

Bu iki büyük imparatorluğun her birinin kuzeyinde büyük vahşi bölgeler vardı. Şimdi Almanya olan yerlerin, çoğu ormanlarla kaplıydı; Rusya içinde tâ uzaklara kadar devam edip gelen bu ormanlarda hemen hemen fil büyüklüğünde bir öküz olan Orok'lar barınıyordu. Sonra, Asya'nın büyük dağ silsilelerinin kuzeyinde, bir çöller ve stepler şeridi, bunların daha kuzeyinde de ormanlar ve buzla örtülü arazi uzanıyordu. Asya'nın yüksek kısmının doğu taraflarında büyük Mançurya üçgeni yer alıyordu. Güney Rusya ve Türkistan'dan Mançurya'nın içine kadar uzanan bu bölgelerin büyük kısımlarında bugün de olduğu gibi, o zamanlar istisnai iklim kararsızlıkları hüküm

sürerdi. Birkaç yüzyıl boyunca buraların yağmur rejiminde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Buraları hain topraklardır. Buralarda uzun yıllar hayvanları ve ziraatı besleyebilecek bir iklim sürer, fakat bunun ardından rutubetin azaldığı ve öldürücü bir kuraklığın hâkim olduğu sert bir iklim gelip yerleşir.

Cermen ormanlarında Güney Rusya'ya ve oradan Türkistan'a ve Gothland'dan Alp'lere kadar uzanan bu vahşi kuzey bölgeleri, Nordik denilen Kuzey ırklarının ve Ari dillerinin ana vatanıdır. Moğolistan'ın doğu stepleri ve çölleri Hun, Moğol, Tatar veya Türk denilen (bütün bu milletler dil, ırk ve yaşayış tarzı bakımlarından akrabadırlar), kavimlerin menşeidir. Nasıl ki, Nordik kavimler durmadan kendi sınırlarını aşip, güneydeki Mezopotamya ve Akdeniz kıyısı memleketlerine musallat olmuşa benzerlerse, aynı suretle Hun kabileleri de insan fazlalarını Çin'in meskün bölgelerine akıncı ve fatih olarak göndermişlerdir. Kuzeydeki refah devirleri oralarda nüfusun artmasına sebep olurdu; fakat bunun ardından otlakların zayıflaması ve hayvanların hastalıktan kırılması gibi bir olay, kıtlığa uğrıyan cengâver kabileleri güneye saldırtmaya kâfi gelirdi.

Barbarları uzakta tutacak ve hattâ imparatorluklarının hudutlarını genişletebilecek kabiliyette iki kudretli devlet, yeryüzünde bir müddet için aynı zamanda mevcut bulundu. Han İmparatorluğunun Kuzey Çin'den Moğolistan'a yayılması şiddetli ve devamlı oldu. Çin'liler, Çin Seddi'ni aşarak onun ötelere yayıldılar. İmparatorluk, hudut muhafızlarının arkasından atları ve sabanları ile Çin'li çiftçiler ilerliyorlardı. Bunlar, çayırları sürüyorlar, kışlık otlakları hazırlıyorlardı. Hunlar memleketi istilâ ederek, halkını kılıçtan geçirdiler. Fakat Çin'lilerin giriştikleri tedip seferleri onları ya çiftçi olarak yerleşip Çin uyruğu olmaya, yahut da gidip başka yaz otlakları aramaya mecbur etti. Bazıları, birinci şıkkı tercih ettiler, ba-

zıları da kuzey-doğu'ya ve doğuya kaçtılar, ve dağ geçitlerinden geçerek batı Türkistan'a göç ettiler.

Moğol atlılarının bu şekilde batı istikametinde göç etmeleri İsa'dan önceki 200 yılından beriye doğru devam etti. Bu göç hareketi, Ari kabileleri batıya doğru sürüyor, bu kabileler de herhangi bir zaaf anında içeriye dalmak üzere Roma İmparatorluğu hudutlarında fırsat bekliyorlardı. Moğol kırmaması bir İskit kavmi olmaları muhtemel bulunan Parth'lar, İsa'dan önce birinci yüzyılda Fırat'a indiler. Büyük Pompeius'un doğuya yaptığı akında ona karşı savaştılar; Crassus'u yenerek öldürdüler; İran'da Seleucus sülâlesini sona erdirip, onun yerine bir Parthlı kırıllar sülâlesi olan Arsak sülâlesini tesis ettiler.

Fakat aç göçebelere karşı mukavemet hattının en zayıf tarafları bir aralık ne batıda, ne de doğuda olmayıp, Orta Asya'da ve sonra da Hindistan'a yol veren Hayber Geçidindeydi. Roma ile Çin'in bu satvet asırlarında Moğol akınına uğrayan memleket Hindistan oldu. Birbirini tâkip eden fatihler Pencab'dan geçerek büyük ovaları istilâ ve talan ve tahrip ettiler. Asoka'nın imparatorluğu dağıldı ve Hindistan'ın tarihi bir müddet için karanlıklara gömüldü. Akıncı milletlerden biri olan Hindu-İskit'ler tarafından kurulan Kurhan sülâlesi bir zaman kuzey Hindistan'ı idare ederek bir dereceye kadar nizam ve asayiş sağladı. Bu istilâlar yüzlerce yıl devam etti. Milâdın beşinci yüzyılının büyük bir kısmında Hindistan «Ephthalite»ler denilen Beyaz Hun'ların istilâsına uğradı. Bunlar, küçük Hind prenslerini haraca bağladıktan başka, bütün memlekete dehşet saldılar. Bu Beyaz Hun'lar, her yaz, Türkistan'a hayvan otlatmaya giderler, her güz de geçitlerden geçerek Hindistan'ı tedhişe gelirlerdi.

İsa'dan önceki ikinci yüzyılda, Roma ve Çin İmparatorluklarının başlarına gelen büyük bir felâket bu memleketlerin barbarlara karşı mukavemetlerini zayıflatmış olsa gerektir. Bu, görülmemiş bir şiddetle zuhur edip, Çin'de on bir yıl tahribat yapan ve cemiyyetin düzenini altüst eden

bir veba salgını idi. Han sülâlesi düştü ve bu suretle başlayan nifak ve karışıklık devrinden Çin'in tam mânasiyle kurtulması ancak Milâdın yedinci yüzyılında büyük Tang sülâlesinin gelmesiyle mümkün oldu.

Hastalık salgını, Asya'dan Avrupa'ya sirayet etti ve Milâdın 168 inci yılından 180 inci yılına kadar bütün Roma İmparatorluğunda tahribat yaptı. Roma'nın imparatorluk ordusunu da şüphesiz ciddi surette zayıflattı. Bu olaydan sonra, Roma vilâyetleri nüfusunun azalmasından bahsedildiğini duyarız; hükûmetin kuvvet ve nüfuzunda da bariz bir bozulma görülür. Çok geçmeden İmparatorluğun hudutları ötede beride geçilmezlik vasfını kaybeder. Yeni bir Nordik kavim olan ve İsveç'teki ana-vatanları Gothlan'dan gelen Goth'lar, Rusya yolu ile Volga bölgesine ve Karadeniz kıyılarına inmişler, denizciliğe ve korsanlığa başlamışlardı. Bunlar, ikinci yüzyılın sonunda Hun'ların batı istikametindeki ilerleyişlerinin tesirini hissetmiş olsalar gerektir. 247 yılında büyük bir akın halinde karadan Tuna'ya gelerek bu nehri aşan Goth'lar, bugün Sırbistan olan topraklarda cereyan eden bir savaşta, imparator Dacius'u bozgununa uğratıp öldürdüler. Başka bir Cermen milleti olan Frank'lar 236 yılında Aşağı Rhein'deki hudutlarını aşmışlar ve Alsaz bölgesi Alemanni'lerin istilâsına uğramıştı. Gallia'daki Roma lejyonları bu istilâcıları geri püskürtmüşlerdir, fakat Balkan yarımadasındaki Goth'lar tekrar tekrar akınlar yapmışlardır. Böylece Dacia vilâyeti Roma tarihinden silinmişti. Roma'nın gururu ve nefsine itimadı artık sarsılmış bulunduğundan, üç yüzyıl boyunca açık ve emin bir şehir olan Roma 270-275 yıllarında İmparator Aurelianus tarafından tahkim edildi.

ROMA İMPARATORLUĞUNDA HALKIN YAŞAYIŞ TARZI

İsa'dan önceki iki yüzyıl zarfında kurulan ve Augustus Caesar idaresinden itibaren de gene iki yüzyıl müd-

detle huzur ve emniyet içinde gelişen Roma İmparatorluğunun nasıl olup da dağılıp yok olduğunu anlatmadan önce, bu büyük devletin her tarafında halkın yaşayış tarzı üzerinde biraz durmak yerinde olur. Zamanımızdan iki bin yıl kadar uzakta kalan bahis konusu devirde gerek Roma İmparatorluğu içinde, gerek Çin'deki Han İmparatorluğu idaresinde yaşayan medeni milletlerin hayatı, gitgide, o milletlerin bugünkü medeni haleflerinin hayatına benzemeye başlamaktaydı.

Batı dünyasında mâdeni para kullanıyordu; ruhban sınıfının dışında, ne hükümet memuru, ne de rahip olan birçok varlıklı insanlar vardı; halk evvelce hiç yapamadığı şekilde serbestçe seyahat edebiliyordu, şehirler arasında yollar ve bu yollar boyunca hanlar vardı. Geçmişe ve meselâ İsa'dan 500 yıl öncesine kıyasla, hayat çok daha serbestleşmişti. O tarihten evvel, medenî insanlar bir bölgeye, bir memlekete, bir geleneğe bağlı kalıyorlar ve çok dar bir çevre içinde yaşıyorlardı; seyahat ve ticaret yalnız göçebelerin yapabildikleri şeylerdi.

Fakat ne Roma İmparatorluğunun, ne de Han sülâlesinin hâkim bulundukları geniş ülkelerde yeknesak bir medeniyet mevcut değildi. Bir bölge ile diğeri arasında çok büyük mahalli farklar, mahiyet ve seviye bakımından birbirinin zıddı olan harslar vardı. O geniş Roma İmparatorluğunun şurasına burasına dağılmış vaziyetteki Roma garnizon ve kolonileri, Roma tanrılarına ibadet ediyorlar ve Lâtince konuşuyorlardı; fakat Roma'lıların gelişinden önce, mevcut bulunmuş olan şehirler ve siteler yaşamaya devam ediyor ve Roma'ya tâbi olmakla beraber, kendi kendilerini idare ediyor ve hiç olmazsa bir müddet için kendi tarzlarında kendi tanrılarına ibadet ediyorlardı. Yunanistan'da, Anadolu'da, Mısır'da ve umumiyetle Doğunun hars bakımından Yunan'lılaştırmış kısımlarında Lâtince hiçbir zaman hâkim dil haline gelmedi. Buralarda, muzafferâne hüküm süren dil; Yunanca idi. Sonradan Aziz Pavlus olan Tarsus'lu Saul, Roma vatandaşı olan bir

Yahudi idi, fakat İbranice değil, Yunanca konuşuyor ve yazıyordu. İran'daki Seleucus sülâlesini ortadan kaldıran ve Roma'nın imparatorluk hudutlarının hayli uzağında bulunan Parth hanedanının saraylarında bile Yunanca rağbette olan bir dildi. İspanya'nın bazı kısımlarında ve Kuzey Afrika'da, Kartaca'nın tahrip edilmesine rağmen Kartaca dili uzun müddet kullanıldı, Roma'lıların adı - sanı duyulmazdan çok önceleri, zengin bir şehir olmuş olan Sevilla, birkaç mil ötesindeki İtalica'da ordudan çekilmiş Roma'lı askerlerin kurduğu bir şehir bulunmasına rağmen, Sami menşeli dilini ve Sami menşeli tanrılarını nesiller boyunca muhafaza etti. Milâdın 193 üncü yılından 211 inci yılına kadar imparator olan Septimus Severius, ana dili olarak Kartaca dili konuşurdu. Lâtinceyi sonradan yabancı dil olarak öğrendi; kızkardeşinin de Lâtinceyi hiçbir zaman öğrenmemiş olduğu ve Roma'daki evinde Kartaca dilinin konuşulduğu rivayet edilir.

Bununla beraber, Gallia ve Britanya gibi memleketleri, ve Dacia (burası aşağı yukarı şimdiki Romanya'ya tekabül eder) ve Pannonia (Macaristan'ın Tuna güneyindeki kısmı) gibi evvelce şehirleri, mâbetleri ve harsları olmayan vilâyetleri Roma Lâtinleştirmiş, bu ülkeleri ilk defa olarak medenileştirmiştir. Romanın buralarda kurduğu site ve şehirlerde başlangıçtan itibaren Lâtince hâkim olmuş, Roma tanrılarına tapılmış, Roma usûl ve âdetlerine uyulmuştur. Hepsi de Lâtincenin değişik şekillerinden ibaret olan Rumen, İtalyan, Fransız ve İspanyol dilleri, bizlere Lâtin dil ve âdetlerinin bu yayılışını gösterir. Kuzey Batı Afrika da nihayet geniş ölçüde Lâtince konuşan bir ülke halini aldı. Mısır, Yunanistan ve İmparatorluğun doğu kısmı hiçbir zaman Lâtinleşmeyip, hars ve ruh bakımından Mısır'lı ve Yunan'lı kaldı. Ve Roma'da bile aydınlar arasında Yunanca seçkin insanlara mahsus bir dil olarak öğreniliyor, Yunan edebiyatı ve Yunan bilimi pek yerinde olarak Lâtinlerinkine tercih ediliyordu.

Birbirinden farklı unsurlardan gelmiş olan bu impa-

ratorlukta, çalışma ve iş yapma tarzları da çeşitliydi. Yerleşik halkın başlıca meşgalesi hâlâ ziraattı. Roma Cumhuriyetinin belkemiğini teşkil eden çalışkan hür çiftçilerin yerini Pünik Harplerinden sonra büyük çiftliklerde çalışan kölelerin aldığını söylemiştik. Yunan dünyasında pek değişik ziraat usulleri tatbik edilmişti. Arkadia'da hür vatandaşlar, kendi topraklarını kendileri işlerlerdi; Sparta'da ise, kolla çalışmak şerefsiz bir iş sayılır, ziraat de Heilotes denilen serflere yaptırılırdı. Fakat artık bunlar tarihe karışmış şeylerdi; şimdi Yunan tesiri altındaki memleketlerin her tarafında köle usulü kabul edilmişti. Ziraatçi köleler, birbirinden farklı diller konuştuklarından, birbirinin dediklerini anlamayan esirlerdi, veya doğuştan köle olan insanlardı. Bunların arasında zulme karşı koymalarını sağlayabilecek bir tesanüd, bir hak geleneği olmadıktan başka, kendileri de okuma yazma da bilmediklerinden cahildiler. Bu sebeple, köylerde çoğunluğu teşkil ettikleri halde, her hangi bir başarılı isyan hareketinde bulunamamışlardır. Milâttan önceki birinci yüzyılda Spartacus'un isyanı, gladiator savaşları için yetiştirilmiş özel bir köle sınıfının isyanı idi. Cumhuriyetin son ve imparatorluğun ilk yıllarında İtalya'daki ziraat işçileri, korkunç derecede haysiyet kırıcı muamelelere mâruz kaldılar; bunların kaçmalarını önlemek maksadiyle geceleri zincire vurulmaları veya kaçtıkları zaman, tanınıp yakalanabilmeleri için başlarının yarısının traş edilmesi âdetti. Evlene-
mezlerdi; efendilerinden hakaret görürler, bir uzuvlarından mahrum edilebilirler, öldürülebilirler veya arenalarda vahşi hayvanlarla dövüştürmek üzere satılabilirlerdi. Bir köle, efendisini öldürecek olsa, o efendinin evindeki bütün köleler toptan çarmıha gerilirlerdi. Yunanistan'ın bazı yerlerinde ve bilhassa Atina'da kölelerin nasibi bu derece korkunç olmamakla beraber, gene de pek kötü idi. O sıralarda İmparatorluğun hudutlarını bekleyen lejyonları bozguna uğratarak içeriye dalan barbar istilâcılar, bu kölelere düşman gibi değil, kurtarıcı gibi geldi.

Köle usûlü birçok işlere ve ekip halinde çalışılan her işe sirayet etmişti. Maden ocakları ve maden sanayii işleri, kadirgalarda kürekçilik, yol ve bina inşaatı, kölelerin yaptığı başlıca işler arasındaydı. Ev işlerinin de hemen hemen hepsi köleler tarafından görülürdü. Şehirlerde ve köy yerlerinde kendi işleri için çalışan ve hattâ para mukabilinde başkaları için çalışan hür adamlar veya azadedilmiş köleler de vardı. Bunlar, köle işçilerle rekabet halinde çalışan ve para ile iş gören yeni bir işçi sınıfına mensup ziraatçi, iş çavuşu v.s. gibi insanlardı; fakat bu sınıfın umumî nüfusun ne kadarını teşkil etmiş olduğunu bilmiyoruz. Her halde yerine ve devrine göre bu nispet çok değişik olmuş olsa gerektir. Sonra, kölelik sisteminde de değişiklikler oldu. Meselâ, geceleri zincire vurulan, çiftliğe veya taş ocağına kırbaçla sevk edilen köleler olduğu gibi, efendisine tatmin edici bir aidat ödemek şartıyla hür bir insan gibi kendi tarlasını işlemesine, sanatını icra etmesine veya evlenmesine müsaade olunan köleler de vardı. Silâhlı köleler de vardı. Milâttan önceki 263 yılında Pünik Harpleri devrinin başlangıcında, Etrüsk'lerden kalma bir spor olan köle satın alıp başka kölelerle ölesiye dövüştürmek âdeti ihya edildi. Bu spor çabucak yayıldı ve çok geçmeden her zengin ve nüfuzlu Roma'lı gladiatörler beslemeye başladı; bunlar, bazan arenalarda dövüşmekle beraber, asıl vazifeleri efendilerine muhafızlık etmektir. Bundan başka, bilgili köleler de vardı. Cumhuriyetin sonraki devirlerinde, yüksek bir medeniyete sahip olan Yunan, Kuzey Afrika ve Anadolu siteleri fethedilmişti; buralardan bir çok bilgili köleler getirilmişti. İyi ailelere mensup Roma'lı gençlerin mürebbileri, umumiyetle kölelerden olurdu. Zengin Roma'lının kütüphanecileri ve kâtipleri de kölelerden olurdu. Bu gibi Roma'lının tıpkı birer köpeği olması gibi, birer şairi olurdu. Edebiyat kültürü ve kılı kırk yaran, hem pısırık, hem kavgacı tenkid gelenekleri işte bu kölelik havası içinde gelişti. Bazı müteşebbis insanlar, genç kölelerin zeki olanlarını satın ala-

rak okutturup, yetiştirirler, sonra pahalya satarlardı. Köleler, müstensihlik, kuyumculuk vesaire gibi hünere isteyen bir sürü iş için yetiştirilirdi. Fakat zenginler, cumhuriyet devrinin başlangıcı ile büyük veba salgınına takip eden çözülme arasında geçen dört yüz yıl zarfında kölelerin durumunda büyük değişimler oldu. İsa'dan önceki ikinci yüzyılda köle boldu, insanlar da kaba ve haşindi; o zamanki köleler, her türlü haktan mahrum oldukları gibi, tahayyül edilebilecek en kötü muameleler de kendilerine reva görülürdü. Fakat Milâdın birinci yüzyılında Roma medeniyetinin kölelere karşı takındığı tavırda hayli salâh hasıl olmuştu. Bir kere, esirler artık o kadar bol değildi, bu yüzden köleler de pahalydı. Sonra, köle sahipleri kölelerinden sağladıkları fayda ve hizmetlerin bu biçarelerin izzetinefsine saygı gösterilmekle arttığını anlamaya başlamışlardı. Fakat aynı zamanda cemiyetin mânevî seviyesi yükseldiğinden, vicdanlarda adalet hissi de uyanıyordu. Yunan'lıların medenî zihniyeti Roma'lıların huşunetini yumuşatıyordu. Böylece, zulümlere bir hudut çizildi; efendiler artık kölelerini vahşî hayvanlarla boğuşturulmak üzere satamaz oldular; kölelere mahdud da olsa bir mülkiyet hakkı tanındı, şevkle çalışsınlar diye onlara ücret verildi, onlar için bir nevi evlenme şekli tespit edildi. Birçok ziraat şekilleri ekip halinde çalışmaya elverişli değildirler veya ekip halinde çalışmayı ancak bazı mevsimlerde icabettirirler. Bu şartların hâkim olduğu bölgelerde çok geçmeden köleler «serf» oldular; bunlar elde ettikleri mahsulün bir kısmını toprak sahibine verirler veya bazı mevsimlerde onun için çalışırlar. Milâdın ilk iki yüzyılındaki Lâtince ve Yunanca konuşan ve bu imparatorlukta hür yaşamının gururunu hissetmiş olanların ne kadar küçük bir azınlık teşkil etmiş bulunduğunu böylece gördükten sonra bu devletin neden alçalıp zeval bulduğunu anlarız. Aile hayatı dediğimiz şey, düşünmeye ve çalışmaya elverişli, itidalli bir hayatın sürüldüğü aile yuvaları bu imparatorlukta pek az rastlanan şeylerdi; mektep

ler ve kolejler pek azdı. Hür irade ve hür zekâyâ hiçbir yerde rastlamak mümkün değildi. Bu imparatorluktan kalan ve insanda hayranlık yaratan büyük yollar, muhteşem bina harabeleri ve kanun ve devlet kudreti gelenekleri, bütün bu maddi ihtişamın zedelenmiş iradeler, pısırlaşmış zevkler ve soysuzlaşmış arzular üzerine bina edilmiş olduğunu gözümüzden kaçırmamalıdır.

Cebrin ve zulmün hâkim olduğu bu muazzam ülkeye hükmeden küçük azınlık bile huzursuzluk içinde yaşamıştır; hürriyetin ve saadetin meyveleri olan sanat, edebiyat, fen ve felsefe, bu hava içine soysuzlaşıp zaafa uğramışlardır. Pek çok kopyecilik ve taklit, birçok sanat sahtekârı, birçok bilgiç âlim köle vardı, fakat dört yüzyıl zarfında bütün Roma İmparatorluğu küçücük Atina sitesinin bir asırlık satvet devrinde meydana getirdiği cesur ve asil fikir mahsullerinin yanında yer alabilecek hiçbir şey hasıl edememiştir. Atina, Roma'nın tesiriyle inhitata uğradı. İskenderiye bilimi de ehemmiyetini kaybetti. Anlaşılan, o sıralarda insanlığın zekâsı bir alçalma devresinde bulunuyordu.

ROMA İMPARATORLUĞU DEVRİNDE DİNİ GELİŞME

Milâdın birinci ve ikinci yüzyıllarında bu Lâtin ve Yunan İmparatorluğu idaresinde yaşayan insanlığın ruhu, huzursuzluk ve yeis içinde idi. Her yerde cebir ve zulüm hüküm sürüyordu; gurur ve ihtişam vardı, fakat şerefli, ruh huzuru ve ahenkli hayat gibi şeyler pek yoktu. Napsizler sefalet içinde yaşıyorlar, hor görülüyorlar, talihliler de endişe içinde ömür sürüyorlar, durmadan yeni yeni nimet ve imtiyazlar peşinde koşuyorlardı. Birçok şehirlerde hayatın merkezi, insanların hayvanlarla doğuştürüldüğü, işkence içinde öldürtüldüğü kanlı arenalardı. Amfi-

teatr'lar, Roma harabelerinin en karakteristik olanlarıdır. Hayat bu şekilde sürüp giderken, insanların yüreklerindeki huzursuzluk kendini derin bir din endişesi şeklinde gösteriyordu.

Ari kabilelerin ilk defa olarak kütle halinde iptidai medeniyetlerin hüküm sürdüğü ülkeleri istilâ etmeye başladıkları günlerden itibaren eski mâbet tanrılarının ve rahiplerin ya yeni durumlara intibak etmeleri, yahut da ortadan kalkmaları tabii idi. Yüzlerce nesil boyunca, esmerimsi insan medeniyetlerine mensup ziraatçi kavimler, mâbetlerini hayat ve düşüncelerinin merkezi yapmışlardı. Onların düşüncelerini en fazla işgal eden şeyler, ibadet, din geleneklerini bozmaktan çekinme, kurban âdetlerini yerine getirme ve aslına nüfuz edilemeyen birtakım din hakikatlerine körükörüne inanma zarureti idi. Arileşmiş bir âleme mensup bulunduğumuz için, onların tanrıları bizlere acayip ve akla aykırı gibi görünürlerse de, eski kavimler için bu tanrılar tesirli bir rüyada görülmüş şeylerin inandırıcılık vasfını haizdi. Sumerya'da veya Mısır'da bir site devletin başka bir site devlet tarafından fethedilmesi tanrı ve tanrıçaların değişmesine veya hiç olmazsa adlarının başkalaşmasına sebep oluyor idiyse de, fethedilen devletin ibadet şekli ve ruhu olduğu gibi kalıyor, umumî mahiyetinde bir değişiklik olmuyordu; aynı rüya, şahısları değişmek suretiyle devam edip gidiyordu. Sami ırktan ilk fatihler, zihniyet bakımından Sümer'lere yakın olduklarından, hâkimiyetleri altına aldıkları Mezopotamya medeniyetinin dinini fazla değiştirmeden kabul ettiler. Mısır hiçbir zaman kendisine bir din inkılâbı geçirecek derecede boyunduruğa girmedi. Gerek Ptolemeus'lar, gerekse Caesar'lar devrinde tapınakları, sunakları ve rahipleri esas itibariyle Mısır'lı kaldı.

Cemiyet ve din âdetleri, birbirine benzeyen kavimler arasında fetihler devam ettiği müddetçe bir mâbedin ve bölgenin tanrısı ile bir diğerininkileri birbiriyle karıştırıp birleştirmek mümkündü. İki tanrı mahiyet itibariyle aynı

oldukları zaman da ikisi bir tanrı oluyordu. Rahipler ve halk, onları başka adlarla anılan aynı tanrı addediyorlardı. Tanrıların böylece birleştirilmesine «theokrasia» denilir; İsa'dan önce binlerce yıl sürüp gitmiş olan büyük fuhat devri de bir «theokrasia» devri olmuştur. Büyük bölgelerde mahalli tanrıların yerini umumî bir tanrı aldı. Öyle ki, nihayet Babil'de İbrani peygamberleri bütün dünya için tek bir Adalet Tanrısı ilân ettikleri zaman, insanlık bu fikri benimseyecek duruma erişmiş bulunuyordu.

Fakat ekseriya, tanrılar, birbirinden çok farklı olduklarından, birleştirilmeleri mümkün olmuyor, bu takdirde aralarında akla uygun bir yakınlık tesis edilerek gruplandırılıyorlardı. Meselâ, bir dişi tanrı (Yunanlıların gelmesinden önce Ege dünyasının birçok ana tanrıçaları vardı) erkek bir tanrı ile evlendiriliyor, bir hayvan veya yıldız tanrı insanlaştırılıyor, meselâ bir yılan veya güneş tezyini, bir şekil veya remiz haline getiriliyordu. Mağlûp bir milletin tanrısı galip milletin tanrılarının hasmı olan bir şer tanrısı halini alıyordu. Teoloji tarihi mahalli tanrıların böylece intibak ettirilmeleri, birleştirilmeleri veya akla yakın hale getirilmelerinin hikâyeleriyle doludur.

Mısır site devletler halinden birleşik bir kiralık haline doğru yol aldıkça, bu «theokrasia» sistemi çok tatbik edildi. Başlıca tanrı, kendisine hasat kurbanı verilen ve yeryüzündeki maddî tezahürü Firavun olan Osiris idi. Osiris, ölür ölür dirilirdi; o yalnız ekim ve hasat değil, mantıkî bir teşmil yoluyla da, insanlar için ölümsüzlüğe erişme vasıtasıydı. Osiris'i temsil eden remizler arasında, yeniden hayata doğmak için yumurtalarını gömen geniş kanatlı bir donuzlan böceği, batıp batıp doğan ateşten bir güneş de vardı. Osiris, sonraları Apis oldu. Bu kutsal bir öküzdü. Osiris'in yanında tanrıça İsis vardı. Bir adı da Hathor olan İsis, hem inek tanrıça, hem hilâl, hem de deniz yıldızı idi. Osiris ölür, İris de Horus'u doğurur. Bu sonuncu, atmaca tanrıdır, şafaktır ve büyüüp Osiris olacaktır. İsis'i, temsil eden şekiller onu hilâl üzerinde oturup,

kucağında Horus'u tutar vaziyette gösterirler. Aralarında mantıki bir yakınlık bulunmayan bütün bu unsurlar, insanlığın henüz sistemli bir tarzda düşünmeye başlamamış bulunduğu devirlerde rüya gibi hayal edilmiş şeylerdir. Bu üçlü gruptan başka, köpek başlı Anubis, karanlık gece, insan yiyen, kötülüğe tahrik eden tanrılar gibi tanrıların ve insanların düşmanı olan tali mahiyette birtakım Mısır tanrıları daha vardı.

Her din sistemi, zamanla insanların ruhuna intibak eder ve hiç şüphe yok ki, bu akla aykırı ve hattâ kaba saba remizler Mısır'lılar için hakiki dindarlık ve teselli vasıtaları olmuştur. Ölümsüzlük arzusu, Mısır'lıların zihnini çok işgal eden bir şeydi ve Mısır'ın dinî hayatı da işte bu arzu etrafında dönüyordu. Mısır, dini o zamana kadar hiçbir dinin olmadığı derecede bir ölümsüzlük dini idi. Mısır yabancı fatihlerin istilâsına uğrayıp da Mısır tanrıları, siyasî tesirlerinden kaybedince, ölümden sonra kavuşulup bu dünyadaki hüsrancıları telâfi edecek olan bir hayata hissedilen iştihak büsbütün kuvvetlendi.

Yunan'lılar tarafından fethinden sonra İskenderiye şehri Mısır'ın dinî hayatının ve şüphesiz bütün Hellen dünyasının din hayatının merkezi haline geldi. I. Ptolemeus'un yaptırdığı Serapeum mâbedinde üçlü bir tanrı grubuna tapılıyordu. Bu tanrılar Serapis (Osiris-Apis'in yeni adı), İsis ve Horus'tu. Bunlar ayrı ayrı tanrılar değil, tek bir tanrının muhtelif veçheleri addediliyorlardı; Serapis, Yunan'lıların Zeus'u, Roma'lıların Jupiter'i ve İran'lıların güneş tanrısı ile aynı şey sayılıyordu. Bu ibadet şekli Hellen nüfusunun yayıldığı her yere, hattâ kuzey Hindistan'a ve batı Çin'e sirayet etti. Yeryüzündeki süfli hayatı tâvizlerle telâfi edecek bir âhiret hayatı fikri, halkın hayatının ümitsiz bir sefalet içinde geçtiği dünyamızda şevkle karşılandı. Serapis'e «Ruhların Kurtarıcısı» denildi. O devrin ilâhilerinde: «Ölümümüzden sonra da o bizleri korumaya devam edecek» deniliyordu. İsis de kendine pek çok âbit çekiyordu. İsis mâbetlerinde bu tanrıçanın kolları arasın-

daki Horus ile olan tasvirleri onu, Cennetin Kırâlıçesi olarak gösteriyordu. Bu tasvirlerin önünde kandiller yakılıyor, tanrıçaya adaklar adanıyor, bekârlığa ahdetmiş başı tıraşlı rahipler ona mahsus sunakta nöbet tutuyorlardı.

Roma İmparatorluğunun genişlemesi, batı Avrupa'nın kapılarını bu ibadete açtı. Serapis-İsis mâbetleri, rahiplerin şarkıları ve ölümsüz bir hayata ulaşma ümidi, Roma sancakları ile birlikte tâ İskoçya ve Hollanda'ya kadar gitti. Fakat Serapis dininin birçok rakipleri vardı. Bunların en önemlisi Mithraism'di. Menşei İran olan bu dinin esası, kutsal boğa kurban eden Mithras hakkındaki unutulmuş bir efsaneydi. Bu, her halde, karışık ve ince Serapis-İsis dininden çok daha iptidai olan ve insanlığı tâ Heliolithik devrinin kanlı ibadet şekillerine avdet ettiren bir ibadet tarzı idi. Mithras dini ile ilgili âbidelerde, boğanın bağrından daima bol akan akar, bu kandan yeni bir hayat fışkırdığına inanılır. Mithras dinine girenler, kurban edilen boğanın kanında yıkanırldı. Bunun için de boğanın kurban edildiği bir çatma sunağın altında dururlar, boğanın kanının akıp vücutlerini kaplamasıyla o dinde rüşde ermiş olurlardı.

Gerek bu iki din, gerekse ilk Roma İmparatorları zamanında kölelerin ve vatandaşların sadakatini temin etmek isteyen diğer birçok dinler, ferdin kurtuluşunu ve ölümsüzlüğünü hedef tutan şahsi dinlerdi. Daha eski dinler, şahıs için değil, cemiyet içindi. Eski tarzın tanrıları, evvelâ şehrin veya devletin tanrısı, ancak ondan sonra fertlerin tanrısı idi. Kurban fertler için değil, cemiyet için verilir, içinde yaşanan dünyanın kollektif hacetleriyle ilgili bulunurdu. Fakat ilkin Yunan'lılar ve işte şimdi de Roma'lılar dini siyasetten ayırmışlardı. Mısır'lıların geleceğine uyarak din öteki âleme, fâni âleme çekilmişti.

Ferdin ölümsüzlüğünü esas olarak alan bu yeni dinler, insanların kalbini ve din heyecanlarını devlet dinlerinden ayırdıysa da, onların yerini alamadı. İlk Roma imparatorları zamanında site adına lâıyk bir Roma sitesi-

nin mutlaka her çeşit tanrıya ait mâbetleri bulunurdu. Roma'nın büyük tanrısı olan Capitolum Juppiter'i için, bir mâbet bulunurdu; belki iktidardaki Caesar için de bir mâbet bulunurdu, çünkü Caesar'lar, Firavunlar'dan tanrı olabilmeyi öğrenmişlerdi. Bu gibi mâbetlerde mütemadiyen siyasi mahiyette ruhsuz ibadet törenleri yapılır, isteyen gidip sunacağını sunar ve imparatora sadakatini göstermek için bir tutam günlük yakardı. Fakat başı darda kalan kimselerin yardım ve teselli bulmak için gittikleri yer Cennetin Kırılıçesi sevgili Apis'in mâbediydi. Mahalli tanrılar da vardı. Meselâ, Sevilla uzun zaman eski Kartaca tanrısı Venus'a taptı. Şüphe yok ki, ya bir mağarada, yahut da bir yeraltı mâbedinde lejyon askerlerinin ve kölelerin devam ettiği bir mâbette Mithras'a da ibadet ediliyordu. Ve muhtemelen Yahudiler de bir sinagog'da toplanarak Kitab-ı Mukaddes'lerini okuyorlar ve bütün yeryüzünün görünmeyen Tanrısına olan imanlarını teyid ve takviye ediyorlardı. Bazen, devlet dininin siyasetle ilgili tarafları konusunda Yahudi'lerle Roma'lılar arasında ihtilâflar çıkıyordu. Yahudi'ler, kendi Tanrılarının putperestliğe müsamaha etmeyen kıskanç bir Tanrı olduğunu ileri sürerek Caesar için yapılan kurban törenlerine iştirâk etmek istemiyorlardı. Hattâ, putperestlik etmek korkusuyla Roma bayrağını bile selâmlamıyorlardı.

Doğuda, Budda zamanından çok önceleri, mânevi kuvvet kazanmak için hayatın nimetlerinin çoğundan el çeken, böylece evlenmeyip mülkiyet de istemeyen, hayatın cebir ve tazyiklerinden kurtulmak için yalnızlık ve riya-zet içinde geçen imsakkâr bir hayatı tercih eden münzevî erkekler ve kadınlar vardı. Bizzat Buddha münzevîlerin aşırı hareketlerine karşı cephe almışsa da, şakirtlerinin bir çoğu en sert yaşayış kaidelerine tâbi olan keşiş-varî bir hayat sürmüşlerdir. Mahiyetleri pek iyi bilinmeyen bazı Yunan tarikatleri de böyle bir yol takip etmiş-

ler ve hattâ nefislerine zulmetmeyi kendilerini bazı uzuvlarından mahrum bırakmak derecesine vardırmışlardır. Yahudiye ülkesi ile İskenderiye'deki Yahudi cemaatlerinde münzeviler kezâ Milâttan önceki birinci yüzyılda peyda olmuşlardır. İnsanlar, cemaat halinde dünyayı terkederek kendilerini riyazet ve itikâfa hasrediyorlardı. Essenî'ler tarikatı bunlardan biriydi. Milâttan sonraki birinci ve ikinci yüzyıllarda, devrin büyük sıkıntılarından kurtulup, selâmete ermek maksadiyle bütün yeryüzünde böylece dünyadan el etek çekme temayülü vardı. Müesses nizamı, rahiplere, mâbede, kanuna ve teamüllere olan o eski itimattan eser kalmamıştı. Nefsi-emmareden bu mânevi emniyetsizlik, her şeyden feragat ve ihtiyarî ıstırap pahasına da olsa, tatmin edilmeye çalışılan bu huzur iştiyakı, işte her tarafta hüküm süren kölelik, zulüm, korku, endişe, israf, ihtişam ve sefahat havası içinde dünyayı sarmıştı. Serapeum mâbedini göz yaşları içindeki nâdimlerle dolduran ve yeni yeni sâlikleri kan kokan kasvetli Mithras mâbetlerine sürükleyen bu durumdu.

37

İSA'NIN ÖĞRETİMİ

Hristiyanlığın Hristos'u olan İsa, ilk Roma imparatoru Augustus Caesar, Roma'da hüküm sürdüğü sırada, Yahudiye'de dünyaya geldi. İsa'nın adına doğup yükselecek olan bir din ileride bütün Roma İmparatorluğunun resmi dini halini alacaktı.

Burada tarihle din bilgisini birbirinden ayırmak lâzımdır. Hristiyanların büyük bir kısmı için İsa, ilkin Yahudi'lerin tanınmış oldukları Rabbel Âlemin'in bir tecessüsüdür. Tarihçi hakiki bir tarihçi kalmak, yâni bitaraf kalmak şartıyla, bu inancı ne kabul, ne de reddedebilir. Madî olarak İsa, insanlara bir insan şeklinde görünmüştür ve tarihçi de onu bir insan olarak ele almak zorundadır.

Tiberius Caesar'ın hükümdarlığı sırasında, Yahudiye'de ortaya çıkan İsa, bir peygamberdir. O da kendisinden önceki Yahudi peygamberleri tarzında vâız ve irşatta bulunmuştur. Ortaya çıktığı sırada otuz yaşlarında olan bu peygamberin vâızlarına başlamadan önceki hayatı tamamen meçhuldür.

İsa'nın hayatı ve öğretimi hakkında bütün bildiklerimiz; sayıları dört olan İncil'lere dayanıyor. Bunların dördü de sarih olarak aynı insanı anlatmaktadır; onları okurken böyle bir insanın yaşamış bulunduğu ve icat edilmiş olamayacağına inanılır.

Fakat nasıl ki, Gautama Budda'nın şahsiyeti, sonraki Buddizm tarafından bağdaş kurmuş hissiz bir insan şeklindeki altından bir puta kalbedilerek soysuzlaştırılıp anlaşılmaz bir hale getirilmişse, İsa'nın zayıf bünyeli enerjik şahsiyetinin de modern Hristiyan sanatının hatalı bir saygı duygusu ile meydana getirdiği, realiteye aykırı, beylik İsa suretleriyle çok bozulmuş bulunduğu hissediliyor. İsa, cebinde meteliği olmayan, Yahudiye'nin güneşten kavruktan tozlu yollarında dolaşıp duran, şunun bunun verdiği yiyeceklerle karnını doyuran bir vâizdi. Halbuki o, bize daima, saçları taralı, üstü-başı tertemiz, dimdik duruşlu ve sanki havada kayarcasına dolaşan hareketsiz bir insan halinde sunuluyor. Sadece bu hal bile, hikâyenin özü ile mutaassıp dindarların acemice ilâve ettikleri süsleri birbirinden ayırdedemeyen birçok insanların nazarında İsa'yı reel olmayan, inanılmaz bir şey haline getirmeye yetiyor.

Bu lüzumsuz teferruatı ayıklayacak olursak, karşımızda, tamamiyle insan olan, ateşin ve heyecanlı, çabuk hiddete kapılabilen ve basit olduğu kadar derin bir doktrin vâzeden bir yaratık kalır. Bu doktrinin temeli: Tanrının, şefkatli: umuma şâmil bir Baba olduğu ve günün birinde yeryüzünde Tanrı Saltanatının hükümran olacağıdır. İsa'nın çok cazip bir şahsiyeti vardı. Cazibesine kapılanların kalbini aşk ve cesaretle doldurur. onları peşinden sürük-

lerdi. Onu gören zayıfların ve hastaların yüreklerine ferahlık gelir, ıstırapları dinerdi. Fakat çarmıhta o kadar çabuk can verdiğine bakılırsa, bizzat kendisi zayıf ve çelimsiz olmuş olsa gerektir. Bir rivayete göre, gerileceği çarmıhı âdet gereğince idam yerine kadar taşımaya zorlandığı zaman, düşüp bayılmıştır. İsa üç yıl memleketinde dolaşarak doktrinini tâlim etti, sonra Kudüs'e geldi ve orada, Yahudiye'de garip bir idare kurmaya yeltenmekle suçlandırıldı ve bu suçla yargılanarak iki hırsızla birlikte çarmıha gerildi. Bu iki hırsız ölmeden çok önce, onun ıstırapları sona ermişti.

İsa'nın öğretiminin temeli olan Tanrı Saltanatı doktrini hiç şüphe yok ki, insan düşüncesini tahrik eden ve kafasını değiştiren en büyük ihtilâl doktrinlerinden biridir. O zamanki dünyanın bunun mânasını iyice kavrayamamış olması ve insanlığın yerleşmiş itiyadlarına ve müesseselerine meydan okumasından ürkmüş bulunması pek de şaşılacak bir şey değildir. Çünkü, Tanrı Saltanatı, İsa'nın tâlim etmiş olduğu anlaşılan şekliyle, birbirini yiyen insanların hayatında tam bir değişme ve temizlenme, içte ve dışta köklü bir temizlenme isteyen ve bu hususlarda müsamaha tanımayan bir doktrindi. Bu kudretli öğretimin muhafaza edilmiş kısmını öğrenmek isteyen okuyucular İncil'leri okumalıdır. Biz burada sadece İsa doktrininin yerleşmiş düşüncelerle karşılaşması neticesinde meydana gelen mücadelelerden bahsedeceğiz.

Yahudiler bütün kâinatın biricik Tanrısı olan Allahın bir Adalet Tanrısı olduğuna inanıyorlardı; fakat onu aynı zamanda kendisiyle pazarlık da edilebilen bir Tanrı addediyorlardı. Nitekim bu Tanrı, Yahudi'lerin Babası olan İbrahim Peygamber'le pazarlık ederek —bu, şüphesiz, onlar için iyi bir alış-verişti— Yahudileri yeryüzünde hâkim bir ırk haline getireceğine dair söz vermişti. Yahudiler, geleceğe ait bütün ümitlerinin İsa'nın vâzlariyle yok olacağından korkarak kızdılar. İsa'ya göre Tanrı bir pazarlıkçı değildi, gelecekteki Tanrı Saltanatında imtiyazlı

ırk diye bir şey ve iltimaslı insanlar yoktu. Tanrı, bütün kâinatı eşit olarak aydınlatıp ısıtan güneş gibi, hiçbir imtiyaz tanımadan bütün canlılara babalık eden canlı bir varlıktı. Ve bütün insanlar kardeşiler, günahkârları da dahil olmak üzere hepsi bu ilâhi babanın evlâtlarıydı. İncil'deki «İyi Samiriyeli» meselinde İsa, insanların kendi milletlerini şan ve şerefe lâyık görüp, öteki milletleri ve inanışları hor görme yolundaki tabii temayüllerine şiddetle çatar. «Rençberler» meselinde de Yahudilerin Tanrıdan hususi muamele görme iddialarını reddeder. İsa'nın düşüncesinde, Tanrının kendi ilâhi ülkesine lâyık görüp kabul ettiği herkes eşittir; onlara yapacağı muamelede bir ayırdetme bahis konusu olamaz, çünkü onun iyiliğine hudut yoktur. «Meziyyetler» meselinin gösterdiği ve «Dul Kadının Nafakası» meselinin teyid ettiği gibi, Tanrı, herkesten azami gayret bekler. Tanrı Saltanatında ne imtiyaz, ne pazarlık, ne de mâzeret yoktur.

Fakat İsa'nın öğretiminden müteessir olan yalnız Yahudi'lerin kabile ölçüsündeki vatanseverlikleri değildi. Yahudi'ler, aile bağları çok kuvvetli olan bir kavimdiler; İsa'nın vâzettığı büyük Tanrı sevgisi onların dar ve tahditçi olan aile müessesesini kendi genişliği içinde silip süpürecekti. Tanrı Saltanatı, İsa'nın peşinden gidenlerden meydana gelecek büyük bir aile topluluğu olacaktı. İncil aynen şöyle der: «İsa, halka henüz söylemekte iken, işte anası ve kardeşleri, onunla söyleşmek isteyerek, dışarıda durdular. Ve biri İsa'ya dedi: İşte, anan ve kardeşlerin seninle söyleşmek isteyerek dışarıda duruyorlar. Fakat İsa cevap verip kendisine söyleyene dedi: Benim anam kimdir? Ve kardeşlerim kimlerdir? Ve elini şakirtlerine doğru uzatıp dedi: İşte, benim anam ve kardeşlerim. Çünkü, göklerde olan Babamın iradesini kim yaparsa, benim kardeşim, kızkardeşim, ve anam odur.» (Matta İncil'den, XII, 49 - 50).

İsa'nın, Tanrının kâinatı kavrayan babalığı ve bütün insanların kardeşliği adına sadece dar milliyet ve dar ai-

le bağı hislerine çatmakla kalmayıp, öğretiminde zamanın iktisadî düzenine, hususi servetlere ve şahsî imtiyazlara karşı cephe almış olduğu da aşikârdır. Bütün insanlar Tanrı Ülkesi uyruklarıydı, varları yokları bu ülkeye aitti; her insan için doğru yol, biricik doğru yol, olanca varlığı ve bütün oluşu ile Tanrının iradesine hizmet etmekten ibaretti. İsa, tekrar tekrar, özel servetleri ve tamamen Tanrıya hasredilmeyen hayatları takbih eder.

«Yola çıkarken biri yanına koştu ve önünde diz çöküp kendisinden sordu: İyi muallim, ebedi hayatı miras almak için ne yapayım? İsa da ona dedi: Niçin bana iyi diyorsun? Birden başka kimse iyi değildir, o da Allah'tır. Emirleri bilirsin: «Katletmeyesin; zina etmeyesin; çalmayasın; yalan şahadet etmeyesin; gadretmeyesin; babana ve anana hürmet et.» Ona dedi: Muallim, bütün bu şeyleri çocukluğumdan beri tuttum. İsa ona baktı ve onu sevdi ve kendisine dedi: Bir şeyin eksik, git, nen varsa satıp fakirlere ver, gökte hazinen olacaktır ve gel, benim ardımda yürü. Fakat bu söz üzerine adamın yüzü bozuldu ve kederli gitti; çünkü çok malı vardı.»

«İsa etrafına bakıp şakirtlerine dedi: Serveti olanlar Allahın melekûtuna ne kadar güç gireceklerdir! Şakirtler onun sözlerine şaşılar. Fakat İsa yine cevap verip onlara dedi: Çocuklar, Allahın melekûtuna girmek ne güçtür! Devanın iğne deliğinden geçmesi, zengin adamın Allahın melekûtuna girmesinden daha kolaydır.»

Üstelik, bütün insanların Tanrıdan birleşerek «bir» olacaklarını müjdeleyen bu muazzam öğretimde İsa, yerleşmiş dine bağlı kimselerin menfaata dayanan dürüstlüklerine de tahammül edemiyordu. Gösterdiği şiddetin büyük bir kısmı da o zamanki din adamlarının din kaidelerine harfiyen riayet etmelerine karşıdır.

«Ferisiler ile Yazıcılar ona sordular: Şakirtlerin nicin ihtiyarların an'anesine göre yürümüyorlar ve murdar ellerle ekmek yiyorlar? Onlara dedi: İsa'ya, siz ikiyüzlülerden ötürü iyi peygamberlik etmiştir, nasıl ki yazılmıştır:

«Bu kavim dudakları ile beni sayarlar, fakat onların yüreği benden uzaktır. Ve tâlimat olarak insan emirlerini öğretip boş yere bana taparlar. Siz Allahın emrini bırakıp insanların ananesini tutuyorsunuz.» Ve onlara dedi: Kendi ananenizi tutmak için Allahın emrini ne güzel reddedersiniz!»

İsa'nın ilân ettiği inkılâp yalnız ahlâki ve içtimai bir inkılâp değildi; İncil'in bazı pasajlarından açıkça anlaşıldığına göre, onun öğretiminde sarîh bir siyasi temayül de vardı. Gerçi kendisi tahayyül ettiği ülkenin bu dünyaya ait olmadığını, o ülkenin bir kiral tahtına değil, insanların kalbine dayandığını söylüyordu; fakat aşikârdır ki, onun ülkesi nerede olursa olsun, ve ne dereceye kadar insanların kalbinde kurulursa kurulsun, dış âlemde o ölçüde değişecek ve yenileşecekti.

Onu dinleyenler, öğretimine karşı kör ve sağır kalmış olabilirler, fakat onun dünyaya başka bir çehre vermek yolundaki niyetini de anlamışlardır. Karşılaştığı mukavemetin mahiyeti ve yargılanma ve idam şartları açıkça gösteriyor ki, İsa, çağdaşlarının nazarında insan hayatının ufuklarını genişletmek suretiyle o hayatı değiştirmeye gelen bir insandı.

Zenginlerin ve kudret sahiplerinin, hayatlarını temelinden yıkacak olan bu garip öğretime karşı cephe almış olmalarına şaşılabilir mi? İsa, onların halkın işlerini görmek bahanesiyle sağladıkları hasis menfaatleri geniş bir dinin ışığına tuttu. Korkunç bir ahlâk avcısı gibi, insanlığı o zamana kadar içinde yaşamış olduğu saklanma yerinden çıkarıyordu. Onun vâdettiği göz kamaştırıcı ülkede ne mülkiyet, ne imtiyaz, ne gurur, ne meratip silsilesi olmayacak, sevgiden başka da mükâfat bulunmayacaktı. Buna göre, insanların gözlerinin kamaşıp görmez hale gelmiş ve ona karşı isyan etmiş olmaları şaşılacak bir şey midir? Bu ışığı şakirtlerinden de esirgemediği için onlar bile üstadlarına karşı cephe aldılar. Rahiplerin de, ruhban sınıfı ile bu adamın bir arada var olamayacaklarını,

iki taraftan birinin ortadan kalkması lâzım geldiğini anlamış olmalarına şaşılabilir mi? İdrâklerini aşan ve bütün disiplinlerini tehdit eden bir şey karşısında kalan Roma'lı askerlerin İsa ile kaba-saba alay etmekten başka bir çare bulamayıp, ona kırmızı urba giydirmiş, başına diken-den taç takmış, onu yalancı bir kayser şekline sokmuş olmalarına şaşılabilir mi? Çünkü İsa'yı ciddiye almak demek, anlaşılmaz bir saadete erişmek üzere garip ve tehlikeli bir hayata başlamak, itiyadları terketmek, içgüdü ve arzuları kontrol etmek demek olurdu...

38

HİRİSTİYAN DOKTRİNİNİN GELİŞMESİ

İncil'lerde İsa'nın şahsiyetine ve öğretimine dair pek çok şey varsa da, Hıristiyan kilisesinin içtihadı hakkında fazla bir şey yoktur. Hıristiyan imanının ana hatları İsa'nın kendisinden hemen sonraki muakkipleri tarafından çizilmiştir.

Hıristiyanlığın içtihadını vâzedenlerin başında Aziz Pavlus gelir. Bu aziz, İsa'yı ne görmüş, ne de vâzını dinlemişti. Asıl adı Saul olan Pavlus, İsa'nın çarmıha gerilmesinden sonra onun küçük şakirtler grubuna zulmetmekle dikkati çekmişti. Fakat sonra birdenbire Hıristiyanlığı kabul etti ve Pavlus adını aldı. Devrinin din hareketlerine karşı derin ve ihtiraslı bir alâka duyan bu adam, büyük bir düşünme kudretine sahipti. Yahudiliğe, Mithras dinine ve o zamanın İskenderiye dinine vâkıftı. Bu dinlerdeki birçok fikirleri ve ifade şekillerini Hıristiyanlığa sokan o olmuştur. İsa'nın Tanrı Saltanatı veya Allahın Melekûtu ile ilgili olan esas öğretimini Pavlus, başlangıçta pek az genişletti, fakat İsa'nın sadece beklenen Mesih, Yahudi'lerin önderi olduğunu vâzetmekle kalmayıp, onun

ölümünün eski medeniyetlerde kurban edilen insanlar gibi insanlığın işlediği günahların kefareti olarak katlanılmış bir fedakârlık olduğu fikrini de yaydı.

Muhtelif dinler yan yana geliştikleri zaman, birbirlerinden âyin ve ibadet şekilleri alırlar. Meselâ, bugün Çin'de Buddhism, Lau Tse'nin öğretimini tâkibetmiş olan Taoismin kullandığı mâbetlerin ve rahiplerin aynını kullanıyor. Halbuki, Buddhism ile Taoismin öğretimleri açık şekilde zıttırlar. Bu sebeple, İskenderiye ve Mithras dinlerinden sadece rahiplerin saçlarını kazıtmaları, adak adanması, mihraplar, kandiller, ağır tilâvet şekilleri ve resimler gibi dışla ilgili âdetler değil, ibadette kullanılan ifadeler ve din kavramları da almış olması Hristiyan doktrini ni hiçbir suretle itibardan düşürmez ve gerçekliği hakkında zihinlerde şüphe uyandırmaz. Bütün bu dinler, başka birçok daha az önemli dinlerle birlikte yan yana gelişmekteydiler. Bunların her biri, kendine taraftarlar arıyordu ve birinden diğerine devamlı surette yeni sâlikler geçmiş olsa gerektir. Bu dinlerin bazıları, bazan hükûmete taraftar olmuşlardır. Fakat Hristiyanlığa, rakibi dinlerden daha şüpheli bir nazarla bakılıyordu, çünkü bu dinden olanlar, Yahudiler gibi, Roma'nın Tanrı-İmparatoruna ibadet etmiyorlardı. Bu hal, Hristiyanlığı, bizzat İsa'nın öğretimindeki ihtilâlcî ruhtan tamamen ayrı olarak, asî bir din haline getiriyordu.

Aziz Pavlus, Osiris gibi İsa'nın da tekrar dirilmek ve insanlara ölümsüzlük vermek üzere ölen bir tanrı olduğu fikrini şakirtlerine aşıladi. Böylece, çok geçmeden, her tarafa dağılan Hristiyan cemaati, Tanrı-İsa ile İnsanlığın Babası olan Tanrı arasındaki akrabalık konusunda karışık ilâhiyat kavgalarıyla tam bir nifaka düştü. Ariler, İsa'nın ilâhi bir varlık olduğunu fakat, Baba'dan farklı ve onun dününde olduğunu ileri sürüyorlardı. Sabelius doktrini taraftarlarına göre, İsa sadece Baba'nın bir tarafından ibaretti. Tanrı hem İsa, hem Baba idi, tıpkı bir insanın hem baba, hem de eser meydana getiren bir kişi ol-

ması gibi. Teslis taraftarları ise, daha ustaca bir akide tâlim ediyorlardı. Onlara göre, Tanrı hem bir, hem de üçtü, yâni Baba, Oğul, ve kutsal Ruh'tan müteşekkildi. Bir müddet Ari'lerin doktrini rakiplerine galip gelecek gibi göründü, sonra, bir sürü münakaşalardan, şiddet hareketlerinden ve harplerden sonra, teslisçilerin formülü bütün Hıristiyanlığın kabul ettiği formül halini aldı. Bu akide bütün tafsilâtiyle Athanasius Akaidi'nde bulunabilir.

Bu münakaşa ve mücadeleleri burada yorumlayacak değiliz. Çünkü, ehemmiyetleri, İsa'nın öğretiminin tarihe tesir etmesi nispetinde değildir. İsa'nın şahsî öğretimi insanlığın ahlâki ve mânevi hayatının gelişmesinde yeni bir safhanın açılışını işaret eder denilebilir. Bu öğretimin Tanrının bütün insanların Babası olduğu, dolayısıyla bütün insanların birbirinin kardeşi olduğu ve her insan şahsının Tanrının canlı bir mâbedi sıfatiyle kutsal olduğu esasları üzerinde ısrarla durması, insanlığın ondan sonraki bütün içtimai ve siyasi hayatında derin tesirler meydana getirecekti. Hıristiyanlıkla ve İsa'nın gitgide yayılan öğretimi ile birlikte, yeryüzünde insana insan olarak saygı göstermeye başlandı. Hıristiyanlığa muarız olan tenkidcilerin ileri sürdükleri gibi Aziz Pavlus, kölelere itaat vâzında bulunmuş olabilir, fakat unutmamak lâzımdır ki, İsa'nın İncil'lerde hıfzedilmiş olan öğretiminin ruhu, insanın insan tarafından köle edilmesine muhaliftir. Hıristiyanlık arenalarda yapılan gladiatör savaşlarını açıktan açığa takbih ediyordu.

İsa'dan sonraki iki asır boyunca Hıristiyan dini, Roma İmparatorluğunda yayılarak sayıları durmadan artan yeni sâlikleri müşterek düşünce ve iradeye sahip bir cemaat halinde bir araya toplamıştır. İmparatorların bu dine karşı takındıkları tavır, düşmanlıkla müsamaha arasında değişmiştir. İkinci ve üçüncü yüzyıllarda bu yeni imanı ortadan kaldırma yolunda teşebbüsler olmuş ve nihayet 303 yılı ile onu takibeden yıllarda, İmparator Docletianus za-

manında Hıristiyanlara zulmedilmiştir. Değeri büyük yer-künlara baliğ olan kilise malları zaptedilmiş, Kitab-ı Mukaddes'ler ve dinî yazılar müsadere ve tahrip olunmuş, Hıristiyanlar konunun himayesinden mahrum bırakılmış, bir çoğu idam edilmiştir. Kitapların tahrip edilmesi, bilhassa dikkate değer, çünkü yazılı kelâmın yeni imanın tevhidî bakımından ne kadar önemli olduğunu Roma makamlarının anlamış olduklarını gösterir. Bu «kitaplı dinler», yâni Hıristiyanlık ile Yahudilik, öğretici, eğitici dinlerdi. Var olmakta devam edebilmeleri ancak sâliklerinin onlardaki akideleri okuyup anlayabilmeleri ile mümkündü. Daha eski dinler bu şekilde şahsın zekâsına hitap etmemişlerdi. O sıralarda, Barbar istilâlarının Avrupa'da meydana getirdiği karışıklık devrinde, öğrenme geleneğini yok olmaktan koruyan müessese bilhassa Hıristiyan Kilisesi olmuştur.

Diocletianus'un zulümleri gitgide büyüyen Hıristiyan topluluğunu ortadan kaldıramamıştır. Birçok vilâyetlerde halkın çoğu ve memurlar Hıristiyan oldukları için, bu zulüm ve işkencelerin tesiri görülememiştir. 317 yılında İmparator Galerius bir Tolerans emirnamesi neşretmiş, 324 yılında da Hıristiyanlığın dostu olan ve ölüm döşeginde bu dini kabul eden Büyük Constantinus, Roma İmparatorluğunun yegâne hâkimi olmuştur. Bu imparator, her türlü tanrılık iddialarından vazgeçmiş, askerlerinin kalkan ve bayraklarına Hıristiyanlık remizleri koydurmuştur.

Böylece birkaç yıl içinde Hıristiyanlık emin bir şekilde imparatorluğun resmi dini halini aldı. Rakip dinler ya meydandan çekildiler, yahut da hayret edilecek bir süratle temessül olundular ve 390 yılında Büyük Theodosius de İskenderiye'deki büyük Juppiter Serapis heykelini yıktırdı. Beşinci yüzyılın başından itibaren Roma İmparatorluğundaki bütün rahipler ve mâbetler Hıristiyan rahipleri ve Hıristiyan mâbetleridir.

BARBARLAR, İMPARATORLUĞU İKİYE BÖLÜYÖRLER

Milâdın üçüncü yüzyılında cemiyetinin düzeni bozulup, ahlâk bakımından da alçalan Roma İmparatorluğu, barbarların hücumuna uğradı. Bu devrin imparatorları, cengâver komutanlardı ve bu yüzden imparatorluğun başkenti askerî icaplara göre boyuna yer değiştiriyordu. İmparatorun karargâhı kâh kuzey İtalya'daki Milâno'da, kâh şimdi Sırbistan topraklarında olan Sirmium (Niş) da, kâh Anadolu'daki Nicomedia (İzmit) de bulunuyordu. İtalyan yarımadasının ortalarında bulunan Roma şehri alâka merkezlerinden çok uzakta olduğundan, imparatorun oturmasına elverişli bir yer değildi ve bu yüzden de gitgide ehemmiyetini kaybetmekteydi. İmparatorluğun çoğu yerinde henüz sulh ve sükûn hüküm sürüyor, böylece insanlar silâhsız dolaşıyorlardı. Ordular devletin biricik bekçileri olmakta devam ediyorlardı. İmparatorlar, lejyonlarına dayanarak imparatorluğu teşkil eden ülkeleri gitgide artan bir istibdatla idare ediyorlar, Roma devleti de gitgide Pers hükümdarlarının veya diğer Şark hükümdarlarının devletine benziyordu. Diocletianus kırıllara mahsus taç taşıyor, şarkvari elbiseler giyiyordu.

Aşağı, yukarı Rhein ve Tuna nehirlerini tâkip eden imparatorluk hududunu düşmanlar sıkıştırmaya başlamışlardı. Franklar ve başka Cermen kabileleri Rhein nehrine ulaşmışlardı. Kuzey Macaristan'da Vandal'lar vardı; bir vakitler Dacia ve şimdi de Romanya olan yerlerde Visigoth'lar veya Batı Gothları bulunuyorlardı. Bunların gerilerinde, güney Rusya'da Doğu Goth'ları veya Ostrogoth'lar, onların da arkasında, Volga bölgesinde Alan'lar vardı. Fakat şimdi Moğollar da Avrupa'ya doğru ilerlemeye çalışıyorlardı. Hun'lar, Alan'ları ve Ostorogoth'ları haraca bağlamışlardı ve onları batıya doğru itiyorlardı.

Asya'da imparatorluğun sınırları yeniden canlanan Pers'lerin baskısı altında geriliyordu. Yeni Pers devleti, yâni Sasaniyan sülâlesi kırıllarının devleti, gelecek üç yüzyıl boyunca Roma İmparatorluğunun Asya'da kuvvetli bir rakibi olacaktı.

Avrupa haritasına bir göz atılacak olursa, imparatorluğun zaaf sebeplerinden biri anlaşılır. Tuna nehri Adriyatik Denizinden iki yüz mil kadar içeride, şimdi Bosna ve Sırbistan olan yerlere kadar iner ve burada içeriye doğru bir dik açı teşkil eder, Roma'lılar deniz yolu ile olan muvasala ve irtibatlarını hiçbir zaman düzenli bir şekilde muhafaza edemediklerinden, İmparatorluğun Lâtince konuşan batısı ile, Yunanca konuşan doğusu arasında irtibat bu iki yüz millik arazi şeridi vasıtasıyla temin ediliyordu. Tuna'nın bir dik açı teşkil eden bu dirseği, barbarların en fazla sıkıştırdıkları nokta idi. Burası çökünce, imparatorluğun ikiye bölünmesi mukadderdi.

Daha kuvvetli bir imparatorluk düşmanı geriye püskürterek Dacia'yı yeniden ele geçirebildi, fakat Roma İmparatorluğunda böyle bir kuvvet kalmamıştı. Büyük Constantinus, şüphesiz çok zeki ve dindar bir hükümdardı, Goth'ların Balkanların bu can alıcı noktasına yaptıkları akınları geri püskürtmüştü, fakat hududu Tuna ötesine nakledecek kuvveti yoktu. İmparatorluğun dahili zaafı, onu her şeyden fazla meşgul ediyordu. Hristiyanlığın tesanüdünü ve mânevi kuvvetini alçalma halindeki imparatorluğa yeni bir hayat kazandırma yolunda kullanmak istedi ve Hellespontus taraflarındaki Byzantium (Bizans) da daimî bir başkent kurmaya karar verdi. Yeni baştan kurulan ve onun şerefine Konstantinopolis adı verilen bu Byzantium şehri, imparator öldüğü sırada hâlâ inşa edilmekteydi. Bu imparatorun saltanat devrinin sonlarına doğru dikkate değer bir hâdise oldu. Goth'lar tarafından sıkıştırılan Vandal'lar, Roma İmparatorluğuna katılmak talebinde bulundular. Onlara, bugün Macaristan'ın Tuna batısında kalan bir kısmı olan Pannonia'da yer gösterildi,

askerleri de lejyon askeri oldular. Fakat bu yeni lejyonlar kendi komutanlarının emrinde kaldılar, Roma onları temessül edemedi.

Constantinus, o muazzam imparatorluğa yeniden bir çekidüzen vermeye çalıştığı sırada öldü, çok geçmeden de Roma devletinin sınırları ötede beride yeniden aşıldı, Visigoth'lar, Konstantinopolis'in tâ yakınlarına kadar geldiler, Adrianapolis (Edirne) da imparator Valens'i mağlûp ettiler ve Vandal'ların Pannonia'ya yerleşmeleri gibi, onlar da bugünkü Bulgaristan'a yerleştiler. Nazari olarak imparatorun tebaaları olmakla beraber, hakikatte fatihler.

Milâdın 379 ilâ 395 yıllarında devletin başında imparator Büyük Theodosius bulundu ve bu müddet zarfında imparatorluk hiçbir kayba uğramadı. İtalya ve Pannonia'daki orduların başında Stilicho adında bir Vandal, Balkan yarımadasındaki orduların başında da Alaric adında bir Goth bulunuyordu. Dördüncü yüzyılın sonunda, Theodosius öldüğü zaman iki erkek evlât bıraktı. Alaric bu prenslerden Konstantinopolis'teki Arcadius'u, Stilicho ise, İtalya'daki Honorius'u tuttu. Başka bir deyimle Alaric ile Stilicho, imparatorluğu ele geçirmek için iki prensi kukla olarak kullandılar. Bu mücadeleler sırasında Alaric, İtalya üzerine yürüdü ve kısa bir kuşatmadan sonra Roma şehrini zaptetti.

Beşinci yüzyılın ilk yarısı Roma İmparatorluğunun Avrupadaki kısmının yağmacı barbar orduları tarafından istilâ edilmesine şahit oldu. O devirde dünyanın ne halde bulunduğunu iyice kestirmek güçtür. Fransa, İspanya, İtalya ve Balkan yarımadasında imparatorluğun ilk devirlerinde gelişip zenginleşmiş olan büyük şehirler hâlâ mevcut olmakla beraber, fakirleşmiş, nüfusları azalmış ve inhitata yüz tutmuş bir haldeydiler. Bu şehirlerde her halde fakirane ve emniyetsiz bir hayat sürülmekteydi. Mahalli idareciler, otoritelerini kullanıyorlar ve artık uzaklarda olan ve yanına varılamıyan bir imparator adına da

işlerini kendi bildikleri gibi yürütüyorlardı. Kiliseler umumiyetle cahil rahiplerin elinde olmakla beraber gene de faaliyetlerini idame ediyorlardı. Her tarafta pek az okuma, buna mukabil çok bâtil inanış ve korku vardı. Fakat, yağmacıların tahribatına uğramış yerler müstesna olmak üzere, her tarafta kitap, resim, heykel ve buna benzer sanat eserleri bulmak mümkündü.

Köy yerlerinde de hayat soysuzlaşmıştı. Her yer, bakımsız kalmış, sanki her yeri yabancı otlar kaplamıştı. Bazı bölgelerde harp ve veba âfeti araziyi çöl haline getirmişti. Yollar ve ormanlar eşkiya ile doluydu. Barbarlar bu bölgelerde hemen hemen mukavemete uğramadan ilerliyorlar ve kendi reislerini ekseriya Roma ünvanlariyle oralara vali tâyin ediyorlardı. Eğer bunlar yarı medenileşmiş barbarlar ise, zaptettikleri bölgelere müsait şartlar bahşediyorlar, şehirlerin idaresini üzerlerine alıyorlar, halkla kaynaşıyorlar, kadınlariyle evleniyorlar ve hususi bir şive ile de olsa Lâtince konuşmaya başlıyorlardı. Fakat Roma İmparatorluğunun Britanya eyâletini istilâ eden Jut'lar, Angl'ler ve Sakson'lar, ziraatçı kavimler oldukları için, şehirlere itibar etmemişler ve anlaşılan, güney Britanya'yı Roma'lılaşmış halkından temizlemişler, Lâtince'nin yerine de sonradan İngilizce olan kendi Toyton (Teuton) dillerini koymuşlardır.

Çözülme halindeki imparatorluk içinde yağma veya oturacak güzel bir yer arıyarak dolaşıp duran çeşitli Cermen ve Slavon kabilelerinin bütün hareketlerini anlatmaya burada yerimiz müsait değildir. Bir misâl olmak üzere yalnız Vandal'ları ele alalım. Bunlar, tarih alanına Doğu Almanya'dan girmişler ve daha önce de söylemiş olduğumuz gibi, gelip Pannonia'ya yerleşmişlerdir. Oradan, Milâdın 425 inci yılı civarında, aradaki Roma eyâletlerini aşarak İspanya'ya girmişlerdir. Orada, güney Rusya'dan gelen Visigoth'ları ve başka Cermen kabilelerini bulmuşlardır (bunların daha o zamanlar başlarında kırıllar ve dukalar vardı). Geneserik idaresindeki Vandal'lar, İspan-

ya'dan Kuzey Afrika'ya geçmişler (429), Kartaca'yı zaptetmişler (439) ve bir donanma inşa etmişlerdir. Denizde hâkimiyeti sağladıktan sonra, yarım yüzyıl önce uğramış olduğu Alaric âfetinden henüz kendini iyice toparlıyamamış olan Roma şehrini zapt ve yağma etmişlerdir.

Vandal'lar, bundan sonra Sicilya, Korsika ve Sardinya'yı ve Batı Akdeniz adalarının çoğunu ele geçirdiler. Böylece, 700 yıl kadar önce Kartaca'lının meydana getirmiş oldukları deniz imparatorluğuna genişliği bakımından çok benziyen başka bir deniz imparatorluğu yarattılar. Milâdın 477 nci yılı civarında satvetlerinin en yüksek noktasına eriştiler. Vandal'lar, sadece bütün imparatorluğu ellerinde tutan bir avuç fatihten ibarettiler. Müteakip yüzyılda, I. Justinianus devrinde, alevlenen bir gayret hamlesi neticesinde, Vandal'ların işgalindeki toprakların hemen hemen hepsi Bizans İmparatorluğu tarafından geri alındı.

Vandal'ların hikâyesi bu gibi bir sürü maceradan yalnız tek bir misâldir. Fakat şimdi Avrupa âlemine bu tahripçilerin en korkuncu, batı dünyasının o zamana kadar misline tesadüf etmediği, faal, zekî bir sarı ırk, Moğol Hun'ları veya Tatar'lar geliyordu.

40

HUN'LAR VE BATI İMPARATORLUĞUNUN SONU

Moğol asıllı fatihlerin Avrupa'da zuhuru, insanlık tarihinde yeni bir safhanın başlangıcı olarak alınabilir. Milâttan önceki son yüzyıla kadar Moğol kavmi ile Nordik denilen Kuzey kavimleri, birbirleriyle yakından temasa gelmemişlerdi. Tâ kuzey ormanları ötesindeki buzlu arazide oturan ve Moğol asıllı olan Lâponlar, batı istikametinde Lâponya'ya kadar ilerlemişler, fakat tarihte bir rol oynamamışlardı. Binlerce yıl boyunca batı dünyasında Ari'ler

ve Sami'ler ile kendilerinden önceki esmer milletler arasında münasebetler cereyan etmiş, fakat Habeşlilerin bir iki kere Mısır'ı istilâ etmeleri hali müstesna olmak üzere bu kavimler güney siyahileri ile olsun Moğol milletleri ile olsun pek az temas etmişlerdir.

Göçebe Moğol'ları yeniden batıya doğru hicrete zorlayan iki sebep olmuş olması muhtemeldir. Biri, Han sülâlesinin açtığı refah devri sayesinde Çin İmparatorluğunun kuvvetlenmesi, kuzeye doğru yayılması ve nüfusunun artmasıdır. Diğer, iklim şartlarında meydana gelen gelişmelerdir; belki yağışların eskisinden az olması neticesinde bataklıklar ve ormanlar kurumuş, veya aksine daha bol yağan yağmurlar stepleri otlak haline getirmiş ve belki de bu hallerin her ikisi birden meydana gelerek batıya doğru hicreti icabettirmiş veya kolaylaştırmıştır. Üçüncü bir âmil de Roma İmparatorluğunun iktisadi perişanlığı, iş düzeninin bozulması ve nüfusunun azalmasıdır. Roma cumhuriyetinin son zamanlarında zenginler ve sonra asker Roma İmparatorlarının vergi tahsildarları, İmparatorluğun hayatiyetini tüketmişlerdi. Hülâsa hicret âmilleri şunlardır: Doğunun baskısı, Batı medeniyetinin tefessühü ve yolun açık bulunması.

Hun'lar, Avrupa Rusya'sının hudutlarına Milâttan önce birinci yüzyılda varmışlardı, fakat sözünü ettiğimiz ataların isteplere hâkim olmaları ancak Milâdın dördüncü ve beşinci yüzyıllarında vaki olmuştur. Beşinci yüzyıl Hun'ların yüzyılı idi. İtalya'ya giren ilk Hun'lar, Honorius'un efendisi Vandal Stilicho'nun emrindeki ücretli askerlerdi. Bunlar, Vandal'lardan boşalan Pannonia'yı ele geçirmiş olan Hun'lardı.

Beşinci yüzyılın ikinci çeyreğinde, Hun'ların içinden Attilâ adında büyük bir serdar çıktı. Bu başbuğun, kuvvet ve kudreti hakkında bildiklerimiz efsane tarzında hikâyelere dayanır. Attilâ yalnız Hun'lara değil, haraca bağ-

lamış olduğu bir sürü Cermen kavimlerine de hükmetmiştir. İmparatorluğu Rhein nehrinden tâ Orta Asya'ya kadar uzanıyordu. Karargâhı Macaristan ovasında, Tuna doğusunda bulunan bu hükümdar, Çin'le diplomatik münasebetler tesis etmişti. Konstantinopolis'ten gönderilen ve onu Macaristan'da ziyaret eden Priscus adında bir elçinin Attilâ'ya dair yazdığı seyahatname çok ilgi çekicidir. Bu Moğol'ların yaşayış tarzları, yerlerini almış oldukları iptidai Ari'lerin yaşayış tarzlarının hemen hemen aynı idi. Halk kulübelerde ve çadırlarda oturur, başbuğlar birkaç katlı ahşap binalarda yaşarlardı. Ozanların şarkılarıyla süslenen içkili şenlikler tertip edilirdi. Homeros'un kahramanları ve hattâ Büyük İskender'in Makedonya'h arkadaşları, kendilerini, o sıralarda Konstantinopolis'te hükümlan olan Arcadius'un oğlu II. Theodosius'un ince terbiyeli, fakat mütereddi sarayından ziyade, Attilâ'nın bir ordugâhtan ibaret olan başkentinde daha rahat hissederdilerdi.

Bir müddet, Hun'ların ve Attilâ'nın emrindeki göçebelerin Akdeniz memleketlerindeki Yunan - Roma medeniyetine karşı, çok eskiden barbar Yunan'lıların Ege medeniyetinde oynamış oldukları rolü oynıyacakları zannedildi. Tarih büyük bir fasıla ile tekerrür etmek üzere imiş gibi göründü. Fakat Hun'lar ilk Yunan'lılara nispetle göçebe hayatına çok daha fazla bağlı olan insanlardı, o Yunan'lılar ise, hakikî göçebe bir millet olmaktan ziyade, sürüleriyle birlikte hicret eden çobanlardı. Hun'lar, akınlar yaptılar, yağmacılık ettiler, fakat hiçbir yere yerleşmediler.

Attilâ birkaç yıl boyunca Theodosius'u istediği gibi korkuttu. Orduları Konstantinopolis surlarına kadar gelerek her tarafı tahrip ve yağma ettiler. Tarihçi Gibbon, Attilâ'nın Balkan yarımadasında yedi şehri tamamen yakıp, yıktığını söyler. Theodosius, Attilâ'yı uzakta tutmak için ona haraç ödemiş ve ondan tamamen kurtulmak için de gizli ajanlar vasıtasıyla onu öldürtmeyi denemiştir. 451

yılında Attilâ dikkatini İmparatorluğun Lâtince konuşan kısmına çevirerek Gallia'yı istilâ etti. Kuzey Gallia'daki şehirlerin hemen hemen hepsi yağma edildi. Frank'lar, Visigoth'lar ve imparatorluk kuvvetleri, Attilâ'ya karşı birleştiler ve Troyes'da cereyan eden pek dağınık bir meydan savaşında onu yenilgiye uğrattılar. Bu savaşlarda ölenlerin sayısı 150.000 ile 300.000 arasında tahmin edilir. Bu yenilgi Hun serdarına bir darbe olduysa da, onun o muazzam askeri imkânlarını tüketemedi. Ertesi yıl, Venetia yolu ile İtalya'ya giren Attilâ, Aqueileia ile Padua'yı yaktı, Milâno'yu da yağma etti.

Kuzey İtalya'nın bu şehirlerinden ve bilhassa Padua'dan kaçan insanlar Adriyatik Denizi nihayetindeki bataklıklarda bulunan adalara geçerek orada, sonradan Ortaçağın en büyük ticaret merkezlerinden biri halini alacak olan Venedik site-devletinin temelini attılar.

453 yılında Attilâ genç bir kadınla evlenmesini kutlamak üzere verdiği büyük bir ziyafetten sonra öldü ve böylece, kurmuş olduğu yağmacılık konfederasyonu da ortadan kalktı. Hakiki Hun'lar etraflarındaki daha kalabalık Ari dilli milletlere karışarak tarihten yok oldular. Fakat bu büyük Hun akınları Lâtin Roma İmparatorluğunun inkirazını tamamladı. Attilâ'nın ölümünden sonra yirmi yıl boyunca Roma'da Vandal'lar veya başka ücretli askerler tarafından başa geçirilen on muhtelif imparator hüküm sürdü. Kartaca'dan gelen Vandal'lar, 45 yılında Roma'yı zapt ve tahrip ettiler. Nihayet 476 da Barbar askerlerin başı olan Adoacer, Romulus Augustulus gibi gösterişli bir adla imparatorluk makamını işgal eden bir Pannonia'lının vücudünü ortadan kaldırdı ve Konstantinopolis'teki imparatora artık batıda imparator diye bir şey kalmadığını bildirdi. Böylece, Lâtin Roma İmparatorluğu şerefsiz bir şekilde sona erdi. 493 yılında Goth asıllı Theodoric, Roma kiralı oldu.

Şimdi bütün batı ve orta Avrupa'da, bilfiil bağımsız

olmakla beraber, müphem bir sadakatle İmparatora bağlı kalmaya devam eden barbar şefleri, kiral, duka v.s. gibi unvanlarla hüküm sürüyorlardı. Bu gibi bilfiil bağımsız eşkiya hükümdarlardan yüzlercesi ve belki binlercesi vardı. Gallia'da, İspanya'da, İtalya'da ve Dacia'da Lâtin dili mahalli şiveler halinde hâkim kaldı, fakat Britanya'da ve Rhein nehri batısında Cermen grubundan diller (ve Bohemya'da bir Slavon lehçesi olan Çekçe) konuşulmaya devam etti. Yüksek ruhban sınıfı ve sayıları pek az olan diğer aydın insanlar, Lâtince okuyorlar, Lâtince yazıyorlardı. Her tarafta emniyetsizlik hüküm sürüyordu, mülkiyet hakkı da silâhla korunuyordu. Şatoların sayısı artıp duruyor, yollar gitgide bozuluyordu. Altıncı yüzyılın başlangıcı, batı dünyasında bir nifak ve koyu cehalet devri olmuştur. Keşişler ve Hristiyan misyonerleri tarafından muhafaza edilmeseyle Lâtin kültürü belki tamamen unutulabilirdi.

Roma İmparatorluğu ne sebeple büyümüş ve ne sebeple bu kadar tam bir şekilde inkıraz bulmuştu? Büyümesi, başlangıçta vatandaşlık fikrinin birlik yaratmış olmasındandır. Cumhuriyetin gelişmesi devrinde ve hattâ İmparatorluk devri başlangıçlarında, kendilerinde Roma vatandaşlığı duygusu bulunan, Roma vatandaşlığını hem bir imtiyaz, hem de bir vazife telâkki eden, Roma kanunları sayesinde haklarından emin bulunan ve Roma adına fedakârlık yapmaya âmade olan pek çok insan vardı. Roma'nın âdil, büyük ve kanunları koruyan bir site olarak kazandığı şöhret ve itibar, Roma hudutları dışına yayıldı. Fakat, Pünik Harpleri başlar başlamaz, servet terakümü ve köleliğin gelişmesi vatandaşlık ruhuna zarar verdi. Vatandaşlık hakkı, yeni zaptedilen yerlere teşmil ediliyor, fakat vatandaşlık ruhu aşıl原因amıyordu.

Roma İmparatorluğu netice itibariyle pek iptidai bir taazzuvdu. Sayıları gittikçe artan vatandaşlarını eğitmiyor, kendini onlara tanıtmıyor, aldığı kararlarda onları iş-

birliğine dâvet etmiyordu. Düşünce birliği sağlayabilecek bir mektep şebekesi olmadığı gibi, siyasi haberleri yaymak suretiyle kollektif faaliyet de desteklenmiyordu. Marius ve Sulla zamanından beri iktidar için mücadele eden maceraperestler, halkı İmparatorluğunun meseleleri ile ilgilendirmeyi düşünmemişlerdi. Vatandaşlık ruhu beslenmediği için, öldü ve bu ölüm, kimsenin dikkatine çarpmadı. Bütün imparatorluklar, bütün devletler, teşkilâtlanmış insan toplulukları, netice itibariyle anlaşma ve iradeden doğan nesnelerdir. Roma İmparatorluğu yeryüzünde artık iradesini izhar etmez olmuştu, işte bu yüzden varlığı sona erdi.

Lâtince konuşan Roma İmparatorluğu beşinci yüzyılda zeval bulduysa da, onun bağrından doğan Roma, Katolik Kilisesi, onun nüfuz ve itibarından ve geleneklerinden faydalanarak gelişmiştir. İmparatorluk ortadan kalktığı halde, bu müessesenin yaşamaya devam etmesinin sebebi, birlik sağlayacak kitaplara ve büyük bir vâiz ve misyonerler kütlesine sahip olmasıdır, çünkü bunlar, herhangi bir kanundan ve lejyonlardan daha kuvvetli şeylerdir. Milâdın dördüncü ve beşinci yüzyıllarında İmparatorluk inkıraza yüz tuttuğu sırada, Hristiyanlık, bütün Avrupayı hükmü altına alacak şekilde yayılmaktaydı. Bu din Avrupayı fetheden barbarların imanlarını fethederek onları yendi. Attilâ'nın Roma üzerine yürümeye hazır görüldüğü bir anda Roma Patriği onu görerek hiçbir ordunun yapamayacağı şeyi yaptı; mânevi ikna kuvvetiyle onu teşebbüsünden vaz geçirdi.

Roma Patriği veya Papa, kendisini bütün Hristiyan cemaatinin başı ilân etti, artık ortada imparator da kalmamış olduğundan, kendisine imparatorluk pâyeye ve haklarını izafe etti ve imparatorların en eski ünvanı olan «pontifex maximus» yâni, Roma İmparatorluğu Başrahibi ünvanını aldı.

BİZANS VE SASAN İMPARATORLUKLARI

Roma İmparatorluğunun Yunanca konuşan yarısı, batıdaki yarısından çok daha fazla siyasi istikrar gösterdi. Doğu İmparatorluğu, Batı İmparatorluğunun tamamiyle inkırazını intaç eden beşinci yüzyıl bâdiyesini atlattı. Attilâ, İmparator II. Justinianus'u hayli korkuttu ve hemen hemen Konstantinopolis surlarına kadar her tarafı yağma etti, fakat bu şehir tecavüze uğramadı. Nubia'lılar Nil'e kadar inip, Yukarı Mısır'ı yağma ettilerse de, Aşağı Mısır ve İskenderiye oldukça müreffeh bir halde yaşamaya devam ettiler. Bu sırada Anadolu'nun kısmı âzamı Sasani İran'lılara mukavemet etmekteydi.

Batı için karanlık bir devir olan altıncı yüzyıl, Yunan kuvvet ve kudretinin önemli bir kalkınmasına şahit oldu. I. Justinianus, büyük ihtiras sahibi, enerjik bir hükümdardı; evvelce bir aktris olan zevcesi İmparatoriçe Theodosia da onun kadar muhteris ve enerjikti. Justinianus, Kuzey Afrika'yı Vandal'lardan, İtalya'nın çoğunu da Goth'lardan geri aldı. Hattâ İspanya'nın güneyini de istirdat etti. Fakat icraatı askeri faaliyetlerden ibaret kalmadı. Konstantinopolis'te bir üniversite kurdu. Ayasofya kilisesini inşa ettirdi ve Roma kanunlarını tedvin etti. Lâkin, kendi kurduğu üniversitenin rakibi olan bir müesseseyi ortadan kaldırmış olmak üzere tâ Eflâtun devrinden, yâni bin yıla yakın bir zamandan beri devamlı olarak öğretim yapmış olan Atina'daki felsefe okullarını kapadı.

Üçüncü yüzyıldan beri Pers İmparatorluğu, daima Bizans İmparatorluğuna rakip olmuştu. Her iki devlet Anadolu, Suriye ve Mısır'ı daimi bir huzursuzluk içinde yaşatmışlar, onları durmadan tahrip etmişlerdi. Milâdın birinci yüzyılında bu memleketler hâlâ yüksek bir medeniyete sahip zengin ve çok meskûn yerlerdi. Fakat devamlı

surette orduların gidip gelişi, talânlara ve harp mükellefiyetlerine mâruz kalmaları neticesinde bu müreffeh yerlerden nihayet ortada harabe halinde şehirler ve ahalisi azalmış seyrek köyler kaldı. Memleketleri perişan eden bu hercümerçte Aşağı Mısır diğer ülkeler arasında her halde en az zarar gören ülke oldu. Konstantinopolis gibi İskenderiye de doğu ile batı arasında bir ticaret merkezi olmakta devam etti.

Harp ve inhitat halindeki bu imparatorlukların her ikisinde de bilim ve siyasi felsefe ölmüşe benziyordu. Atina'nın son feylesofları, mektepleri ortadan kaldırıncaya kadar, geçmişin bütün edebiyatını, pek anlamamakla beraber, sonsuz bir saygı ile muhafaza etmişlerdir. Fakat artık dünyada, bu yazıların ruhunu teşkil eden samimilik ve araştırma geleneğini yürütecek cesur ve bağımsız düşünme itiyatlarına sahip bir insan sınıfı kalmamıştı. İctimai ve siyasi hercümerç bu sınıfın yokluğunu geniş ölçüde izah eden bir âmil olmakla beraber, o devirde insan zekâsının huzursuz ve kısır olmasının bir sebebi daha vardır. Devir, gerek İran'da, gerek Bizans'ta, bir istibdat ve tahakküm devriydi. Her iki imparatorluk insan zekâsının hür faaliyetlerini tahdit eden yeni tarzda dinî devletlerdi.

Şüphesiz eski imparatorluklar da cemiyet hayatının bir tanrı veya tanrı-kıral etrafında toplandığı dinî imparatorluklardı. Büyük İskender'e tanrı muamelesi edilirdi, Caesar'lar da o derece tanrı telâkki edilirdiler ki kendilerine mahsus sunakları ve mâbetleri vardı, ve mâbette günlük yakılması, Roma devletine sadakatin delili sayılırdı. Fakat bu eski dinler esas itibariyle zahiri fiil ve hareketlere, şekli ibadetlere dayanan dinlerdi. İnsanın kafasına ve ruhuna hükmetmezlerdi. Bir kimse sunacağını sunup tanrı önünde eğildi mi, yaptığı bu hareket hakkında yalnız istediğini düşünmekte değil düşündüğünü söylemekte de serbestti. Fakat dünyanın yeni dinleri ve bilhassa Hristiyanlık insanların iç âlemine de hükmediyordu. Bu yeni dinler yal-

nız ameli değil, imanı da mecburi kılıyordu. Pek tabii olarak da imanın mevzuu olan şeylerin sarîh mânaları üzerinde şiddetli münakaşalar cereyan etti. Bu dinler birer amentüsü olan dinlerdi. Karşısına «Ortodoksluk» diye yeni bir kelime çıkan dünya, yalnız amelini değil, sözlerini ve düşüncelerini de öğretilen dinin esaslarına uydurmaya mecbur tutuldu. Çünkü yanlış bir inanışa sahip olmak, ve bundan da kötüsü, onu başkalarına aşlamak, artık sadece fikri bir noksan değil, sahibini ilelebet dalâlet töhmeti altında bulundurabilecek mânevi bir kusur sayılıyordu.

Gerek Milâdın üçüncü yüzyılında Sasani sülâlesini kuran I. Ardaşir, gerek dördüncü yüzyılda Roma İmparatorluğunu yeniden tesis eden Büyük Constantinus, insanların iradelerini idare edip kullanmaya imkân veren yeni bir çare addettikleri dinî teşkilâtı faydalandılar. Daha dördüncü yılm sona ermesinden önce her iki imparatorluk da söz hürriyetini ve din alanındaki yenilikleri şiddetli cezalarla yasak etmişlerdi. İran'da Ardaşir eski Pers dini olan Zarathustra (Zerdüşî dini) yı ruhbanı, mâbetleri ve sunaklarında yanan ateşi ile ihya ederek onu devlet dini haline getirdi. Üçüncü yüzyılın sonundan evvel Zerdüşî dini Hristiyanlığa zulmetmeye başlamıştı, ve 277 yılında, Maniheizm denilen yeni dinin kurucusu Hristiyan mütezillerini takip ve tecziye etmekle meşguldü. Hristiyanlığa büyük zararlar veren Maniheizmle kıyasıya mücadele edilmesi gerekiyordu; buna mukabil, Hristiyanlıktan bulaşan bazı fikirler de Zerdüşî dininin saflığına zarar veriyordu. Böylece her türlü fikirden şüphe edilmeye başlandı. İnsan zekâsının her şeyden evvel huzur içinde işlemesini gerektiren bilim, bu istibdat devrinde tamamiyle kûsufa uğradı. Bu devirde Bizans'ın hayatına hâkim olan unsurlar şunlardı: harp, en zalim bir din, ve insanların mûtat ahlâksızlıkları. Bu hayat, özellikleri olan romantik bir hayat olmakla beraber pek de sevicecek bir şey değildi. Bizans ile İran kuzey barbarlarıyla savaşmadıkları zamanlar birbiriyle savaşarak Anadolu ve Suriye'yi boyuna tahrip edi-

yorlardı. Fakat bu iki imparatorluk aralarında anlaşmalar bile barbarları geri püskürtüp eski refahlarına kavuşmaları artık pek güç olurdu. Türkler veya Tatarlar bu devletlerden ilkin birinin, sonra da diğerinin müttefiki olarak tarihe girerler. Altıncı yüzyılda hasımlar Justinianus ile I. Khosroes (Keyhusrev) idi; yedinci yüzyılın başlangıcında ise İmparator Heraclius ile II. Khosroes birbirinin hasmı oldular (580).

Başlangıçta ve Heraclius imparator oluncaya kadar (610) II. Khosroes her tarafta galebe çalarak Antakya, Şam ve Kudüs'ü aldı, orduları Konstantinopolis karşısındaki Khalkedon (Kadıköy) mevkiine kadar geldi. Bu hükümdar 619 yılında da Mısır'ı fethetti. Bunun üzerine harekete geçen Heraclius, bir kısmı hâlâ Khalkedon'da bulunan Pers ordusunu Ninive'de bozguna uğrattı. 628 yılında Khosroes, oğlu Kavadh tarafından tahttan indirilerek öldürüldü, bunun üzerine, her ikisi de bitkin bir halde bulunan iki devlet arasında istikrarsız bir barış aktedildi.

Bizans ile İran aralarında son savaşı yapmışlardı, fakat istemelerde hazırlanan ve müzminleşen bu hedefsiz mücadeleye kesin bir son verecek olan fırtınayı pek az kimse tahmin edebiliyordu.

Heraclius, Suriye'de nizam ve asayiş tesis etmekle meşgul bulunduğu sırada, kendisine bir mektup geldi. Bu mektup Şam'ın güneyindeki Bostra mevkiinde bulunan İmparatorluk karargâhına getirilmişti; mektup Sami bir çöl dili olan Arapça ile yazılmıştı, ve şayet İmparatorun eline geçtiyse ona her halde bir tercüman tarafından okundu. Bu mektup, kendini «Allahın Resûlü Muhammet» sıfatıyla tanıtan birinden geliyor ve İmparatoru Tek ve Hakikî bir Allah'ı tanımaya ve ona ibadet etmeye davet ediyordu. İmparatorun ne dediği bilinmiyor.

Buna benzer bir mektup Ktesiphon'da bulunan Kavadh'a da geldi. Bu hükümdarın canı sıkıldı, mektubuyu yırttı ve mektubu getiren ulağı kovdu,

Muhammet, karargâhı Medine adındaki küçük bir çöl şehrinde olan bir bedevi şeyhi idi. Tek ve Hakiki bir Allah adına yeni bir din vâz ve neşreliyordu.

Muhammet: «Yarab, Kavadh'ın ülkesini elinden al!» diye dua etti.

42

ÇİN'DE SUİ VE TANG SÜLÂLELERİ

Beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci yüzyıllarda Moğol'lar durmadan batıya doğru akmışlar, Attilâ'nın Hun'ları bu geniş çöl hareketinin sadece öncüleri olmuşlardır. Bir kısmı bugünkü Finlândiya, Estonya ve Macaristan'da karar kılan bu Hun'ların ahfadı zamanımızda hâlâ bu memleketlerde yaşamaya devam etmekte ve Türkçeye yakın bir dil konuşmaktadırlar. Bulgarlar da Türk ırkından olmakla beraber sonradan Ari bir dil almışlardır. Yüzyıllarca önce Ari kavimlerin Ege ve Sami medeniyetlerine karşı oynamış oldukları rolü bu defa da Moğol'lar Avrupa, İran ve Hindistan'ın Ari'leşmiş medeniyetlerin karşı oynuyorlardı.

Türk'lerin vatanı Orta Asya'da bugün Batı Türkistan olan yerlerdi. Daha o zamanlar İran, birçok Türk memurlar ve ücretli Türk askerleri kullanıyordu. Parth'lılar İran'ın nüfusuna karışarak tarihten silinmişlerdi. Orta Asya'da artık Ari menşeli göçebeler kalmamış, onların yerini Moğol'lar almıştı. Böylece Türk'ler tâ Çin'den Hazer Denizi'ne kadar Asya'ya hâkim oldular.

Milâdın ikinci yüzyılı sonunda Roma İmparatorluğu nu perişan eden büyük vefa âfeti Çin'de de Han sülâlesine son vermişti. Bunun üzerine bir nifak devri geçiren Çin, Hun istilâlarından yeni bir hayat bulmuş vaziyette ve Avrupa'dan çok daha süratle çıktı. Altıncı yüzyılın so-

na ermesinden önce Çin Sui sülâlesi idaresinde birleşti. Bizans'ta Heraclius'un imparator bulunduğu sırada Sui sülâlesinin yerini Çin için diğer büyük bir refah devri açan Tang sülâlesi aldı.

Yedinci, sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda Çin, dünyanın en medenî ve emniyetli memleketiydi. Han sülâlesi, memleketin sınırlarını kuzeyde genişletmişti. Sui ve Tang sülâleleri Çin medeniyetini güneye doğru yaydılar ve Çin ülkesi bugünkü büyüklüğünü almaya başladı, ve Orta Asya'da da Türk kabilelerini haraca bağlamak suretiyle hudutlarını tâ İran'a ve Hazer Denizine kadar genişletti.

Bu yeni Çin, Han sülâlesi zamanındaki Çin'den bambaşka bir memleketti. Yeni ve çok daha zinde bir edebiyatı vardı; şiir sanatı da yeni bir hayata kavuşmuştu. Budizm, felsefe ve din alanlarındaki düşünceleri altüst etmişti. Sanat eserlerinde, teknik alanında ve hayatı güzelleştiren her şeyde büyük ilerlemeler oldu. İlk defa olarak çay kullanmaya, kâğıt imâl etmeye ve ağaç kalıplarla kitap basmaya başladı. Bu yüzyıllarda Avrupa'nın ve Batı Asya'nın harplerden kırılan nüfusu kulübelerde, surlarla çevrili küçük şehirlerde ve kasvetli eşkiya kalelerinde yaşarken, Çin'de milyonlarca insan asayiş içinde hoş ve lâtif bir hayat sürmekteydi. Batının kafasının dinle ilgili sabit fikirlerle karanlıklara gömüldüğü bir sırada, Çin'in kafası bütün yeniliklere açık ve toleranslı idi.

Tang sülâlesinin ilk hükümdarlarından biri Heraclius'un Ninive zaferini kazandığı 627 yılında tahta çıkan Tai-Tsung idi. Bu hükümdara, her halde İran'ın gerisinde kendisine bir müttefik arıyan Heraclius'tan bir heyet geldi. İran'dan da 635 yılında bir Hristiyan misyoner heyeti geldi. Her iki heyetin de dinî kanaatlerini izah etmelerine müsaade edildi. Kitab-ı Mukaddes'in Çin'ce tercümesini inceliyen Tai-Tsung bu garip dinî kabule şayan görüp bir manastır ile bir kilise tesis edilmesine izin verdi,

Bu hükümdara 628 yılında Muhammet'ten de ulaklar geldi. Bunlar Kanton şehrine bir ticaret gemisiyle varmışlardı. Arabistan'dan Çin'e kadar Hindistan sahilleri boyunca yol almışlardı. Heraclius ile Kavadh'ın yaptıklarının aksine olarak Tai-Tsung bu habercileri nezaketle dinledi. Onların dini ile ilgilenerek Kanton'da bir cami inşa etmelerine müsaade etti. Söylenildiğine göre bu cami bugün hâlâ mevcuttur ve dünyanın en eski camisidir.

43

MUHAMMET VE İSLÂMİYET

Yedinci yüzyılın başında hâdiselere bakarak geleceğe ait hükümlere varmak istiyecek bir tarih meraklısı bütün Avrupa ve Asya'nın birkaç yüzyıla kadar Moğol hâkimiyetine gireceğini tahmin edebilirdi. Batı Avrupa'da düzen ve birlik emareleri yoktu. Bizans ve Pers İmparatorlukları birbirlerini yıkmakla meşguldü, Hindistan nifak halindeydi ve günden güne zaafa uğruyordu. Diğer taraftan o zamanki nüfusu her halde Avrupa nüfusundan fazla olan Çin devamlı olarak genişlemekte bulunan bir imparatorluktu ve Orta Asya'da gitgide kuvvet ve kudret kazanan Türkler de Çin ile işbirliği yapmaya hazırıldılar. Bizim tarih meraklısının yapacağı bu tahmin tamamiyle boşuna olmazdı. Çünkü on üçüncü yüzyılda bir Moğol hükümdarı Tuna'dan tâ Pasifik Okyanusu kıyılarına kadar uzanan ülkelere hâkim olacak, Bizans ve Pers İmparatorlukları ile Mısır ve Hindistan'ın çoğu Türk sülâlelerinin hâkimiyetine girecekti.

Tarihçimizi yanıltmış olabilecek noktalar, Avrupa'nın Lâtin yarısının kalkınma kudretini hakkiyle takdir edememiş ve Arap çölündeki gizli kuvvetten habersiz kalmış olması olabilir. Arabistan ona sadece ezelden beri ne ise, o, yâni savaşkan küçük göçebe kabilelerin yurdu gibi gö-

rünmüş olsa gerektir. Çünkü bin yıldan beri hiçbir Sami millet oralarda bir devlet kurmamıştı.

Bununla beraber Bedevî'ler birdenbire milli şahsiyetleriyle ortaya çıkarak tarihlerine yüz yıl kadar bir zaman kavriyan bir ihtişam devri kazandırdılar; hâkimiyetlerini ve dillerini İspanya'dan Çin hudutlarına kadar yaydılar. Dünyaya yeni bir kültür verdiler. Yarattıkları din de bugün hâlâ dünyanın en canlı kuvvetlerinden birini teşkil etmektedir.

Arap ateşini yakan Muhammet, tarihe ilkin Mekke'li zengin bir tüccarın dul karısı ile evlenen bir genç olarak girer. Kırk yaşına gelinceye kadar dünyada kendisini diğer insanlardan ayırdettirecek pek az şey yapmış, yalnız din münakaşalarıyla çok ilgilenmesiyle dikkati çekmiştir. O zamanlar Mekke, bütün Arapların tavaf merkezi olan Hacer-i Esved veya Kâbe adındaki kara taşta tapınan, putperestlerin oturduğu bir şehirdi; fakat memlekette pek çok Yahudi de vardı -Arabistan'ın bütün güneyi Yahudi idi,- Suriye'de de Hristiyan cemaatleri mevcuttu.

Muhammet kırk yaşlarına gelince, kendisinden bin iki yüz yıl önce Yahudi peygamberlerinin sahip oldukları neviden peygamberlik hassaları edinmeye başladı. Biricik ve Hakiki Allah'tan, iyilik ve kötülüğün göreceği mükâfat ve mücazatlardan ilkin karısına bahsetti. Düşüncelerinin Yahudi ve Hristiyan düşüncelerinin kuvvetli tesiri altında meydana gelmiş olduğundan şüphe edilemez. Etrafında küçük bir mü'minler cemaati toplayan Muhammet çok geçmeden Mekke şehrinde umumî putperestliğe karşı vâz ve irşada başladı. Fakat Mekke şehrinin refahını sağlayan başlıca gelir kaynağı Kâbe'ye yapılan tavaflar olduğu için, Muhammed'in bu hareketi Mekke'liler tarafından fena karşılandı. Vâz ve irşatlarında daha da cesaret ve katiyetle hareket etmiye başlayan Muhammet kendisinin Allah'ın son Resûlü olup din müessesesini islâh etmeye memur edildiğini, İbrahim ve İsa peygamberlerin kendisinin mü-

beşşirleri olduklarını, kendisinin Tanrı iradesinin tezahürünü tamamlamak ve kâmil bir hale getirmek için seçilmiş bulunduğunu bildirdi.

Muhammet naklettiği mısraların kendisine bir melek tarafından tebliğ edildiğini söylüyordu. Bir sûrede, göklere yükselerek Allah'la temasa geldiğini, ve O'nun tarafından yeryüzündeki vazifesine dair irşat edildiğini anlatır.

Vâz ve telkinleri kuvvet kesbettikçe Muhammed'in hemşehrilerinin ona karşı düşmanlığı da artıyordu. Nihayet onu öldürmek üzere bir suikast tertip edildi; fakat o, sadık arkadaşı ve şakirdi Ebubekir ile birlikte, kendisini iyi karşılayarak İslâmiyeti kabul eden Medine şehrine kaçtı. Mekke ile Medine arasındaki düşmanlık bir müddet sürüp gittikten sonra bir andlaşma ile sona erdi. Mekke Biricik ve Hakiki Allah'a ibadet esasını kabul edecek, Muhammed'i Allah'ın Resülü olarak tanıyacak, fakat yeni dinin sâlikleri tıpkı putperestlik zamanlarında yaptıkları gibi Mekke'yi tavaf edeceklerdi. Böylece Muhammet Mekke'nin hac ticaretine zarar vermeden Allah'ı bu şehre kabul ettirmiş oldu. 629 yılında, yâni Heraclius'a, Tai - Tsung'a, Kavadh'a ve dünyanın bütün hükümdarlarına elçiler göndermesinden bir yıl sonra, Muhammet Mekke'ye, oranın hâkimi sıfatıyla avdet etti.

Sonra, ölüm yılı olan 632 ye kadar Muhammet hâkimiyetini Arabistan'ın geri kalan kısmına teşmil etti. Yaşlılık çağında birkaç defa evlendi; hayatı umumiyetle bugünkü cemiyetin anlayışlarına uygun değildi. Anlaşıldığına göre, Muhammet dinî hisleri tamamiyle samimi olan çok gururlu, zeki, aynı zamanda sâf bir insandı. Birçok emir ve nehiyleriyle birlikte, akidelerini izah ettiği kitabı, yâni Kuran'ı, kâtiplerine imlâ etti ve bunların kendisine Allah tarafından ilham edildiğini bildirdi.

Bununla beraber, Muhammed'in Arap'lara kabul ettirdiği İslâmiyet büyük bir kuvvet ve kudret kaynağıdır. İslâmiyetin karakteristiklerinden biri de telkin ettiği itiraz

kabul etmez Vahdaniyet esası, Allah'ın babalığına olan o sâf ve heyecanlı imanı, ve karışık bir din felsefesi ihtiva etmemesidir. Diğer bir özelliği de, dinin kurbancı rahiplerle ve mâbetle olan alâkasını tamamen kesmesidir. İslâmiyet tamamiyle vahye dayanan ve kanlı kurban verme törenlerine rücû imkânı bırakmıyan bir dindir. Mekke'ye yapılacak haccın mahdut bir tören şeklinde olacağı hususu söz götürmez bir şekilde ifade edilmiştir, ve Muhammet ölümünden sonra kendisinin tanrılaştırılmasını önliyecek bütün tedbirleri almıştır. İslâmiyetin kuvvetini teşkil eden üçüncü bir nokta da, renk, ırk ve içtimai durumları gözetilmeksizin bütün insanların Allah huzurunda kardeş olduklarında ısrar etmesidir.

Bu dini dünyada büyük bir kuvvet haline getirmiş olan esaslar işte bunlardır. İslâm İmparatorluğunun kurucusunun Muhammet'ten ziyade O'nun arkadaşı ve yardımcısı Ebubekir olduğunu söyleyenler olmuştur. Muhammet o mütehavvil karakteriyle İslâmiyetin kafası ve muhayyilesi olmuşsa, Ebubekir de onun vicdanı ve iradesi olmuştur. Muhammet tereddüde düştüğü zaman Ebubekir O'nu desteklemiştir. Peygamber öldüğü zaman da Ebubekir halife olmuş, ve dağları devirecek kudrette bir imanla, bütün dünyayı Allah'ın kelâmına itaat ettirmek üzere üç dört bin kişilik küçük ordularla, evvelce Muhammed'in Medine'den mektuplar gönderdiği ülkelerin fethine girişmiştir.

ARAP'LARIN SATVET YILLARI

Şimdi bütün insanlık tarihinin en hayret verici fütuhatından bahsedeceğiz. Bizans ordusu 634 yılında Yarmuk Meydan Muharebesinde yok edildi; sıhhati bozulan ve bütün imkânlarını Pers'lere karşı savaşlarda tüketen İm-

parator Heraclius, Suriye'de yeni fethetmiş olduğu Damas (Şam), Palmira, Antakya, Kudüs ve sair yerlerin hemen hemen hiç mukavemet göstermeden Arap'ların eline geçmesine şahit oldu. Buralarda nüfusun büyük bir kısmı İslâmiyeti kabul etti. Bunun üzerine Arap'lar Doğu'ya döndüler. Pers'lerin Rüstem adında kaabiliyetli bir serdarları, kuvvetli bir orduları ve birçok filleri vardı. Üç gün müddetle Kadesia'da Arap'lara mukavemet ettilerse de, sonunda tam bir bozguna uğradılar.

Bunun üzerine, İran baştan başa fethedildi ve İslâm İmparatorluğu Batı Türkistan içlerine ve Doğuda da Çin'lilerle meskûn yerlere varıncaya kadar ilerledi. Mısır hemen hemen karşı koymadan yeni fatihlere teslim oldu, ve taassup derecesinde bir imanla Kur'an'ın kîfâyetine inanan Arap'lar, İskenderiye'nin kitap teksiri sanatının son kalıntılarını da ortadan kaldırdılar. Fetih dalgası Afrika'nın kuzey kıyılarına, oradan da Cebelitarık'a ve İspanya'ya yayıldı. 710 yılında İspanya fethedildi, 720 yılında da Pirene dağlarına varıldı. 732 yılında Arap'lar Fransa'nın ortalarına kadar ilerlemişler, fakat orada Poitiers Meydan Muharebesinde yenilerek tekrar Pirene'lere çekilmişlerdir. Mısır'ın fethi, Müslümanlara bir donanma kazandırmıştı ve böylece bir ara Arap'ların İstanbul'u alacakları zannedildi, 628 ile 718 yılları arasında mükerrer taarruzlar yapılsa da, büyük şehir başarılı bir mukavemet gösterdi.

Arap'ların siyaset kabiliyetleri azdı, siyaset tecrübeleri ise hiç yoktu; başkenti Şam olan ve İspanya'dan tâ Çin'e kadar uzanan bu büyük İmparatorluğun bu yüzden çok çabuk dağılması mukadderdi. Daha başlangıçtan itibaren doktrin farkları İmparatorluğun birliğini yavaş yavaş bozmaya başlamıştı. Fakat burada bizi ilgilendiren husus, İmparatorluğun siyasi inhilâli değil, insanlığın zekâsına ve beşer nev'inin mukadderatına olan tesiridir. Arap düşüncesinin dünyaya yayılışı bin sene evvel Yunan düşüncesinin yayılışından çok daha süratli olmuştu. Dünya-

nın Çin'in batısında kalan kısmı bir fikir rönesansı idrâk ediyor, eski düşünüş tarzlarının yerini yenileri alıyordu.

Öğrenmeye haris Arap zekâsı İran'da yalnız Maniheizm, Zerdüştlük ve Hristiyanlık fikirleriyle değil, Yunanca metinlerde ve Suriye diline yapılmış tercümelerde muhafaza edilmiş Yunan bilim literatürü ile de temasa geldi. Araplara Yunan kültürü Mısır vasıtasıyla de intikal etti. Her yerde ve bilhassa İspanya'da Arap'lar nazariyeciliğe ve münakaşaya haris olan Yahudi geleneği ile karşılaştılar. Orta Asya'da Budizmi ve Çin medeniyetini buldular. Çin'lilerden kitap basmaya imkân veren kâğıt imâlini öğrendiler. Nihayet, Arap'lar Hindistan'da da Hind matematiği ve felsefesi ile temasa geldiler.

Kur'an'dan başka bir kitap olamayacağı inancını yaratmış olan ilk zamanların taassubu çabucak yok oldu. Arapların her fethettiği ülkede bilim gelişti. Sekizinci yüzyılda, Arap'laşmış olan bütün ülkelerde öğretim ve eğitim teşkilâtı mevcuttu. Dokuzuncu yüzyılda İspanya'daki Cordoba (Cordova, Kortoba) mekteplerindeki bilginler Kahire, Bağdat, Buhara ve Semerkand'daki bilginlerle muharebe ediyorlardı. Yahudi zekâsı çabucak Arap'lara intibak etti ve Sami ırktan olan bu iki kavim Arap dili vasıtasıyla bir müddet işbirliği ettiler. Arap İmparatorluğunun zayıflayıp inkiraz bulmasından çok sonraları da Arapça konuşan milletler arasında düşünce birliği devam etti. Bu birlik on üçüncü yüzyılda bile önemli neticeler meydana getirmekteydi.

Bu suretle ilkin Yunanlılar tarafından başlamış olan olayların sistemli bir şekilde tescil ve tenkid edilmesi işi Sami milletlerin bu hayret edilecek uyanışlarında tekrar ele alındı. Aristo'nun ve İskenderiye müzesinin saçtığı fakat pek uzun bir zaman kısır kalmış olan tohumlar şimdi filizleniyor, meyvelerini vermeye başlıyordu. Matematik, tıp ve fizik bilimleri alanlarında büyük ilerlemeler oldu.

Biçimsiz Roma rakkamlarının yerini bugün hâlâ kullandığımız Arap rakkamları aldı. Sıfır işareti ilk defa olarak icad edilip kullanılmaya başladı. Cebir kelimesi Arapçadır. Kimya kelimesi de öyledir. El Gür, El Daharin gibi yıldız adları Arapların göklerdeki fütuhatının izlerini taşıyan kelimelerdi. Arap felsefesi Fransa'nın, İtalya'nın ve bütün Hristiyan âleminin ortaçağ felsefesine yeni bir hayat kazandırmıştır.

Kimya tecrübeleri yapan Arap bilginlerine Elkimyacı denilirdi; bunlar araştırmalarını ve elde ettikleri neticeleri mümkün olduğu kadar gizli tutacak kadar iptidai zihniyetli insanlardı. Yapabilecekleri keşiflerin kendilerine ne büyük faydalar sağlayacağını ve insanların hayatına ne kadar şümüllü tesirler yapacağını tâ başlangıçta anlamışlardı. Metal sanayii ve teknik âletler alanlarında son derece değerli keşifler yaptılar; metal karışımları ve boyalar keşfettiler; damıtma, esans çıkarma, optik camlar yapma usullerini keşfettiler. Fakat varmak istedikleri başlıca iki şey için boşuna çalışmış oldular. Bunlardan biri «Felsefe Taşı» denilen ve bir metali başka bir metal haline getirmeyi temin edecek ve böylece sun'i altın yapma imkânını verecek olan madde, diğeri de hayatı tazeleyip sonsuz olarak uzatacak olan «Hayat İksiri» idi. Bu Arap kimyacılarının inatlı ve sabırlı çalışmaları Hristiyanlık âlemine de sirayet etti. Bu türlü çalışmaların verdiği heyecanlı zevkin tadına varıldı. Arap kimyacıları yavaş yavaş bu faaliyetlerini gizli tutmaktan vazgeçip cemiyete mal ettiler. Fikirlerini mübadele ve mukayese etmeyi faydalı buldular. Böylece hissedilemeyecek derecede ağır bir intikal hareketiyle bu Simyacıların sonuncusu tecrübeci feylesofların ilki oldu.

O zamanın Elkimyacıları âdi metalleri altına çevirecek olan Felsefe Taşı'nı ve Ölümsüzlük İksiri'ni bulmaya çalıştılar; buldukları ise, insanlara tabiate hâkim olma ve kendi kaderlerini değiştirme ümitlerini sağlayan bugünkü tecrübi bilimin metodları oldu.

LÂTİN HİRİSTİYANLIĞININ GELİŞMESİ

Dünyanın Ari kavimlerin hâkimiyeti altında bulunan kısmının yedinci ve sekizinci yüzyıllarda ne kadar küçülmüş bulunduğuş işaret edilmeye değer bir olaydır. Bin yıl önce, Çin'in batısındaki medenî âleme hükmedenler Ari dilli kavimlerdi. Şimdi ise Moğol'lar tâ Macaristan'a kadar gelmişlerdi ve Anadolu'daki Bizans ülkeleri müstesna olmak üzere Asya'nın hiç bir yerinde Ari idaresi kalmamış, bütün Afrika ve neredeyse bütün İspanya elden çıkmıştı. O muazzam Yunan dünyasından kala kala bir ticaret şehri olan Konstantinopolis ile civarındaki birkaç koloni kalmış ve Roma dünyasının hatırasını da yalnız Batının Hristiyan rahiplerinin Lâtincesi yaşatmaya devam etmiştir. Bu gerileme ile tam bir tezat halinde olarak, bin yıllık bir mahkûmiyet ve nisyan halinden sonra Samî medeniyeti yeniden kalkınıyordu. Bununla beraber, Kuzey kavimlerinin hayatıyeti tükenmiş değildi. Merkezi ve Kuzey-Batı Avrupa'ya sıkışan bu kavimler siyasi ve içtimai derin bir hercümerç içinde yaşamakla beraber tedrici fakat emin bir tarzda yeni bir cemiyet düzeni kuruyorlar ve kendileri de farkında olmadan, evvelce sahip oldukları kudretten daha büyük ve geniş bir kudretin doğuşunu hazırlıyorlardı.

Altıncı yüzyıl başlarında Batı Avrupa'da hiç bir merkezî hükûmet kalmamış olduğunu evvelce söylemiştik. Bir takım mahalli küçük hükümdarlar kıtayı paylaşmış buluyorlardı. Fakat bu durum çok emniyetsiz olduğu için devam edemezdi. Bu hercümerç içinden Feodalite dediğimiz yeni bir işbirliği düzeni doğmuş ve bu düzen zamanımıza kadar Avrupa'nın hayatına tesirlerini icra edegelmiştir. Bu düzen, cemiyetin bir kuvvet etrafında toplanmasından ibaretti. Her yerde, yalnız olan insanlar ken-

dilerini emniyette hissetmedikleri için, yardım ve korunma mukabilinde hürriyetlerinin bir kısmından vazgeçmeye amade bulunuyorlar, ağa sıfatıyla kendilerini koruyacak kuvvetli bir adam arıyorlardı; onun emrinde askerlik ediyorlar, ona vergi veriyorlardı; buna karşılık, mülkiyet haklarından emin bulunuyorlardı. Bu ağalar da kendilerinden daha büyük bir ağaya veya bir hükümdara tâbi olmakla kendi emniyetlerini sağlıyorlardı. Gerek siteler, gerek manastırlar ve kiliseye tâbi topraklar, böylece bir derebeyinin himayesi altına girmeyi faydalı buluyorlardı. Şüphe yok ki, bir çok yerlerde ağalar kendilerinden himaye talep edilmeden evvel zayıfların kendilerine bağlanmalarını talep ediyorlardı. Yâni bu düzen hem yukarıdan aşağıya, hem de aşağıdan yukarıya doğru geliyordu. Böylece, şiddet hareketlerini ve mahalli savaşları gerektirmekle beraber, yerine göre değişen bu piramitvari sistem kanun ve nizamın yeniden teessüsüne doğru bir gidiş sağlıyordu. Bu piramitlerin bazıları büyüyerek kiralık halini aldı. VI. yüzyılda bugünkü Fransa ve Felemenk topraklarında Clovis tarafından kurulmuş bir kiralık mevcuttu, ve çok geçmeden ortaya Visigoth, Lombard ve Goth kiralıkları da çıktı.

Müslümanlar 720 yılında Pirene dağlarını aştıkları zaman Frank krallığı, Clovis'in ahfadından soysuzlaşmış birinin saray nazırı olan Charles Martel'in idaresinde bulunuyordu. Charles Martel 732 yılında Poitiers Meydan Muharebesinde Müslümanları kesin bir yenilgiye uğrattı. Kendisi Pirene'lerden Macaristan'a kadar Avrupa'nın Alp Dağları kuzeyindeki kısmının ve dolayısıyla Fransızlaşmış Lâtince ve Alçak Almanca dilleri konuşan bir çok senyörlerin hükümdarı bulunuyordu. Oğlu olan Pepin, Clovis sülâlesinden gelen son kralı devirerek kral ünvanını aldı; Pepin'in torunu olup 768 yılında tahta çıkan Charlemagne (Carolus Magnus) kendini o kadar geniş bir ülkenin başında buldu ki, bir aralık Batı Lâtin İmparatoru

ünvanını almayı bile düşündü. Kuzey İtalya'yı zaptetti ve Roma'yı işgal eyledi.

Bizim burada yaptığımız gibi, Avrupa'nın tarihi dünya tarihi çerçevesi içinde mütalâa edildiği zaman, böyle bir Lâtin - Roma İmparatorluğunu yaşatma gayretlerinin ne kadar abes olduğu milli tarih yazan bir kimseden daha iyi farkedilir. Bir hayalden ibaret olan bir imparatorluğun, üstünlüğü kabul ve süresince Avrupa'nın enerjisini harcamış, tüketmiştir. Bu müddet zarfında birtakım ihtiras ve rekabetlere şahit oluyoruz. Charlemagne gibi bazı bahtı yaver hükümdarların ihtirası bir nevi Caesar olmaktı. Charlemagne'in ülkesi az-çok barbar olan birtakım feodal Alman devletleri ihtiva ediyordu. Rhein nehri batısında bu Cermen'lerin çoğu yavaş yavaş fransızca'yı meydana getiren bazı Lâtin lehçelerini öğrenmişlerdi; doğudaki kavimler ise kendi Cermen dillerini muhafaza ettiler. Dil farkı bu iki çeşit fütuhatçı barbarlar arasındaki münasebetleri güçleştirdi ve bu yüzden çok geçmeden aralarında anlaşmazlık başgösterdi. Bu anlaşmazlığın sebeplerinden biri de, Charlemagne'in ölümü halinde İmparatorluğun oğulları arasında taksim edilmesini gerektiren Frank âdetiydi. Charlemagne'dan itibaren Avrupa tarihi kısmen bu hükümdarla ailesinin, sonra da geçici bir üstünlük için mücadele etmiş olan kıralların, prenslerin, dukaların, piskoposların ve sitelerin tarihidir. Bu müddet zarfında bir yandan da, fransızca konuşan unsurlarla almanca konuşan unsurlar arasında gitgide artan bir husumet gelişip durmuştur. Her imparator seçim yolu ile imparator olurdu ve her imparatorun derdi de o köhne Roma şehrini zaptedip orada taç giymekti. Avrupa'daki siyasi kargaşanın bir âmili de Hristiyan kilisesinin Roma'daki Papa'dan başka bir hükümdar istememesiydi. Zaten Papa «Pontifei Maximus» idi, yâni Roma sitesinin hükümdarı idi. Bu zatın ordusu yoktu ama rahipler vasıtasıyla bütün Lâtin âlemine tesir edilmesini mümkün kılan geniş bir propaganda teşkilâtı vardı. Papa, insanların fiil ve hareketleri-

ne tesir edemiyordu ama onların muhayyilesinde Papa, cennet ve cehennemın anahtarlarını elinde bulunduran adamdı ve onların ruhları üzerine büyük tesirler yapabiliyordu. Nitekim bütün Ortaçağ boyunca, prensler ilkin eşitlik sonra da üstünlük için birbirleriyle mücadele ederlerken, Roma'daki Papa'lar, kâh cür'etkârane, kâh sinsice, kâh zayıf bir şekilde -çünkü onlar papalık makamında iki seneden fazla kalamıyan ihtiyarlardı- bütün prensleri itaat altına almaya, papalığın üstünlüğünü kabul ettirmeye, papalığı Hristiyanlığın en büyük hükümranlılık organı haline getirmeğe çalışıyorlardı.

Fakat prenslerin kendi aralarındaki ve İmparatorla Papa arasındaki bu ihtilâflar Avrupa kargaşasının tek âmili değildi; şimdi inceliyeceğimiz başka bir âmil daha vardı. Konstantinopolis'te Yunanca konuşan ve aynı zamanda bütün Avrupa üzerinde hâkimiyet iddia eden bir imparator daha vardı. Charlemagne Roma İmparatorluğunun eski hudutlariyle ihya etmeyi denediği zaman esasında sadece Batı İmparatorluğunu ihya ediyordu. Batı İmparatorluğu ile Doğu İmparatorluğu arasında çabucak bir rekabet çıkması mukadderdi. Bilhassa bu İmparatorluklardan birinin Yunanca, diğerinin ise Lâtince konuşması rekabeti daha da körüklüyordu. Roma'daki Papa kendisini, Havari'lerin reisi ve bütün Hristiyanların başı olan Aziz Petrus'un halifesi ilân etti. Ne İmparator, ne de Konstantinopolis'teki Patrik bu üstünlüğü kabul etme temayülünde değildiler. Nihayet, uzun bir zaman sürüp gitmiş olan ihtilâflar Teslis doktrininin nazik bir noktası hususunda çıkan anlaşmazlık neticesinde, 1054 yılında Lâtin ve Yunan kiliselerinin kati olarak birbirinden ayrılmaları neticesini doğurdu, ve bu iki kilise o zamandan beri birbirinden ayrı ve birbirinin muarızı kaldı.

Nifak halindeki Hristiyan âlemi dışarıdan gelen üç saldırışa uğradı: Norman'ların, Macar'ların ve Arap'ların saldırışları. Baltık Denizi ile Kuzey Denizi civarında Hristiyanlığı tedricen ve istemiye istemiye kabul etmiş olan

Normanlar denilen Nordik (Kuzeyli) kabileler yaşıyordu. Denizci ve korsan olan bu kabileler tâ İspanya'ya kadar Hristiyanlarla meskûn bütün kıyıları yağma edip duruyorlardı. Norman'lar Rusya'nın nehirlerine de girmişler, bu memleketin ücra merkez bölgelerine kadar ilerlemişler, gemilerini güneydeki nehirlerle kadar götürmüşlerdi. Hazer Denizi ile Karadeniz'de de korsanlık ediyorlardı. Rusya'da prenslikler kuran bu Norman'lar ilk Rus'lardır. Bunların Konstantinopolis'i zaptetmelerine ramak kalmıştı. IX. yüzyıl başlarında İngiltere, Charlemagne'in mahmisi ve talebesi olan Egbert adında bir kiralın idare ettiği bir Cermen memleketiydi. Norman'lar Egbert'in halefi olan Büyük Alfred'in elinden ülkesinin yarısını aldılar (886) ve hükümdarları Canut zamanında da bütün memleketi zaptettiler (1016). Çetebaşı Rolf veya Rollon idaresindeki başka bir Norman gurubu da Kuzey Fransa'yı ele geçirdi ve böylece burası Normandia oldu.

Canut, yalnız İngiltere'nin değil, Norveç ile Danimarka'nın da hükümdarı oldu. Ölümünde, barbarlarda cari olan ve esasında siyasi bir hatâ teşkil eden usule göre, oğulları arasında, taksim edilen İmparatorluğu parçalandı. İnsan, Norman'lar arasındaki bu geçici birlik devam etseydi, acaba ne olurdu diye düşünüyor. Hayret edilecek derecede pek gözlü ve enerjik bir kavim olan Norman'lar kadırgalarıyla denizlere açılarak tâ İzlanda ve Groenland'a kadar gidiyorlardı. Onlar Amerika kıtasına çıkmış olan ilk Avrupalılardır. Daha sonraları bazı Norman maceracıları Arap'ların elinden Sicilya adasını almışlar ve Roma'yı yağma etmişlerdir. Canut'un ülkesinden doğarak Amerika'dan Rusya'ya kadar olan yerleri içine alacak büyük bir deniz devletini tahayyül etmek ne kadar enteresan olur!

Cermen topraklarının ve Lâtinleşmiş Avrupa'lıların topraklarının doğusunu birtakım İslâm ve Türk kavimleri istilâ etmişti. Bunların başlıcaları XIII. ve IX. yüzyıllarda Batıya doğru ilerliyen Macar'lardı. Charlemagne bunları

bir müddet durdurduysa da, onun ölümünden sonra Macar'lar bugün Macaristan olan memlekete yerleştiler. Seifleri Hun'lar gibi her yaz Avrupa'nın yerleşmiş halkla meskûn bölgelerini yağma ettiler. 938 yılında Almanya'yı geçerek Fransa'ya girdiler. Alp geçitlerini aşarak Kuzey İtalya'ya girdiler, rastladıkları her yeri yakıp yıkıp yağma ettikten sonra, memleketlerine döndüler.

Nihayet, Roma İmparatorluğunun son kalıntılarına güneyden de Arap'lar çullandılar. Arap'lar denizlere hemen hemen tamamiyle hâkim olmuşlardı; onların denizlerde çekindikleri yegâne düşman Norman'lardı: Karadeniz'deki Rusya Norman'ları ile Batı Norman'ları.

Bu kudretli mütecavizler tarafından sarılan, mahiyetini anlayamadıkları kuvvetlerin hükmü altında bulunan ve varlıklarından haberdar olmadıkları tehlikelere mâruz kalan Charlemagne ile sonradan onun yerine geçen birçok haris insanlar, Batı İmparatorluğunu Mukaddes Roma İmparatorluğu adı ile ihya etmek sevdasına düştüler. Charlemagne devrinden itibaren bu fikir Batı Avrupa'nın siyasetine hâkim oldu. Bu sıralarda Doğu Roma İmparatorluğu inhitata uğrayıp nihayet tamamiyle inkıraz buluyor, ve etrafındaki birkaç kilometrelik topraklariyle ahlâkça sukut etmiş bir ticaret şehri olan Konstantinopolis'ten ibaret kalıyordu. Velhasıl Charlemagne'nin hükümdarlığından itibaren bin yıl boyunca, kıta Avrupası siyaset bakımından gelenekleri içinde hareketsiz ve kısır kalmıştır.

Charlemagne'nin adı tarihte meşhurdur, fakat bu hükümdarın şahsiyeti az bilinmektedir. Ne okuma, ne de yazması olan bu adam bilime çok itibar gösterirdi. Sofrada kendisine kitap okutmayı sever, din münakaşalarından hoşlanırdı. Kışın Aix-la-Chapelle'e veya Mayence'e çekildiği zaman etrafına büyük sayıda bilgin toplar, onların konuşmalarını dinlemeyi faydalı bulurdu. Yazın İspanya Arap'lariyle, İslâvlarla, Macar'larla, Sakson'larla ve henüz putperest olan daha başka Cermen kabileleriyle savaşırdı.

Merak edilecek bir nokta, Romulus Augustulus yerine imparator olmak fikrinin Charlemagne'a Kuzey İtalya'yı fethetmesinden önce mi, yoksa bu fikrin ona Lâtin kilisesinin Konstantinopolis ile olan bağlarını koparmak isteyen Papa III. Leo tarafından mı verildiğidir.

Papa, İmparatorlara bizzat taç giydirmek istiyor, fakat İmparator bunu kabul etmiyordu. Herkes kendi hedeflerine ulaşmak istediği için, en kurnazca manevralara başvuruyordu. Papa memleketini fetheden ve kendisini ziyarete gelen Charlemagne'ı gafil avlayarak 800 yılının Noel gününde ona Saint-Pierre kilisesinde taç giydirmeye muvaffak oldu. Charlemagne'ın başına bir taç koydu ve onu Caesar Augustus ilân etti. Charlemagne kendisi için acı bir mağlûbiyet addettiği III. Leo'nun bu muamelesinden hiç memnun kalmadı ve oğluna bu konuda çok sarıh malûmat vererek kat'iyen Papa tarafından taç giydirilerek İmparator ilân edilmemesini, tacı kendi elleriyle alıp başına koymasını tembih etti. İşte böylece, İmparatorluğun ihya edilmesiyle birlikte Papa ile İmparator arasında rekabet başlamış ve yüzyıllarca devam etmiştir. Bununla beraber Charlemagne'ın oğlu Dindar Louis veya Babacan Louis babasının nasihatlerine uymayarak tamamıyla Papa'ya tâbi olmuştur.

Charlemagne'm ölümünde İmparatorluk parçalandı ve Fransızca konuşan Frank'larla Almanca konuşan Frank'lar arasındaki uçurum derinleşti. Charlemagne'm yerini Otto aldı. Bu adam, 919 yılında Alman prensleri ve ruhani reisleri tarafından Almanya kiralı seçilen Kuşçu Heinrich (Henry the Fowler) adındaki bir Sakson'un oğluydu. Otto imparatorluk tacı giymek üzere 962 de Roma'ya gitti. X. yüzyılda bu Sakson sülâlesi sona ererek yerini başka Alman hükümdarlarına bıraktı. Muhtelif Fransız lehçeleri konuşan Batının prensleri ve derebeyleri Carloving sülâlesinin sona ermesinden sonra, bu Alman imparatorları tarafından idare edilmediler; Büyük Britanya da hiç bir zaman

Mukaddes Roma İmparatorluğuna dahil olmadı. Normandiya Dukası, Fransa Kırallı ve daha bir çok derebeyleri bu İmparatorluğun dışında kaldılar.

987 de Fransa kiralığı Carloving sülâlesinin elinden, ahfadı XVIII. yüzyıla kadar hükümrân olan Hugues Capet sülâlesinin eline geçti. Hugues Capet'in devrinde Fransa kiralının sadece Paris civarındaki nisbeten dar sokaklara hükmü geçiyordu.

1066 yılında İngiltere, hemen hemen aynı zamanda, kırılları Harold Hardrada idaresindeki Norveç'li Norman'ların ve Normandiya Dukası idaresindeki Lâtinleşmiş Norman'ların hücumuna uğradı. İngiltere Kırallı Harold bunlardan birincisini Stamford Bridge Meydan Muharebesinde bozguna uğrattıysa da, ikincisinde Hastings'te yenildi. Böylece Norman'lar tarafından zaptedilen İngiltere, İskandinav, Toyton (Teuton) ve Rus dünyalariyle alâkasını keserek Fransa ile sıkı münasebetlere ve daimî mücadeleye başladı. İngiltere, istilâsını takip eden dört yüzyıl boyunca, Fransız feodal prenslerinin ihtilâflarına karıştı ve Fransa harp meydanlarında kuvvetini israf etti.

HAÇLI SEFERLERİ VE PAPALAR HÂKİMİYETİ DEVRİ

Charlemagne'in Harunürreşit ile, yâni binbir gece masallarındaki Harunürreşit ile, aynı devirde hüküm sürmüş olduğuna işaret edilmesi ilgi çekicidir. Tarihin anlatığına göre, bu halife o zamanlar Şam yerine İslâm dünyasının başkenti olan Bağdat'tan Charlemagne'a elçiler göndermiştir. Bu elçilerin getirdiği şahane hediyeler arasında muhteşem bir çadır, su ile işleyen bir saat, bir fil ve İsa'nın mezarının anahtarları bulunuyordu. Bu son hediye, Bizans İmparatorluğu ile Mukaddes Roma İmparatorluğunun arasını açmak için düşünülmüştü, çünkü her iki

İmparatorluk da Kudüs Hıristiyanlarının hakiki koruyucusunun kendisi olduğunu iddia ediyordu.

Bu hediyelerin ifade ettiği diğer bir mâna da, IX. yüzyılda Avrupa'nın harpler ve yağmalarla meşgul bulunduğu bir sırada, o devir Avrupa'sından çok daha medenî bir Arap İmparatorluğunun gelişerek Mısır ve Mezopotamya'da göz kamaştıran bir şavkla parladığıdır. Edebiyat ,fen ve güzel sanatlar orada tam bir gelişme halinde bulunuyorlar ve insan zekâsı hiç bir endişe duymaksızın ve hiç bir batıl inanışa bağlı kalmaksızın serbestçe işliyebiliyordu. Ve hattâ Arap kolonilerinin siyasi ihtilâflara düştükleri İspanya ile Kuzey Afrika'da kesif bir fikir hayatı vardı. Avrupa'nın bu cehalet yüzyıllarında Arap'lar ve Yahudi'ler Aristo'yu okuyup münakaşa ediyorlar, ihmale uğramış olan ilim ve felsefe geleneğini devam ettiriyorlardı.

Halifenin hükümrân olduğu ülkelerin kuzey-doğusunda bir çok Türk kabileleri Müslüman olmuşlardı ve İslâm dininin esaslarına güneydeki entellektüel milletlerden, yâni Arap'lardan ve İran'lılardan çok daha basit ve mutlak bir şekilde riayet ediyorlardı. IX. yüzyılda Türk'ler gitgide kuvvetleniyorlar, Araplar ise inhitata doğru gidiyorlardı. Türk'lerle Halifenin İmparatorluğu arasındaki münasebetler o devirden on dört yüzyıl evvel Medya'lılarla Babil İmparatorluğu arasındaki münasebetleri çok andırıyordu. XI. yüzyılda Selçuklu Türkleri denilen bir Türk kabileleri gurubu Mezopotamya'ya inerek Halifeyi kendilerine itibari hükümdar yaptılar, hakikatte ise o onların esiri ve oyuncağı idi. Selçuk'lular Ermenistan'ı fethettiler, sonra Anadolu'da Bizans İmparatorluğunun kalıntılarına saldırdılar. 1071 de cereyan eden Malazgirt Meydan Muharebesinde Bizans ordusu tam bir bozguna uğradı ve Türkler memleketin içerisine doğru ilerlediler. Çok geçmeden Asya'da Bizans İmparatorluğundan hiç bir eser kalmıyacaktı. Türkler Konstantinopolis civarındaki Nikea (İznik) kalesini aldılar ve bu şehre hücum hazırlandılar.

Bizans İmparatoru VII. Mikhael dehşet içinde kaldı. Esasen bir taraftan Durazzo'yu ele geçirmiş olan Norman maceracılarına karşı, diğer taraftan da Tuna bölgesini talan eden o müthiş Peçenek Türklerine karşı mücadeleye girişmiş bulunuyordu. Bu ümitsiz durumda nereden yardım temin edebilirse oraya başvurdu ve dikkate şayandır ki, Batı İmparatorluğunda değil. Lâkin Hristiyanlarının reisi olan Roma'daki Papa'dan yardım istedi. VII. Gregorius'a ve onun halefi Alexius Commenus'a mektup gönderdi, II. Urbanus'tan da âcil yardım rica etti.

Bütün bu olaylar, Lâtin kilisesi ile Yunan kilisesinin münasebetlerini kesmeleri üzerinden henüz yüz yıl geçmeden meydana geliyordu. İhtilâf hâlâ bütün canlılığını muhafaza ediyordu ve Papa da, Bizans'ın uğradığı felâketi Lâtin kilisesinin üstünlüğünü Yunanlılara kabul ettirmek için ele geçmiş bir fırsat telâkki etmiş olsa gerektir. Bundan başka bu hâdise Papa'ya batı Hristiyanlığında iğtişâş yaratan iki konu ile meşgul olmak fırsatını vermiştir: Cemiyet hayatını bozan hususi harp âdetleri ve aşağı Cermen'lerle Hristiyanlaşmış Kuzeylilerin ve bilhassa Norman'larla, Frank'ların aşırı derecede cengâver olmaları. Bu hale çare olarak, Kudüs'ü işgalleri altında bulunduran Türklere karşı Haçlı Seferi adıyla bir din savaşı açılması ve Hristiyanlar arasında bir mütareke yapılması için vâz ve telkinlere girişildi (1095). Bu Haçlı Seferleri'nin gayesi İsa'nın kabrini «kâfir» lerin elinden kurtarmaktı. Pierre l'Hermite adında bir adam yalın ayak ve sırtında kıl bir aba olduğu halde eşek üstünde Fransa ile Almanya'yı dolaştı. Elinde kocaman bir haç taşıyor, sokaklarda, pazar yerlerinde ve kiliselerde halka vâzda bulunuyordu. Türklerin Hristiyan hacılara yaptığı zulümlerden ve İsa'nın merkadinin kâfirlerin elinde bulunmasından duyulan utançtan dem vuruyordu. Yüzyıllarca süren Hristiyanlık telkinleri meyvelerini vermeye başlamıştı, bu sayede Batı dünyasını büyük bir heyecan dalgası kapladı ve halk Hristiyanlığını iyice his ve idrâk etti.

Halkın bir fikir uğrunda heyecana kapılıp, şevke gelmesi insanlık tarihinde yeni bir şeydi. Evvelce ne Roma İmparatorluğunun, ne Hind'in ne de Çin'in tarihinde buna benzer bir şey olmamıştı. Bununla beraber daha küçük ölçüde olmasına rağmen Babil esaretinden sonra Yahudi'lerde ve daha sonra Müslüman'larda buna benzer hareketler olmuştu. Bu hareketler Misyonerler vasıtasıyla telkinde bulunan dinlerin gelişmesiyle birlikte meydana gelen yeni zihniyetle ilgilidir. İbrani Peygamberleri, İsa ile şakirtleri, Mani ve Muhammet, ferdin ruhuna hitap ediyorlar, insanların vicdanını Tanrı ile karşı karşıya getiriyorlardı. Onlardan evvel ise din vicdandan ziyade fetişizm ile ve bir nevi sözde bilimle meşgul olmuştu. Eski dinin sıklet merkezi mâbet, irşatlı rahipler ve mistik kurban âyini idi ; insan köle idi ve korku saiki ile itaat ederdi. Yeni din ise onu hür bir yaratık haline getirdi.

Bu ilk Haçlı Seferi için yapılan vâzlar Avrupa tarihinde halk kütlelerini ayaklandıran ilk hareket oldu. Bu ayaklanmaya modern demokrasinin doğuşu demek belki fazla olur, fakat hiç şüphe yok ki, gene de modern demokrasinin ilk kımıldanışı olmuştur. Çok geçmeden bu yeni ruhun ortaya en karışık cemiyet ve din meseleleri çıkardığını göreceğiz.

Bu ilk halk hareketi ne yazık ki, pek kötü bir netice ile sona erdi. Halk tabakalarından pek çok insan teşkilât, teçhizat ve komutadan mahrum bir halde, İsa'nın mezarının bulunduğu yerleri almak maksadiyle, Fransa'dan, Rhein nehri bölgesinden, Orta Avrupa'dan yola çıktılar. Bu, halkın yaptığı bir Haçlı Seferi oldu. İki büyük halk ordusu Macaristan'ı istilâ ve yağma etti, yeni Hristiyan olmuş Macar'ları putperest sandı, en vahşiyane cinayetler işledi, ve sonunda katliama uğradı. Kezâ teşkilâtsız olan üçüncü bir ordu Rhein bölgesindeki Yahudi'leri topyekûn katlettikten sonra, doğuya doğru ilerledi ve gene Macaristan'da yok edildi. Bu kalabalık insan sürülerinden bizat Pierre L'Hermite tarafından sevk ve idare edilen ikisi

Konstantinopolis'e erişti. Boğazı geçti ve Selçuklu Türkleri tarafından tamamen kılıçtan geçirildi. İlk halk Haçlı Seferi de böylece sona erdi.

Ertesi yıl (1097) hakiki Haçlı orduları Boğazı aştılar. Bunlar ruhça Norman'dılar ve başbuğları da bir Norman'dı. Nikea (İznik) şehrini zaptettikten sonra, on dört yüzyıl önce Büyük İskender'in tâkibetmiş olduğu yolun hemen hemen aynı olan bir yoldan Antakya'ya doğru ilerlediler. Antakya muhasarası bir yıl sürdü, ve 1099 yılı Haziranında da Kudüs muhasara edildi ve bir ay sonra hücumla zaptedildi. Şehirde korkunç bir boğazlaşma cereyan etti. Sokaklarda akan kanlar atlıların üstüne sıçırıyordu. 15 Haziran günü gece olurken Haçlılar İsa'nın kabrine ulaşarak orayı ele geçirdiler, üstleri başları kan içinde, yorgunluktan bitkin bir halde ve sevinçlerinden ağlıyarak diz çöküp Allah'a hamdettiler.

Bunu müteakip Lâtin ve Yunan Kiliseleri arasında muhasamat yeniden başladı. Haçlılar Lâtin kilisesine mensuptular, Kudüs'teki Rum Patriği muzaffer Lâtin'lerin idaresinde olmayı Türk'lerin idaresinde olmaktan çok daha fena buldu. Haçlılar da kendilerini Bizanslılar ile Türk'ler arasında kalmış ve her ikisiyle de mücadele eder vaziyette buldular. Anadolu'nun çoğu yerlerini Bizans İmparatorluğu yeniden zaptetti. Kudüs'teki ve en önemlisi Suriye'deki Edessa olan bir kaç yerdeki Lâtin prenslikleri Türk'lerle Rum'lar arasında tampon vaziyetinde kaldılar. Lâtin'lerin buralardaki durumları da pek kuvvetli değildi; nitekim 1144 yılında Edessa Müslümanların eline geçti ve bunun tahrik ettiği ikinci bir Haçlı Seferi Edessa'nın geri alınmasını sağlayamadı ise de, Antakya'nın elde tutulmasını mümkün kıldı.

1169 da Müslüman kuvvetleri Mısır'ı elinde bulunduran Salâhaddin adında bir Kürt maceracının emrinde toplandılar. Salâhaddin Hristiyanlara karşı cihat ilân etti, 1189 da Kudüs'ü geri aldı ve böylelikle üçüncü Haçlı Se-

feri'nin yapılmasına sebep oldu. Fakat Hristiyanlar bu sefer Kudüs'ü geri alamadılar. Dördüncü Haçlı Seferi'nde (1202 - 1204) Lâtin kilisesi açıktan açığa Yunan İmparatorluğuna karşı cephe aldı, Türk'lere karşı savaşmak bahis konusu olmaktan çıktı. Venedik'ten yola çıkan Haçlılar ordusu 1204 yılında Konstantinopolis'i muhasara etti. Bu seferin başında büyük ticaret şehri olan Venedik (Vene-tia, Venezia) bulunuyordu ve Bizans İmparatorluğu sa-hillerinin ve adalarının çoğu Venedik'lilerin eline geçti. Konstantinopolis'teki tahta Flander'li Baldwin veya Bau-doin adında biri oturtuldu ve böylece Lâtin ve Yunan ki-liseleri birleşmiş oldu. 1204 ten 1261 yılına kadar Kons-tantinopolis'te Lâtin İmparatorlar hükümran oldular ve bu devrede Yunan'lılar gene Roma boyunduruğunu silkip attılar.

Nasıl ki, onuncu yüzyıl Norman'ların ve on birinci yüzyılda Selçuk'lu Türk'lerin hâkimiyet çağları olmuşsa, on ikinci yüzyıl ile on üçüncü yüzyılın başlangıcı da Pa-paların hâkimiyet çağı olmuştur; Papanın idaresinde bir-leşen Hristiyanlık âlemi o zamana kadarki ve o zaman-dan sonraki durumun aksine olarak bir realite ,kudretli bir varlık halini almıştır.

Bu yüzyıllarda Hristiyanlık imanı basit ve hakiki şek-liyle Avrupa'nın çoğu yerlerine yayılmıştı. Gerçi bizzat Roma bile bazı karanlık safhalardan geçmemiş değildi (iğrenç mahlûklar olan Papa XI. Johannes ile Papa XII. Johannes'in onuncu yüzyılda sürdükleri hayatı mâzur gös-terebilecek müellif pek yoktur), fakat Lâtin Hristiyanlığı ruhça sâf ve temiz kalmıştı. Alelâde rahiplerle keşişler ve manastır rahibeleri örnek teşkil edecek derecede temiz ve imanlı bir hayat sürmüşlerdi. Kilisenin kuvveti işte bu gi-bi temiz hayatların yarattığı emniyet ve itimada dayanı-yordu. Geçmişte Büyük Gregorius (590-604), ve Charle-magne'ı Caesar olmaya dâvet edip arzusu hilâfına ona taç giydirmiş olan III. Leo gibi büyük Papalar yaşamıştı. On birinci yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkan Hildebrand

adında Kiliseye mensup bir devlet adamı, hayatını VII. Gregorius (1073-85) olarak ikmâl etti. Ondan sonraki Papanın yerine de, Birinci Haçlılar Seferi'nin Papası olan II. Urbanus (1087 - 99) geçti. VII. Gregorius ile II. Urbanus Papaların İmparatorlara hükmettikleri Papalığın satvet devrinin kurucuları oldular. Bulgaristan'dan İrlanda'ya ve Norveç'ten Sicilya'ya kadar olan ülkelerde en büyük otorite Papanın otoritesiydi. VII. Gregorius İmparator IV. Heinrich'i Canossa'ya kadar gelip kendisi vasıtasıyla suç çıkarmaya ve sırtında bir çul ve yalınayak üç gün üç gece şatonun avlusunda af için beklemeye mecbur etti. 1176 da Venedik'te İmparator Friedrich Babarossa Papa III. Alexander'in önünde diz çökerek ona biat etti.

Kilisenin on birinci yüzyıl başlarındaki kuvvet ve kudreti insanların iradelerine ve vicdanlarına dayanıyordu. Fakat Kilise, kuvvetinin temelini teşkil eden mânevi nüfuzunu muhafaza edemedi. On dördüncü yüzyılın ortalarına doğru, Papalık nüfuz ve itibarının yok olmuş bulunduğu anlaşıldı. Acaba nasıl oldu da Hristiyan halkın Kiliseye olan sâf itimadı yok oldu ve artık Kilisenin çağrılarına kulak asılmaz ve gayelerine hizmet edilmez oldu?

Birinci sebep, hiç şüphe yok ki, Kilisenin büyük servet sahibi bir müessese haline gelmesiydi. Çocuksuz ölen kimseler ekseriya topraklarını Kiliseye terkederlerdi. Nemat getiren günahkârlar da bu şekilde hareket etmeye teşvik edilirdi. Böylece birçok Avrupa memleketlerinde toprakların dörtte biri kadarı Kilisenin malı oldu. Mal edinme hırsı mal edindikçe artan bir hırstır. Daha on üçüncü yüzyılda, rahiplerin iyi adamlar olmadıkları, daima para ve miras peşinde koştukları her yerde söyleniliyordu.

Kırallar ve prensler bu mülk bağışlarından hiç hoşlanmıyorlardı. Çünkü memleketlerinin toprakları kendilerine askeri yardımda bulunabilecek feodal mülk sahiplerini besliyecek yerde manastırları, keşişleri ve manastır rahibelerini besler olmuştu. Ve bu topraklar fiiliyatta yaban-

cı bir devlete ait mülkler haline gelmişti. Henüz Papa VII. Gregorius'un zamanından evvel, piskoposların kimin tarafından tâyin edileceği konusunda «investitures» meselesi vesilesiyle hükümdarlarla Papalık arasında bir mücadele cereyan etmişti. Bu selâhiyet Kırallarda değil de Papalarda olacak olsa Kırallar yalnız tebaalarının vicdanına hükmetmek imkânından değil, hükümrانlık haklarının önemli bir kısmından da mahrum kalacaklardı. Çünkü ruhban sınıfı vergilerden de muaf tutulmak istiyor, vergisini Roma'ya ödüyordu. İş bu kadarla da kalmıyor, Kilise din adamı olmayan kimselerin hükümdara ödediği vergilerden başka kendine de mülkünün onda biri nisbetinde bir vergi vermesini talep ediyordu.

Lâtin Hristiyan âlemine mensup olan hemen hemen bütün memleketlerin tarihleri, on birinci yüzyılda cereyan etmiş olan Hükümdar - Papa mücadelelerinden ve umumiyetle Papanın bu mücadeleden muzaffer çıkmasından bahseder. Papa hükümdarı afaroz etmek, hükümdarın tebaasını ona karşı olan itaat vazifesinden affetmek ve hükümdarın halefini tasvip veya reddetmek haklarına sahip olduğunu ve bir milleti topyekûn afaroz edebileceğini iddia ediyordu. Bir milletin toptan afaroz edilmesi halinde vaf-tiz ve saire gibi pek önemlileri müstesna olmak üzere rahiplerin gördükleri bütün işler o memlekette yapılmaz oluyor, papazlar kilise âyini yapmadıkları gibi kimseyi evlendirmiyorlar, hiç bir ölüyü de gömmüyorlardı. Papalar ellerinde bulundurdıkları bu iki silâhla en serkeş hükümdarları dize getiriyorlar, en inatçı milletleri korku ve dehşet içinde bırakıyorlardı. Bunlar silâhlardı, muazzam silâhlar ise ancak fevkalâde hallerde kullanılır. Fakat Papalar onları nihayet o kadar sık kullandılar ki tesirleri azaldı. On ikinci yüzyılın sonunda otuz yıllık bir zaman içinde sırasıyla İskoçya, Fransa ve İngiltere'nin afaroz edilmelerine şahit oluyoruz. Papalar âsi hükümdarlara karşı

Haçlı Seferini açmak iddiasında da bulundukları için nihayet haçlılık ruhu da öldü.

Roma Kilisesi yalnız hükümdarlarla mücadele edip ruhlar üzerindeki sultasını muhafaza etmeye çalışsaydı bütün Hıristiyanlık dünyasını daimi olarak elinde tutabilirdi. Fakat Papanın büyük iddiaları ruhban sınıfının hareket tarzlarında kibir ve gurur şeklini alıyordu. On birinci yüzyıldan önce Roma Kilisesine bağlı rahipler evlenebilirlerdi; arasında yaşadıkları halkla yakından temas halindeydiler; velhasıl halktan bir parça idiler. VII. Gregorius onları bekârlığa mahkûm etti. Bundan maksat rahiplerin halkla fazla temas ve samimiyet halinde bulunmalarının önüne geçip onları Roma'ya daha çok bağlamaktı; fakat neticede Kilise ile halk arasına soğukluk girdi. Kilisenin kendi mahkemeleri vardı. Yalnız rahipleri değil keşişleri, talebeleri, haçlıları, dulları, yetimleri ve fakirleri ilgilendiren dâvalar Kilise mahkemelerinde görüldüğü gibi vasiyet, evlenme, yemin, büyüculük, delâlet ve küfürle alâkalı dâvalara da bu mahkemeler bakardı. Halktan bir kimse rahiple ihtilâfa düştüğü zaman bir kilise mahkemesine giderdi. Harp ve barış devirlerine ait bütün külfetler halka yüklenir, rahip serbest kalırdı. Durum böyle olunca, Hıristiyanlık âleminde rahibe karşı kıskançlık ve kin duygularının gelişmiş olmasına hayret edilebilir mi?

Roma kendi kuvvet ve kudretinin halkın vicdanında olduğunu hiçbir zaman anlamamışa benzer. Bilâkis, kendine müttefik olabilecek olan din heyecanına karşı cephe almış ve dürüst şüpheciliği münakaşa kabul etmiyen bir doktrin sistemiyle önlemek istemiştir. Kilise ahlâk işlerine karıştığı zaman halkı kendi tarafında bulmuş, fakat doktrin işlerine karıştığı zaman halkın kendisinden uzaklaştığını görmüştür. Fransa'nın güneyinde Waldo, iman ve yaşayış hususunda İsa Peygamberin sadeliğine dönülmesini vâzedince Papa III. İnnocentis Waldo'nun taraftarlarına karşı cihat ilân ederek onların ateşte yakılmak, kılıçtan geçirilmek ve ırzlarına geçilmek gibi en şeni şekiller-

de öldürölüp yok edilmelerine izin çıkardı. Gene, Assisi'li San Francesco (1181-1226) İsa Peygamber gibi fakirane bir hizmet hayatı yaşanılması yolunda vâzda bulununca, taraftarları olan Fransisken'ler hapse atılma ve kırbaçlanma gibi zulüm ve işkencelerle dağıtıldılar. 1318 de dört Fransisken Marsilya'da canlı canlı yakıldı. Öte yandan, San Domingo (1170 - 1221) tarafından kurulan ve Papalık doktrinine taassupla bağlı olan Dominiken tarikatı III. İn-nocentis'in de müzaheretıyla kurduğu «Inquisition» teşkilâtiyle Papalığın dalâlet saydığı hareketleri ve serbest düşünce erbabını amansız bir şiddetle tâkibetmiştir.

Böylece Kilise, aşırı iddiaları, haksız imtiyazları ve şuursuz müsamahasızlığı ile, kendi kuvvet ve kudretinin kaynağı olan halkın hür imanını yok etti. Kilisenin inhi-tatı tarihi harici düşmanın tesirlerinden değil içeriden olan bir çürümeden bahseder.

SERKEŞ HÜKÜMDARLAR VE BÜYÜK NİFAK

Roma Kilisesinin bütün Hıristiyanlığın lideri olma yolundaki mücadelelerinde durumunu zayıflatan büyük bir âmîl de Papaların seçilme tarzıydı.

Papalığın herkesçe bilinen iddiasının gerçekleşmesi ve bütün Hıristiyanlık âleminde tek bir idare ve tek bir barışın kurulması için bu müessesenin kuvvetli olması ve değişmez esaslara bağlı bir idare şekline sahip olması icabederdi. Papalığın kendisi için çok müsait olan bu devirde her şeyden fazla muhtaç olduğu şey Papaların vazifeye başladıkları zaman genç ve zinde olmaları, her birinin Kilise işlerini birlikte müzakere ve münakaşa edebileceği bir halef adayı bulunması, Papaların seçilme şekil ve usûllerinin sarîh, kesin, değişmez ve herkesçe tasvibedilecek mahiyette olması idi. Maalesef bu şartların hiç biri mevcut

değildi. Papanın seçilmesinde kimlerin oy kullanabileceği de sarıh olarak bilinmedikten başka bu meselede Bizans İmparatorluğunun mu yoksa Kutsal Roma İmparatorluğunun mu söz sahibi olduğu da malûm değildi. Kiliseden yetişme pek büyük bir devlet adamı olan Hildebrand (Papa VII. Gregorius, 1073-85), seçime bir düzen vermek için çok uğraştı. Oy kullanma hakkını Roma Kardinallerine tahsis edip İmparatorun bu işteki rolünü bir tasvip formülü kullanmaktan ibaret bıraktı, fakat bir halef adayı tayinini düşünmediğinden Papalık makamının inhilâlinde Kardinaller arasında çıkan ihtilâflar yüzünden bazan bu makam bir yıl veya daha uzun müddet sahipsiz kaldı.

Papaların seçim tarzındaki bu sarahatsizliğin neticele ri Papalık müessesesinin on altıncı yüzyıla kadar olan tarihinde görülür. Daha ilk zamanlardan itibaren münakaşalı ve itirazlı seçimler olmuş ve her defasında Papa olmak iddiasında olan iki veya daha çok adam zuhur etmiştir. Bu gibi hallerde Kilise İmparatora veya yabancı bir memleketteki bir hakeme başvurmak zilletine düşmüştür. Bu yüzden her büyük Papa'nın ölümünde zihinlerde «Şimdi ne olacak?» mânasında bir soru işareti hasıl olurdu. Çünkü Papa ölünce Kilise başsız kalabilir ve dolayısıyla âciz bir hale gelebilirdi. Veya ölenin yerine, başlıca gayesi onun itibarını yok etmekten ve eserini bozmaktan ibaret olan biri geçebilirdi. Yahut da ayağı çukura girmiş âciz bir ihtiyar yeni Papa olabilirdi.

Papalık müessesesinin bu zaafı ister istemez Cermen prenslerinin, Fransa Kralının ve İngiltere'de hüküm süren Norman ve Fransız Kırallarının müdahalelerini dâvet edecekti. Bunların hepsinin Papa seçimlerine tesir etmek ve Roma'daki Palazzo del Laterano sarayına kendi menfaatlerine uygun bir Papa oturtmak istemeleri tabii idi. Ve Papalık Avrupa işlerinde ne kadar kuvvet ve ehemmiyet kazandıysa yabancı Kıralların müdahaleleri de o kadar fazla olmuştur. Bu şartlar içinde Papaların bir çoğunun zayıf ve şahsiyetsiz mahlûklar olmuş olmalarına hayret edile-

mez. Asıl şaşılacak şey, aralarında birçok kabiliyetli ve cesur adamların da bulunmuş olmasıdır.

Bu büyük devrin en enerjik ve en enteresan Papalarından biri de III. Innocentis idi. Bu adam henüz otuz sekiz yaşında iken Papalık pâyesine yükselmişti. III. Innocentis ve halefleri daha da enteresan bir şahsiyet olan İmparator II. Friedrich ile mücadele etmek zorunda kaldılar. Bu imparatora **Stupor Mundi** yâni dünyanın hârikası deniliyordu. Bu hükümdarın Roma ile mücadelesi tarihte bir dönüm noktası teşkil eder. Sonunda Roma onu mağlûp edip sülâlesini de mahvetti, fakat Kilisenin ve Papanın nüfuz ve itibarı öylesine yaralandı ki sonradan iltihaplanan bu yaralar onun bünyesini iyiden iyiye çürüttü.

Friedrich İmparator VI. Heinrich'in oğluydu ,anası da Sicilya'nın Norman Kırallı I. Roger'in kızı idi. 1198 de henüz dört yaşında bir çocukken bu kiralığa tevarüs etti. III. Innocentis ona vâsi tâyin edilmişti. O sıralarda Sicilya Normanlar tarafından yeni fethedilmiş bulunuyordu. Arap bilginleriyle dolu olan saray yarı yarıya bir Şark sarayı idi. Bu arapların bazıları genç Kırallın eğitimine iştirâk ediyorlardı -ve hiç şüphe yok ki görüşlerini ona anlatmakta biraz zahmet çekiyorlardı. Friedrich böylece Hristiyanlığı Müslüman gözü ile Müslümanlığı da Hristiyan gözü ile görmeyi öğrendi ve bu iki sistemin muhassalasını, o iman çağında istisnai bir hal olmak üzere, genç Kıralla bütün dinlerin birer sahtekârlıktan ibaret olduğu kanaatini verme şeklinde tecelli etti. Friedrich bu konuda serbestçe konuşuyordu. Delâlet ve küfürleri tarihe geçmiştir.

Bu delikanlı büyüyünce vasîsi ile ihtilâfa düştü. Friedrich'in İmparator olma sırası gelince Papa bunun için bir takım şartlar koştı. Friedrich'in Almanya'da delâleti ortadan kaldırmasını, ve Papalık için tehlikeli derecede bir İmparator olmaması için onun Sicilya ve Güney İtalya'da hükümranlık haklarından feragat etmesini istiyordu. Bundan başka Almanya'daki ruhban sınıfı her türlü vergi mükellefiyetinden muaf tutulacaktı. Friedrich bu şartları

kabul ettiyse de sözünü tutmaya niyetli değildi. Papa daha evvel Fransa Kralını kendi tebaasına karşı tahrik ederek Waldo taraflarına karşı kanlı ve zalimce bir harp açtırmıştı; Friedrich'in de aynı şeyi Almanya'da yapmasını istiyordu. Fakat Frierich, dinî inançları yüzünden Papanın gazabını tahrik eden alelâde dindarlardan tamamiyle başka mahiyette bir âsi olduğundan kendisinde Haçlılık ruhu yoktu. Nitekim Papa, Friedrich'i Müslümanlara karşı bir Haçlı Seferi tertib edip Kudüs'ü almaya zorladığı zaman o gene kabul etmiş fakat icraatta gevşek davranmıştı.

II. Friedrich İmparatorluk tacını elde edince, devamlı oturma yeri olarak Almanya'dan çok daha iyi bulduğu Sicilya'yı seçti ve III. İnnecentis'e verdiği sözlerden hiç birini tutmadı. Bu Papa da 1316 da öldü.

İnnocentis'in yerine geçen III. Honorius, Friedrich'e karşı daha fazla bir şey yapamadı. IX. Gregorius da Papa olduğu zaman her ne pahaya olursa olsun bu genç İmparatoru sindirmek azminde görünüyordu. Friedrich'i afaroz etti, onu her türlü dinî müzaheretten mahrum bıraktı. Bu tedbir yarı Arap olan Sicilya sarayında hayret edilecek derecede az huzursuzluğa sebep oldu. Papa bundan başka, İmparatorun kusurlarını (bu kusurlar gerçekten de mevcuttu), dalâletlerini ve kötü hareketlerini sayıp döken bir açık mektup neşretti. Friedrich buna şeytanca tasarlanmış bir mektupla cevap verdi. Avrupa'nın bütün hükümdarlarına gönderilen bu mektupta Friedrich Papa ile hükümdarlar arasındaki dâvanın esasını ilk defa olarak sarih bir şekilde anlatıyor ve Papa'nın bütün Avrupa'nın mutlak hâkimi olma yolundaki âşikâr ihtirasına şiddetle çatıyor, bu gasp teşebbüsüne karşı bütün hükümdarların birleşmesini teklif ediyor ve onların dikkatini bilhassa Kilisenin zenginliği üzerine çekiyordu.

Friedrich bu öldürücü mermiyi savurduktan sonra, on yıl önce verdiği sözü tutmaya ve bir Haçlı seferi yapmaya karar verdi. Bu, Haçlı Seferinin altıncısı idi (1228), ve bir

Haçlı seferi olarak da komediden ibaretti. Friedrich Mısır'a gitti, orada Sultanla buluşarak iş hususunda onunla müzakerelerde bulundu.

İmanlarının zayıflığı bakımından birbirinden geri kalmıyan bu iki zat birbirine uygun fikirler teati ettiler ve karşılıklı menfaatlere dayanan bir anlaşma yaparak Kudüs'ün Friedrich'e devri hususunda mutabık kaldılar. Bu, gerçekten hususî andlaşma ile yapılan yeni tarzda bir Haçlı Seferi idi. Bu Haçlı Seferinde fatihlerin üstüne başına sıçrayan kanlar ve «sevinçten dökülen göz yaşları» yoktu ve bizim Haçlı da afaroz edilmiş bir adam olduğundan Kudüs Kırallı tacını kendi elleriyle alıp başına koymakla yetindi. Çünkü ruhban sınıfı onunla temastan menedilmişti. Bundan sonra Friedrich İtalya'ya döndü, kendisine ait toprakları istilâ etmiş bulunan Papalık ordularını oralardan kovdu ve Papa'yı evvelce kendi aleyhine vermiş olduğu afaroz cezasını affetmeye mecbur etti. İşte on üçüncü yüzyılda bir hükümdar Papa'ya bu tarzda bir muamelede bulunabiliyor ve halk da bundan dolayı bir infial feveranına kapılmıyordu. O günler geçmişti artık.

1239 da IX. Gregorius, Friedrich ile mücadeleye yeniden başladı, onu ikinci defa olarak afaroz etti ve böylece, Papalığın pek çok zararını görmüş bulunduğu karşılıklı âlenî sövüşmenin yeniden başlamasına sebep oldu. IX. Gregorius ölüp de IV. İnnocentis Papa olunca mücadele daha da şiddetlendi. Friedrich Kiliseye karşı yeniden insanların aklından çıkaramıyacıkları tahripkâr bir mektup yazdı. Friedrich bu mektupta ruhban sınıfının kibrini ve dinsizliğini açığa vuruyor ve zamanın bütün kötülüklerini bu sınıfın kibrine ve zenginliğine atfediyor, hükümdarları Kilisenin iyiliği için onun bütün mallarını zaptetmeye dâvet ediyordu. Bu teklif sonradan Avrupa hükümdarlarının muhayyilelerini daimî olarak meşgul etmiştir.

II. Friedrich'in hayatının son yıllarını anlatacak değiliz. Hayatının ufak tefek hâdiseleri umumî havasından çok daha az enteresandır. Yalnız Sicilya'daki saray hayatı hak-

kında bir iki söz söylemek mümkündür. Yaşayışında lüksü, güzel şeyleri seven bir insandı. Kendisini «serbest» yaşayışlı bir insan olarak tasvir ederler. Fakat unutmamak icabeder ki, o, çok merak ve tecessüsü olan bir insandı. Sarayına Hristiyan feylesofları olduğu kadar Yahudi ve Müslüman feylesofları da topladı ve İtalyanların kafasında Arap düşünce tarzı tesiriyle bir değişiklik yapmak için çok uğraştı. Hristiyan öğrencilere Arapların rakamlarını ve algebrasını tanıttı. Sarayında, Aristo'dan parçalarla birlikte büyük Arap feylesofu İbnürrüşd (Kortoba'lı)'ün aynı Yunan feylesofu hakkındaki tefsirlerini tercüme eden feylesoflar arasında Michael Scott da vardı. Friedrich 1224 te Napoli Üniversitesini kurdu ve Salerno Üniversitesinin büyük Tıp Okulu'nu genişletip zenginleştirdi. Aynı zamanda bir hayvanat bahçesi de meydana getirdi. Şahin uçuşma sanatı hakkında yazdığı bir kitap onun kuşların yaşayışını da iyiden iyide tetkik etmiş bir insan olduğunu gösterir. Friedrich İtalyanca ile ilk nazım denemeleri yapmış olanlardan biridir. Gerçekten, İtalyan şiirinin beşiği onun sarayı olmuştur. Ünlü bir yazar Friedrich hakkında, «modern şairlerin ilki» demiştir ve bu söz bu imparatorun entellektüel cephesini lâyıkiyle anlatır.

Papalığın kuvvet ve kudretten düşmekte olduğu, Papaların Fransa Kralının gittikçe artan kudret ve nüfuzu ile mücadeleye giriştikleri zaman daha da açıkça görüldü. İmparator II. Friedrich'in hayatında Almanya'nın birliği sarsıldı ve o zamana kadar Hohenstaufen sülâlesinden İmparatorlara düşen bir rol olan Papaların koruyucusu, desteği ve rakibi olma rolünü artık Fransa Kralı oynamaya başladı. Bazı Papalar, Fransa Kralını destekleme siyasetini güttüler. Sicilya ve Napoli tahtlarına Roma'nın tasvibi ile Fransız prensleri oturtuldu ve Fransa Kıralları Charlemagne İmparatorluğunu ihya ve idare etmek imkânını görür gibi oldular. Bununla beraber, II. Friedrich'in ölümü ile başlayan Alman fasıla-i-saltanatı, Habsburg hanedanından ilk İmparator olan Rudolf'un İmparator seçilmesiyle

sona erince, (1273) Roma'nın siyaseti her papa'nın tercihi-ne göre, kâh Almanya'yı, kâh Fransa'yı tutmak şeklinde tezahür etti. Doğu'da 1261 yılında Yunan'lılar Konstantinopolis'i Lâtin İmparatorlardan geri aldılar ve yeni Yunan sülâlesinin kurucusu olan Mikhael Paleogos, Papa ile uzlaşmak için samimi olmayan bazı teşebbüslerden sonra, Roma ile olan bağlarını tamamen kopardı ve bunun üzerine Anadolu'daki Lâtin Kırallıklarının düşmesiyle Papaların Doğu istikametindeki nüfuzları da sona erdi.

1294 te Bonifacius Papa oldu. Bu Papa, Fransızları sevmiyen ve Roma'nın büyük geleneklerine ve yeryüzündeki özel vazifesine inanan bir İtalyandı. Bir müddet duruma hâkim oldu. 1300 de genel bir suç bağışlama töreni tertibetti ve bu vesileyle Roma'da pek büyük bir hacılar kalabalığı toplandı. J. H. Robinson bu toplantıdan bahsederken, der ki: «Papalık hazinesine o kadar çok para akıyordu ki, Aziz Petrus (Sen Piyer)'un mezarı üzerine bırakılan paraları toplamak için iki adam ellerinde küreklerle durmadan çalışıyorlardı. Fakat bu festivalin sağladığı başarı, aldatıcı bir başarı idi. 1302 de Bonifacius, Fransa Kralı ile ihtilâfa düştü ve 1302 de hükümdarı afaroz edeceği bir sırada, cetlerinden kalma Anagni sarayında Guillaume de Nogaret tarafından tevkif edildi. Fransa Kralının göndermiş olduğu bu ajan, zorla saraya girerek Papa'nın elinde bir haçla yatmakta bulunduğu yatak odasına vardı, dehşet içinde kalan ihtiyar din adamına tehditler savurup, hakarette bulundu. Papa, bir iki gün sonra şehir halkı tarafından kurtarılarak Roma'ya döndü; fakat orada bu sefer de Orsini ailesi tarafından ele geçirilerek esir edildi ve bu sarsıntılara dayanamıyan ihtiyar adam, birkaç hafta sonra Orsini'lerin elinde öldü.

Gerçi Anagni halkı Papa'nın mâruz kaldığı ilk hakaretten müteessir olmuşlar ve Bonifacius'u kurtarmak için ayaklanmışlardı; fakat unutmamak lâzımdır ki, Anagni, Papa'nın doğmuş olduğu şehirdi. Dikkat edilecek nokta;

Fransız Kralının Hristiyanlığın ruhani reisine karşı böyle haşin bir muamelede bulunurken kendi tebaasıyla tamamiyle mutabık bulunmuş olmasıdır; çünkü, bu aşırı hareketleri yapmadan önce «Etats Généraux» denilen asilzadeler, ruhban ve halk sınıflarından müteşekkil meclisi topluyarak, onun tasvibini sağlamıştı. Papaya reva görülen bu muameleden dolayı, ne İtalya, ne Almanya, ne de İngiltere'de en küçük ölçüde umumi bir infial tezahürü görülmedi. Birleşik bir Hristiyan âlemi fikri pek zayıflamış olduğundan, artık insanların kafalarında bir tesir yaratamaz hale gelmişti.

Ondördüncü yüzyılda, Papalık mânevi nüfuzunu yenden tesis etme yolunda hiçbir şey yapmadı. Bonifacius'tan sonra Papalığa Fransa Kralının namzedi olan V. Clementis seçildi. Bu adam, hiçbir zaman Roma'ya gitmedi, Fransa toprakları arasında bulunmakla beraber, Papalığa ait olan Avignon şehrine yerleşti, halefleri de 1377'ye kadar aynı şehirde kaldılar; 1377 de XI. Gregorius, Roma'daki Vaticanus sarayına döndüyse de, Kilisenin bütün sempa-tilerini birlikte götüremedi. Kardinallerin bir çoğu Fransızdı ve gerek itiyatları, gerek hâtıraları ile Avignon'a bağlı bulunuyorlardı. 1378 de XI. Gregorius ölüp de, bir İtalyan olan VI. Urbanus, Papa seçilince bu muhalif Kardinaller, seçimi hükümsüz sayarak başka bir din adamını VII. Clementis adıyla kendilerine Papa yaptılar. Bu gibi Papalara Antipap ve bu ikiliğe de Büyük Nifak denilir. Bu tarihten itibaren, Papalar yine Roma'da ikamet ettiler ve Fransa'nın düşmanı olan bütün devletler, yâni Almanya İmparatoru, İngiltere Kralı, Macaristan, Lehistan ve Kuzey Avrupa onlara sadık kaldılar. Öte yandan, Avignon'da hükümlan olmaya devam eden Antipapları, Fransa Kralı, onun müttefiki İskoçya Kralı, Portekiz ve bazı Cermen Prensleri destekliyordu. Her Papa, rakibi olan öteki Papanın tarafından olanları afaroz ve tel'in ediyordu (1378-1417).

Durum böyle olunca Avrupa'nın her tarafında halkın

din bahsinde şahsi olarak düşünmeye koyulmuş olmasına şaşılabilir mi?

Bundan önceki bahiste sözünü ettiğimiz Fransisken'lerle Dominiken'ler, kendi anlayışlarına göre Kiliseyi desteklemek veya onunla mücadele etmek üzere Hristiyanlık âleminde zuhur eden birçok toplulukların yalnız ikisinden ibarettir. Kilise bu iki tarikatı temessül ederek, kendi gayeleri için kullanmaya muvaffak olmuştur. Fakat diğer topluluklar çok daha açık olarak âsi ve tenkidçi idiler. Onlardan bir buçuk yüzyıl sonra da Wycliffe (1320-1384) geldi. Bu adam Oxford'lu bir bilgindi. Hayatının sonlarına doğru ruhban sınıfının tefessühüne ve Kilisenin şuursuz işlerine dair bir yığın tenkid yazısı ve düşüncelerini bütün İngiltere'ye yaymak maksadiyle birtakım fakir rahipler (Wycliffite'ler) i her tarafa yolladı. Kilisenin mi yoksa kendisinin mi haklı olduğu anlaşılsın diye de, Kitab-ı Mukaddes'i İngilizceye tercüme etti. Bu zat, gerek Fransisken'lerin lideri San Francesco'dan, gerekse Dominiken'lerin başı San Domingo'dan hem bilim, hem de kabiliyetçe üstündü. Yüksek makam sahipleri arasında ve halk içinde kendisini destekleyenler vardı; bundan dolayı, Roma'nın ona karşı ateş püskürtmüş ve onun hapse atılması için emir çıkarmış olmasına rağmen, o hür bir adam olarak ölmüştür. Fakat, Katolik Kilisesini mahva sürükliyen o kara ruh Wycliffe'in kemiklerinin kâbirde kalmasına tahammül edemedi. 1415 te Constance'ta toplanan Ruhanî Meclis, Wycliffe'in kalıntılarının mezardan çıkarılarak yakılmasına karar verdi ve bu karar 1428 de Papa V. Martin'in emriyle Piskopos Fleming tarafından yerine getirildi. Mukaddesata karşı işlenen bu cürüm, bir mütaassıbın münferit hareketi değil, Kilisenin resmi bir hareketiydi.

MOĞOL FÜTUHATI

On üçüncü yüzyılda, bütün Hristiyanları Papa'nın idaresi altında birleştirme yolundaki bu garip ve netice itibariyle başarısız mücadele devam edip dururken, Asya'da çok daha önemli olaylar cereyan ediyordu. Çin'in kuzeyindeki bir bölgede yaşayan bir Tatar kavmi, birdenbire dünya işlerinde başlıca bir rol oynamaya başlayarak, tarihte benzeri olmayan birtakım geniş fütuhatlar başardı. Bunlar Moğol'lardı. On üçüncü yüzyılın başlarında Moğol'lar atlı göçebelerden müteşekkil büyük bir kabile halindeydiler ve kendilerinden önceki Hunlar gibi, av eti ve kısırak sütü ile beslenip, keçe çadırlarda otururlardı. Çin hâkimiyetinden kurtulmuşlar, başka Türk kabileleriyle birlikte askeri bir konfederasyon kurmuşlardı. Karargâhları da Sibiry'a'nın Onon nehri kıyılarında idi.

O sıralarda Çin nifak halindeydi. Büyük Tang sülâlesi, onuncu yüzyılda zeval bulmuştu; sonra muhtelif Çin devletlerinin birbiriyle savaşması ile geçen bir safhadan sonra, ortada başlıca üç Çin İmparatorluğu kalmıştı: Başkenti Peking olan kuzeydeki Kin devleti, başkenti Nanking olan güneydeki Sung devleti ve merkezdeki Hsia devleti. Moğol konfederasyonunun önderi olan Cengiz Han, 1214 te Kin İmparatorluğunu yenerek Peking'i zaptetti. (1214). Sonra batıya yönelerek Batı Türkistan'ı, İran'ı, Ermenistan'ı, Lahor'a kadar Hindistan'ı, Macaristan ve Yukarı Silesia'ya kadar da güney Rusya'yı fethetti. Öldüğü zaman Pasifik Okyanusu kıyılarından Dnieper nehrine kadar uzanan geniş bir imparatorluğun başında bulunuyordu. Halefi olan Oktay Han, Moğolistan'daki Karakurum'da daimi bir başkent kurduktan sonra, bu hayret verici fütuhata devam etti. Orduları pek tesirli bir savaş gücü meydana getirecek şekilde teşkilâtlandırılmıştı; bu ordular bir Çin

icadı olan barutu küçük sahra topraklarında kullanıyorlardı. Oktay Han, Çin İmparatorluğunun fethi işini tamamladıktan sonra, ordularını muazzam bir yürüyüşle Asya kıtası boyunca ilerleterek Rusya'ya daldı (1235). 1240 ta Kiyef tahribedildi ve hemen hemen bütün Rusya, Moğol hâkimiyeti altına girdi. Lehistan yakılıp yıkıldı ve bir karma Leh-Germen ordusu Aşağı Silesia'daki Liegnitz mevkiinde 1241 de cereyan eden bir muharebede imha olundu. İmparator İkinci Friedrich, istilâ ordularını durdurmak için pek büyük bir gayret sarfetmemişe benzer.

Bury, Gibbon'un «Roma İmparatorluğunun Alçalması ve Düşmesi» adlı eserine yazdığı önsözde der ki : «1241 yılı baharında Lehistan'ı baştan başa katederek Macaristan'ı işgal eden Moğol ordusunun başarılarının sadece sayı üstünlüğünden değil, mükemmel bir sevkülceyşten de ileri geldiğini Avrupa Tarihi daha yeni anlamaya başladı. Fakat bunu henüz herkes bilmiyor. Tatarları önlerine çıkan her şeyi sayı üstünlükleriyle bastıran ve bütün engelleri atları ile dört nala aşan bir insan sürüsü zannetiren umumi kanaat hâlâ hâkimdir...»

«Aşağı Vistül'den tâ Transilvania'ya kadar uzanan bir hat boyunca askeri harekâtın nasıl inceden inceye ve tesirli bir şekilde tertip ve tatbik edildiği görülünce insan hayretten şaşa kalır. Böyle bir sefer o zamanki herhangi bir Avrupa ordusunun başarabileceği bir iş olmadıktan başka, Avrupalı bir komutanın tasavvur edebileceği bir şey de değildi. II. Friedrich de dahil olmak üzere Avrupa'da Subutay ayarında bir general yoktu. Şunu da kaydetmek icabeder ki, Moğol'lar bu işe girişmeden önce Macaristan'daki siyasi durum ve Lehistan'daki şartlar hakkında iyiden iyiye bilgi edinmişler ve buna iyi teşkilâtlandırılmış bir casus şebekesiyle muvaffak olmuşlardı. Öte yandan gerek Macarlar, gerek diğer Hristiyan devletler, düşmanları hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmiyorlardı.

Fakat Moğol'lar, Liegnitz'deki galebelerine rağmen, batıya doğru ilerlemelerine devam etmediler. Kendi harp

taktiklerine uygun gelmiyen ormanlık ve dağlık arazi ile karşılaştıkları için güneye doğru döndüler ve evvelce Macarların İskit'lere, Avar'lara ve Hun'lara yaptıkları gibi, şimdi onlar da ırkdaşları Macar'ları kılıçtan geçirip, temessül ederek onların ülkelerine yerleşmeye hazırlandılar. Bu suretle, gene evvelce Macar'ların onuncu, Avar'ların yedinci ve sekizinci ve Hun'ların beşinci yüzyıllarda yaptıkları gibi, Macaristan ovasından batıya ve güneye doğru akınlar yapabilirlerdi. Fakat, Oktay Han birdenbire öldü ve bunun üzerine meydana gelen önderlik ihtilâfları neticesinde, nâmağlûp Moğol'lar, Macaristan ve Romanya'yı bir kere daha katederek doğu istikametinde çekilmeye başladılar.

Bundan sonra Moğol'lar, dikkatlerini Asya'da yapacakları fütuhat üzerinde topladılar. On üçüncü yüzyıl ortalarında Sung İmparatorluğunu zaptetmişlerdi. 1251 de Oktay Han'ın yerine ,Büyük Han olarak Mangu Han geçti ve kardeşi Kubilây Hanı Çin'e vali tâyin etti. 1280 de Kubilay Han, resmen Çin İmparatoru olarak tanındı ve böylece 1368 yılına kadar hükümran olan Yuan sülâlesi kuruldu. Çin'de Sung idaresinin son kalıntıları da ortadan kalkmakta iken Mangu Han'ın başka bir kardeşi olan Hulagû Han, İran ve Suriye'yi zaptediyordu. O zamanlar Moğol'lar, İslâmiyete karşı zalimce bir düşmanlık gösterdiler ve Bağdad'ı zaptettikleri zaman yalnız halkını kılıçtan geçirmekle yetinmeyip, tâ ilk Sümer'lerden beri Mesopotaima'yı çok meskûn ve müreffeh bir bölge halinde tutan kadim sulama tsislerini de tahribettiler. İşte o zamandan beri Mesopotamia, seyrek nüfuslu bir çölden ibaret kalmıştır. Moğol'lar, hiçbir zaman Mısır'a gitmediler. Mısır Sultanı bir Hulagû ordusunu 1260 yılında Filistin'de bozguna uğrattı.

Bozgundan sonra, muzaffer Moğol akınları durdu. Büyük Han'ın imparatorluğu birtakım bağımsız devletlere ayrıldı. Doğu Moğol'ları, Çin'liler gibi Buddist oldular. Batıdakiler ise İslâmiyeti kabul ettiler, Çin'liler 1368 de Yuan

sülâlesini başlarından atarak, o yıldan 1664 yılına kadar süren Çin asıllı Ming sülâlesini kurdular. Ruslar, güney-doğu istepleri bölgesinde 1480 yılına kadar Tatarların idaresinde yaşadılar ve bu tarihte Moskova Büyük Dukası, Tatarlara edilen sadakat yeminini bozarak bugünkü Rusya'nın temellerini attı.

On dördüncü yüzyılda, Cengiz Han'ın torunlarından Timurlenk, Moğol kudretini kısa bir müddet için canlandırdı. Batı Türkistan'a yerleştikten sonra 1369 da Büyük Han ünvanını aldı ve Suriye'den Delhi'ye kadar olan bölgeyi zaptetti. Fakat kurduğu imparatorluk, ölümünden sonra zevale uğradı. Bununla beraber, 1505 te, Timurlenk'in torunlarından olan Babür, toplanarak mücehhez bir ordu hazırlayarak Hindistan ovalarını istilâ etti. Torunu Ekber (1556-1605), dedesinin fütuhatını tamamladı ve bu Moğol sülâlesi tâ on sekizinci yüzyıla kadar Hindistan kıtasının çoğunu Delhi'den idare etti.

On üçüncü yüzyıldaki büyük Moğol istilâsının neticelerinden biri de, sonradan Osmanlı Türkleri adıyla anılan bazı Türk kabilelerini Moğol'ların önlerine katarak Türkistan'dan Anadolu'ya göç etmeye mecbur etmiş olmalarıdır. Osmanlı Türkleri, Anadolu'da hâkimiyetlerini genişletip, tarsin ettikten sonra Çanakkale Boğazı'nı aşip Makedonya, Sırbistan ve Bulgaristan'a akınlar yaptılar. Sonunda, İstanbul şehri, Osmanlı Sultanı İkinci Mehmet, Avrupa tarafından büyük sayıda topla taarruza geçerek şehri fethetti. Bu olay Avrupa'da büyük heyecan yarattı, bir Haçlı Seferi yapılmasından bahsedildi, fakat artık Haçlı Seferlerinin devri geçmişti.

On altıncı yüzyılda Osmanlı Sultanları Bağdad'ı, Macaristan'ı, Mısır'ı ve kuzey Afrika'nın çoğunu zaptettiler, donanmalarıyla de Akdeniz'in hâkimi haline geldiler. Viyana'yı almalarına ramak kaldı. Nemçe İmparatorunu haraca bağladılar. On beşinci yüzyılda Hristiyanlığın umumi gerileyişini durduran iki hâdise cerayan etti. Biri, Moskova'nın yeniden bağımsızlığa kavuşması (1480), öteki, İs-

panya'nın Hristiyanlar tarafından tedricen geri alınmasıdır. 1492 de, yarımadanın son müslüman şehri olan Granada, kiral Ferdinand Aragon ve kraliçe Isabella Castilla'nın kuvvetlerine yenildi.

Fakat Akdeniz'in yeniden Hristiyan hâkimiyetine geçmesi ancak 1571 de, Lepanto deniz savaşında Osmanlıların büyük bir yenilgiye uğramaları ile mümkün olmuştur.

AVRUPA'DA FİKİR UYANIŞI (RÖNESANS)

On ikinci yüzyılda, Avrupa zekâsının uyanıp ilk Yunanlıların bilim araştırmalarını ve İtalyan Lucretius'un fikir nazariyatçılığını yeniden ele alacağını gösteren birçok alâmetler vardı. Bu uyanışın birçok ve karışık sebepleri mevcuttu. Hususî harplerin ortadan kalkması, Haçlı Seferlerinin arkasından daha yüksek bir yaşayış ve emniyet durumunun teessüs etmesi ve Haçlı Seferleri esnasında görülen şeylerin insanların kafalarında yarattığı tesir, hiç şüphe yok ki, bu uyanışın başlıca âmilleri olmuştur. Ticare hayatı yeniden canlanıyor, şehirler refah ve emniyete kavuşuyor, Kilisenin eğitim seviyesi yükseliyor ve bu eğitim halka da yayılıyordu. On üçüncü ve on dördüncü yüzyıllar gittikçe büyüyen bağımsız veya yarı bağımsız siteler devri idi. Venedik (Venezia), Floransa (Firenze), Ceneve (Cenoa), Lizbon (Lisboa), Paris, Bruge, Londra, Anvers (Antwerp), Nürnberg, Novgorod, Wisby ve Bergen, işte bu gibi şehirlerdendi. Bunların hepsi ticaret şehirleriydi ve insanlar da seyahat ve ticaret ettikleri yerlerde birbirleriyle konuşuyorlar, birlikte düşünüyorlardı. Papalarla hükümdarların mücadeleleri ve dalâletle suçlandırılan kimselerin çarpıldıkları cezaların vahşiyane oluşu, insanları hiç şüphe yok ki, Kilisenin yetkilerinden şüphe etmeye ve ana meseleleri ortaya koyup, münakaşa etmeye zorluyordu.

Aristo'nun Araplar tarafından Avrupa'ya nasıl getirildiğini ve Arap felsefe ve biliminin uyanan Avrupa zekâsına tesir etmesi için II. Friedrich gibi bir hükümdarın nasıl vasıta olduğunu görmüş bulunuyoruz. İnsanların düşüncelerine bunlardan da fazla tesir eden bir unsur da, Yahudilerdi. Çünkü, bunların varlıkları bile Kilisenin iddialarının şüphe ile karşılanmasına sebep oluyordu. Nihayet kimya bilimi ile uğraşanların gittikçe her tarafa yayılan o gizli ve çekici araştırma usulleri, insanlar için bir alâka kaynağı, bir fikir hareketi vesilesi oluyordu.

İnsan zekâsının bu uyanışı yalnız iyi bir tahsil ve terbiye gören bağımsız kimselere inhisar etmiyordu. Halkın zekâsı da insanlığın o zamana kadar görmemiş olduğu bir şekilde dünyaya açılmıştı. Rahiplere ve din adına yapılan zulümlere rağmen, Hristiyanlık ulaşmış olduğu her yere vâizleri vasıtasıyla bir düşünme mayası da götürmüştü benzer. Hristiyanlık her ferdin vicdan ile Allah arasında doğrudan doğruya irtibat tesis etmiş ve böylece insana icabında hükümdar, rahip ve iman meseleleri hakkında kendi kendine bir hükme varmak cesaretini vermişti.

Daha on birinci yüzyılda, Avrupa'da felsefi münakaşalar yeniden başlamıştı ve Paris, Oxford ve Bologna gibi merkezlerde gittikçe büyüyen büyük üniversiteler vardı. Bu üniversitelerde Ortaçağın bilginleri, kendilerinden sonra gelecek olan bilim çağında sarıh bir şekilde düşünülmesi için zarurî olan kelimelerin mâna ve değerleri hakkındaki bir sürü meseleyi kılı kırk yararcasına incelediler. Bu devirde, seçkin dehası sebebiyle üzerinde ayrıca durulmak gereken ve bugünkü tecrübi bilimin babası olan Oxford'lu Fransisken Roger Bacon (takriben 1210-1293) adında bir bilgin yaşadı. Bacon'un adı, tarihimizde Aristo'dan hemen sonra gelen bir mevkîye lâyıktır.

Bu bilginin yazıları Cehalete karşı kaleme alınmış

uzun bir iddianamedir. Bacon, çağdaşlarına cahil olduklarını söyledi; bu hareket o devir için büyük bir cesaret işiydi. Bugün her hangi bir kimse, çağdaşlarının o vekarlı görünüşleri altında büyük bir cahillik gizlediklerini, onların metodlarının hâlâ çocukça şeyler olduğunu, doğmalarının da çocuklara yakışır iddialardan ibaret olduğunu hiçbir tehlikeye mâruz kalmadan söyleyebilir; fakat Ortaçağ insanları, katliama uğramadıkları, açlıktan ölmedikleri veya vebadan kırılmadıkları zamanlar, imanlarının kendi kendine yeten tam ve kâmil bir nesne olduğuna inanırlar ve imanları hakkında yürütülecek her hangi bir fikri çok kötü karşılardı. Bacon'un yazıları kesif bir karanlığa tutulan parlak bir ışıktı. O, yaşadığı devrin cehaletine hücum etmekle beraber, bilimin çoğalmasının türlü türlü yollarını da gösteriyordu. Bu konuda tecrübenin ve bilim toplamının önemi üzerinde ısrarla durması ile Aristo'nun ruhunu yeniden yaşatmış oldu. Tecrübe... Tecrübe.. Roger Bacon'un parolası işte bu olmuştur.

Bununla beraber, Roger Bacon'un kendisi, Aristo'nun lâfının edildiğini istemiyordu. Çünkü, insanlar cesaretlerini toplayıp, olayları inceleyecek yerde, odalara kapanarak o devirde Aristo'ya dair elde mevcut yegâne bilgi kaynağı olan, kötü bir Lâtinçe ile tercüme edilmiş metinleri okumakla yetiniyorlardı. Bacon, her zamanki coşkun üslubu ile: «Elimde olsa, Aristo'nun bütün kitaplarını yakarım, çünkü onları okumak sadece vakit kaybetmeye, hatalara düşmeye ve daha da cahil olmaya yarar» diye yazıyordu. Aristo'yu okumaktan ziyade, onu bir nevi ibadet konusu haline getirmiş olan o zamanın dünyasına Aristo'nun kendisi avdet edebilseydi, Bacon'un yazılarını tasvib ederdi, kaldı ki, bu eserler Roger Bacon'un dediği gibi, berbat bir şekilde tercüme edilmişlerdi.

Bacon, hapse atılma veya daha kötü bir hale uğrama korkusu ile, devrinin iman şekline uyar gibi görünmekle beraber, insanlığa şöyle hitabeder: «Artık doğmalarla ve otorite ile idare edilmeye razı olma! Dünyaya bak!»

Bacon, cehaletin başlıca dört sebepten ileri geldiğini haber verir: Otoriteye saygı, geleneğe bağlılık, halkın cahillliği ve nihayet hiçbir öğrenmeye ihtiyacı olmadığını sanan insan yaradılışındaki boş gurur.

«Denizlerde küreksiz teknelerle seyrüsefer mümkündür; nehirler ve okyanuslar için büyük gemiler yapılacak ve tek bir insan tarafından idare edilecek olan bu gemiler, içi kürekçilerle dolu gemilerden daha hızlı gidecektir. Aynı suretle, öyle arabalar yapılacaktır ki, koşum hayvanına lüzum olmaksızın, ilk çağda insanların kullandıklarını zannettiğimiz tırpanlı cenk arabalarının süratini andıran inanılması güç bir hızla ilerliyecektir. Uçan makineler yapılması da mümkündür; bir adam bu makinelerden birinin ortasına oturup, birtakım sun'î kanatları hareket ettiren bir cihazı idare edecektir. Bu makineler havada kuş gibi uçacaktır.»

İşte böyle diyordu Roger Bacon. Bununla beraber, insanların kendi donuk görünüşleri altında mevcut olduğunu iyice bildikleri dinamik kuvvetleri araştırmaya koyulmaları için aradan daha üç yüzyıl geçecekti.

Araplar, Hristiyanlara yalnız feylesofları ve simyacılarıyla uyandırıcı bir tesir yapmamışlar, onlara kâğıdı da öğretmişlerdir. Avrupanın fikri uyanışının kâğıt sayesinde mümkün olmuş olduğunu iddia etmekle pek mübalâğaya düşülmüş olmaz. Bir Çin icadı olan kâğıt, muhtemelen İsa'dan önce II. yüzyıla aittir. 751 yılında Semerkand'daki Araplara saldıran Çin'liler, geri püskürtüldüler, fakat bir miktar da esir bıraktılar. Bu Çin'liler arasında bulunan kâğıtçı ustaları, sanatlarını Arap'lara da öğrettiler. Hâlen IX. yüzyıldan kalma ve kâğıt üzerine yazılmış Arap elyazmaları vardır. Kâğıt imali Hristiyan Avrupa'ya gerek Yunan'lılar vasıtasıyla, gerek Hristiyanların İspanya'yı geri almaları sıralarında ele geçen Arap'lara ait kâğıt imalâthaneleri vasıtasıyla girdi. Fakat, İspanya'daki Hristiyan hâkimiyeti sırasında kâğıt, çok bozuldu. Hristiyan Avrupa'da iyi kâğıt on üçüncü yüzyıl sonuna kadar ya-

pılamadı, bu tarihte de dünyada iyi cins kâğıt yapan başlıca memleket İtalya oldu. Bu sanat Almanya'ya on dördüncü yüzyılda girdi ve kâğıdın kitap basılabilecek kadar bol ve ucuz olarak istihsal edilmesi ancak bu yüzyılın sonunda mümkün oldu. Bunun da tabii ve zaruri bir neticesi olarak icat edilen matbaa sayesinde dünyanın fikir hayatı yeni ve çok daha kuvvetli bir safhaya girdi. Fikir hayatı, küçük bir seçkinler zümresine inhisar etmekten çıkıp binlerce ve yüzbinlerce zekânın iştirâk ettiği geniş bir cereyan halini aldı.

Matbaanın icadının ilk neticelerinden biri, Kitab-ı Mukaddes'in bol miktarda dünyaya yayılması oldu. Diğer bir netice de, okul kitaplarının ucuzlaması idi. Böylece, okuma bilgisi çabucak yayıldı. Yalnız kitap sayısı pek çok artmakla kalmıyor, basılan kitaplar da artık daha kolaylıkla okunup daha kolaylıkla anlaşılıyordu. Bir metni binbir güçlükle okuyup, sonra mânasını anlamaya uğraşacak yerde, şimdi okuyucular metni okumakta güçlüğü uğramadıkları için, mâna üzerinde durup düşünebiliyorlardı. Okuma kolaylaştığı için, bu okuyucuların sayısı arttı. Kitap artık süslü püslü bir oyuncak ve yalnız âlimlerin bildiği bir sır olmaktan çıktı. Yazarlar, gerek okunmaya, gerekse halk tarafından bakılmaya elverişli kitaplar yazmaya başladılar, hem de artık Lâtince değil, herkesin konuştuğu dille yazdılar. Böylece Avrupa'nın edebiyat tarihi on dördüncü yüzyılda başlar.

Şimdiye kadar Avrupa'nın fikir uyanışında yalnız İspanya Arap'larının tesirinden bahsettik. Şimdi de, Moğol fûtuhatının yaptığı tesiri ele alalım. Bu fûtuhat, Avrupa'nın muhayyilesini uzak diyarlar konusunda tahrik etti. Bir müddet, Büyük Han'ın hükümdarlığı sıralarında, Asya ile Batı Avrupa arasında münasebetler kurulup devam etti, bütün yollar açıldı ve Karakurum sarayına bütün milletlerden temsilciler gitti. Hristiyanlıkla İslâmiyet arasında din konusunda mevcut olan düşmanlığın Avrupa ile Asya arasına diktığı mânialar kalktı. Papalar, Moğol'ların

Hristiyan edilmesi yolunda büyük ümitler beslediler. Moğol'ların o zamana kadarki biricik dinleri putperestliğin iptidai bir şekli olan Şaman dini idi. Papanın elçileri Hind'den gelmiş Buddist rahipler, Paris'li, İtalya'lı, Çin'li sanatkârlar, Bizans'lı ve Ermeni tüccarlar, Moğol sarayında Arap memurları, Pers ve Hind astronomları ve matematikçileri ile buluşup kaynaşıyorlardı. Tarihlerde Moğol'ların yaptığı seferlerden katliamlardan haddinden fazla bahsedilmesine mukabil, onların öğrenme merak ve arzularından kâfi derecede söz edilmez.

Moğol'lar, belki icat kabiliyeti olan bir ırk olarak değilse bile, bilimin ve metodun nâkili olarak tarihte pek önemli bir rol oynamışlardır. Cengiz ve Kubilay Han'ların müphem ve romantik şahsiyetleri hakkında elimizde mevcut bilgiler bu adamların en az o coşkunu, fakat hodbin Büyük İskender kadar veya siyasi hortlaklar yaratmada pek usta olan o enerjik, fakat cahil Charlemagne (Carolus Magnus) kadar zeki ve yaratıcı hükümdarlar oldukları ıntibasını kuvvetlendirmektedir.

Moğol sarayını ziyaret edenlerin en enteresanlarından biri, bütün gördüklerini sonradan seyahatname halinde yayınlamış olan Marco Polo adında bir Venedik'lidir. Bu seyyah, 1272 yılı civarında, evvelce Çin'e gelmiş olan babası ve amcası ile birlikte bu memlekete gitti. Baba ile amca, ilk seyahatlerinde Büyük Han'ın üzerinde derin bir tesir yaratmışlardı. Onlar, Han'ın gördüğü ilk Lâtin'lerdi. Han, gerek mahiyetini öğrenmek istediği Hristiyanlık hakkında, gerekse ilgilendiği sair Avrupa hususları hakkında lüzumlu bilgileri bilginlerden öğrenip kendisini aydınlatmaları için bu iki adamı memleketlerine göndermişti. Bu sefer, Marco ile yaptıkları ziyaret ikinci ziyaretti.

Polo'lar bu defaki yolculuğa ilk seferde olduğu gibi, Kırım'dan değil, Filistin'den başladılar. Yanlarında büyük Han tarafından verilmiş olan bir serbest geçiş ruhsathamesi ve seyahatlerini kolaylaştırmaya mahsus birtakım vesikalar vardı. Büyük Han, Kudüs'teki Merkad-i-İsa'da ya-

nan kandilden biraz yağ alınarak kendisine getirilmesini istemişti. Böylece, yolculuklarına Filistin'den başladıktan sonra, Kilikya yolu ile Ermenistan'a gittiler. Kuzeye doğru yönelmelerinin sebebi o zamanlar Mısır Sultanının Moğol hükümdarına tâbi memleketleri talan etmesiydi. Yolcularımız Ermenistan'dan, sanki bir deniz yolculuğu yapacaklarmış gibi, Mesopotamia yolu ile Basra Körfezi'ndeki Ormuz'a gittiler. Burada, Hindistan'lı tacirlere rastladılar. Her ne sebeptense ,gemiye binmeyip gene Kuzeye yönelecek, İran çöllerine daldılar, Belh ve Pamir yolu ile Kaşgar'a ve Kotan ve Lob-Nor yolu ile Hwang-Ho vâdisine, oradan da Pekin'e ulaştılar. Bu şehirde bulunan Büyük Han yolcuları çok iyi karşıladı.

Kubilay, Marco Polo'dan bilhassa hoşlandı. Marco, genç ve zeki olduktan başka, Tatar dilini de iyice öğrenmişti. Kendisine resmi bir ünvan verilen Marco, özel vazifelerle birçok yerlere ve bu arada güneybatı Çin'e gönderildi. Bu seyahatlerinde gördüğü göz alabildiğine uzanıp giden güleç ve müreffeh memleketleri anlatırken bahsettiği hanlar ve kervansaraylar, bereketli tarlalar, verimli bağlar ve bahçeler, Buddist keşişlere mahsus manastırlar, ipek, sırma, tafta gibi kıymetli kumaşlar, yol boyunca birbirini tâkibeden mâmur şehir ve kasabalar gibi şeyler Avrupalılar tarafından ilkin şüphe ile karşılandı, fakat sonradan onların muhayyilelerini tutuşturup alevlendirdi.

Marco Polo, Burma'dan, bu memleketin yüzlerce fili olan büyük ordularından, Moğol okçularının bu orduları nasıl bozguna uğrattıklarından bahsediyor ve Moğol'ların, Pegu'yu nasıl fethettiklerini anlatıyordu. Polo, Japon'lardan da söz ediyor ve bu memleketteki altın miktarını mübalâğalı bir dille anlatıyordu, Marco Polo üç yıl müddetle Yangşov (veya Yang-Şeu) valiliğinde bulundu ve ihtimal her hangi bir Tatar validen farklı bir idare tarzı tatbik etmiyerek ora Çin'lilerini hayrette bıraktı. Marco özel bir vazife ile Hindistan'a da gönderilmiş olabilir. Çin tarihi 1277 deki İmparatorluk Divanında Polo adında bir adam

bulunduğundan bahseder ki bu da Marco Polo'nun anlattıklarının genel olarak doğru olduğunu gösteren kıymetli bir delildir.

«Marco Polo Seyahatnamesi» nin yayınlanması Avrupa'lıların muhayyilesi üzerinde büyük bir tesir yarattı. On beşinci yüzyıl Avrupa edebiyatı ve bilhassa o devrin romanları, Marco Polo'nun seyahatnamesine adı geçen Kathay (Kuzey Çin) ve Kambulak (Pekin) gibi isimlerle doludur.

İki yüzyıl daha sonra, Marco Polo Seyahatnamesi'ni okuyanlar arasında Cristoforo Colombo (Kristof Kolomb) adında Ceneve'li bir denizci de vardı. Bu adam, batı istikametinde deniz yolu ile Çin'e ulaşmayı tasarladı. İspanya'nın Sevilla şehrinde vaktiyle Colombo'nun sayfa kenarlarına notlar yazmış olduğu bir Seyahatname nüshası vardır. Ceneviz'lilerin batıya doğru yönelmelerinin birçok sebepleri vardır. 1453 yılında Türkler tarafından zaptedilmeye kadar Konstantinopolis, Batı âlemi ile Doğu âlemi arasında tarafsız bir ticaret şehriydi ve Ceneviz'liler orada serbestçe alış-veriş ediyorlardı. Fakat Ceneviz'lilerin en büyük rakibi olan «Lâtin» Venedik'liler, Türk'lerin müttelikiydiler ve Yunan'lılara karşı Türk'leri desteklemişlerdi. Türkler, Konstantinopolis'e gelince, bu şehir Cenevizlilerin ticaretini kösteklemeye çalıştı. Çoktan beri unutulmuş bir kesif olan dünyanın yuvarlaklığı yavaş yavaş insanların aklını yeniden meşgul etmeye başladı ve bunun pek tabii bir neticesi olarak Çin'e, batı yolu ile ulaşmak fikri vücut buldu. Bu teşebbüsü kolaylaştıran iki âmil de vardı. Pusula icad edilmiş bulunduğundan, artık insanlar, gemilerinin, seyir yönünü tâyin etmek için yıldızlı gecelere muhtaç değillerdi. Norman'lar, Katolonya'lılar, Ceneviz'ler ve Portekiz'liler de Atlas Okyanusunda Canaria, Madeira ve Açores (Asor) adalarına kadar açılmışlardı.

Fakat Colombo, tasarısının tatbikine yarayacak gemileri tedarik etmekte birçok güçlüklerle uğradı. Avrupa saraylarının birinden ötekine dolaşıp durdu. Nihayet, İs-

panya Araplarından henüz geri alınmış olan Granada (Karnata) da Ferdinand ile İsabela'nın himayelerini sağlayarak üç küçük gemi ile Okyanus'ta meçhule doğru yelken açtı. İki ay on gün süren bir yolculuktan sonra karaya çıktı. Orasını Hindistan sandı. Halbuki orası Hindistan değil, Eski Dünyanın o zamana kadar varlığından bile şüphelenmediği yeni bir kıt'a idi. Colombo İspanya'ya altın, pamuk, garip hayvanlar ve Hristiyan etmek istediği iki yerli ile döndü. Bu yerlilere Hintliler denildi, çünkü Colombo ömrünün sonuna kadar, bulmuş olduğu toprakların Hindistan olduğunu zannetti. Yeni kaynaklarıyla o koskoca Amerika kıtasının keşfedilmiş olduğunu insanlar yıllarca sonra anlayabildiler.

Colombo'nun başarısı denizaşırı teşebbüsleri teşvik etti. 1497 yılında Portekizliler Afrika'nın etrafından dolanarak Hindistan'a gittiler; 1515 te Cava'da Portekiz gemileri vardı. 1549 da, İspanya hizmetinde bir Portekiz denizcisi olan Magellan (Fernando de Magelhaes) Sevilla'dan beş gemi ile batı istikametinde denize açıldı. Bu gemilerden biri olan Vittoria 1522 de Guadalquivir (Vâdiulkebir) nehri mansabı yolu ile Sevilla'ya avdet etti. Dünyayı devreden ilk gemi olan Vittoria'da, yola çıkan 280 kişiden arta kalan otuz bir kişi vardı. Bizzat Magellan da Filipin adalarında öldürülmüştü.

İşte böylece, kâğıda basılmış kitaplar ,en uzak yerlerine ulaşılabilen bir dünya hakkında edinilen yeni fikir, garip memleketler, garip hayvanlar ve bitkiler ,garip âdetler ve yaşayış tarzları, denizaşırı ülkelerde ve astronomi alanında yapılan keşifler, Avrupalıların düşünce ve muhayyilelerinde büyük bir gelişme meydana getirdi. Pek uzun zamandan beri unutulmuş bulunan Yunan klâsikleri süratle basılıp tetkik ediliyor, insanların muhayyileleri Ef-lâtunvari hayallerle, insan haysiyet ve hürriyetine saygı gösteren bir Cumhuriyet çağına ait hayallerle renkleniyordu. İlk Roma hâkimiyeti Batı Avrupa'ya kanun ve nizam getirmiş, Lâtin Kilisesi de bu durumu yeniden tesis

ve ihya etmişti. Fakat gerek putperest Roma gerekse Katolik Roma devirlerinde, öğrenme teceddüt arzuları teşkilât tarafından önlenmişti. Lâtin ruhunun hâkimiyeti artık sona eriyordu. On üçüncü ve on altıncı yüzyıllar arasında Avrupalı Ariler gerek Sami ve Moğol tesirleri sayesinde gerekse Yunan klâsiklerinin yenibaştan keşfedilmesi sayesinde Lâtin gelenekleriyle irtibatlarını keserek yeniden insanlığın maddi ve manevi önderliğine yükseldiler.

50

LÂTİN KİLİSESİNİN ISLAHI (REFORM)

Bu fikri uyanış bizzat Lâtin (Roma) Kilisesine de tesir etti. Hristiyan âlemindeki birlik ruhu çözülüp dağıldı ve bu birliğin yaşamaya devam eden kısmı da önemli bir yenilenme idrâk etti.

On birinci ve on ikinci yüzyıllarda Kilisenin nasıl bütün Hristiyan âleminin mutlak önderi haline gelmek üzere bulunmuş olduğunu ve on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda da nasıl insanların ruhları ve hareketleri üzerindeki kudret ve tesirinin azalmış olduğunu ve başlangıçta Kilisenin kuvvet ve kudretinin temelini teşkil eden halkın din heyecanının gene Kilisenin kibir ve gururu, zulümleri ve aşırı merkezîyetçiliği yüzünden nasıl onun aleyhine döndüğünü ve dine inanmıyan II. Friedrich'in haince entrikalarının hükümdarların Kiliseye bağlılıklarını nasıl gitgide sarsıp yok ettiğini görmüş bulunuyoruz. Büyük Nifak Kilisenin din ve siyaset alanlarındaki nüfuzunu pek önemsiz bir hale getirmişti. Şimdi artık isyan kuvvetleri ona her iki yandan saldırıyordu.

İngiliz Wycliffe'in telkin ve irşatları Avrupa'ya geniş ölçüde yayıldı. 1398 de Jan Huss adında bir Çek bilgini Praha (Prag) üniversitesinde Wycliffe'in irşatlarına dair

bir sıra konferans verdi. Böylece bu irşatların tesiri aydınlar çevresini aşarak halka ulaştı ve umumî bir heyecan yarattı. 1414 - 1418 yıllarında bütün Kilisenin iştirâkiyle ve Büyük Nifak meselesini halletmek üzere Constance'da bir ruhani meclis toplandı. Jan Huss Papa tarafından kendisine emniyet teminatı verileceği vâdiyle bu meclise dâvet edildi, yakalandı, dalâlet suçu ile yargılandı, diri diri yakıldı (1415). Bu tedbir Bohemya halkını teskin edecek yerde bu memleketteki Huss'çuların ayaklanmasına ve Lâtin âleminin parçalanması sonucunu doğuran harplerden ilkinin çıkmasına sebep oldu. Constance'da, bilhassa yeniden birleştiği farzolan Hristiyan âleminin başı olarak seçilen Papa V. Martin bu ayaklanmaya karşı Haçlı Seferi ilân etti.

Bu kahraman küçük millete karşı beş sefer saldırtılan Haçlı ordularının hepsi de yenildi. On beşinci yüzyılda Avrupa'da ne kadar işsiz güçsüz serseri varsa hepsi Bohemya'ya saldırtılmıştı, tıpkı on üçüncü yüzyılda Waldo taraftarlarına musallat edildikleri gibi. Fakat Bohemyalı Çek'ler Waldo'cuların aksine olarak silâhlı mukavemetin tesirine inanıyorlardı. Haçlılar daha uzaktan Huss'çu askerlerin şarkılarını ve arabalarının gürültülerini duyunca muharebeye girmeksizin dağılıp kaçtılar (Domalice muharebesi 1413). 1436 da Basel şehrinde toplanan yeni ruhani meclisin Kiliseye karşı yapılan birçok tenkidleri haklı görmesi üzerine Kiliseyle Huss taraftarları arasında bir anlaşmaya varmak mümkün oldu.

On beşinci yüzyılda Avrupa'yı kasıp kavuran büyük bir veba salgını cemiyetin düzenini bozdu. Halk büyük bir sefalet içinde ve hayatından şikâyetçi idi, İngiltere'de ve Fransa'da köylüler arazi sahiplerine ve zenginlere karşı ayaklanıyorlardı. Huss harplerinden sonra bu ayaklanmalar Almanya'da büyüdü ve dinî bir mahiyet aldı. Bu hareketlerde matbaanın icadının da tesiri vardı. On beşinci yüzyıl ortalarında Felemenkte, Rheinland (Rhein nehri bölgesinde) da dizme hurufatla çalışan matbaacılar vardı.

Bu sanat İtalya ve İngiltere'ye de yayıldı. 1477 de Westminster'de Caxton adında bir matbaacı vardı. Netice olarak Kitab-ı Mukaddes pek büyük sayılarda basılıp dağıtıldı ve halk arasında din alanındaki münakaşaları kolaylaştırdı. Avrupa dünyası bir okuyucular dünyası halini aldı. Geçmişte bu kadar çok okuyan başka bir cemiyet mevcut olmamıştı. Halkın zekâsının böylece daha açık fikirlerle beslenip daha kolay anlaşılan bilgilerle birdenbire aydınlanması tam da Kilisenin zayıflamış, nifaka düşmüş ve kendini savunmadan âciz bir hale geldiği ve bir çok prenslerin kendi tebaalarını onlardan büyük servetler talep eden Kilisenin elinden kurtarmaya çalıştıkları bir zamana rastlar.

Almanya'da Kiliseye karşı kurulan cephe, 1571 yılında Wittenberg'de ortaya çıkarak Roma'nın muhtelif doktrinleri ve türlü türlü temayülleri konusunda münakaşalar açan Martin Luther (1483-1546) adında bir keşişin etrafında toplandı. Bu din adamı önceleri münakaşalarını bütün bilginler gibi Lâtin diliyle yapıyordu. Fakat sonradan matbaanın icad edilmesinden faydalanarak görüşlerini halk diliyle Amanya'nın her tarafına yaydı. Evvelce Jan Huss'a yapıldığı gibi onun da vücudünü ortadan kaldırma yolunda bir teşebbüste bulunuldu, fakat matbaa artık şartları değiştirmişti. Luther'in Alman prensleri arasında onu açığa veya gizli olarak tutan o kadar çok dostu vardı ki onun öyle bir akıbeta uğraması imkânsızdı.

Çünkü şimdiki çağ fikirlerin çoğaldığı ve imanın zayıfladığı bir çağdı, birçok hükümdarlar idare ettikleri milletlerle Roma arasındaki bağların kopmasını menfaatlerine uygun buluyorlardı. Bu hükümdarların her biri daha milli mahiyette bir dinin reisi olmaya çalışıyordu. Böylece İngiltere, İskoçya, İsveç, Norveç, Danimarka, Kuzey Almanya ve Bohemya birbiri arkasından Roma Kilisesinden ayrıldılar ve o zamandan beri de ondan ayrı kaldılar.

Bu hükümdarlar tebaalarının mânevî ve fikri hürriyetlerine değer veren insanlar değildi. Onlar tebaalarının din

konusundaki şüphelerini ve isyankârlıklarını kendilerini Roma'ya karşı kuvvetlendirmede kullanıyorlardı, fakat Roma ile olan bağları koparıp da kendi idareleri altında milî birer Kilise kurar kurmaz halka eskisi kadar hâkim olmadılar. Lâkin İsa'nın tâlim ve telkinlerinde daima dikkate şayan bir hayatîyet, doğruluk duygusuna yapılan bir hitap ve siyasî olsun dinî olsun her türlü itaatın üstünde tutulan insan vekar ve haysiyetine saygı esası mevcut olmuştur. Bu devlet kiliseleri Roma ile olan bağlarını koparıırken Allahla insan arasına ne Papanın ne de hükümdarın girmesini kabul etmeyen bazı din tarikatları ile bozuşmak zorunda kaldılar. Meselâ İngiltere'de ve İskoçya'da, yaşayışlarına ve imanlarına biricik rehber olarak Kitab-ı Mukaddes'i alan ve bu esaslardan vazgeçmek istemiyen bazı tarikatlar vardı. Bunlar devlet kilisesinin idaresi altına girmeyi kabul etmediler. İngiltere'de bu muhalifler sonraları yâni on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda bu memleketin siyasî hayatında pek büyük bir rol oynayacak olan Nonconformist'lerdi. Bunlar Kilisenin başında bir hükümdar istemeyişlerini Kral I. Charles'ın başını kesmeye kadar ileri vardırıdılar (1649) ve on bir yıl müddetle İngiltere Nonconformist'lerin idare ettiği bir cumhuriyet devri idrâk etti.

Kuzey Avrupa'nın bu büyük kısmının Lâtin Hristiyanlığı âleminde ayrılmaması olayına genel olarak Reform Hareketi denilir. Fakat Roma Kilisesinin mâruz kaldığı bu darbeler ve uğradığı kayıplar bizzat onun bünyesinde de belki aynı derecede ıslâhat yapılmasına yol açtı. Kilise yeniden teşkilâtlandırıldı ve hayatına yeni bir ruh hâkim oldu. Bu yenilenme hareketinde belki başlı rol oynayanların biri de herkesin St. İgnatius de Loyola adı ile tanıdığı İnigo Lopez ve Recalde adında genç bir İspanyol askeridir. Bu adam başlangıçta romantik bir hayat geçirdikten sonra 1538 de rahip oldu ve askerliğin mert ve cömert geleneklerini din hizmetine koymak amacı ile (Türkçemizde İsa Derneği, Osmanlıca ile de Cem'iyet-i Yesû diyebileceği-

miz) İsa Bölüğü'nü kurma iznini elde etti. Bu cemiyet, yâni Cizvitler, dünyanın en büyük irşat ve misyonerlik cemiyetlerinden biri halini aldı. Hristiyanlığı Hind'e, Çin'e, Amerika'ya götürdü. Roma Kilisesinin o süratli dağılışını önledi. Bütün Katolik âleminin eğitim seviyesini yükseltti. Her tarafta Katoliklerin zekâ seviyesini kalkındırdı ve Katoliklik ruhunu kuvvetlendirdi. Avrupa'nın Protestan memleketlerini eğitim alanında rekabet yolu ile aynı gayretleri sarfetmeye mecbur kıldı. Bu hepimizin bildiği kuvvetli ve mütecaviz Roma Kilisesi geniş ölçüde bu Cizvit hareketinin eseridir.

51

İMPARATOR V. KARL (ŞARLKEN)

Kutsal Roma İmparatorluğu İmparator V. Karl devrinde en şatvetli devrini idrak etti. Karl, Avrupa'nın gördüğü en dikkate şayan hükümdarlardan biri idi ve bir aralık da Charlemagne'dan beri en büyük hükümdar tesirini bırakmıştı.

Karl'ın büyüklüğünü sağlayan kendisi değil büyük babası İmparator I. Maximilianus (1459-1519) idi. Kendilerine hâkimiyet sağlamak istiyen ailelerden bazıları savaştılar, bazıları manevralar çevirdiler. Habsburg'lar ise bunu evlenme yolu ile başardılar, I. Maximilianus tahta çıktığı zaman elinde Habsburg ailesinin evdattan kalma memaliki olan Avusturya, Styria, Elsass'ın bir kısmı ve daha bir takım yerler vardı. Maximilianus ilkin Felemenk ve Burgonya ile evlendi, -aldığı hanımın adı bizim için o kadar mühim değil-. Fakat bu birinci hanımın ölmesi üzerine Burgonya arazisinin çoğu elinden çıktı, ama gene de Felemenk'i muhafaza etti. Sonra Fransa'nın Kuzeyindeki Bretagne ile evlenmeyi denediyse de bunu başaramadı. 1439 da babası III. Friedrich'in yerine İmparator olunca Milâno

Dukalığı ile evlendi. Nihayet kendi oğlunu Cristoforo Colombo (Kristof Kolomb)'nun velinimetleri Kral Ferdinand ile Kraliçe Isabelle'nin aptal kızlarıyla evlendirdi. Bu hükümdarlar henüz yekpare bir millet haline gelmiş olan İspanya'dan başka Sardanya'yla, İki-Sicilya'ya ve aynı zamanda Amerika'da Brezilya batısında kalan bütün ülkelere hükmediyorlardı. İşte bu suretle I. Maximilianus'un torunu V. Karl, Amerika kıtasının çoğu ile Avrupa'nın Türkler tarafından alınmamış yerlerinin yarısına yakın bir kısmına tevarüs etti. 1506 da Felemenk tahtına da tevarüs etti, ve büyük babası 1516 da ölünce Karl, anası akıldan mahrum olduğu için, bütün İspanyol İmparatorluğunun sahibi oldu ve büyük babası Maximilianus da 1519 da ölünce 1520 yılında 20 yaşında ve henüz çocuk denilebilecek kadar genç bir yaşta İmparator seçildi.

Karl görünüşte pek zeki olmıyan yakışıksız bir delikanlıydı, üst dudağı kalın, çenesi uzundu. Çevresindeki şahsiyetler de genç ve kudretli insanlardı. Devir parlak genç hükümdarlar devriydi. I. François 1515 de yirmi bir yaşında Fransa tahtına çıkmış, VIII. Henry 1509 da on sekiz yaşında İngiltere Kralı olmuştu. Bu çağ aynı zamanda her ikisi de kaabiliyetli hükümdarlar olan Babür ile Süleyman'ın biri Hindistan'da (1526-30) diğeri Türkiye'de (1520) saltanat sürdükleri, ve çok seçkin bir insan olan X. Leo'nun Papa olduğu (1513) bir çağdı. Papa ile I. François, Karl'ın İmparator seçilmesini önlemek istediler, çünkü bu derece kuvvet ve kudretin tek bir insanın elinde toplanmasından ürküyorlardı. Gerek I. François, gerek VIII. Henry kendilerini İmparatorluk Elektörlerine (seçmen prensler) aday olarak sundular. Fakat İmparatorların Habsburg ailesinden olmaları eski bir gelenek halini almıştı (1263 ten beri); Karl Elektörleri yemleyince de seçimi kazandı.

Genç İmparator nâzırlarının elinde bir müddet muhteşem bir kukla olmaktan ileri gidemedi. Sonra, yavaş yavaş mevcudiyetini hissettirmeye ve idareyi ele almaya baş-

adı, fakat o ihtişamlı durumunu tehdit eden kararsızlığı da hissediyordu.

Saltanatının tâ başlangıcından itibaren Luther'in Almanya'da yarattığı huzursuzlukla uğraşmak zorunda kaldı. Papa, Karl'ın İmparator seçilmesine muhalefet ettiği için o da Papa'ya karşı Luther'i destekliyebilirdi: fakat kendisi en mutaassıp bir Katolik memleket olan İspanya'da büyüdüğü için Luther'e karşı cephe aldı ve bu sebeple de Protestan Prenslere ve bilhassa Sachsen (Saksonya) Prensi ile ihtilâfa düştü ve neticede kendisini Hristiyanlık âlemini birbirinin düşmanı olan iki kısım halinde ayıran bir uçurumun karşısında buldu. Bu uçurumu doldurup kapamak yolundaki samimi teşebbüs ve gayretleri bir semere vermedi. Almanya'da siyasi ve dini karşılıklardan doğan geniş bir isyan durumu vardı. Bu dahili gaileler doğudan ve batıdan gelen harici tehlikelerle daha da vahim bir hal alıyordu. Karl'ın batıdaki düşmanı enerjik Kral I. François idi; doğuda ise durmadan ilerliyen Türkler vardı. Türkler şimdi Macaristan'da idiler ve Avusturya devletlerinden bazı haraç bakayası talep ediyorlardı. İspanya'nın parası ve ordusu Karl'ın emrindeydi, fakat Almanya'dan tesirli bir malî yardım temin etmek son derece güçtü. Karl'ın karşılaştığı içtimai ve siyasi gaileler malî sıkıntılar yüzünden daha ciddi bir hal alıyordu. Bu yüzden İmparator yıkıcı borçlara girmek zorunda kaldı.

Neticede, VII, Henry'nin müttefiki olan Karl, I. François'yı ve Türkleri yendi. Başlıca muharebeler Kuzey İtalya'da cereyan etti. Her iki tarafta da kumanda beceriksiz ellerde idi; orduların ilerleme ve gerilemeleri bilhassa takviye kuvvetlerinin gelişine bağlı kalıyordu. Alman ordusu Fransa'yı istilâ etti, Marsilya'yı alamadı, İtalya'ya çekildi, Milâno'yu kaybetti ve Pavia da kuşatıldı. I. François, Pavia'yı uzun uzadıya muhasara ettiyse de, alamadı, taze Alman kuvvetlerinin hücumuna uğradı, yenildi, yaralandı ve esir edildi. Fakat Karl'ın fazla kuvvetlenmesinden hâlâ korkan Papa ile VIII. Henry bu sefer ona karşı birleştiler. Bo-

urbon Konnetabli emrinde bulunan Milâno'daki Alman ordusu maaş alamadığından Roma'ya saldırdı, şehri yağma etti (1527). Yağma ve katliam devam ettiği sırada Papa San Angelo şatosuna sığındı ve 400.000 duka vermek suretiyle Alman ordusunu şehirden uzaklaştırdı. Bu karmakarışık savaşların cereyan ettiği yıllarda Avrupa fakir düştü. Nihayet İmparator İtalya'da muzaffer oldu. 1530 da Papa'nın elinden taç giydi. Karl, Bologna'da taç giyen son Alman İmparatoru idi.

Bu sırada Türkler Macaristan'da sür'atle, ilerliyorlardı. 1526 da Macar Kırалını yenilgiye uğratıp öldürmüşler, Budapeşte'yi almışlardı; 1529 da da Muhteşem Süleyman'ın Viyana'yı almasına ramak kalmıştı, İmparator bu ilerleyişe çok üzülüyor ve Türkleri geri püskürtmek için elinden geleni yapıyordu, fakat bu korkunç düşman kapılarında olduğu halde Alman Prenslerini birleştirmekte pek büyük güçlüklerle uğruyordu. I. François da bir türlü yola gelmediğinden, yeni bir Fransa harbi başladı. Karl, Güney Fransa'yı yakıp yıktı ve böylece I. François'yı kendisine karşı daha dostça bir tavır takınmaya mecbur ettikten başka, Türklere karşı onunla ittifak etti. Fakat Protestan Prensler, yâni Roma ile münasebetlerini kesmeye azmetmiş olan Alman Prensleri, İmparatora karşı Schmalkalden Birliği diye bir cephe kurmuşlardı; bu sebeple Karl Hristiyan bir memleket olan Macaristan'ı kurtarmak üzere büyük bir sefer açacak yerde, bütün dikkatini dahili gailelerle mücadeleye teksif etti. O, bu mücadelenin yalnız ilk safhasını görecekti. Bu mücadeleler kendilerine hâkimiyet sağlamak isteyen Prensler arasında kâh kanlı savaşlar ve yakıp yıkmalar, kâh diplomasi oyunları ve entrikalar şeklinde cereyan ediyordu. Bu savaşlar ve entrikalar Orta Avrupa'yı tekrar tekrar tahrip etmek suretiyle on dokuzuncu yüzyıla kadar sürüp gitmiştir.

İmparator bu kargaşaya sebep olan hakiki âmilleri hiç bir zaman anlamamışa benzer. Kendisi zamanına ve durumuna göre, çok değerli bir insandı ve Avrupa'yı nifaka ve

silâhlı ihtilâflara düşüren dinî anlaşmazlıkların hakikî kanaat farklarından ileri geldiğini sanmış olsa gerektir. Bu sebeple Karl taraftarları uzlaştırmak ümidiyle diyetler (siyasî meclisler) ve konsüller (ruhanî meclisler) toplamıştır. Bu devire ait Alman tarihini inceliyenler Nürnberg Din Barışının, Ratisbon Diyetinin, Augusburg İnteriminin ve daha bu gibi başka şeylerin teferruatı ile uğraşmak zorunda kalırlar. Biz bunları sadece bu büyük İmparatorun dağdağalı hayatına ait teferruat olarak zikredeceğiz. Filhakika o devir Avrupa'sı Prens ve Kırallarının hemen hemen hiç biri iyi niyetle hareket etmemiştir. Dünyadaki o geniş din ihtilâfları, halkın hakikate ve içtimai adalete susayışı, her tarafa yayılan bilim, hükümdarların siyasetlerine yarıyan bahanelerden ibaretti. Saltanatının başlangıcında dalâlet aleyhinde bir kitap yazarak Papa tarafından «İmanın Koruyucusu» ünvanıyla mükâfatlandırılan İngiltere Kralı VIII Henry, Anne Boleyn adında genç bir hanımla evlenmek üzere ilk karısından boşanmak ve aynı zamanda İngiliz Kilisesinin servetini ele geçirmek isteyince 1530 da Protestan Prensler târafına geçiverdi. İsveç, Danimarka ve Norveç de daha evvel Protestan'lar cephesine geçmiş bulunuyorlardı.

Alman din harbi 1546 yılında Martin Luther'in ölümünden birkaç ay sonra başladı. Bu harbin tafsilatına ihtiyacımız yoktur. Şu kadarını söyleyelim ki, Protestan'ların Sachsen (Saksonya) ordusu Lochau'da büyük bir yenilgiye uğradı. İmparatorun baş muarızı olan Philip Von Hesse ihanete yakın bir tedbirle ele geçirilerek hapsedildi. Türkler de kendilerine senelik bir bağ ödenmesi vâdiyle uzaklaştırıldılar. 1547 de I. François ölünce İmparator rahat bir nefes aldı. Böylece Karl düşmanlariyle uzlaştı ve son gayretlerini hâlâ harp olan yerlerde barışı tesis etmeye hasretti. 1552 de bütün Almanya gene harp halindeydi. Karl Innsburg'tan alelacele kaçması sayesinde esir edilmekten

kurtuldu. 1552 de aktedilen Passau Andlaşması ile başka bir kararsız denge durumu meydana geldi.

İmparatorluğun otuz iki yıllık bir devre ait siyasi durumunun hülâsası işte böyledir. Bu devirde Avrupa devletlerinden her birinin Avrupa'ya hâkim olmaktan başka düşüncesi yoktu denilse yeridir. Ne Türkler, ne Fransız'lar, ne İngiliz'ler ne de Alman'lar büyük Amerika kıtasına karşı henüz herhangi siyasi bir ilgi göstermedikleri gibi Asya'ya giden yeni deniz yollarının önemini de kavramamışlardı. Amerika'da büyük şeyler oluyordu; Cortez bir avuç insanla neolitik Meksika İmparatorluğunu İspanya hesabına fethetmişti, Pizarro Panama Berzahını geçmişti (1530) ve başka bir harikalar diyarı olan Peru'yu zaptetmişti. Fakat bütün bu olaylar, Avrupalıların nazarında İspanya hazinesine para akmasını sağlayan şeylerden ibaretti.

V. Karl karakterinin orijinallliğini Passau Andlaşmasından sonra gösterdi. Artık saltanattan usanmış hayalleri de kırılmıştı; Avrupa'daki rekabetlerin mânasızlığını şimdi daha iyi hissediyordu. Hiç bir zaman tam mânasiyle sıhhatli bir insan olmamıştı, yaradılıştan tembel mizaçlıydı da; üstelik damla hastalığı çekiyordu. Tahttan feragat etti. Almanya üzerindeki bütün hükümlerlik haklarını kardeşi Ferdinand'a, İspanya ile Felemenk'i de oğlu Philip'e verdi. Ve şahane bir öfke ile, İspanya'nın Tajo vâdisi kuzeyindeki Yatsu tepelerinde, meşe ve kestane ormanları arasındaki bir manastıra çekildi. Ve 1558 de orada öldü.

Bu tahttan feragat olayı hakkında, bu yorgun dev İmparatorun dünyadan vazgeçerek inziva köşesinde ve riyazet halinde Tanrı'nın gufranını aramaya koyulması hakkında, pek çok hissi yazı yazılmıştır. Fakat bu dünya işlerinden el etek çekişte ne inzivaya ,ne de riyazete benzeyen bir şey yoktu. Kıralın maiyetinde gene 150 kadar insan vardı, sürdüğü hayat gene şahane ve eğlenceli bir hayattı, bu «inziva» yerinde eksik olan tek şey İmparatorluk vazifelerinin yükü idi. Karl'ın oğlu ve halefi II. Philip de babasının tavsiyelerini emir telâkki eden bir evlâttı.

Karl, Avrupa işlerinin idaresine karşı olan şiddetli alâkasını artık kaybetmiş olmakla beraber, kendisini pek yakından ilgilendiren şeyler yok değildi. Prescott şöyle der:

«Quixada veya Gatzelu ile Valladolid'deki nazır arasında hemen hemen her gün teati edilen mektuplar içinde sözü eninde sonunda İmparatorun yemesine içmesine veya hastalığına getirmiyen bir tanesi bile yoktur denilebilir. Bu iki konu pek tabii olarak birbirine bağlanır. Böyle şeylerin devlet muhaberatına konu teşkil ettiği nadir olarak görülmüştür. Siyasetle mide işlerinin ne derece garip bir tarzda birbirine karıştığı mektupları okurken nazır ciddiyetini muhafaza etmekte güçlüğü uğramış olsa gerektir. Valladolid-Lisbon postası İmparatorun sofrasına lüzumlu maddeleri temin etmek üzere yolunu uzatarak Jarandilla'dan geçerdi. Cuma günleri yemekler hafif yenileceği için, posta perşembe gününden balık getirmekle mükellefti. Civardaki alabalıklar Karl için fazlaca küçük olduğundan, ona tâ Valladolid'den iri alabalıklar gönderilirdi. İmparator balığın her türlüşünü sevdiği gibi, balık gibi yaşayan her şeyi de severdi. Yılan balıkları, kurbağalar ve istiridyeler İmparatorun sofra masrafları arasında önemli bir yer işgal ederdi. Karl balık konservelerine ve bilhassa ançovlze pek rağbet der, Felemenk'ten gelirken bu maddelerden daha çok miktarda getirmemiş olmasına hayıflanırdı. En çok sevdiği de bir nevi yılan balığı ezmesi idi» (1).

Karl 1554 te Papa III. Julius'tan oruç tutmama ve kut-sal tören günleri bile orucunu sabahtan bozma müsaadesi aldı.

Yiyip, içmek ve kendine bakmak! Bu, en iptidai bir yaşayış şekline avdet etmektir. O, hiç bir zaman okuma itiyadını edinmemişti, fakat Charlemagne gibi yemek yerken kendisine yüksek sesle kitap okutturur ve bir anla-

(1) Robertson'un «History of Charles V» (V. Karl'ın Tarihi) adlı eserine Prescott'un yazdığı ek.

tanın dediğine göre, dinlediği şeyler üzerinde «tatlı ve semavî» fikirler yürütürdü. Aynı zamanda mihaniki oyun-caklarla, musiki veya vâz dinlemekle ve hâlâ kendisine kadar ulaşan İmparatorluk işleriyle uğraşarak vakit geçirirdi. Çok bağlı olduğu İmparatoriçenin ölümü onu dine teveccüh ettirmiş ve bu dindarlık daha ziyade şekli ibadetlere harfiyen riayet etme tarzında tezahür etmişti. Büyük Perhiz Cumalarında diğer keşişler gibi döğünürdü ve bu sırada kendisini öylesine kırbaçlardı ki, vücudünden kan çıkardı. Bu ihtiyarî işkence ve damla hastalığının verdiği ıstırap, Karl'da o zamana kadar siyasi sebeplerle frenlediği taassubunu açıkça göstermesine vesile oldu. Pek yakın bir yer olan Valladolid'de Protestan'lık vâzlarına başlanılması onu öfkeden kudurttu. «Baş İnkizizyoncuya ve onun heyetine tarafımdan söyleyiniz, vazifeleri başında bulunsunlar, kötülük daha fazla gelişmeden baltayı köküne vursunlar...» Kari, kendi kendine: «Bu kadar vahim bir işte kabahatler bağışlanmasa ve merhamet gösterilmese daha iyi olmaz mı, çünkü suçlular affedilirse suçlarını tekrarlamak fırsatını bulabilirler» diyordu. Ve misâl olarak da Felemenk'te hatâlarında ısrar edenlerin diri diri yakıldıklarını ve af dileyenlerin sadece başlarının vurulduğunu hatırlatıyordu.

V. Karl'ın akli fikri cenaze törenlerindeydi ve bu hal onun tarihte işgal ettiği yer ve oynadığı rol bakımından semboliktir. Öyle anlaşıyor ki, ondaki bir içsezi Avrupa'da büyük bir şeyin öldüğünü, bu ölünün gömülmesi lâzım geldiğini ve bir «İşin sonu» kitabesinin yazılması gerektiğini ona hissettiriyordu. İmparator, Yatsu'daki hakiki cenaze törenlerinde hazır bulunmakla kalmıyor, karısının ölüm yıldönümünde onun hâtırasına cenaze töreni tertip ediyordu. Ve nihayet kendisi için de böyle bir tören tertip etti.

«Küçük kilisenin her tarafına o kadar çok siyah perde gerilmişti ki, bu yüzden kararan ortalığı yüzlerce mumun ışığı şöyle böyle aydınlatıyordu. Keşiş kıyafetleriyle

manastır mensupları, büyük matem elbiselerini giymiş saray bendeleri, kilisenin orta yerine dikilmiş ve kezâ siyahlarla kaplanmış muazzam bir katafalkın etrafında toplandılar. Bunun üzerine defin âyini yapıldı, merhumun ruhunun Allahın rızasına nail olan mutlu ruhların yanına kabul edilmesi için keşişlerin feryat ve figanları arasında dualar edildi. Yeis ve keder içinde kalan hazırın, efendilerinin ölümünü tasavvur ederek göz yaşları döktiler; kim bilir belki de bu derece büyük bir karakter zâfına acıdıkları için ağlıyorlardı. Koyu renkli bir mantoya bürünmüş olan Karl, etrafında bendeleri ve elinde yakılmış bir mum olduğu halde kendi cenaze töreninde hazır bulunuyordu. Nihayet, ruhunu Allaha teslim etmesini temsil eden bir hareketle elindeki mumu rahibe vererek bu kasvetli töreni sona erdirdi.»

Bu maskaralıktan iki ay kadar sonra Karl gerçekten öldü. Kutsal Roma İmparatorluğunun kısa ömürlü satveti de onunla beraber yok oldu. Hükümran olduğu geniş ülkeleri daha önceden kardeşi ile oğlu arasında taksim etmişti. Kutsal Roma İmparatorluğu tâ I. Napoleon devrine kadar mücadeleye devam etti fakat bunu artık alil ve ihtizar halinde bir bünye ile yaptı. Ölüp tarihe karışan bu İmparatorluğun bir türlü gömülememesi bugün hâlâ dünyanın havasını zehirlemeye devam ediyor.

AVRUPA'DA SİYASİ TECRÜBELER VE BÜYÜK MONARŞİ, PARLÂMENTOLAR VE CUMHURİYETÇİLİK ÇAĞI

Lâtin Kilisesinin birliği bozulmuştu, Kutsal Roma İmparatorluğu tam bir inhitat halindeydi; on altıncı yüzyıldan itibaren Avrupa'nın tarihi, meydana gelen yeni şartlara daha uygun bir idare ve hükümet tarzı bulmaya çalışan milletlerin hikâyesidir. Eski Dünya'da uzun yüzyıl-

lar boyunca sülâleler birbirinin yerine geçmiş, hattâ hükümdarların ırkı ve dini değişmiş, fakat hükümdarların ve ruhbanın idare şekilleri ve bunlardan da fazla olarak halkın yaşayış şekli olduğu gibi kalmıştı. On altıncı yüzyıldan itibaren Avrupa'daki sülâle değişmelerinin tarih bakımından önemi yoktur. Önemi olan şey siyasal ve toplumsal teşkilâtlanma yolunda yapılan geniş ve çeşitli tecrübelerdir.

On altıncı yüzyıldan bu yana dünyanın siyasî tarihi, biraz önce dediğimiz gibi, insanlığın kendi kendini idare etme metodlarını meydana gelmiş bulunan yeni şartlara uygun hale getirmek yolundaki ve geniş ölçüde gayri şuurî olan gayretlerin tarihidir. Yeni şartlara uymak için sarfedilen bu gayretler bizzat bu şartların gittikçe artan bir hızla değişip durmaları yüzünden karışık bir hal alıyordu. İnsan denilen yaratığın değişiklikten nefret etmesi sebebiyle hemen hemen onun iradesi dışında meydana gelen değişiklikler değişen şartlara ayak uyduramayarak onları gittikçe daha geriden takip etmiştir. On altıncı yüzyıldan beriye doğru, insanlığın tarihi, zamanın şartlarına gitgide daha az uygun olan gitgide daha çok ezüntülere yol açan müesseselerin ve insan cemiyetlerinin yeni ihtiyaç ve imkânları karşılayabilecek şekilde bilerek ve tekemmül yolu ile yeniden teşkilâtlandırılması lüzumunun ağır ağır ve istemeye istemeye de olsa anlaşılmasının tarihidir.

Ruhbanı, köylüsü ve tüccarı ile bir İmparatorluk halinde teşkilâtlanmış olan ve zaman zaman barbar istilâlarıyla tazelenen insanlığın yaşayış şartlarında ne gibi değişiklikler olmuş da yüz asırdan uzun bir müddet boyunca insanlık sürekli bir istihâle halinde bulunmuştur?

Bu değişiklikler hem çok, hem de çeşitlidir, çünkü insanların işleri son derece karışıktır; fakat başlıca değişikliklerin hepsi de bir sebepten ileri gelmişe benzerler ki, o da «şeyler» in mahiyeti hakkındaki bilgilerin artıp yayılmasıdır. Bu bilgiler başlangıçta zekî insanların teşkil et-

tiği küçük zümrelere inhisar etmiş, sonra ilkin yavaş yavaş, son beş yüzyıl zarfında ise büyük bir sür'atle halk kütlelerinin gitgide büyüyen nispetteki kısımlarının malı olmuştur.

Başka bir büyük değişiklik de insanların hayat hakkındaki fikrinde meydana gelen ilerlemenin neticesi olmuş olup, bu da bilimin artıp yayılması ile ilgilidir. Basit bir ihtiyaç ve arzuların temin ve tatmin edilmesi gitgide gayrikâfi addedilmiş ve karşılıklı hizmet ve tesanüde dayanan daha geniş bir yaşayış kavramı vücut bulmuştur. Bu, son yirmi yüzyılda kurulup yayılan Budizm, Hristiyanlık, İslâmiyet gibi bütün büyük dünya dinlerinin müşterek vafıdır. Bu dinler eski dinlerin aksine olarak insanların ruhuna hitap ediyorlardı. Bu dinler, mahiyetleri ve tesirleri bakımından, kısmen tâdil ettikleri, kısmen de yerini aldıkları eski tarzdaki fetişist ve kanlı rahip - mâbet dinlerinden tamamen farklı olan kuvvetlerdi ve fertlerde tedricen nefse saygı duygusu ve insanlığın müşterek dâvalarına iştirâk etme ve o dâvalarda mesuliyet payı alma hissi yaratmışlardır; halbuki eski medeniyetlerde böyle duygular yoktu.

Siyasi ve içtimâî şartlarda meydana gelen ilk önemli değişiklik eski medeniyetlerin de kullanmış bulundukları yazının basitleşip yayılması neticesi olarak daha geniş imparatorlukların meydana gelmesi ve siyasi anlaşmaların daha geniş bir hal almasıdır. İleriye doğru atılan başka bir adım da önce atın sonra da devenin ulaştırma vasıtası olarak kullanılmaya başlamaları, tekerlekli taşıtların icat edilmesi, kara yolları yapılması ve demir cevherinin keşfolunması sayesinde orduların daha tesirli bir hal almasıdır. Ondan sonra da sikkenin icat edilmesi üzerine bu kullanışlı fakat tehlikeli maddenin borçlanmalarda, mülkiyet haklarında ve ticaretle sebep olduğu derin iktisadi buhranlar ortaya çıkmıştır. İmparatorluklar genişlikçe ve kudretçe büyümüş ve insanların görüş ve düşünceleri buna muvazi olarak gelişmiştir. Bunun üzerine ma-

halli tanrılar ortadan kalkmış, onların yerini alan büyük dünya dinlerinin vâz ve telkin edildiği Teokrazi devri teessüs etmiştir. Aynı zamanda tarih ve coğrafya bilimleri vesikalara dayanan müsbet bilimler halini almaya başlamış, insanlar cahilliklerinin derinliğini farketmişler, ilk defa olarak sistemli bir şekilde bilim araştırmalarına başlamışlardır.

Yunanistan'da ve İskenderiye'de pek parlak bir şekilde ilerlemeye başlayan bilim ve bir ara inkıtaa uğramıştı. Töton barbarlarının istilâsı, Moğol kavimlerinin batıya doğru akmaları, sarsıntılı dini teceddüt hareketleri ve nihayet büyük veba âfeti siyasi ve içtimai düzene pek büyük tesirler yapmıştır. Medeniyet ihtilâf ve kargaşa safhasından yeniden kurtulduğu zaman artık kölelik müessesesi iktisadî hayatın temeli olmaktan çıkmıştı, ve ilk kâğıt fabrikaları haberleri toplumlara mal edecek ve işbirliğini sağlayacak olan matbaalar lüzumlu maddeyi sağlıyorlardı. Tedricen şu veya bu konularda bilim aramaya, sistemli bilim araştırmalarına da başlandı.

On altıncı yüzyıldan bu yana, sistemli düşünüşün zaruri neticeleri olarak gitgide artan sayıda ortaya çıkan icatlar ve vasıtalar sayesinde insanlar birbiriyle daha kolay temas ederek daha kolayca münasebetler kurmuşlardır. Pek büyük bir süratle çoğalan bu icatların hepsinin de gayesi insanlara daha büyük bir faaliyet ve tesir alanı sağlamak, onları birbirine karşı daha faydalı veya daha zararlı hale getirmek ve daha geniş bir işbirliğine imkân temin etmektir. Fakat insanların kafaları böyle şeylere hazırlanmış değildi, ve bu yüzden de yirminci yüzyıl başındaki büyük felâketler insanların gözünü açıp, aklını başına getirinceye kadar, bu icatlar selinin meydana getirdiği yeni şartları karşılayabilecek mahiyette akıllıca tasarlanmış teşebbüsler yapılmış olduğu pek de iddia edilemez. Son dört yüzyılın insanlık tarihi, uykudaki bir mahpusun hikâyesidir; kendisini hapseden ve barındıran bina tutuşup yanmaya başladığı sırada, o zavallı hemen

tehlikeyi anlayıp ona göre davranan bir adamın aksine olarak yatağı içinde kıvranıp durur ve yangının sıcaklığını ve çatırtılarını eskiden gördüğü münasebetsiz rüyalarla karıştırır.

Tarih fertlerin değil, toplumların hayatının hikâyesi olduğuna göre tarihi ilgilendiren icatlar ister istemez insanlar arasındaki rabıta ve münasebetleri kolaylaştırmış olan icatlardır. On altıncı yüzyılda kaydedilmesi gereken başlıca yenilikler, matbaa ve denizci puslası kullanarak okyanuslara açılan gemilerdir. Bu icatların birincisi öğrenimi, haber almayı ve umumî münakaşaları kolay ve yaygın bir hale getirmiş bu alanlarda inkılâp yaratmış, siyasi faaliyetlere temel teşkil etmiştir. İkincisi de, dünyayı tek bir dünya haline getirmiştir. Fakat hemen hemen aynı derecede önemli olan başka bir yenilik de on üçüncü yüzyılda Moğol'ların Batıya getirdikleri top ve barutun gittikçe daha fazla kullanılması ve tekâmül etmesidir. Bunlar Baronların kalelerindeki dokunulmazlıklarını yok etmiş, surlarla çevrili şehirleri müdafaasız hale getirmiştir. İstanbul şehri top ateşiyle sukut etmiş, Meksika ile Peru da İspanyol toplarının saçtığı dehşete dayanamayarak düşmüştür.

On yedinci yüzyıl sistemli bilim yayınlarının gelişmesine şahit olmuştur. Bu, sözünü edegeldiğimiz yenilikler kadar göze çarpan bir şey olmamakla beraber, netice itibariyle onlardan çok daha önemli yeniliklere gebe olan bir ilerlemeydi. Bu büyük ileri adımın atılmasında ön ayak olanlardan en başta geleni, sonradan Lord Verulan adıyla İngiltere Lord Chancellor'u (bir nevi başmabeyinci) olan Sir Francis Bacon idi. Bu zat diğer bir İngiliz olan Colchester'li deneyci feylesof Doktor Gilbert'in talebesi ve belki de sözcüsü idi. Bu ikinci Bacon da tıpkı birincisi gibi bilimde gözlem ve deney metodlarını yaymaya çalıştı, ve büyük bir araştırma teşkilâtı kurma yolundaki hayallerini anlatmak için The New Atalantis (Yeni

Atlantid) adiyle fikirlerle dolu yeni bir Utopya eseri yayınladı.

Çok geçmeden, araştırmaları teşvik etmek ve bilim yayınlamak ve mübadele etmek gayesiyle Royal Society of London (Londra Cemiyet-i Kıraliyyesi) ve Floransa Cemiyeti ve daha sonra da buna benzer milli bilim dernekleri kuruldu. Avrupa'nın bu bilim dernekleri yalnız sayısız icatların fışkırdığı kaynaklar olmakla kalmamış, yüzyıllardan beri insanların düşüncesini tesiri altında bulundurup alilleştiren o gülünç ilâhiyat bilmini de yıkıcı tenkidlerine hedef ittihaz etmiştir.

Ne on yedinci, ne de onsekizinci yüzyıl insanların yaşayışlarında matbaa ve okyanus gemileri gibi derhal bir inkılâp yaratan yeniliklere şahit olmamışlarsa da bu yüzyıllarda toplanan bilgi ve bilim enerjisi on dokuzuncu yüzyılda olanca meyvelerini vermiştir. Dünya geniş bir istikşafa tâbi tutularak haritaya alınmış, Tasmanya, Avustralya, Yeni Zelanda dünya haritasına ilâve olunmuştur. On sekizinci yüzyılda Büyük Britanya'da mâden sanayiinde kok kömürü kullanmaya başlanılmış ve böylece demiri daha büyük parçalar halinde dökmek ve kullanmak mümkün olmuştur. (Daha önceleri demiri odun kömürü ile eritirlerdi). Neticede makine sanayii doğmaya başlamıştır.

Cennetin ağaçları gibi bilim ağacı da daimi olarak hem tomurcuklu, hem çiçekli, hem de meyvelidir. On dokuzuncu yüzyılın başından itibaren bilim ağacı olanca meyvesini vermeye başladı. İlk buhar ve çelik gelmiş, sonra demiryollar, büyük posta gemileri, büyük köprüler, büyük binalar, takatleri hemen hemen hudutsuz olan makineler imâl edilmiş, insanların bütün maddi ihtiyaçlarının temini mümkün olmuş, ve nihayet bunların hepsinden de harikulâde olarak elektrik biliminin gizli hazineleri insanlığın istifadesine açılmıştır.

On altıncı yüzyıldan beriye doğru, insanlığın siyasi ve içtimai halini, hapsedildiği bina yandığı sırada uyku ha-

linde bulunup rüya gören bir mahpusa benzetmiştik. On altıncı yüzyılda insanlık hâlâ o mâhut Lâtin İmparatorluğu rüyasını, Katolik Kilisesinin himayesi altında birleşerek bir Kutsal Roma İmparatorluğunun rüyasını görmekle meşguldü. Fakat nasıl ki, mahiyetini anlayamadığımız bazı sebepler rüyalarımıza en saçma sapan şeyler katarlarsa, bu rüyada da habire V. Karl'ın uykulu suratı ve durmadan kazınan midesi yanında VIII. Henry ile Luther'in Katolikliğin birliğini parçaladıklarını görüyoruz. On altıncı yüzyılda rüya şahsi monarşi emellerine döndü. Bu devrede hemen hemen bütün Avrupa'nın tarihi monarşiyi kuvvetlendirme, onu mutlakiyet haline getirme ve nüfuzunu civardaki daha zayıf bölgelere yayma teşebbüslerinden, ve ilkin arazi sahiplerinin sonra da dış ticaretin ve iç sanayiinin gelişmesiyle, tüccarın ve paralı sınıfın hükümdarın müsadere ve müdahalelerine karşı devamlı mukavemetlerinden bahseder. Bu mücadele her yerde aynı neticeyi vermez. Bazı yerlerde zafer kiralın tarafında kalır, bazı yerlerde de mülk sahipleri kiralı mağlûp ederler. Yalnız bir yerde kiralın kendi milletinin güneşi ve merkezi haline geldiğini ve bu esnada sınırın ötesinde cesur bir tüccar sınıfının cumhuriyet idaresini devam ettirdiğini görüyoruz. Bu gibi farklar bu devre hükûmetlerinin ne kadar mevzil ve tecrübi hükûmet şekilleri olduklarını gösterir.

Bu milli dramların hepsinde görülen bir sima kiralın nâzırıdır. Hâlâ Katolik olan memleketlerde ekseriya bir rahip olan bu nâzır, kiralın arkasında iş görmekle beraber, kiralı ettiği kıymetli hizmetlerle onu hükmü altında tutar.

Burada yerimiz mahdut olduğu için bu çeşitli milli dramları tafsilâtiyle anlatmak imkânsızdır. Felemenk'in tüccar halkı Protestan oldu ve İmparator V. Karl'ın oğlu İspanya Kralı II. Philip'i başından attı. İngiltere'de VIII. Henry ile nâzırı Wolsey, Kraliçe Elizabeth ile nâzırı Burleigh mutlakiyet idaresinin temellerini atılırsa da I. Ja-

mes ile I. Charles'ın kısa görüşleri bu tarz idarenin ortadan kaldırılması sonucunu doğurdu. Milletine ihanet etmekle suçlandırılarak I. Charles'ın başı kesildi (1649). Bu olay Avrupa'nın siyasî düşüncesinde yeni bir istikamete işaret eder. 1660 yılına değin, yâni 12 yıl kadar İngiltere cumhuriyetle idare edildi. Kırallık müessesesi Parlâmento tarafından gölgelenen kararsız bir kuvvet halini aldı, nihayet III. George (1760-1820), sürekli ve kısmen de başarılı gayretler sarfederek bu müessesenin üstünlüğü esasını yeniden kurdu. Öte yanda Fransa kralı monarşiyi tersin etme yolunda Avrupa Kıralları arasında en fazla başarı kazanan Kiral oldu. Richelieu (1585-1642) ve Mazarin (1602-61) gibi büyük nazırlar bu memlekette tahtın hâkimiyetini sağladılar ve «Büyük Hükümdar» XIV. Louis'nin uzun saltanatı ve büyük kabiliyetleri de bu işe yardım etti.

XIV. Louis Avrupa Krallarına örnek teşkil etti. Bu hükümdar bazı zaaflarına rağmen, müstesna kabiliyette bir hükümdardı. Siyasî ihtiraslarını diğer bütün ihtiraslarından önde tutardı. Takip ettiği enerjik dış siyasest memleketini iflâsa sürüklediye de, bunu bugün bile hayranlığımızı celbeden bir büyüklükle yaptı. İlk hedefi Fransa devletini sağlamlaştırmak ve hudutlarını Rhein nehrine ve Pirene Dağlarına kadar genişletmek ve İspanya'ya ait Felemenk'i Fransa'ya ilhak etmektir. Daha ileriye ait emeli de Fransa Kırallarının yeni bir Kutsal Roma İmparatorluğunda Charlemagne (Karolus Magnus)'a halef olmalarıydı. Rüşveti hemen hemen harp kadar önemli bir dış siyaset sistemi haline getirdi. İngiltere Kralı II. Charles ve Lehistan asilzadeler sınıfının çoğu XIV. Louis'den para alırlardı. Onun parası, daha doğrusu Fransa'da vergi ödeyen sınıfların parası, her tarafa saçılırdı. Fakat onun en büyük merakı ihtişamıydı. Versailles (Versay)'daki sarayı, salonlariyle, koridorlariyle, aynalariyle, tıraşları, fıskiyele, havuzları ve parkları ve manzaralariyle, dünyanın gıptasını ve hayranlığını çekiyordu.

Bütün dünya onu taklid etmeye başladı. Avrupa'da ne kadar prens ve hükümdar varsa, hepsi de paralarının ve tebaalarının müsaadesi nisbetinde kendi Versay'larını inşa ediyorlardı. Her tarafta asilzadeler, şatolarını yeni örneğe göre, ya yeniden inşa ettiler, ya genişlettiler. Güzel ve zengin kumaş ve döşeme sanayii meydana geldi. Lüks madde sanatları her tarafta gelişti: Su mermerinden heykeller, çini, ağaç üzerine yaldızlı tezhip, mâden üzerine oymalar, baskılı deriler, musiki, resim, güzel kitap basmaları ve ciltler, enfes porselenler, nefis şaraplar. Bu aynaların ve nefis eşyaların arasında, pudralanmış uzun perukalar takan, ipek elbiseler ve kırmızı renkte yüksek ökçeli pabuçlar giyen ve ellerinde süslü bastonlar bulunduran garip bir «çelebiler» sınıfı ve bunlardan daha garip olarak tepelerine telle tutturulmuş saçları kuleler gibi yükselen ve alabildiğine geniş etekli ipek ve saten fiştanlar giyen hanımefendiler dolaşıp dururdu. Dünyanın güneşi sayılan Büyük Kırıl, ışığının nüfuz edemediği alçak yerlerin karanlığı içinden zayıf yüzleri, asık suratları ve acı bakışlarıyla kendisini seyreden insanların varlığından habersiz, o acayip kalabalığın ortasında bulunurdu.

Bu monarşiler ve yeni hükümet şekilleri devrinde Alman milleti siyasi bakımdan nifak halinde bulundu ve pek çok sayıda Duka ve Prens sarayı muhtelif ölçülerde Versay'daki ihtişamı maymunca taklit etti. Alman'ların, İsveç'lilerin ve Bohemya'lıların geçici üstünlükler uğruna birbirleriyle mücadele halinde bulundukları Otuz Yıl Savaşları (1618-48) yüz yıl müddetle Almanya'nın enerjisini israf etti. Westphalia Barışı (1648) ndan sonra yamalı bir bohça halini alan Avrupa haritasına atfedilecek bir nazar Otuz Yıl Savaşları'nın Avrupa'yı ne kadar parçaladığını gösterir. Ortaya bir sürü Prenslik, Dukalık, hür devlet çıkmıştır ve bunların bir kısmı İmparatorluğa ancak kısmen merbuttur. İsveç, Almanya ile iyi anlaşıyordu, ve Alman arazisi ortasında kalmış bazı arazi müstesna ol-

mak üzere, Fransa Rhein nehrine ulaşmaktan çok uzaktı. Bu bohçanın yamaları arasında Prusya Kırallığı —burası 1701 de kiralık olmuştur— bir sıra başarılı harpler yaparak daimi üstünlüğe yükseldi. Prusya Kralı Büyük Friedrich (1740-86) in de Potsdam'da kendi Versay'ı vardı. Fransa Kralının kültürüne rakip olan Potsdam sarayında Fransızca konuşulur, Fransızların edebi eserleri okunurdu.

1714 te Hannover Elektör'ü (İmparatoru seçen prenslere verilen ünvan: seçmen) İngiltere Kralı oldu, böylece İmparatorluğa kısmen bağlı olan bir monarşi daha kurulmuş oldu.

V. Karl sülâlesinin Avusturya kolu İmparator ünvanını muhafaza etti; İspanya kolu İspanya'yı muhafaza etti. Fakat şimdi gene bir Doğu İmparatoru vardı. Konstantinopolis'in sukutundan (1453) sonra Moskova Büyük Dukası Büyük İvan (1462-1505) kendini Bizantium (Bizans) tahtına vâris ilân etti ve iki başlı Bizans kartalını kendine arma olarak aldı. Bunun torunu IV. İvan, yâni Korkunç İvan (1533-84) İmparator demek olan Çar ünvanını aldı. Fakat Rusya'nın Avrupa'lılara uzak bir Asya devleti gibi görünmemeye başlaması ancak on yedinci yüzyılın ikinci yarısında olmuştur. Çar Büyük Petro (1682-1725) Rusya'yı Batı işlerine karıştırdı. İmparatorluğu için Neva nehri üzerinde Petersburg adıyla yeni bir başkent inşa etti; burası Rusya'nın Avrupa'ya açılan bir penceresi oldu. Petro da Petersburg'dan 18 mil uzakta kendi Versay'ını kurdu. Bunun mimarı olan Fransız, sarayının bahçesini setler, havuzlar ve şelâlelere donatıp etrafında bir de park tanzim etmek ve saraya bir resim galerisi de ilâve etmek suretiyle büyük monarşilere mahsus ihtişam alâmetlerinden hiç birini eksik bırakmamış oldu. Prusya'da olduğu gibi Rusya'da da Fransızca saray dili halini aldı.

Avusturya, Prusya ve Rusya arasında bir büyük arazi sahipleri memleketi ve lâıykı ile teşkilâtlanmamış bir

devlet olan Lehistan bulunuyordu. Bu arazi sahipleri kendi şahsi büyüklüklerine fazla bağlı oldukları için, seçtikleri kiralara ancak itibari bir hükümdarlık hakkı tanıyorlardı. Bu devletin kaderi Fransa'nın onu bağımsız bir müttefik olarak muhafaza etme yolundaki bütün gayretlerine rağmen, bu üç komşu arasında paylaşılmak oldu. İsviçre o zamanlar bir cumhuriyetçi Kanton'lar grubu halindeydi; Venedik bir cumhuriyetti; İtalya da Almanya'nın çoğu gibi küçük Dukalar ve Prensler arasında paylaşılmıştı. Papa Kiliseye bağlı devletleri bir hükümdar gibi idare ediyor ve kendisine sadakat yemini etmiş olup da sadakatlerinde sebat eden prenslerin bu yeminlerini bozmalarından korktuğu için, onlarla tebaaları arasına girmekten ve dünyaya Hristiyan âleminin bir birlik teşkil etmesi lâzım geldiğini hatırlatmaktan çekiniyordu. Avrupa'da müşterek bir siyasi fikir kalmamıştı, tam bir ayrılık ve çeşitlilik hüküm sürüyordu.

Bütün bu hükümdarlar birbirinin zararına olarak ülkelerini genişletme yolunda plânlar yapmakla meşguldüler. Her biri ,esas komşularına tecavüzden ve tecavüzi mahiyette ittifaklar kurmaktan ibaret olan bir «dış siyaset» takip ediyordu. Biz Avrupa'lılar bugün hâlâ, bu çok çeşitli egemen devletler çağının son safhasında yaşamakta ve o çağın meydana getirdiği, kin, düşmanlık ve şüphe duygularının acısını çekmekteyiz. Bu devrin tarihini şimdiki zihniyetimizle gitgide daha mânasız ve daha sıkıcı buluyoruz. Çünkü konuları aşağı yukarı filân kırılın metresinin filân harbe nasıl sebep olduğu veya bir nâzırın başka bir nâzırı kıskanmasının filân harbi nasıl çıkardığı tarzındadır. Bu haset ve fesat hikâyeleri akli başında bir okuyucuyu tiksindirir. Bütün bunların yanbaşında devamlı bir mânası olan tek bir olay vardır ki, o da bir sürü devlet hudutlarının teşkil ettiği engele rağmen okuma ve düşünme itiyatlarının daha da artmış, icatların çoğalmış olmasıdır. On sekizinci yüzyıl, devrin saraylarını ve siyasetlerini derin bir şüphe ve tenkid duygusu ile

ele alan bir edebiyatın zuhuruna şahit oldu. Voltaire'in Candide'inde Avrupa dünyasının gidişatındaki kargaşanın ve hedefsizliğin verdiği usancın ifadesi vardır.

53

ASYA'DA VE DENİZAŞIRI ÜLKELERDE AVRUPALILARIN YENİ İMPARATORLUKLARI

Orta Avrupa böyle nifak ve kargaşa halinde bulunurken Batı Avrupa'lar ve bilhassa Felemenk'liler, İskandinavya'lılar, İspanya'lılar, Portekiz'lier, Fransız'lar ve İngiliz'ler mücadele alanlarını dünyanın denizaşırı ülkelerine naklediyorlardı. Matbaanın tesiriyle Avrupa'nın siyasi fikirleri büyük bir potada birbirine karışarak mayalanıp olgunlaşmıştı; fakat diğer büyük bir icat olan engin deniz yelkenlileri de Avrupa'nın ufkunu denizlerin en uzak sınırlarına kadar genişletiyordu.

Felemenk'liler ve Kuzey Atlantik'li Avrupa'lılar ilk yerleştikleri yabancı toprakları sömürge yapmak için değil, ticaret ve madencilik maksatlariyle işgal etmişlerdi. İlk sömürgeciler İspanyol'lar oldular; bunlar Yeni Dünya'nın tamamı üzerinde hâkimiyet hakkı iddia ettiler. Fakat aradan çok geçmeden Portekiz'lier de pay istediler. Papa yeni kıtayı oraya ilk gelen iki millet arasında taksim etti, —bu, Roma'nın dünya hâkimiyetinin son icraatından biriydi—: Brezilya'yı ve Cape Verde Adalarından 370 fersah mesafedeki bir hattın doğusunda kalan her şeyi Portekiz'e, geriye kalanın hepsini de İspanya'ya verdi (1494). O zamanlar Portekiz'liler de Güney ve Doğu istikametlerinde uzun deniz seferleri yapıyorlardı. 1497 de Vasco de Gama, Lizboa (Lizbon) dan hareketle ve Ümit Burnu yolu ile Zengibar'a (Zanzibar'a), oradan da Hindistan'daki Kalikut'a gitmişti. 1515 te Cava'da ve Maluku Adalarında Portekiz gemileri vardı ve Hind Okyanusu kıyıla-

rında ve dolaylarında Portekiz'lier ticaret merkezleri kuruyorlar ve tahkim ediyorlardı. Mozambik, Goa ve Hindistan'da diğer iki küçük yer ile Çin'e Makao ve Timur Adasının bir kısmı bugün hâlâ Portekiz'lilere aittir.

Papa'nın Amerika'dan mahrum bıraktığı milletler İspanya ile Portekiz'in bu kıta üzerindeki haklarına aldırış etmediler. İngiliz'ler, Danimarka'lılar, İsveç'liler ve hemen sonra da Felemenk'liler Kuzey Amerika üzerinde ve Batı Hindistan'ı denilen adalar üzerinde hak iddia ettikleri gibi, Papanın hiç bir sözünden çıkmayacak kadar Katolik sanılan Fransa Kralı da Papanın yaptığı paylaşılmaya ancak Protestan milletler kadar riayet etti. Böylece Avrupa'daki harpler Amerika kıtasına da sirayet etti.

Denizaşırı ülkeler uğrındaki bu mücadeleyi neticede İngiliz'ler kazandı. Danimarka'lılar ve İsveç'liler Almanya'daki karışık işlerle fazlaca meşgul oldukları için devamlı olarak uzaklara askeri seferler yapamadılar. «Kuzeyin Protestan Arslanı» denilen İsveç Kralı Gustavus Adolphus ordularını Almanya'daki harp meydanlarında kırdırdı. Felemenk'liler İsveç'lilerin Amerika'daki yerlerine tevarüs ettilerse de Fransa'nın tecavüzüne uğramaktan korktukları için bu yerleri İngilizlere karşı müdafaa etmeyi göze alamadılar. Uzak Doğu'da İmparatorluk kurma işinde rekabet İngiltere, Felemenk ve Fransa arasında, Amerika'da ise İngiltere, Fransa ve İspanya arasında cereyan ediyordu. İngiliz'ler «English Channel» dedikleri Manş Deniz sayesinde Avrupa'dan ayrı bulunmak gibi büyük bir üstünlükten faydalanıyorlardı. Lâtin İmparatorluğu gelenekleri onların hareketlerini köstekleyemiyordu.

Fransa daima Avrupa işlerine fazla ehemmiyet vermiş ve on sekizinci yüzyılda İspanya'ya, İtalya'ya ve Alman kargaşasına hâkim olma hırsı yüzünden gerek Doğu'da, gerekse Batı'da genişleme fırsatlarını heba etmiştir. On yedinci yüzyılda İngiltere'de cereyan eden dini ve si-

yasi mücadeleler birçok İngiliz'i Amerika'da kendilerine daimi bir vatan aramaya zorlamıştı. Bu insanlar orada kök saldılar, çoğaldılar ve böylece Amerika mücadelelerinde İngiltere'ye büyük bir üstünlük sağladılar. 1756 ve 1760 da Fransızlar Kanada'yı İngiliz'lere ve onların müstemlekecilerine kaptırdılar; bir kaç yıl sonra da, «İngiliz Ticaret Şirketi» Hindistan yarımadasında Fransız'ları, Felemenk'lileri ve Portekiz'lileri alt etti. Babür'lerin, Ekber'lerin ve haleflerinin büyük Moğol İmparatorluğu artık tam çözülme halindeydi ve bu İmparatorluğun bir Londra ticaret şirketi tarafından mağlup edilmesi fütuhât tarihinin en harikulâde sayfalarından birini teşkil eder.

Asıl adı «East India Company», yâni Doğu Hindistan Kumpanyası olan bu ticaret şirketi. Kraliçe Elizabeth devrinde kurulduğu zaman, denizlerde macera arayan bazı kimselerin meydana getirdikleri bir topluluktur. Fakat bunlar yavaş yavaş asker toplamak ve gemilerini silâhlandırmak zorunda kalmışlardı. Şimdi bu ticaret şirketi yalnız baharat, boya, çay ve mücevherat ticareti yapmakla kalmayıp, birçok Hind prensinin arazisini ve gelirini zaptederek Hindistan'ın mukadderatında rol oynuyordu. Oraya alış verişe gitmişti, halbuki eşkiyalık yapıyordu. Kendisine karşı koyacak kimse de yoktu. Bu şartlar içinde, şirketin kaptanlarının, komutanlarının, memurlarının ve hattâ küçük memurlarıyla alelâde neferlerinin İngiltere'ye yığın yığın ganimetle dönmüş olmalarına sasılabilir mi?

Bu derece büyük ve zengin bir memleketle karşılaşan başıboş insanlar yapılması lâzım gelen şeyi yapılmaması icabeden şeyden ayırdemememişlerdir. Hindistan onlar için gün ışığı bile garip olan acayip bir memleketti; esmer tenli olan insanları bile başka bir ırktan gibi görünüyorlar ve sevgi ilham etmiyorlardı; esrarengiz mâbetlerinde pek acayip ibadet şekilleri tatbik ediliyordu. Bu generaller ve memurlar İngiltere'ye dönüşlerinde birbirlerini en aşırı gasp ve zulüm suçlarıyla itham edince, İngiliz'ler hayrette kaldılar. 1774 te Parlâmento'dan bir takbih ce-

zası alan Clive intihar etti. Hindistan şirketinin diğer bir nüfuzlu idarecisi olan Warren Hastings de itham edildiyse de beraat etti (1792). Bu olaylar, dünya tarihinde misli görülmemiş garip şeylerdi. İngiliz Parlamentosu bir Londra ticaret şirketini kontrol ediyor, o şirket de İngiliz Kralının sahibi bulunduğu bütün ülkelerden çok daha büyük ve çok daha kalabalık bir İmparatorluğu idare ediyordu. İngiltere halkının çoğunluğu için Hindistan pek uzaklarda bulunan, içerlerine pek zor nüfuz edilebilen, acayip bir memleketti, ve oraya giden macera düşkünü fakir gençler, yıllar geçtikten sonra çok zenginleşmiş ve mizaçları da çok bozulmuş ihtiyar centilmenler olarak ana-vatana dönüyorlardı. Doğunun güneşi altında yaşayan bu milyonlarca esmer insanın hayatlarının ne olabileceğini İngiliz halkının muhayyilesi pek idrâk edemezdi ve bu yüzden Hindistan onun için bir efsane memleketi olmaktan ileri gidemedi. İşte bu sebeple İngilizlerin Kumpanya'nın mârifetlerini teselli bir şekilde kontrol edip frenlemesi imkânsızdı.

Batı Avrupa'lılar bütün bu efsanevi denizaşırı imparatorlukları uğrunda savaştıkları sırada Asya'da iki büyük fütuhât hareketi cereyan ediyordu. 1360 da Moğol boyunduruğundan kurtulmuş olan Çin yerli Ming sülâlesinin idaresinde 1644 yılına kadar gittikçe gelişen bir refah içinde yaşamıştı. Fakat bu tarihte Moğol ırkından diğer bir kavim olan Mançular Çin'i yeniden zaptederek 1912 yılına kadar onu idare ettiler. Bu sırada Rusya da Doğu'ya doğru genişliyor ve dünya işlerinde söz sahibi büyük bir devlet halini alıyordu. Ne tamamen Doğu'lu, ne de tamamen Batı'lı olan Eski Dünya'nın bu eski büyük devletinin daha da gelişip kuvvet bulması insanlığın mukadderatı bakımından son derece önemli bir olaydır. Rusya'nın büyümesinin başlıca sebebi, Kazahlar veya Kazaklar denilen Hristiyan dininden bir istep kavminin zuhurudur. Bunlar Batı'nın iki feodal ziraat memleketi olan Lehistan ve Macaristan'la Doğu'daki Tatar'lar arasında bir

mania gibi dikilmişlerdir. Doğu Avrupa'nın gayrimedeni kısmını temsil eden Kazaklar, birçok bakımlardan on dokuzuncu yüzyıl ortalarında Kuzey Amerika'nın aynı durumda bulunan Batı kısmını hatırlatırlar. Rusya'nın başından defetmek istediği ne kadar sabıkalı, âsi serf, din nifakçısı, hırsız, serseri, kaatil veya zulme lâyık görülen mâsum varsa hepsi Güney Steplerine iltica ediyor, orada kendilerine yeni bir hayat kurmak için fark gözetmeden Lehliler'e, Rus'lara ve Tatar'lara karşı savaşıyorlardı. Hiç şüphe yok ki, bu Kazak karışımında Doğu'dan kaçıp gelme Tatar'lar da yer almışlardır. Bu sınır halkı aşağı yukarı İskoçya'nın yayla klânlarının İngiliz hükûmeti tarafından alaylar haline getirilmesi gibi yavaş yavaş Rus İmparatorluğu hizmetine alınmıştır. Kendilerine Asya'da yeni topraklar verilen Kazak'lar esasen zayıflayan göçebe Moğol'lara karşı ilkin Türkistan'da sonra da Sibirya'da tâ Amur nehri kıyılarına kadar kalkan vazifesi görmüşlerdir.

On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Moğol enerjisinin zayıflamasını izah etmek pek güçtür. Cengiz ve Timurlenk devirlerinden henüz iki-üç yüzyıl geçmeden Orta Asya halkı dünyaya hükmeden bir durumdan büyük bir siyasi aciz haline düştü. İklim değişimleri, misli görülmemiş veba âfetleri, malarya nevinden hastalıklar dünya tarihi ölçüsünde nazara alındığı zaman muvakkat bir gerileme olabileceği düşünülen Orta Asya milletlerinin bu gerileyişinde rol oynamış olabilirler. Bazı bilginlere göre Çin'den yayılan Budizm telkinleri de Moğol'ların cengâverliğini yumuşatmıştır. Her ne olursa olsun, on altıncı yüzyılda Moğol asıllı Tatar'lar ve Türk'ler artık Batı'ya doğru akınlar yapıp yayılmak söyle dursun, aksine kendileri istilâya uğrayıp boyunduruğa giriyorlar, Batı'dan Hristiyan Rusya. Doğu'dan da Çin tarafından geri püskürtülüyorlardı.

Bütün on yedinci yüzyıl boyunca Kazak'lar Avrupa Rusya'sından Doğu'ya doğru yayılmışlar, ziraate elveriş-

li buldukları her yere yerleşmişler, Türkmen'lerin hâlâ kuvvetli ve faal bulundukları Güneye karşı da seyyar bir serhat gibi kaleler ve karakollar kurmuşlardır. Kuzey - doğuda ise Pasifik Okyanusu'na varıncaya kadar Rusya kendine bir hudut tanımamıştır...

AMERİKA İSTİKLÂL HARBI

Velhasıl onsekizinci yüzyılın üçüncü çeyreğinde istikrardan mahrum bir halde ve nifak içinde bulunan Avrupa'da artık birliği sağlayacak müşterek bir siyasi ve dini fikir yoktu; bununla beraber, matbaalarda basılan kitap ve haritaların insanların muhayyilelerini kamçılama-sı ve Okyanuslara açılan gemiler sayesinde aynı Avrupalılar dünyanın bütün sahillerini gelişigüzel ve teşkilâtsiz bir şekilde de olsa cebren işgal edebiliyorlardı. Plânsız olarak yapılan bu hummalı teşebbüslerin başarı ile sonuçlanmasının sebebi Avrupalıların insanlığın diğer kısmı kar-nüfusu olan yeni Amerika kıtası Avrupalılar tarafından iş-sısında geçici ve hemen hemen daima tesadüfi bir üstün-lüğe sahip olmalarıydı. Bu suretle boş denilecek kadar az kân edildiği gibi Güney Afrika, Avustralya ve Yeni Ze-landa da Avrupa'dan gelebilecek insanların yerleşebilece-ği yerler olarak tespit edildi.

Colombus'u Amerika'ya ve Vasco da Gama'yı Hindis-tan'a sevkeden âmil tâ başlangıçtan beri denizcileri her tarafa sevketmiş olan âmildi, yâni ticaretti. Fakat zaten kalabalık ve müreffeh olan Doğu'ya giden Avrupalıların hedefi, oralarda ticaretle para kazandıktan sonra memle-ketlerine dönerek o parayı harcamak olduğu halde Ame-rika'ya giden Avrupalılar istihsal faaliyetleri pek az olan insan topluluklariyle karşılaştıkları için oraya yerleşip al-tın ve gümüş aramak hevesine kapıldılar. Bu kıymetli mâ-

denler bilhassa İspanya Amerika'sında bulunuyordu. Avrupa'lılar Amerika'ya sadece silâhlı tüccarlar olarak değil, mâden istikşafçısı ve tabii servetler arayıcısı olarak, sonra da büyük ölçüde ziraat yapmak üzere gidiyorlardı. Kuzeyde de kürk arıyorlardı. Mâdenler ve ziraat, Avrupa'lıların bu işlerle uğraştıkları yerler civarına yerleşmelerini gerektiriyordu. Bu durum onları oralarda kendilerine daimi olarak kalacakları birer yuva yapmaya zorladı. Nihayet on yedinci yüzyıl başlarında dinî takibattan kaçan İngiliz Püriten'leri (Puritans) New-England (Yeni İngiltere)'a geldikleri, on sekizinci yüzyılda Oglenthorpe borçtan mahkûm İngilizleri hapishanelerden çıkarıp Georgia'ya sürdüğü, ve on sekizinci yüzyıl sonunda Felemenk'liler yetimleri Ümit Burnuna gönderdikleri zaman, Avrupa'lılar artık Avrupa'dan kendilerine yeni bir yurttaki yeni bir yuva kurmak üzere çıkmaya başladılar. On dokuzuncu yüzyılda ve bilhassa buharlı gemilerin icat edilmesinden sonra, Avrupa'lıların Amerika ve Avustralya'nın boş topraklarına akışları uzunca bir müddet için büyük ölçüde bir hicret mahiyeti kesbetti.

Böylece denizaşırı bir ülkede, orada daimi surette oturup gelişen insan toplulukları teşekkül etti. Ve Avrupa kültürü de evvelce meydana gelmiş olduğu topraklardan çok daha geniş alanlara nakledildi. Hazır bir medeniyeti bu yeni ülkelere getiren bu yeni insan toplulukları gelişigüzel ve farkına varılmadan büyüdüler. Avrupa devletleri bu yeni toplulukların teşekkülünü tahmin etmemiş oldukları için onlara yapılacak muamele hakkında da bir fikirleri yoktu. Bu sebeple, onların kendilerini ayrı toplum hayatları olan topluluklar addetmeye başlamaları üzerinden hayli zaman geçtiği halde Avrupa'nın siyaset adamları ve nâzırları bu yeni ülkeleri hâlâ bir nevi sömürge addetmeye devam ediyorlardı. Bu yeni devletler Amerika kıtasının tâ içerilerine yayılıp artık eski mületlerinin denizden yapabileceği her türlü baskının menzilin-

den çıktıkları halde Avrupa'lılar onları hâlâ hukukan anavatanlarına bağlı tebaalar saymağa devam ediyorlardı.

Unutulmamalıdır ki, bütün bu denizaşırı ülkelerle olan irtibat yalnız yelkenli gemilerle sağlanıyordu, karada da en süratli nakil vasıtası hâlâ attı, ve bu yüzden bir kara devletinin siyasi vahdeti atla yapılan münakalelerin verdiği imkânlarla sınırlanıyordu.

On sekizinci yüzyılın üçüncü çeyreği sonunda Kuzey Amerika'nın kuzey kısmının üçte ikisi İngiltere'ye aitti. Fransa Amerika'dan vazgeçmişti. Portekiz'e ait olan Brezilya ve Fransız'ların, İngiliz'lerin, Danimarka'lıların ve Felemenk'lilerin elinde bulunan bir, iki küçük ada müstesna olmak üzere, Florida, Louisiana, California ve bütün Güney Amerika İspanyol'larındı. Denizaşırı milletleri sırf yelkenli gemilerin sağlayabildiği imkânlarla tek bir siyasî topluluk halinde muhafaza etmenin kaabil olamayacağını ilk olarak ispat edenler Maine eyaleti ile Ontario Gölü güneyindeki İngiliz kolonileri oldu.

Bu İngiliz kolonileri gerek menşeleri, gerek karakterleri bakımından çok karışıktılar. İngiliz'lerle meskûn yerler bulunduğu gibi Fransız, İsveç'li ve Felemenk'lilerle meskûn bölgeler de vardı. Maryland'da İngiliz katolikleri, New-England (Yeni İngiltere) de aşırı İngiliz Protestan'ları vardı, ve Yeni İngiltere'liler topraklarını kendileri işledikleri ve köle kullananları takbih ettikleri halde Virginia'daki ve güneydeki İngiliz'ler büyük ölçüde yaptıkları ziraatte dışarıdan getirilmiş büyük sayıda köle kullanıyorlardı. Bu devletlerin irtibatını ve dolayısıyla birliklerini sağlayacak tabii münakale ve muvasala imkânları da mevcut değildi. Bir devletten diğerine gitmek Atlantığı aşmak kadar zahmetli ve masraflı bir yolculuk gerektiriyordu. Fakat Amerika'lı İngiliz'lerin aralarında birleşmelerine engel olan menşe farkları ve tabiat şartları gibi engeller Londra'daki İngiliz hükûmetinin hodbînliği ve akılsızca davranışları neticesinde ortadan kalktı. Bu İngilizler, de vergi veriyorlar, fakat verdikleri vergilerin kul-

lanılması bahsinde söz sahibi bulunmuyorlardı; ticaretleri de İngiltere'nin menfaatlerine feda ediliyordu. İngiliz hükümeti, Virginia'lıların itirazlarına rağmen, çok kârlı bir iş olan köle ticaretini devam ettiriyordu. Virginia'lılar her ne kadar zenci köleleri muhafaza etmek ve kullanmak istiyorlarsa da gittikçe çoğalan iptidai bir kavim tarafından istilâ edilme durumuna düşmekten de korkuyorlardı.

O sıralarda İngiltere daha sıkı bir monarşi idaresine doğru yol alıyor ve Kral III. George (1760 - 1820)'un inatçılığı anavatanla koloni idareleri arasındaki mücadelenin şiddetlenmesine sebep oluyordu.

Bu ihtilâf, İngiliz hükümetinin Amerika'lı tüccarların zararına olarak Doğu Hindistan Kumpanyasını himaye eden bir kanun çıkarması üzerine büsbütün alevlendi. Hindistan'dan bu yeni kanunun icaplarına ve şartlarına göre ithal edilen üç gemi yükü çay, Boston limanında yerli kıyafetine girmiş gençler tarafından denize döküldü (1773). Savaş ise 1775 te, İngiliz hükümetinin Boston yakınlarındaki Lexington'da iki Amerika'lı şefi tevkif etmeye teşebbüs etmesiyle başladı. İlk silâhı Lexington'da İngiliz'ler patlattı; ilk savaş da Concord'da oldu.

Böylece Amerika İstiklâl Harbi başlamış oldu ve bir yıl müddetle koloni devletleri anavatanla olan bağlarını koparmayı hiç arzu etmez göründüler. Nihayet 1776 yılı ortalarında âsilerin topladığı bir Kongre, İstiklâl Beyannamesi'ni neşrettiler. O devir sömürgecilerinin birçoğu gibi, Fransız'lara karşı yapılan savaşlarda askerlik öğrenmiş olan George Washington başkomutan seçildi. 1777 de, Kanada yolu ile New-York'a ulaşmak isteyen Burgoyne adında bir İngiliz generali Freeman's Farm mevkiinde mağlûp edildi ve Saratoga'da teslim olmaya mecbur kaldı. Aynı yıl Fransa ile İspanya da İngiltere'ye karşı harb açarak onun deniz münakale yollarını büyük ölçüde tehlikeye düşürdüler. 1781 de general Cornwallis komutasındaki ikinci bir İngiliz ordusu Virginia'daki Yorktown yarımadasında sıkıştırılarak teslim olmaya mecbur edildi. 1783 te

Paris'te sulh aktedildi ve Maine'den Georgia'ya kadar olan On Üç Koloni bağımsız ve egemen devletlerden kurulu bir birlik halini aldı. Ve böylece Amerika Birleşik Devletleri meydana gelmiş oldu. Kanada ise İngiliz bayrağına sadık kaldı.

Bir Konfederasyon teşkil eden bu devletler dört yıl müddetle pek zayıf bir merkezi idareye tâbi olduklarından, eninde sonunda birbirinden ayrılarak birtakım bağımsız cemaatler teşkil edeceğe benzediler. Fakat bir yandan İngiliz'lerin düşmanlığı, öte yandan da Fransız'ların tecavüzkârane tavırları, ayrılmanın yaratacağı tehlikeleri Amerika'lılara gösterdi. 1788 de hazırlanıp kabul edilen bir anayasa, büyük yetkiler sahibi bir başkanın riyaset ettiği çok daha tesirli bir federasyon hükûmeti tesis ettikten başka zayıf olan milli birlik duygusu da 1812 de İngiliz'lere karşı yapılan ikinci bir harple kuvvetlendirildi. Bununla beraber Amerika Birleşik Devletleri'nin kapladığı alan o kadar geniş ve bu devletlerin menfaatleri birbirinden o kadar farklıydı ki, o devrin mahdud münakale imkânları da göz önünde tutularak, Birlik'in bir zaman meselesi olduğu zannediliyordu. Uzak bölgelerin Avrupa ölçüsünde devletler halinde parçalanmasının sadece senatörleriyle Kongre üyelerinin Washington'a gelmeleri, uzun, yorucu ve pek de emin olmayan bir seyahati gerektiriyor; ve müşterek bir eğitim, edebiyat ve fikir yayma yolundaki gayretler hemen hemen alt edilemez güçlüklerle karşılaşıyordu. Fakat dünyada gerçekleştirilen ilerlemeler Amerika'lıların birbirinden ayrılmalarını önleyecekti. Nehirlerde işleyen buharlı gemiler, demiryol ve telgraf, Birleşik Devletleri parçalanmaktan kurtardı ve o dağınık Amerika halkını bugünkü büyük milletlerin ilki haline getirdi.

Yirmi iki yıl sonra da Amerika'daki İspanyol müstemlekeleri On Üçler'in açtığı çığıra uyarak Avrupa ile olan bağlarını koparacaktı. Fakat bu müstemlekeler kıtanın her tarafına dağılmış ve büyük sıradağlar, çöller, ormanlar ve Portekiz'lilere ait Brezilya gibi engeller yüzünden bir-

birinden ayrı düşmüş olduklarından, aralarında birlik kurmayı başaramadılar. Böylece, başlangıçta aralarında savaşıma ve ihtilaller çıkarmaya pek hevesli bir sürü cumhuriyet teşkil ettiler.

Brezilya ise mukadder olan ayrılığa doğru başka bir yol tâkip etti. 1807 de Napolyon idaresindeki Fransız orduları anavatan Portekiz'i işgal etmiş, kiral Brezilya'ya kaçmıştı. O zamandan itibaren ve birbirinden ayrılınca kadar, Brezilya, Portekiz'e tâbi olmaktan ziyade Portekiz Brezilya'ya tâbi oldu. 1822 de Brezilya kendisini Portekiz kralının oğlu I. Pedro idaresinde ayrı bir İmparatorluk olarak ilân etti. Fakat Yeni Dünya hiç bir zaman monarşiye pek taraftar olmadı. 1899 da Brezilya İmparatoru güzel güzel gemiye bindirilerek Avrupa'ya gönderildi ve Birleşik Brezilya Devletleri diğer Amerika cumhuriyetlerine ayak uydurdu.

FRANSIZ İHTİLÂLİ VE FRANSA'DA MONARŞİNİN İHYASI

İngiltere, Amerika'daki On Üç Koloni'sini henüz kaybetmişti ki, Büyük Fransız Monarşi'sinde patlak veren derin bir içtimai ve siyasi sarsıntı, yeryüzündeki siyasi tertiplerin esas itibariyle zevale mahkûm şeyler olduğunu Avrupa'lılara unutamayacakları bir tarzda hatırlattı.

Fransız Monarşisinin Avrupa'daki şahsi monarşilerin en başarılısı olduğunu ve birbirine rakip bir sürü küçük monarşi için gıpta ile bakılan bir örnek teşkil ettiğini söylemiştik. Fakat bu parlak idare adaletsizliğe dayandığı için bir facia ile sona erdi. Evet, o parlak ve mütecaviz bir idareydi, fakat aynı zamanda halkın hayatını ve özünü israf eden bir idareydi. Kanunlar ruhban ve asilzadeler sınıflarını vergiden muaf tuttukları için devletin bütün yükü or-

ta ve alt tabakaların omuzlarına yükseniyordu. Köylüler vergiden eziliyor, orta sınıflar asilzadelerin küçük düşürücü tahakkümü altında bunalıyorlardı.

1787 de Fransız mmoarşisi mali iflâsla karşılaşınca gelirlerin yetersizliğinden ve giderlerin fazlalığından doğan güçlükler hakkında istişarede bulunmak üzere memleketteki muhtelif sınıfların temsilcilerini dâvet etmek zorunda kaldı. 1789 da asilzadegân, ruhban ve halk sınıflarının temsilcilerinden meydana gelen ve aşağı yukarı İngiliz Parlâmentosunun başlangıçtaki şekline muadil olan Etats-Généraux Meclisi Versailles (Versay)'da toplantıya çağırıldı. Bu meclis 1610 dan beri toplanmamıştı, çünkü o tarihten beri Fransa mutlakiyetle idare edilmişti: Şimdi halk uzun zamandan beri mayalanan memnuniyetsizliğini ifade etmeye imkân buluyordu. Ve Tiers Etat (Tiyerzeta) denilen halk sınıfının meclise hâkim olmak istemesi üzerine üç sınıf arasında hemen kavgalar başladı. Halk sınıfı bu mücadeleden muzaffak çıktığı için de meclis bir Milli Meclis halini aldı. Milli Meclis, İngiliz Parlâmentosunun Kırallı kontrol etmesi gibi, Fransa Kırallını kontrolü altına almaya açıkça karar verdi. Kırallı XVI. Louis mücadeleye karar vererek taşradan askeri birlikler getirtti. Bunun üzerine, Paris ve bütün Fransa isyan etti.

Mutlakiyet idaresinin düşmesi pek çabuk oldu. O kasvetli Bastille hapishanesinin Paris halkı tarafından zaptedilmesi üzerine ayaklanma çabucak bütün Fransa'ya sirayet etti. Doğu ve kuzey-batı vilâyetlerinde bulunan, asilzadelere ait birçok şatolar köylüler tarafından yakıldı, tapu senetleri ihtimamla tahrip edildi, sahipleri de ya öldürüldü, ya oralardan kovuldu. O eski ve soysuzlaşmış aristokratlar sınıfı bir ay içinde çökuverdi. Belli başlı prenslerin ve Kırallıçenin nedimelerinin bir çoğu yabancı memleketlere kaçtılar. Paris'te ve diğer büyük şehirlerin çoğunda muvakkat hükûmetler kuruldu ve her şehirde Kırallı kuvvetlerine karşı koymakla vazifeli Garde Nationale (Milli Muhafız) kıtaları adıyla yeni askeri birlikler

teşkil edildi. Milli Meclis, yeni bir siyasi ve içtimai düzen yaratmak durumunda bulundu.

Milli Meclis'in bu vazifesi, onun için güç bir imtihan teşkil etti. Milli Meclis muafiyetleri, serfliği, yâni, köleliği, aristokratik ünvan ve imtiyazları lâğvetmek suretiyle mutlakiyet rejiminin başlıca adaletsizliklerini ortadan kaldırdı ve Paris'te meşrutî bir monarşi idaresi kurmak istedi. Kırıl Versailles sarayını ve onun debdebeli hayatını terkederek Paris'teki Tuileries sarayında oturmaya başladı.

Milli Meclis iki yıl müddetle, modernleştirilmiş ve tesirli bir hükümet vasıtasıyla işleri yoluna koyacak gibi göründü. Yaptığı işlerin birçoğu tecrübe mahiyetinde ve sonradan bozulması gerekmiş olan şeyler olmakla beraber birçokları da yerinde ve bugün hâlâ devam etmekte bulunan eserlerdi. Milli Meclis Ceza Kanununu tâdil etti, işkence, keyfi hapis, din mezheplerine intisaptan dolaşı takibata uğrama gibi şeyleri ortadan kaldırdı. Fransa'nın Normandiya ve Burgonya gibi eski vilâyetleri yerine Departmanlar denilen seksen idari bölge ihdas edildi. Orduda en yüksek rütbelere kadar yükselebilmek hakkı her sınıf halka tanındı. Çok mükemmel ve basit bir mahkeme teşkilâtı kuruldu, fakat hâkimlerin kısa devreler için ve halk tarafından seçilmesi bu mahkemeler için çok zararlı oldu. Çünkü bu sistemde halk bir nevi istinaf mahkemesi heyeti rolü oynuyor, hâkimler tıpkı Milli Meclis üyeleri gibi halkın hoşuna gidecek şekilde kararlar vermek zorunda kalıyordu. Kilisenin pek çok olan emlakî de müsadere edilerek devletin idaresine verildi; eğitim veya hayır işleriyle meşgul olmayan din müesseseleri lâğve dildi ve ruhban sınıfının maaşlarının millet hazinesinden ödenmesine karar verildi. Bu, haddizatında pek kötü bir şey değildi. çünkü yüksek rütbeli rahipler, zengin oldukları halde, küçük rütbeliler ekseriya pek az para alırlardı. Fakat rahiplerin ve piskoposların tâyinlerinin de seçimiyle yapılmasına başlanıldı. Bu olay, Roma Kilisesinin dü-

şünüş tarzına esastan aykırı olan bir şeydi, çünkü bu Kiliseye göre, yetkiler, aşağıdan yukarıya değil, yukarıdan aşağıya, yâni Papa ve Kardinaller tarafından verilirdi. Filhakika, Milli Meclis, Fransa'da Kiliseyi doktrin bakımından olmasa bile, teşkilât bakımından protestanlaştırmak istiyordu. Şimdi her tarafta Milli Meclis tarafından nasbedilmiş rahiplerle, Roma'ya sadık kalan rahipler arasında mücadeleler oluyor, ihtilâflar çıkıyordu.

Fransa'daki bu meşrutî kiralık tecrübesi, Kıralla Kırallığın memleket dışındaki aristokrat ve monarşi taraftarlarıyla işbirliği ederek, giriştikleri bir teşebbüs üzerine 1791 de birdenbire sona erdi. Yabancı ordular, doğu sınırında yığınak yapmışlardı ve bir Haziran gecesini, Kırallık ve Kırallığın çocuklarıyla birlikte yabancılara ve mülteci asilzadelere iltihak etmek üzere gizlice Tuilleries sarayından ayrıldılar. Fakat, Varennes'de yakalanarak Paris'te getirildiler. Bunun üzerine, bütün Fransa'yı bir Cumhuriyet idaresi arzusu sardı, cumhuriyet ilân edilmesiyle beraber, Avusturya ve Prusya ile harp başladı, Kırallık milletine ihanet etme suçu ile yargılandı ve evvelce İngilizlerin vermiş olduğu misâle uyularak 1793 yılı Ocak ayında idam edildi.

Bu hâdiseler üzerine Fransız milletin tarihinde garip bir safha başladı. Her tarafta Fransa'ya ve cumhuriyet idaresine karşı heyecanlı takdir hisleri meydana geldi. Memleket içinde ve dışında cumhuriyet idaresini baltalayabilecek her şeyi yok etmek lâzımdı. İçeride Kırallık taraftarları ve her şekildeki sadakatsizlik hareketleri ezilecek, dışarıda ise Fransız Cumhuriyeti ihtilâlcilerin koruyucusu ve yardımcısı olacaktı. Bütün Avrupa'nın ve bütün dünyanın ille cumhuriyetçi olması lâzımdı. Fransız gençliği akın akın cumhuriyet ordularına koştu; bugün bile şarap gibi insanın kanını kızıştıran ve La Marseillaise (Lamarseyyez) denilen yeni ve harikulâde bir milli şarkı bütün memlekete yayıldı. Bu şarkının, Fransız süngülerinin ve şevkle kullanılan toprakların karşısında yabancı ordular ricat ettiler.

1792 yılı sona ermeden, Fransız orduları XIV. Louis'nin en parlak fütuhatından çok daha uzaklara erişmişlerdi ve her tarafa yabancı topraklarda bulunuyorlardı. Brüksel'e girmişler, Savoie'yi istilâ etmişler, Mainz'a akınlar yapmışlar, Felemenk'ten Scheldt'i almışlardı. Fakat bu sırada, Fransız hükümeti akılsızca bir iş etti. Kral Louis'nin idam edilmesi üzerine Fransız temsilcilerinin İngiltere'den sınırdışı edilmelerine çok sinirlenen Paris hükümeti, İngiltere'ye harp açtı. Bu, akılsızca bir işti, çünkü her ne kadar İhtilâl, Fransa'ya zevkle savaşıyan yeni bir piyade sınıfı ve aristokrat subayların elinden ve faaliyetini köstekleyen engellerden kurtulmuş bir topçu sınıfı kazandırmış idiyse de, bahriye sınıfında zapturaptı yok etmişti; İngilizler ise denizlerde mutlak surette hâkimdiler. Başlangıçta, İngiltere'de Fransa ihtilâline karşı büyük bir sempati beslenmiş olmasına rağmen, Fransa'nın bu tahriki bütün İngiltere'yi ona karşı birleştirdi.

Sonraki yıllarda Fransa'nın Avrupa Koalisyonuna karşı yapmış olduğu mücadeleyi burada tafsil edemeyiz. Şu kadarını söyleyelim ki, Fransa, Avusturyalıları kesin olarak Belçika'dan sürüp çıkardı ve Felemenk'i bir cumhuriyet haline getirdi. Texel'de hareketsiz kalan Felemenk donanması toplarını kullanmaksızın bir avuç süvariye teslim oldu. Fransızların İtalya'da ilerlemeleri bir müddet için durdu ise de, 1796 da Napoléon Bonaparte adında yeni bir general, pejmürde kıyafetli ve aç cumhuriyet ordularını Piemonte, Mantua ve Verona'ya muzafferane ulaştırdı. C. F. Atkinson, Encyclopaedia Britannica (İngiliz Ansiklopedisi)'ya yazdığı «Fransız İhtilâl Savaşları» makalesinde şöyle der:

«Müttefikleri en fazla hayrete düşüren şey; cumhuriyetçilerin sayısı ve savletleriydi. Bu devşirme orduları hiç bir şey durduramıyordu. Orduda çadır diye bir şey yoktu, çünkü para yoktu: çadır olsa da taşıyacak kadar çok sayıda araba bulmak imkânsızdı. Zaten bu ordunun çadırı ihtiyacı da yoktu, çünkü profesyonel ordularda as-

kerlerin topyekûn firar etmelerine sebeb olabilecek rahatsızlıklara 1793-94 askerleri seve seve katlanıyorlardı. O zamana kadar işitilmedik bir sayıda kalabalık olan bu orduların ikmal ve iâşe malzemesinin nakliye kolları ile taşınması imkânsızdı. Bu suretle çok geçmeden Fransızlar gittikleri yerlerde buldukları ile geçinmeye alıştılar. Böylece 1793 yılı modern harp sisteminin doğuşuna şahit oldu. Savaşlarda ihtiyatlı manevraların, küçük meslek ordularının, çadırların ve tam olarak verilen yiyecek tayınlarının ve münakaşaların yerini hareketlerde sür'at, milletin olanca gücünün kullanılması, çadırsız ordugâh, müsadere ve şiddet gibi esaslar aldı. Eski usulde az tehlikeye girerek az kazanma zihniyeti yeni usulde ise, verilen bir kararın icaplarına göre hareket etme zihniyeti hâkimdi..»

İstilâ ettikleri yerleri yağma etmeye mi, yoksa kurtarmaya mı geldiklerini pek bilemeyen bu pejmurde, fakat heyecanlı askerler, Marseillaise'i söyleye söyleye Fransa adına savaşır dururlarken, Paris'teki cumhuriyetçilik heyecanı kendi kendini çok daha az şerefli işlerde harcamakla meşguldü. İhtilâl hareketi şimdi Robespierre adında mutaassıp bir liderin elindeydi. Bu adam hakkında bir hüküm vermek güçtür; vücutça biçimsiz, yaradılıştan pısrık, fakat aynı zamanda kendini beğenmiş, haris bir insandı. Onda iktidara ulaşmak için en gerekli olan bir hassa, yani iman vardı. Cumhuriyeti kurtarmayı aklına koyan Robespierre, bu işi yalnız kendisinin yapabileceğine inanıyordu. Ona göre, işbaşında kalmak, cumhuriyeti kurtarmak demektir. İhtilâl ruhunu anlaşılan Kırılın idamı ve taraftarlarının katliamı doğurmuştu. Her tarafta ayaklanmalar oluyordu. Batıdaki Vendée bölgesinde halk asker toplanmasına ve Katolik ruhbanın mallarının müsadere edilmesine karşı isyan etti; güneydeki Lyon ve Marsilya şehirleri de baş kaldırmış, Toulon limanı da bir kısım İngiliz - İspanyol kıtalarını şehre kabul etmişti. Bu halleri bertaraf etmenin en iyi çaresi de kıralityetçileri öldürmeye devam etmek gibi göründü.

İhtilâl mahkemesinin işe koyulmasıyle beraber, sistemli bir katliam da başladı. Guillotine (giyotin) denilen adam cihazının icadı da imdada yetişti. Kraliçe öldürüldü, Robespierre'in muhaliflerinden çoğu öldürüldü, Allahı inkâr edenler öldürüldü. Günlerce ve haftalarca bu cehennem makinesi gitgide artan bir hızla baş uçurdu. Robespierre idaresi görünüşe göre kanla yaşıyordu, hem de, afyon tiryakilerinin gitgide daha fazla afyon istemeleri gibi, gittikçe daha çok kanla.

Nihayet 1794 yazında Robespierre'in kendisi de, iktidardan düşürülerek giyotinle öldürüldü. Onun yerini Directoire (direktüvar) denilen beş kişilik bir heyet aldı. Bu heyet, beş yıl boyunca dışarıya karşı savunma işini yürüttü, aynı zamanda içeride Fransızları birlik halinde tutmaya muvaffak oldu. Bu heyetin idaresi bu sert değişmeler devrinde garip bir ara safha teşkil eder. Direktüvar, her şeyi bulduğu gibi kabul etti. İhtilâlin propaganda gayreti, Fransız ordularını Felemenk'e, Belçika'ya, İsviçre'ye, Güney Almanya'ya ve Kuzey İtalya'ya götürdü. Her tarafta kırıllar kovuluyor, cumhuriyet idareleri kuruluyordu. Fakat, Direktüvar idaresinin anladığı tarzdaki ihtilâl propagandası, kurtarılan milletlerin hazinelerinin yağma edilerek Fransa'nın mali sıkıntılarının giderilmesine tahsis edilmelerine mâni olmuyordu. Böylece, Fransız ordularının verdiği savaşlar gittikçe kutsal hürriyet savaşları olmaksızın çıkıp, eski rejimin tecavüz harplerine benzer oldular. Fransa'nın Büyük Monarşi gelenekleri arasından terketmeye en az meyyal olduğu gelenek; dış siyaset geleneği idi. Bu siyaset, sanki hiç ihtilâl olmamış gibi, Direktüvar devrinde de aynı şiddetle devam ediyordu.

Bu sırada gerek Fransa, gerekse dünya için bir talih-sizlik eseri olarak, Fransa'nın bu milli hodbinliğini en had şeklinde şahsında temsil eden bir adam zuhur etti. Bu adam, on yıl müddetle memleketine san ve şeref sağladıktan sonra ona nihai mağlûbiyetin zilletini de tattırdı. Bu adam, Direktüvar ordularını İtalya'da sevk ve idare etmiş

olan Napoléon Bonaparte'dan başkası değildi. Napoléon, Direktuvar idaresinin devam ettiği beş yıl zarfında yükselmek için tasarılar kurmuş, çalışmıştı. Nitekim, tedricen iktidarın en yüksek kademesine ulaştı. Çok dar kafalı bir insan olmakla beraber, çok da enerjik ve önüne çıkan engelleri merhametsizce yokedecek mizaçta idi. Siyasî hayatına müfrit bir Robespierre'ci olarak başlamıştı. İlk ileri adımını böyle attı; fakat o sıralarda Avrupa'nın bünyesine tesir eden yeni kuvvetlerin farkında değildi. Siyasî hülyaları onu geç kalmış ve gösterişli bir hamle ile Batı İmparatorluğu'nu diriltmek gibi imkânsız bir teşebbüse sevketti. Kutsal Roma İmparatorluğunun son kalıntılarını yok ederek, merkezi Paris'te bulunacak bir yenisini kurmayı denedi. Viyana'daki İmparator, Kutsal Roma İmparatoru olmaktan çıkıp, sadece Avusturya İmparatoru oldu. Napoléon, Avusturyalı bir prensesle evlenmek üzere karısını boşadı.

1799 da bilfiil Fransa hükümdarı ve Baş Konsül (Premier Consul) olan Napoléon 1804 te doğrudan doğruya Şarlmány'ı (Karolus Magnus'u) taklid ederek kendini Fransa İmparatoru ilân etti. Paris'te ve Papa tarafından taçlandırıldıysa da, evvelce Şarlmány'ın da yaptığı gibi, tacı Papa'dan alarak kendi elleriyle başına geçirdi.

Napoléon, birkaç yıl müddetle zaferden zafere koştu. İtalya ile İspanya'nın çoğunu zaptetti. Prusya ile Avusturya'yı yendi ve Avrupa'nın Rusya batısında kalan kısmını hükmü altına aldı. Fakat hiçbir zaman İngilizlerin elinde bulunan deniz hâkimiyetini onlardan alamadığı gibi, donanmaları da Trafalgar'da İngiliz Amirali Nelson tarafından büyük bir bozguna uğratıldı (1805). 1808 de İspanya, Napoléon'a karşı ayaklandı ve Wellington komutasındaki bir İngiliz ordusu, Fransız ordularını yavaş yavaş kuzeye doğru sürerek, İspanya yarımadasından dışarıya uğrattı. 1811 de Çar Aleksand ile ihtilâfa düşen Napoléon, 1812 de

600.000 kişilik karma bir ordu ile Rusya'yı istilâ ettiyse de, Rus'lar ve Rusya'nın kışı bu orduyu mağlûp ve büyük ölçüde imha etti. Bu sefer ona karşı Almanya ayaklandı, İsveç de ona karşı döndü. Fransız orduları yenilerek geriye püskürtüldü ve Napoléon da Fontainebleau'da tahttan feragat etti (1814). Elbe Adasına sürülen sabık imparator, son bir teşebbüste bulunmak üzere Fransa'ya döndü, fakat müttefik İngiliz, Belçika ve Prusya orduları tarafından 1815 te Waterloo'da bozguna uğratıldı, ve 1821 yılında Saint Helena adasında İngilizlerin elinde esarette öldü.

Fransız ihtilâlinde kalma ordular, israf edilmiş, tüketilmişti. Büyük badirenin darmadağın ettiği eski durumu mümkün olduğu kadar ihya etmek maksadiyle muzaffer müttefikler Viyana'da bir kongre akdettiler ve mecalsiz kalan Avrupa milletleri kırk seneye yakın bir zaman bir nevi barış halinde yaşadılar.

AVRUPA'DA NAPOLÉON'UN DÜŞÜŞÜNÜ TAKİBEDEN KARARSIZ BARIŞ DEVRESİ

Bellibaşlı iki sebep bu devrenin tam mânasiyle içtimai ve milletlerarası bir barış devresi olmasına engel olmuş, 1814 ve 1871 yılları arasındaki harplere yol açmıştır. Bu sebeplerin ilki, bazı Avrupa saraylarının haksız imtiyazları yeniden tesis ve düşünme, yazma ve öğretme hürriyetlerini tahdidetme sevdasında olmalarıydı. İkinci sebep de, diplomatların Viyana'da çizmiş oldukları hudutlardı.

Monarşilerin eski şartlara dönme temayülleri ilk olarak bilhassa İspanya'da açığa vuruldu. Bu memlekette engizisyon bile ihya edildi. 1808 de Napoléon kardeşi Joseph'i İspanya tahtına oturtunca, Atlantik ötesindeki İspanya müstemlekeleri Birleşik Devletler'in verdiği misâle uyarak,

Büyük Avrupa Devletler Sistemi'ne karşı ayaklanmışlardı. Güney Amerika'nın George Washington'u General Bolivar'dı. İspanya bu ayaklanmayı bastırmaktan âciz olduğu için mücadele tıpkı Amerika İstiklâl Savaşı gibi sürüp gitti. Nihayet Avusturya, Avrupa hükümdarlarının Mukaddes İttifak ruhu ile İspanya'ya yardım etmelerini teklif etti. Buna Avrupa'da ilkin İngiltere itiraz etti, fakat monarşinin ihyası yolundaki bu teşebbüsü kesin olarak menden Birleşik Devletler Cumhurbaşkanı Monroe'nun sert müdahalesi oldu. Bu zat, Avrupa'nın Batı Yarımküresi işlerine her hangi bir müdahalesini bir tecavüz hareketi sayacağını haber verdi. Böylece, Amerika'lı olmayan devletlerin Amerika işlerine karışmaması esasını vazeden ve Büyük Devletleri yüz yıla yakın bir zaman Amerika'nın dışında tutan ve yeni İspanyol Amerika'sı devletlerinin mukadderatlarını bizzat tâyin etmelerini mümkün kılan Monroe Doktrini meydana geldi.

Fakat İspanya monarşisi, müstemlekelerini kaybettiye de, hiç olmazsa Avrupa Konseyi denilen büyük devletlerin himayesinde Avrupa'da istediği gibi hareket etti. İspanya'da baş gösteren bir halk ayaklanması bir Avrupa kongresi tarafından vazifelendirilen Fransız ordusu tarafından bastırıldı. Gene o sıralarda, Avusturya da Napoli isyanını bastırıyordu.

1824 te XVIII. Louis'nin ölmesiyle, yerine X. Charles geçti. Bu hükümdar, basın ve üniversite hürriyetlerini kaldırmaya ve mutlakiyet idaresi kurmaya koyuldu. 1789 da şatoları yakılan ve malları müsadere edilen asilzadelere bin milyar frank tazminat verilmesini sağlayan bir kanun çıkarıldı. Paris halkı eski rejimin bu şekilde canlanışına karşı 1830 da ayaklandı ve kıralı tahttan indirerek, onun yerine Terör devrinde idam edilen Orleans Dukası Philippe'in oğlu Louis Philippe'i geçirdi. Bu isyanın İngiltere tarafından açıktan açığa tasvibedilmesi ve Almanya ve Avusturya'daki kuvvetli hürriyet cereyanları karşısında Avrupa'nın diğer monarşileri bir müdahalede bulunama-

dılar. Netice itibariyle Fransa, gene bir monarşi idi. Louis Philippe denilen adam, on sekiz yıl müddetle (1830-48) Fransa'nın meşruti kralı olmakta devam etti.

Viyana Kongresi ile aktedilen sulh, monarşistlerin irtica hareketleri yüzünden işte böyle sarsıntılar geçirdi. Viyana'da diplomatların çizdiği gayri mantıkî hudutlardan ileri gelen gerginlik, gittikçe artarak insanlığın barışı için tehlikeli bir hal aldı. Başka başka diller konuşan ve dolayısıyla başka başka edebiyatlar okuyan, başka başka zihniyetleri olan milletlerin işlerini idare etmek son derece güçtür, hele bu farklar bir de din ihtilâfları yüzünden bütünü artmış olursa. Yalnız müsterek savunma menfaatleri olan İsviçre dağlıları gibi, ayrı ayrı dillerde ve ayrı ayrı dinlerdeki bazı insan toplulukları, sıkı bir şekilde birbirine bağlanabilirler. Kaldı ki, İsviçre'de bile bu gibi insan toplulukları en ileri bir muhtariyetten faydalanmaktadırlar. Makedonya'da olduğu gibi, halk yamalı bohça gibi, parça parça köylere ve bölgelere ayrıldığı zaman kanton sistemi kesin bir zaruret halini alır. Hal böyle iken, Viyana Kongresinde çizilen Avrupa haritasına bakıldığında, sanılır ki, bu harita, mahalli halkları çileden çıkarmak için bu şekilde çizilmiştir.

Bu kongre, hiç lüzumu yokken Felemenk cumhuriyetini ortadan kaldırmış, Protestan Felemenk'lileri, Katolik mezhebinden olan ve Fransızca konuşan eski İspanya (Avusturya) Felemenk'lileri ile birleştirmiş ve böylece Hollanda devletini meydana getirmiştir. Yalnız kadim Venedik cumhuriyetini değil, Milâno'ya kadar olan bütün kuzey İtalya'yı da Almanca konuşan Avusturya'lılara devretmiştir. Fransızca konuşan Savoia'yı bazı İtalyan arazisiyle birleştirerek de Sardinya krallığını ihya etmiştir. Alman, Macar, Çekoslovak, Yugoslav, Rumen ve Kongreyi müteakıp da İtalyan gibi birbirini tutmaz milliyet unsurlarından meydana gelmiş ve her an patlamaya hazır bir karışım manzarası arzeden Avusturya ve Macaristan, Avusturya'nın 1772 ve 1795 te Polonya'dan aldığı toprakların res-

men tanınmasıyla büsbütün imkânsız bir devlet haline gelmiştir. Katolik mezhebinden ve ruhça cumhuriyetçi olan Leh milletinin çoğu, Ortodoks mezhebinden olan Çar'ın daha az medeni olan idaresine devredilmiş, önemli bir kısmı da Protestan Prusya'ya verilmiştir. Çar'ın bambaşka bir millet olan Fin'lerden aldığı topraklar tanınmış, birbirine hiç benzemiyen Norveç ve İsveç milletleri tek bir kralın idaresinde birleştirilmiştir. Görüleceği üzere, Prusya, bilhassa tehlikeli bir kargaşa içinde bırakılmış, Prusya ve Avusturya, bir sürü küçük devletler ihtiva eden Cermen Konfederasyonunun kısmen içinde, kısmen dışında bırakılmışlardır. Danimarka kiralı Holstein'deki bazı Cermen dilli toprakları dolayısıyla Cermen Konfederasyonuna girmiş, Lüksemburg da hükümdarlarının aynı zamanda Felemenk kralı olmasına ve halkının bir çoğunun da Fransızca konuşmasına rağmen, bu Konfederasyona ithal edilmiştir.

Bütün bu işler yapılırken, gözönünde tutulmamış olan bir gerçek vardı ki, o da Almanca konuşan ve düşünceleri Alman edebiyatına dayanan, İtalyanca konuşan ve düşünceleri İtalyan edebiyatına dayanan ve Leh dili konuşup düşünceleri Leh edebiyatına dayanan insanların kendi işlerini kendi dilleriyle idare ettikleri zaman, daha mesut, daha ümitli ve insanlığın geriye kalan kısmı için daha az tehlikeli olacakları idi. O devir Alman halk şarkılarının en yaygınlarından birinin, Alman dilinin konuşulduğu her yerin Alman vatani olduğunu söylemesine şaşılabilir mi?

Fransızca konuşan ve Fransa'daki ihtilâlin harekete getirdiği Belçika, Felemenk krallığına ilhak edilmiş olmasına karşı 1830 yılında isyan etti. Bu memleketin bir cumhuriyet idaresine kavuşması veya Fransa tarafından ilhak edilmesi ihtimallerinden ürken büyük devletler, Belçika'daki durumu yatıştırma şitabederek bu memlekete bir hükümdar verdiler (Sachs-Coburg-Gotha hanedanından I. Leopold). 1830 da İtalya ve Almanya'da tesirsiz ayaklan-

malar, Polonya'nın Rus idaresindeki kısmında ise çok daha ciddi bir isyan oldu. 1825 te Çar Aleksandr'ın yerine geçmiş olan Çar I. Nikola'ya karşı Varşova'da kurulan bir cumhuriyet hükûmeti bir yıl kadar muammer olduktan sonra, büyük bir şiddet ve zulümle ortadan kaldırıldı. Leh dilini konuşmak yasak edildi, devlet dini olarak Katolik mezhebinin yerine Ortodoks mezhebi konuldu.

1821 yılında Yunan'lılar, Türk'lere başkaldırarak altı yıl müddetle ümitsizce savaştılar. Avrupa hükûmetleri bu hale seyirci kaldılar. Nihayet Avrupa hürriyetsevrleri bu hareketsizliği protesto ettiler. Bunun üzerine, Avrupa'nın bütün memleketlerinden birtakım gönüllüler âsilere katıldılar ve nihayet İngiltere, Fransa ve Rusya da müstereken harekete geçtiler. 1827 de Türk donanması Navarin'de İngilizler ve Fransızlar tarafından tahribedildi, Çar da Türkiye'yi istilâ etti. 1829 Edirne Muahdesiyle, Yunanistan bağımsız ilân edildi, fakat eski cumhuriyet geleneklerine avdet etmesine müsaade edilmiyerek, başına Otto adında Bavyera'lı bir Cermen prensi getirildi. Şimdi Romanya olan Tuna vilâyetlerine ve şimdiki Yugoslavya'nın bir kısmı olan Sırbistan'a Hristiyan valiler getirildi. Buna rağmen, Türk'lerin bu topraklardan tamamen çıkarılmaları için çok kan akacaktı daha.

TATBİKİ BİLİMİN GELİŞMESİ

On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda ve on dokuzuncu yüzyıl başında Avrupa'da Büyük Devletlerin ve hükümdarların ihtilâfları sürüp gider, 1648 Westphalia Andlaşması'nın meydana getirdiği yamalı bohçanın yerini, 1815 Viyana Kongresi'nin meydana getirdiği yamalı bohça alır ve büyük yelken gemileri Avrupa'nın tesirini dünyanın her tarafına yayarken, Avrupa'da ve Avrupa'lılaşmış mem-

leketlerde bilim devamlı olarak artıyor ve insanların üzerinde yaşadıkları dünya hakkındaki fikirleri durmadan daha vüzuhlu bir hal alıyordu.

Bilimin bu ilerleyişi, siyasi hayat dışında cereyan ediyor ve on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda bu terakki-lerin siyasi hayata doğrudan doğruya önemli bir tesiri dokunmuyordu. Gene aynı devrede halkın düşüncesine de derin bir tesir yapmıyordu. Bu tepkiler, ancak sonraları, yani on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında bütün kuvvetleriyle kendilerini hissettirecekti. Bilimin gelişmesi, bilhas- sa, refah içinde bulunan müstakil düşünceli küçük bir seçkin zümre tarafından gerçekleştiriliyordu. İngilizlerin «private gentleman» dedikleri bu gibi insanlar ve onların teşkil ettikleri seçkin zümre olmasaydı, bilim Yunanistan'da zuhur etmez, Avrupa'da da yenilenmezdi. Bu derin felsefe ve fen düşüncelerinin gelişmesinde üniversiteler de bir rol oynamışlarsa da, bu rol başlıca ehemmiyette olmamıştır. Çünkü, mahfuz bilimler, bağımsız zekâların temasından alabilecekleri bir hız olmadığı takdirde, pısırk ve muhafazakâr kalırlar, teşebbüs ruhundan mahrum bulunurlar ve yeniliğe karşı mukavemet gösterirler.

1662 yılında kurulan Royal Society bilim cemiyetinden ve bu cemiyetin Bacon'un New Atalantis'indeki hayallerini gerçekleştirme yolundaki çalışmalarından bahsetmiş bulunuyoruz. On sekizinci yüzyılda madde ve hareket hakkındaki fikirlerde büyük bir vüzuh meydana geldi, matematik alanında büyük ilerlemeler kaydedildi, optik camların mikroskop ve teleskoplarda kullanılması sistemli bir gelişmeye erdi, tabiat tarihinde tasnif faaliyetleri yeni bir enerji ile hızlandırıldı, anatomi bilimi büyük bir inkişafa mazhar oldu. Aristo'nun ve Leonardo da Vinci (1452-1519)'nin öncülüğünü ettikleri jeoloji bilimi, rûsup tabakalarını inceleme işini ele aldı.

Fizikî bilimlerin ilerlemesi metal sanayiinde tesirini gösterdi. Bu sayede gelişen metal sanayi, metal kütlelerini ve başka malzemeyi daha büyük ölçüde muamele etmek

imkânını elde ettiğinden, tatbik sahaları olan birçok icatlara yol açtı. Büyük çapta ve bol miktarda imâl edilen makineler, sanayide bir inkılâp meydana getirdi.

1804 te Trevithick, Watt makinesini taşıt alanına tatbik ederek ilk lokomotifi yaptı, 1825 te Stockton ile Darlington arasında ilk demiryol hattı açıldı ve Stephenson'un on üç tonluk bir katarı tahrik eden «Rocket»i saatte kırk dört millik bir sûrate erişti. 1830 dan itibaren demiryollar çoğaldı. Asrın ortalarına doğru, bütün Avrupa'ya geniş bir demiryol şebekesi sarmış bulunuyordu.

Kara nakliyatında erişilen bu azamî sûrat, insan hayatının o zamana kadarki şartlarında anî bir değişiklik meydana getirdi. Napoléon, Rusya bozgunundan sonra, Vilna civarından Paris'e 312 saatte gelebilmişti. Bu, aşağı yukarı 1.400 millik bir mesafeydi. Napoléon, o devir için mümkün olan en iyi şartlar içinde seyahat etmiş ve saatte ortalama 5 milden az yol alabilmişti. Alelâde bir yolcu, aynı mesafeyi bunun iki misli olan bir zamanda bile katedemezdi. Milâdın birinci yüzyılında Roma ile Galia arasında seyahat edecek bir yolcu da azamî bu sûratle yol alabilirdi. İşte birdenbire böylesine bir değişme oldu. Demiryol bu yolculuğu her hangi bir yolcu için kırk sekiz saatten az bir zamana indirdi. Yâni, Avrupa'daki başlıca mesafeleri eskisinin onda birine indirdi. Tek bir merkezi idare, evvelce kontrol edebildiği toprakların on mislini idare edebilmek imkânını buldu. Bu imkânın mânası; Avrupa'da henüz anlaşılmamış bulunuyor. Avrupa haritası hâlâ at ve yol devrinde çizilmiş hudut çizgileriyle kaplı. Amerika'da ise bu keşfin tesiri hemen kendini göstermiştir. Tedricen batıya doğru yayılıp genişliyen Birleşik Devletler için demiryolun mânası, kendilerini Washington'dan ayıran mesafe ne olursa olsun, istenildiği zaman bu şehire gidivermek imkânı idi. Orada, demiryolun mânası, bu sûratli taşıt olmaksızın idame edilmesi imkânsız olacak daimî bir birlikti.

Lokomotifin hemen arkasından buharlı gemi geldi.

1802 de Forth of Clyde Kanalı'nda Charlotte Dundas adında bir buharlı gemi vardı; 1807 yılında da Fulton adında bir Amerika'lı'nın New York'un yukarı tarafındaki Hudson River'de işleyen, makineleri İngiliz yapısı, Clerment adlı bir buharlı gemisi vardı. Denize açılan ilk buharlı gemi de gene bir Amerikan teknesi olan Phoenix olup, New York (Hoboken)'tan Philadelphia'ya gitmiştir. Hem buharlı, hem de yelkenli bir tekne olup, ilk defa olarak Atlas Okyanusu'nu aşan Savannah da bir Amerikan gemisiydi. Bütün bunlar, yandan çarklı gemilerdi; halbuki yandan çarklılar büyük dalgalara dayanamazlar; paletler çabucak parçalanır, vapur denizin ortasında kalır. Uskurlu geminin icadedilmesi biraz ağır oldu. Uskurun gemilerde kullanılabilmesi için birçok güçlüklerin altedilmesi gerekiyordu. Buharlı gemiler tonajının yelkenli gemiler tonajını aşması da ancak asrın ortalarına doğru mümkün oldu. Ondan sonra deniz nakliyatı süratle terakki etti. Denizleri ve okyanusları aşmak üzere yola çıkan insanlar, gittikleri yere ne vakit varacaklarını aşağı yukarı kesin olarak bilmeye başladılar. Atlas Okyanusu'nun aşılması bazan aylarca süren ve neticesinden emin olunamıyan birkaç haftalık bir macera iken, kısalıverdi ve nihayet 1910 da en sür'atli gemiler için beş günden az süren ve varış saati de aşağı yukarı belli olan emin bir yolculuk halini aldı.

Karada ve denizde buharlı nakliyatın gelişmesiyle birlikte, Volta, Galvani ve Faraday'ın türlü elektrik olayları alanında yaptıkları araştırmalar sayesinde insanlar arasında irtibatı kolaylaştıran harikulâde buluşlara varıldı ve 1835 te telgraf icadedildi. 1851 de Fransa ile İngiltere arasında ilk denizaltı kablosu döşendi. Aradan birkaç yıl geçince bütün medenî dünya, telgraftan faydalanmaya başlamış ve evvelce bir yerden ötekine yavaş olarak ulaştırılabilen haberler, yeryüzünün her tarafında hemen hemen aynı zamanda öğrenilir olmuştur.

Bu şeyler, yâni buharlı demiryol ile elektrikli telgraf, on dokuzuncu yüzyıl yarısında halk muhayyilesinde en fazla

tesir ve inkılâp yaratan icatlar olmakla beraber, çok daha ilerilere varacak bir tekâmülün ilk merhalelerinden ibarettiler. Teknik bilgi ve mehareet daha önceki çağlara nispetle harikulâde sayılabilecek bir sür'at ve yaygınlıkta geliyordu. Günlük hayatta pek fazla dikkati çekmemekle beraber, sözü edilen icatlar kadar önemli olan bir olay da, insanların türlü yapı malzemesine tasarrufu idi. On sekizinci yüzyılın ilk yarısı sona ermeden önce, saf demiri cevherinden ayırmak için odun kömürü kullanılır, bu maden küçük parçalar halinde işlenir, dövülür, şekil alırdı. Bu iş bir sanatçı işiydi. Mâmul maddenin kalitesi en ziyade demirci ustasının şahsi tecrübe ve kabiliyetine bağlıydı. Bu şartlar içinde, işlenilebilen en büyük demir kütlelerinin ağırlığı on altıncı yüzyılda en çok iki üç tona varıyordu. (Demek ki, topların büyüklüğünün de bir hududu vardı). On sekizinci yüzyılda yüksek fırın icad edildi ve kok kömürünün kullanılmasıyla de gelişti. On sekizinci yüzyıldan önce ne hadde mahsulü sac levha (1728), ne de keza haddede yapılmış kalın veya ince demir çubuk (1838) bulamayız. Nasmyth'in buharlı çekici de 1838 yılına aittir.

Eski dünya, metal sanayiindeki aşağı durumundan ötürü buhardan faydalanamazdı. Buharlı makine ve hattâ iptidai bir tulumba bile yaprak halinde demir kullanılmadan gelişemezdi. İlk makineler bugünkü insanlara pek kaba-saba bir işçilik eseri olan pek biçare şeyler gibi görünür; fakat o makineler o devrin metal sanayii biliminin yapabileceğinin âzamisi idi. 1856 da Bessemer usûlü, çok geçmeden de (1864) «Openheart» usulü icadedilerek o zamana kadar görülmedik bir tarzda ve ölçüde çelik ve her türlü demirin eritilmesi, tasfiye edilmesi ve dökülmesi mümkün oldu. Bugün elektrik fırınında, tıpkı tencerede kaynıyan süt gibi, çeliğin fokurdadığı görülebilir. İnsanlığın evvelce tatbikat alanında gerçekleştirmiş olduğu ilerlemelerden hiç birinin neticeleri, insanların şimdiki çelik ve demire ve bunların dokusuna ve kalitesine olan mutlak hâkimi-

yeti de mukayese edilemez. Demiryollar ve ilk makinele-
rin her çeşidi yeni demir sanayii metodlarının ilk zaferle-
rinden ibaretti. Çok geçmeden demir ve çelikten gemiler,
büyük köprüler ve çelik kullanılarak dev gibi yapılar yap-
ma usulü ortaya çıktı. İnsanlar, demiryol inşaatını pek
dar ölçüde tuttuklarını ve bu inşaatı çok daha sürekli ve
rahat yolculuklar yapılmasını sağlayacak bir ölçüde tasar-
lamamış bulunduklarını çok geç anlamışlardır.

On dokuzuncu yüzyıldan önce dünyada 2.000 tondan
fazla yük alan gemi yoktu; bugün 50.000 tonluk bir posta
gemisi normal cesamette bir gemi sayılıyor. Bazı kimseler,
böyle bir terakkiyi sadece cesamet bakımından bir terak-
ki gibi görüp küçümserler, fakat bu tarzda bir küçümseme
olsa olsa bu gibi insanların görüş darlığını ortaya koyar.
Büyük gemi veya çelik çatmalı yapı, onların zannettiği gi-
bi geçmişin küçük çaptaki gemi ve binalarının büyütülmüş
kopyalarından ibaret olmayıp, mahiyetleri bakımından
başka olan şeylerdir; daha iyi ve daha sağlam malzeme
ile daha hafif ve daha dayanıklı olarak ve göreneğe ve
pratik bilgiye değil, ince ve karışık hesaplara göre yapılmışlardır. Eski evlerde veya gemilerde madde hâkimdi,
malzemeye ve onun icaplarına boyun eğmek şarttı; yeni-
lerinde ise, madde insanların hükmü altına girmiş, onlar
tarafından tâdil edilmiş, istenilen şekle sokulmuştur. Kö-
mürü, demiri ve nehir yataklarından çıkarılan kumu bir
düşünelim, sonra da bunların bükülüp, işlenip, eritilip, dö-
külüp sonunda kalabalık bir şehir ortasında 600 kadem
irtifaa yükselen çelikten ve camdan yapma nârin ve pırıl
pırıl bir bina haline gelmesini göz önüne getirelim.

Çelik sanayii alanında insan bilgisinin ilerlemesiyle ve
doğurduğu neticelerle ilgili bu teferruatı bir örnek olarak
verdik. Bakır ile kalayın ve on dokuzuncu yüzyıldan önce
bilinmiyen birçok metalin ve bu meyanda nikel ile alü-
minyumun da sanayiin gelişmesinde buna benzer tesirleri
olmuştur. Makine inkılâbının zaferleri, bugüne kadar in-
sanların maddeye, muhtelif camlara, kayalara, alçıya ve

daha bu gibi şeylere, boya maddelerine ve dokumalara gitgide artan bir kuvvetle hükmetmesi neticesinde başarılmıştır. Bununla beraber, bu konuda insanlar hâlâ ilk meyveler merhalesinde bulunmaktadırlar. Bilimin sağladığı nimetlerin ilk tatbikatının çoğu, âmiyane ve gülünç abes veya korkunç şeyler olmuşlardır. Sanatçılar ve uygulayıcılar, emirlerinde bulunan sonsuz çeşitli malzeme ile çalışmaya daha yeni başlamışlardır.

Makinenin sağladığı imkânların genişlemesiyle birlikte, yeni elektrik bilimi de gelişti. Bu bilimin halk muhayyilesine tesir edecek neticeler vermeye başlaması ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru oldu. Sonra birdenbire elektrik ışığı, elektrikle yürütme, bir enerjiden diğerine geçiş, mihaniki hareketin ışığa veya ısıya tebdil edilebilmesi, enerjinin boru içindeki su gibi bir bakır tel vasıtasıyla nakledilebilmesi imkânlarını halk yavaş yavaş tabii karşılamaya başladı.

Bu büyük bilim hareketinde, İngilizlerle Fransızlar, önceleri başta geliyorlardı, fakat Napoléon istilâsından ders alan Almanlar çok büyük bir gayretle bilim araştırmalarına sarılarak, önderlerini geride bıraktılar. Büyük Britanya'da gelişmiş olan bilim, büyük ölçüde, malûm araştırma merkezleri dışında çalışan İngilizlerin ve İskoçya'lıların eseri idi.

O sıralarda İngiliz üniversiteleri Lâtin ve Yunan klâsiklerine duyulan bilgiçe hayranlık yüzünden bir gerileme safhasında bulunuyorlardı. Fransızların eğitim tarzı da Cizvit okullarının klâsik öğretimine tâbi olduğu için, Almanlar, bir bilim araştırma grubu meydana getirmekte güçlük çekmediler. Bu grup yapılacak işin ortaya çıkarcığı imkânlarla göre küçük olmakla beraber, İngiliz ve Fransız mucitlerinin ve araştırmacılarının teşkil ettikleri gruba nispetle gene de büyüktü. Bu araştırma ve deneyim çalışmaları İngiltere ile Fransa'yı dünyanın en zengin ve kudretli memleketleri haline getirmekle beraber, bilim adamlarının ve mucitleri zengin ve kudretli etmiyordu. Sa-

mimî bir bilim adamının dünya işleriyle pek ilgili olmaması zaruridir. Böyle bir adam, araştırmalarıyla zihnen çok meşgul olduğundan, onlardan nasıl para çıkaracağını tasarlayamaz. Hal böyle olunca, onun yaptığı keşiflerden faydalanma işi pek kolay ve tabii bir şekilde daha haris insanlara düşer. Bu sebeple, görüyoruz ki, İngiltere'de her yeni bilimsel ve teknik terakkinin meydana getirdiği zenginler, millete altın yumurta çıkaran tavuğu hep görüp öldürmek isteyen skolâstikçiler ve rahipler kadar ileri gitmemekle beraber, bu verimli mahlûku açlıktan ölmeye terketmişlerdir. Onların düşünüşüne göre, mucitler ve kâşifler, daha akıllı adamların istifade etmesi için dünyaya gelmiş olan kimselerdir.

Bu konuda Almanlar biraz daha akıllıca davrandılar. Alman «Âlim» i yeni bilimlere karşı aynı nefreti göstermedi, onun gelişmesine müsaade etti. Alman iş adamı ve imalatçısı da bilim adamını İngiliz rakibi kadar hor görmüyordu. Bilgi, Almanların kanaatine, bakıldığı zaman meyve verebilecek olan bir bitkiydi. Buna göre, Almanlar fen adamlarına birtakım imkânlar sağladılar. Almanların bilim çalışmalarına devlet bütçesinden ayrılan tahsisat daha büyüktü ve bu tahsisat, bol bol karşılığını alıyordu. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Alman bilim işçisi, Almancayı kendi dalındaki ve bilhassa kimya alanında ki son bilim araştırmalarından haberdar olmak isteyen her bilim talebesi için öğrenilmesi zarurî olan bir dil haline getirmiş, Almanya batı komşuları karşısında kendine pek büyük bir üstünlük sağlamıştı. Almanya'da 1860 ve 1870 yılları arasında bilim yolunda sarfedilen gayretler 1880 den sonra meyvelerini verince, Almanlar teknik ve sınaî gelişmede İngilizlerle Fransızları devamlı olarak geride bıraktılar.

1800 yıllarında buharın genleşme kuvveti yerine, patlayıcı bir maddenin genleşme kuvvetini kullanan yeni tip-te bir makineden faydalanmaya başlanılmasıyla icatlar tarihinde yeni bir safha açıldı. Bu suretle, yapılması müm-

kün olan hafif ve çok kudretli makineler, otomobile tatbik edildikten sonra daha da geliştirilerek tâ eski zamanlardan beri imkân dahilinde olduğu bilinen uçuşu mümkün kılacak derecede hafif ve kudretli bir hale getirdiler. 1897 de Washington'daki Smithsonian Institute mensuplarından Profesör Langley, bir uçan makine yapıp, uçurmayaya muvaffak olduysa da, bu makine bir insanı da taşıyacak kadar büyük değildi. 1909 da insan taşıyan uçak imâl edilmiş bulunuyordu. Demiryolların ve otomobillerin tekâmülü neticesinde insanların azamî sürate vardıkları sanılmıştı, fakat uçağın icadı ile birlikte, dünyanın bir noktası ile diğeri arasında mesafeler bilfiil daha da azalmış oldu. On sekizinci yüzyılda Londra'dan Edinburgh'a sekiz günde gidilirdi. 1918 de İngiliz Sivil Hava Nakliyatı (British Civil Transport) Komisyonu, yarım dünya turu demek olan Londra - Melbourne yolculuğunun birkaç yıla kadar sekiz günde yapılmasının muhtemel olduğunu bildiriyordu.

Dünyanın iki noktası arasındaki mesafelerin zaman itibariyle bu derece azalması üzerinde fazla durmaya lüzum yoktur. Bu sadece insan imkânlarının çok daha derin ve daha önemli bir gelişmesinin tek bir cephesini teşkil eder. Meselâ, ziraat bilimi ve ziraat sanayii de on dokuzuncu asırda buna paralel olarak ilerlemeler kaydetti. İnsanlar, sunî gübre kullanmayı öğrenerek bir tarladan on yedinci yüzyılda alınan mahsulün dört beş mislini elde etmeye başladılar. Tıp biliminde daha da harikulâde terâkiler oldu: Ortalama insan ömrü uzadı, çalışma gücü arttı, sıhhsizlikten ileri gelen hayat israfı azaldı.

İnsanların hayat şartlarında meydana gelen böyle bir değişme, tarihte yeni bir safhayı temsil eder. Bir asırdan biraz fazla bir zamanda makine inkılâbı gerçekleşmişti. İnsanoğlu bu devirde maddî hayat şartlarını ıslâh etme yolunda Paleolitik devrini Ziraat devrinden veya Mısır'daki Pepi devrini Kırıl IV. George devrinden ayıran uzun fâsılalarda atabildiğinden, çok daha büyük bir adım attı. İnsanoğlunun hayatı artık esası madde olan muazzam bir çer-

çeve içine girmiş bulunuyordu. Bu çerçeveye, onun cemiyet, iktisat ve siyaset metodlarının ayarlanmasını gerektiriyordu. Fakat bu ayarlamalar, ister istemez makine inkılabının gelişmesini beklediler ve bugün de hâlâ ilk safhalarında dırlar.

SANAYİ İNKILÂBİ

Tarihlerin bir çoğunda bizim «makine inkılâbı» dediğimiz şeyle «sanayi inkılâbı» nı birbiriyle karıştırma temayülü vardır. Halbuki, bunlardan birincisi insanlık tarihinde teşkilâtli bilimin gelişmesiyle meydana gelen yepyeni bir şeyi; ziraatın icadedilmesi ve metallerin keşfolunması gibi yeni bir adını temsil ettiği halde ikincisi menşei bakımından bambaşka bir şey olup, esasen tarihte emsali bulunan içtimai ve mali bir gelişmeyi temsil eder. Bu iki hareket birlikte yürüyorlar, daimî surette birbirine tesir ediyorlar, fakat kökleri ve özleri bakımından farklı bulunuyorlardı. Kömür, buhar ve makine olmaksızın da bir nevi sanayi inkılâbı olabilir, fakat bu takdirde o inkılâp muhtemelen Roma Devletinin son yıllarındaki içtimai ve mali gelişmelere çok benzer, hür çiftçilerin topraklarının ellerinden alınması, toplu çalışma, büyük arazi mülkiyeti, büyük mali servetler ve cemiyeti mahveden mali sistem hikâyeleri tekerrür ederdi. İmalâthane usulü bile enerjinin ve makinenin keşfinden önce mevcut olmuştur. Fabrika dediğimiz büyük imâlathane, makinenin değil «işbölümü» nün yarattığı bir şeydir. Bostan dolabı nev'inden muharrik kuvvetlerin sanayi alanına tatbik edilmesinden önce bile kadın şapkaları, şapka kutuları, ev eşyası, renkli harita, kitap süsü gibi şeyler yapmak için ağır şartlar altında çalıştırılan yetişkin işçiler vardı. Meselâ yeni kitaplar kitap imalâthanelerinde sıra sıra oturup çalışan

yazıcılara imlâ edilirdi. Defoe'yu ve Fielding'in siyasi hicviyelerini dikkatle okuyanlar, fakir halkı müesseselere tophıyarak boğaz tokluğuna çalıştırmak fikrinin on yedinci yüzyılın sonundan önce İngiltere'de cari olmaya başladığını anlarlar. More'un «Utopia» sında bile (1516) buna dair imalar vardır. Bu gelişme, makine ile ilgisi olmıyan içtimai bir gelişmeydi.

Batı Avrupa'nın on sekizinci yüzyıl ortalarını geçinceye kadar olan içtimai ve iktisadi tarihi, Roma devletinin Milâttan önceki son üç yüzyıl zarfında tuttuğu yolun tâki-bedilmesi hikâyesinden ibarettir. Fakat, Avrupa'daki siyasi nifaklar, monarşiye karşı ayaklanmalar, halkın serkeşliği ve belki de aydın tabakaların makine fikrine ve icatlara kucak açması, insanlığın gelişmesini yeni istikametlere yöneltmiştir. İnsanlar arasında tesanüt fikirleri Hristiyanlık sayesinde yeni Avrupa dünyasında çok daha fazla yayılmıştı, siyasi iktidar, eskisi kadar merkeziyetçi değildi ve böylece, ille zengin olmak isteyen enerjik insanlar da kölelik ve toplu çalıştırma fikirlerinden vazgeçerek makine enerjisine ve makineye teveccüh ettiler.

Mihaniki icatların ve keşiflerin meydana getirdiği makine inkılâbı insanlık için yeni bir şeydi ve hâsıl edebileceği içtimai, siyasi, iktisadi ve sınai neticeleri nazarı itibara almadan devam edip gitti. Diğer taraftan sanayi inkılâbı, diğer insan işlerinin çoğu gibi, makine inkılâbının insanların hayat şartlarında meydana getirdiği daimi değişmeler sebebiyle tahavvüllere ve inhıraflara uğruyordu. Roma devletinin son üç yüz yılı zarfında servet iddihası, küçük ziraatçıların ve küçük iş adamlarının yok edilmesi ve büyük mali işler çevrilmesi ile on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılların aynı şekilde sermaye terakümleri arasındaki esas fark, makine inkılâbının çalışmanın mahiyetinde husule getirdiği derin farktan ileri gelmektedir. Eski dünyanın kullandığı kuvvet, insan kuvvetiydi; her şey netice itibariyle insan adalesine, boyunduruğa vurulmuş cahil insanların adalesine dayanıyordu. Öküz ve at gi-

bi hayvanların çekme kuvvetleri de buna biraz yardım ediyordu. Ağır bir şey kaldırılacağı zaman, onu insanlar kaldırıyordu; taş ocağından bir kaya çıkarılacağı zaman onu insanlar çıkarıyordu; bir tarlanın sürülmesi gerekince onu insanlar ve öküzler sürüyordu. Romalıların buharlı gemisi sıra sıra kürek mahkûmlarının kan-ter içinde yü-rüttükleri kadirge idi. İlk medeniyetlerde insan oğulları-nın büyük bir kısmı tamamiyle mihaniki olan angaryalar-da kullanılırdı. Makine kuvveti ilk zamanlarında insanları bu abes angaryalardan kurtaracak gibi görünmedi. Kanal-ların açılmasında, demiryol yarma ve imlâlarının ve daha bu gibi başka işlerin yapılmasında büyük insan kütleleri kullanılıyordu. Maden işçilerinin sayısı pek ziyade arttı. Fakat yaratılan kolaylıklar ve istihlâk maddelerinin istih-sali daha da çabuk arttı. Böylece on dokuzuncu yüzyıl sü-rüp giderken yeni durumun şartları daha vazih bir şekil-de belirdi. Artık insanlar sadece adale kuvvetleri için ara-nılmaz oldular. Bir insanın yapabileceği mihaniki bir işi makine daha çabuk ve daha iyi yapabiliyordu. Artık in-sanlara yalnız zekâ kullanılmasını gerektiren yerlerde ih-tiyaç vardı. İnsanlara yalnız insan olarak ihtiyaç hissedili-yordu. Daha önceki medeniyetlerin istinad ettiği vazifesi yalnız itaat etmekten ibaret olan ve akli lüzumsuz addedi-len «köle», insanlığın refahı için lüzumlu olmaktan çık-mıştı.

Bu, yeni maden işleme sanayii için olduğu kadar, zi-raat ve madencilik gibi eski sanayi için de böyleydi. Sür-me, ekme ve biçme işleri için birçok insanın yerini tutan süratli makineler icadedildi. Roma medeniyeti zillete düşü-rülmüş insanların ucuz emeği üzerine kurulmuştu; şim-diki medeniyet, ucuz makine kuvveti üzerine yeniden ku-rulmaktadır. Yüzyıldan beri makine kuvveti gitgide ucuz-lamakta, insan emeği gitgide pahalılaşmaktadır. Gerçi bir nesil kadar bir zaman boyunca makine maden ocağına gi-

rememişse de, bunun sebebi; insan gücünün bir müddet için makineden daha ucuz bulunmuş olmasıdır.

İmdi bu değişiklik, birinci derecede önemli bir olaydır. Eski medeniyetlerde zenginlerin ve idarecilerin başlıca kaygısı, ellerinde ihtiyar köleler bulundurmaktır. On dokuzuncu yüzyıl ilerledikçe, insan denilen yaratığın köleden daha iyi bir şey olması gerektiğini akli başında insanlar gittikçe daha iyi idrâk ettiler. Sadece sanayide daha verimli bir hale gelmeleri gayesiyle dahi olsa, insanların tahsil görmeleri gerekiyordu. Çünkü, yaptıkları işi anlamaları lâzımdı. İlk Hristiyanlık propagandasının başladığı yıllardan itibaren, Avrupa'da halk eğitiminin tohumları atılmıştı, nasıl ki, Asya'da da İslâmiyetin girdiği her yerde aynı şey olmuştur. Çünkü, müminlerin kendilerini kurtaran imandan bir şeyler anlayacak ve bu imanı nakleden kutsal kitapları biraz okuyacak hale gelmeleri zarureti vardı. Yeni sâlikler bulmak maksadiyle Hristiyanlık dünyasında yapılan din münakaşaları halk eğitimine zemin hazırladı. Meselâ, İngiltere'de on dokuzuncu yüzyılın otuz ve kırk yıllarında birbiriyle kavga eden mezheplerin kendilerine sâlikler temin etmeleri zarureti ile çocuklar için birbirinin rakibi olan «Milli» kilise okulları, «ayrılıkçı» İngiliz okulları ve hattâ katolik ilkokulları kurulmuştu. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı, dünyanın garplılaşmış kısımlarında halk eğitiminin hızla ilerlediği bir devirdi. Yukarı sınıfların eğitiminde ise buna muvazî bir ilerleme yoktu. Böylece dünyada okuma bilenlerle, okuma bilmeyen insanlar kütlesini birbirinden ayıran boşluk kapanarak iki tarafın eğitim seviyeleri arasında belli belirsiz bir fark kalmış oldu. Bu tekâmülün sebebi, görünüşte içtimâî durumlarla ilgisi olmıyan, fakat hakikatte okuma-yazma bilmiyen sınıfların ortadan kalkmasında ısrar eden makine inkılâbı idi.

Roma devletinin iktisadi inkılâbının mânasını halk hiçbir zaman iyice kavrayamamıştı. Roma vatandaşı, içinde yaşadığı değişiklikleri hiçbir zaman bizim şimdi gördü-

gümüz gibi açıkça ve mânasını anlıyarak görmemiştir. Fakat sanayi inkılabı, on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru devam edip gittikçe, tesir ettiği halk tarafından gitgide daha açık bir şekilde «görölmüş», yâni anlaşılmıştır. Bu da halkın okumak, münakaşa etmek, birbiriyle temas ve muhabere etmek ve seyahat ederek başka yerlerde olup bitenleri görmek imkânına sahibolmasıyle mümkün olmuştur.

59

ZAMANIMIZIN SİYASET VE TOPLUM FİKİRLERİNİN GELİŞMESİ

Eski medeniyetlerin müesseseleri, âdetleri ve siyasi fikirlerindeki gelişmeler hiç kimsenin dahli olmadan yavaş yavaş, çağdan çağa meydana gelmişlerdir. İnsanların birbiriyle olan münasebetlerini açıkça düşünmeye ve kurulu düzenin dayandığı imana, kanunları ve idare şeklini münakaşa edip, değiştirmeyi tasarlamaya başlamaları, insanlığın aklının başına gelmesi çağı olan Milâttan önceki altıncı yüzyılda olmuştur.

Yunanistan'ın ve İskenderiye'nin açtığı parlak fikir devrinden bahsettik ve köleliğe, din taassubuna ve mutlakiyet idaresine dayanan medeniyetlerin o uğurlu başlangıcın doğurduğu ümitleri nasıl yok ettiklerini gördük. Korkudan azâde, cesur bir düşüncenin Avrupa'nın içinde bulunduğu karanlığı tesirli bir şekilde aydınlatması on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda mümkün olmuştur. Arap merak ve tecessüsü ile Moğol fütuhatının Avrupa zekâsının yenilenmesinde oynadığı rolü belirtmeye çalıştık. Başlangıçta, yalnız maddi bilim gelişti. Erken idrâk ettiği bu yenilenmenin ilk meyveleri maddi başarılar ve maddi kuvvet oldu. İnsan münasebetleri, fert ve toplum psikolojisi, eğitim ve iktisat bilimleri yalnız daha ince ve karışık şeyler olmakla kalmayıp, aynı zamanda sıkı sıkıya duyguya

ve tahassüse bağıdırlar. Bu bölümlerin ilerlemesi daha yavaş olmuş ve büyük muhalefetle karşılaşmıştır. İnsanoğlu, yıldızlar ve moleküller hakkındaki en değişik fikirleri, sükûnetle dinler, fakat kendi yaşayış tarzı hakkındaki fikirler onu heyecanlandırır.

Nasıl ki, Yunanistan'da Aristo'nun müspet olayları ele almasından önce, Eflâtun'un cür'etli nazariyeleri ortaya çıkmışsa, Avrupa'da da yeni devrin siyasetle ilgili bilim araştırmaları, doğrudan doğruya Eflâtun'un «Devlet» ve «Kanunlar» ından taklidedilmiş olan «Utopia» hikâyeleri şeklini almıştır. Sir Thomas More'un «Utopia» sı, Eflâtun'dan taklidedilmiş olmakla beraber, İngiltere'de yoksullara dair yeni bir kanunun çıkarılmasına yol açmıştır. Napoli'li Campanella'nın «Güneş Şehri» adlı eseri More'un eserinden daha hayalî ve daha da faydasız olmuştur.

On yedinci yüzyıl sonlarında büyük ölçüde ve gittikçe artan sayıda siyasi ve içtimai yayınlar yapıldığını görüyoruz. Bu hareketin öncüleri arasında cumhuriyetçi bir İngilizin oğlu ve ilkin kimya ve tıp bilimlerine merak sarmış bir Oxford bilgini olan John Locke adında biri vardı. Bu zatın idare tolerans ve eğitim konularında yazdığı eserler cemiyete yeni bir düzen verilmesi imkânlarını kabul eden bir zihniyet gösterirler. İngiltere'deki bu John Locke'a muvazi olarak ondan biraz sonra da Fransa'da Montesquieu (1689-1755) içtimai, siyasi ve dini müesseseleri esaslı bir tahlil ve tenkid süzgecinden geçirerek inceledi. Fransa'daki monarşi müessesesini o sihirli nüfuz ve itibarından mahrum bıraktı. İnsan cemiyetinin yeniden kurulması yolundaki her türlü teşebbüse o zamana kadar set çekmiş olan yanlış fikirlerin bir çoğunun ortadan kalkması Locke ile birlikte bu zatın eseridir.

Montesquieu'den hemen sonraki nesiller, on sekizinci yüzyılın ortasından sonuna kadar, onun ortaya attığı ah-lâkî ve fikrî prensipleri serbestçe münakaşa ettiler. Çoğu, kendilerini o mükemmel cizvit okullarının tesirinden kurtarmış yazarlar olan ve «Ansiklopediciler» diye anılan bir-

takım seçkin zekâlı insanlar yeni bir dünya tasarlamağa koyuldular (1766). Bu ansiklopedicilerin yanıbaşında iktisatçılar veya fizyokratlar denilen bir grup da, gıda ve ihtiyaç maddelerinin istihsal ve istihlâki meselelerini cesurane bir incelemeye tâbi tuttu. «Code de la Nature» müellifi Morelly, şahsi mülkiyet müessesesini tenkid ederek, cemiyetin iştirâkçi bir usule göre düzenlenmesini teklif ediyordu. Bu zat, on dokuzuncu yüzyılın sosyalistler adıyla bir arada gösterilen büyük ve çeşitli iştirâkçiler okulu mensuplarının öncüsü olmuştur.

Sosyalizm nedir? Sosyalizmin yüz kadar târifi olduğu gibi, bin kadar da sosyalist mezhebi vardır. Esas itibariyle sosyalizm mülkiyet prensibinin âmme menfaati uğruna reddedilmesinden başka bir şey değildir. Bu prensibin tarihçesini çağlar boyunca kısaca gözden geçirebiliriz. Bu prensiple, beynelmilellik prensibi siyasi hayatımızın çoğunun etrafında döndüğü iki ana fikirdir.

Mülkiyet fikri, türlerin, yâni yaratık nevilerinin mücadeleye içgüdülerinden doğmaktadır. İnsanların insan halini almalarından çok önceleri, cetleri olduğu farzedilen kuyruklu maymun da mülkiyetçi idi. En iptidai mülk şekli, bir hayvanın uğrunda dövüşeceği şeydir, köpek kemigi için, dişi kaplan yuvası için, erkek geyik sürüsü için savaşmaya hazırdır. Sosyolojide «iptidai komünizm» tâbiri kadar abes bir tâbir tasavvur edilemez. Paleolitik çağının ilk devirlerindeki kabile ailenin reisi olan ihtiyar Adam, karıları ve kızları üzerindeki, âletleri üzerindeki ve gözleri önünde bulunan kendi küçük dünyası üzerindeki mülkiyet hakkında ısrar ederdi. Başka bir adam, onun küçük dünyasına ayak basacak olursa, o, onunla dövüşür, ve elinden gelirse onu öldürürdü. Çağlar birbirini tâkibettikçe, Atkinson'un «Primal Law», yâni İptidai Kanun adlı eserinde inandırıcı bir şekilde gösterdiği gibi, İhtiyar Adam kabile içinde kendinden genç adamların bulunmasına ve bu adamların başka kabilelerden zaptettikleri karılarına ve yaptıkları âletlere ve öldürdükleri av hayvanlarına sa-

hibolmalarına göz yummuştur. İnsan cemiyeti, birbirinin komşusu olan insanların mülkiyet hakları arasında bir uzlaşmaya varılmak suretiyle gelişmiştir. Bu uzlaşma, birbirine komşu olan insanların yabancı bir kabileyi civarlarından sürüp atmak gayesine, yâni bir savunma içgüdüsüne dayanıyordu. Eğer tepeler, ormanlar ve ırmaklar «sizin» veya «benim» değilse, bu oraların «bizim» olması gerektiğindendi. Her birimiz, oraların kendi malımız olmasını tercih ederiz, fakat bu olacak iş değildi. Çünkü, bu takdirde başka insanlar gelip bizi yok ederler. Bu böyle olduğuna göre, insan cemiyeti tâ başlangıçtan itibaren mülkiyet hakkının bir hududu olmuştur. Hayvanlardaki ve iptidai vahşilerdeki mülkiyet duygusu, bugünkü medenî dünyadaki mülkiyet duygusundan çok daha şiddetli idi. Bu duygunun kökü, aklımızda olmaktan ziyade, içgüdülerimizdedir.

Vahşiler için olsun, içgüdülerine hâkim olmayı öğrenmemiş olan zamanımıza ait herhangi bir insan için olsun, mülkiyet içgüdüsüne bir hudut yoktur. Uğrunda savaştığınız her şeyin sahibi olabilirsiniz, bu şeyler ister kadın olsun, ister canına kıyılmamış esirler olsun, ister av hayvanı olsun, ister bir orman parçası olsun, ister atş ocağı olsun. Cemaat büyüdükçe yavaş yavaş iç savaşları tahdid eden bir nevi kanun meydana geldi ve insanlar mülkiyet işlerini halleden iptidai metodlar icat ettiler. İnsanlar, herkesten önce yaptıkları, ele geçirdikleri veya üzerinde hak iddia ettikleri bir arazi parçası üzerinde hak iddia etmesinden sonra onu kullanmak isteyen bir kimseden bir kira bedeli istemesi de tabii gibi görünüyordu. İnsanların ancak teşkilâtli bir hayata doğru yönelmeleri imkânlarının zuhur etmesiyledir ki, herhangi bir şeyin üzerindeki bu hudutsuz mülkiyet hakkının kötü bir şey olduğu anlaşılmıştır. İnsanlar doğdukları zaman kendilerini sahipleri bulunan veya üzerinde hak iddia edilen bir dünyada buluyorlardı; üstelik kendileri de birinin malı veya birinin üzerlerinde hak iddia ettiği bir yaratık olarak dünyaya

geliyorlardı. İlk medeniyetlerdeki içtimai mücadelelerin anlatılması güçtür, fakat Roma devleti hakkındaki anlatıklarımız, borçların cemiyet için bir maraz halini alması ihtimaline binaen, reddedilmeleri gerektiği ve keza hudutsuz mülkiyetin de âmme aleyhine olduğu fikrini kabul etmeye başlayan bir cemiyet göstermektedir. Babil'in de son zamanlarında köleler üzerindeki mülkiyeti şiddetle tahdid ettiğini görüyoruz. Nihayet büyük inkılâpçı Nasırıye'li İsa'nın da evvelce emsali görülmemiş bir şekilde mülkiyeti takbih ettiğini görüyoruz. İsa, zengin bir adamın cennete girmesi bir devenin iğne deliğinden geçmesinden zordur diyordu. Anlaşıldığına göre, yirmi beş, otuz yüzyıldan beri, mülkiyet hakkına bir hudut çizme meselesi insanlığın zekâsını daimi surette işgal etmektedir. Nasırıye'li İsa'dan on dokuz yüzyıl sonra, Hristiyan âleminin insanlar için mülkiyet olmaması lâzımgeldiği inancına varmış olduğunu görüyoruz. Bu insanın sahibi bulunduğu malı istediği gibi kullanabileceği fikri de diğer mülkiyet hakları gibi sarsılmıştır.

Fakat sonuna ermek üzere bulunan on sekizinci yüzyılın insanları bir konunun hâlâ sual safhasında bulunuyorlar, ne yapacaklarını pek iyi kestiremiyorlardı. Bu insanların ilk yapmak istedikleri şey; mülkiyeti kiralın tamah ve israfından ve asil macera adamlarından korumak olmuştur. Fransız İhtilâlini başlatan saiklerden biri de, mülkiyetin vergiden korunması idi. Fakat, ihtilâl, ortaya attığı eşitlik prensibi sebebiyle, mülkiyeti koruyacak yerde, onu takbih etti. İnsanların bir çoğunun ne meskeni, ne de yiyeceği yokken, zenginler de onları çalıştırmaksızın onlara barınacak yer ve yiyecek bir şey vermezken, hürlükten ve eşitlikten nasıl bahsedilebilir! Yoksullar bu durumdan çok şikâyet ediyorlardı.

Önemli bir siyasî hizip bu duruma çare olarak «paylaşma» yı gösterdi. Bu hizip mensupları, mülkiyeti teksif etmek, aynı zamanda herkese mahsus bir şey haline getirmek istiyordu. Başka yoldan aynı gayeye varmak isteyen

sosyalistler veya daha doğrusu komünistler de vardı; bunlar ise, hususi mülkiyeti tamamen kaldırmak istiyorlardı. Bütün mülkiyet devlete ait olacaktı (tabii demokratik bir devlete...).

İkisinin de hedefi, insanlara hürriyet ve saadet sağlamaktan ibaret olan iki siyasî hizipten birinin mülkiyeti mutlak bir hale getirmek istemesi, ötekinin ise onu tamamen ortadan kaldırmayı hedef tutması gariptir. Fakat durum böyledir. Bu garip halin sebebini, mülkiyetin basit bir şey olmayıp, karışık bir şey olmasında aramak icabeder.

Mülkiyetin basit bir şey olmayıp, değişik değerde birçok mülkiyetlerden ve bunların yarattığı neticelerden meydana gelme karışık bir mesele olduğu, birçok şeylerin (meselâ, insanın kendi vücudünün, bir sanatçının âletlerinin, giyim eşyasının, dış fırçalarının) ister istemez şahsî mallar olması gerektiği ve demiryollar, türlü türlü makineler, evler, bakımlı bahçeler, tenezzüh gemileri gibi herbirinin ne dereceye kadar ve ne gibi tahditlerle şahsî mülkiyet sahasına girmesi gerektiği ve ne dereceye kadar âmme sahasına dahil olup, âmme menfaati adına devletin mülkiyetine girmesi ve onun tarafından idare edilmesi gerektiğinin derin derin incelenmesi icabeden birçok şeyler mevcut olduğu ancak on dokuzuncu yüzyılın ilerlemesiyle mümkün olmuştur. Tatbikat bakımından bu meseleler bir devletin iç siyasetini ilgilendirir; esas ise, devleti verimli iş görecektir. Aynı meseleler sosyal psikoloji bilimini de ilgilendirerek akademik araştırma konuları teşkil ederler. Mülkiyetin tenkidi hâlâ bir bilim konusu olmaktan ziyade insanlığın için için kaynamasına sebep olan bir ihtiras konusudur. Bir tarafta malik olduğumuz şeylerle birlikte hürriyetlerimizi korumak ve genişletmek isteyen ferdiyetçiler, öte tarafta da şahıs mallarını kollektifleştirmek ve mülkiyet hakkını sınırlandırmak isteyen sosyalistler var. Ve hakikatte, hükûmeti desteklemeye mahsus en küçük bir vergiyi bile kabul etmek istemeyen aşırı ferdi-

yetçilerle her türlü mülkiyet hakkını reddeden komünistler arasında her derecede mutedil ferdiyetçiler ve sosyalistler vardır. Bugünün sosyalistlerine kollektivist deniliyor; bunlar oldukça geniş bir mülkiyet hakkı kabul etmekle beraber eğitim, münakale, mâden işletmeleri, arazi mülkiyeti ile fabrikaların büyük bir kısmının iyice teşkilâtlanmış bir devletin idaresine terkedilmesi lüzumuna inanıyorlar. Zamanımızda mâkul insanların çeşitli görüşleri, bilime ve plâna dayanan bir sosyalizme doğru yöneliyor gibi görünmektedirler. Gitgide daha açık bir şekilde anlaşılıyor ki eğitim görmemiş insanlar büyük teşebbüslerde faydalı bir işbirliği yapamazlar ve özel teşebbüslerin idaresini ele alacak olan daha karışık teşkilâtlı bir devletin de eğitim alanında büyük bir ilerleme gerçekleştirmiş ve aynı zamanda kifayetli bir mürakabe teşkilâtı kurmuş olması icabeder. Bugünün basını ve siyaset metotları henüz kollektif faaliyetlerin genişletilmesine imkân verecek derecede olgun değildirler.

Fakat, iş verenlerle işçiler arasındaki ve bilhassa hodbin iş verenlerle serkeş işçiler arasındaki anlaşmazlıklar, bir müddet, Karl Marx adını bayrak olarak açıp bütün dünyaya yayılan sert ve iptidai komünizm hareketine yol açtı. Marx nazariyelerinin dayandığı düşünce, insanların zihni faaliyetlerine iktisadi zaruretlerin istikamet verdiği ve bugünkü medeniyetimizde iş veren müreffeh sınıfla işçiler kütlesi arasındaki ister istemez menfaat ihtilâfları mevcut olacağı düşüncesiydi. Makine inkılâbının zarurî kıldığı eğitimin ilerlemesiyle birlikte bu büyük işçi çoğunluğu ayrı bir sınıf teşkil ettiğini gitgide kuvvet kazanan bir duygu ile idrâk edecek ve iş verenlerin teşkil ettiği azınlıkla olan ihtilâfında gitgide kendini daima kuvvetli hissedecektir. Marx'a göre işçiler bir yolunu bulup iktidarı ele geçirecekler ve cemiyete yeni bir şekil vereceklerdir. İhtilâf, ayaklanma ve belki de ihtilâl mümkün olan şeylerdir, fakat bunların arkasından yeni bir cemiyet düzeninin ortaya çıkacağı muhakkak olmadıkça başka ce-

miyetin tamamen yok olmayacağını da kimse temin edemez.

Marx milletlerarasındaki mücadelenin yerine sınıflar arasındaki mücadeleyi koymak istiyordu. Marksizm birbiri ardından Birinci, İkinci ve Üçüncü İşçi Enternasyonalini yarattı. Fakat bugünkü ferdiyetçi düşünceden hareket etmek suretiyle milletler arasında ideal münasebetler kurmak da mümkündür. Büyük İngiliz iktisatçısı Adam Smith' ten beri gitgide anlaşılmış bulunuyor ki dünyanın umumi bir refaha kavuşması için serbest ve takyitsiz mübadeleye ihtiyaç vardır. Devlete muarız olan ferdiyetçiler gümrük târifelerine ve hudutlara, yâni serbest fiil ve hareketleri tahdit eden her şeye de muarızdılar. Ruh bakımından bu derece farklı olan ilk düşünüş tarzı mevcut olması pek enteresan bir olaydı. Bir yandan Marks'çıların sınıf mücadelesi, öte yanda Kırالیçe Viktorya devri İngiliz iş adamlarının ferdiyetçi felsefesi ve serbest mübadele düşüncesi ve her iki cereyanı temsil eden insanların gayelerinin aynı olması, yâni insanların bugünkü devlet hudutlarını yok farzedercesine serbestçe temas ve mübadelelerde bulunabilmeleri! Realitenin mantığı daima nazariyenin mantığına galebe çalar. Nitekim görüyoruz ki başka başka görüş noktalarından hareket eden ferdiyetçi nazariye ile sosyalist nazariyenin müşterek olarak araştırdıkları bir şey vardır ki o da insanların bir arada çalışmalarını mümkün kılacak daha geniş siyasî düşünceler ve yorumlardır. Avrupa'da evvelce de yapılmış olan bu araştırma insanların Kutsal Roma İmparatorluğuna ve Hristiyanlığa olan itimatlarının azalması ve büyük keşifler sayesinde ufuklarının Akdeniz'le sınırlanmaktan çıkıp bütün dünyayı kavrayacak şekilde genişlemesiyle daha da hızlanmıştır.

İnsanlık tek bir cemaat halini almakta olduğu ve bu gibi durumlarda dünya ölçüsünde müşterek bir idarenin gitgide zarurî bir hale gelmekte bulunduğu gittikçe daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Meselâ, şimdi bütün dünya milletleri iktisaden birbirine bağlı olmakla bu bakım-

dan tek bir cemaat teşkil etmektedirler ve buna göre küremizin tabii servetlerinin lâıkiyle istismar edilmesi için tek bir idareye ihtiyaç vardır. Keşiflerin insanların gayretine arzettiği sayısız imkânlar bu gibi işlerin şimdi olduğu gibi çeşitli ve rakip eller tarafından idare edilmesi yüzünden gitgide artan bir derecede israf edilmekte ve tehlikeli bir hale gelmektedir. Mali meseleler de ancak dünya ölçüsünde siyasetlerle başarılı bir şekilde halledilebilecek işler halini alıyor. İntani hastalıklar ve muhaceretlerin artması şimdi tamamen dünya ölçüsünde olan meselelerdir. Bugün insanların elinde bulunan teknik imkânlar yüzünden harpler nisbetsiz ölçüde tahripkâr ve bozucu bir hale gldiklerinden, hükümetler veya milletler arasındaki ihtilâfları halledebilecek kötü bir çare olmaktan da çıkmışlardır. Bütün bu misâller, bu âna kadar mevcut olmuş bulunan her hangi bir hükümetten daha geniş çapta ve daha şümullü bir idareye ihtiyaç olduğunu gösteriyor.

Fakat bundan dolayı fütuhatla veya mevcut hükümetlerin birbirine meczedilmesiyle bir üstün hükümet yaratılması icabetmez. İnsanlar mevcut müesseseleri göz önünde bulundurarak İnsanlık Parlamentosu, Dünya Kongresi, Dünya Cumhurbaşkanı veya İmparatoru gibi şeyler düşünmüşlerdir. Tabii olarak ilk akla gelenler bunlardır, fakat elli yıldan beri yapılan teklif ve teşebbüslerin münakaşa ve tecrübeleri umumiyet itibariyle bu hal tarzlarına bağlanan ümitleri kırmıştır. Dünyanın bu tarzda birleşmesine karşı çok büyük mukavemetler belirmiştir. Öyle görünüyor ki, şimdiki cereyan, tabii servetlerin heder edilmesi veya kullanılması, çalışma şartlarının eşit bir hale getirilmesi, dünya barışı, para, nüfus ve sağlık gibi meselelerle meşgul olacak ve dünya ölçüsünde yetkilere sahip bir takım özel komiteler veya teşekküller kurulması istikametindedir.

Ve belki dünya, günün birinde, bir dünya hükümeti mevcut olduğunu henüz anıyamadığı bir sırada, bütün müşterek menfaatlerinin tek bir iş gibi idare edilmekte

bulunduğunu görüverecektir. Fakat insanlar arasında bu derece bir birliğe varılmadan önce, milletler arasında böyle bir anlaşma milli kıskançlık ve şüphencilik hislerinden üstün tutulmadan önce, bütün insanlığın beşeriyetin birliği fikrine kazanılmış olması ve bütün insanların tek bir aileden ibaret oldukları düşüncesinin dünyaca anlaşılıp telkin ve tedris edilmesi zaruridir.

Yirmi yüzyıl veya daha fazla bir zamandan beri, büyük dünya dinleri yeryüzündeki bütün insanların kardeş oldukları fikrini savunmaya ve yaymaya çalışıyorlar, fakat kabile, millet, din ve ırk zıtlıkları her bir insanı bütün beşeriyetin faal bir hâkimi yapabilecek olan geniş görüşlere ve cömertçe hamlelere bugüne kadar engel olmuş, hem de başarılı bir şekilde engel olmuştur. Nasıl ki, Hıristiyanlık, Milâdın altıncı ve yedinci yüzyıllarında Avrupa'nın ruhunu fethetmek için mücadele ettiyse, bugün de insanlığın kardeşliği fikri insanlığın ruhunu fethetmek için savaşmaktadır. Bu gibi fikirlerin yayılması ve zafere ulaştırılması işini kendilerini ona vakfedecek birçok meçhul misyonerler yürütmelidir; hiçbir yazar bu işin şimdiye kadar ne dereceye kadar ilerlemiş olduğunu ve ne netice vereceğini tahmin edecek durumda değildir.

İçtimai ve iktisadi meseleler, milletlerarası meselelere sımsıkı bağlı görünüyorlar. Her bir meselenin halli insanların kalbine girip, ona ilham veren yaratıcı ruha hitabetmek yolu ile araştırılmalıdır. Milletlerin itimatsızlığı, inatçılığı ve hodbinliği, mal sahiplerinin ve işçilerin umumun menfaati bahsindeki itimatsızlığının, inatçılığının ve hodbinliğinin hem sebebini, hem de neticesini teşkil etmektedir. Fertlerde mülkiyet duygusunun aşırı bir dereceye varması, milletlerin ve imparatorların hodbin ihtiraslarına benzer. Bu duygunun menşei de aynı içgüdü temayülleri, aynı cehalet, aynı geleneklerdir. Enternasyonalizm milletlerin sosyalizmidir. Bu konularla uğraşan bir kimse, insanların münasebetleri ve işbirliği meselesinin ortaya koyduğu muammayı halledebilecek kuvvette ve derinlikte

bir psikoloji biliminin ve teşkilâtın henüz mevcut olmadığını anlar. 1820 de yaşayan insanlar elektrikli treni nasıl düşünüp tahmin edemez idiyeler, biz de bugün dünyayı barış içinde yaşatacak bir teşkilâtı henüz tahmin ve tasavvur edemiyoruz, fakat bu da aynı derecede mümkün ve aynı derecede yakın bir şey olabilir.

Kimse bildiğinden fazlasını bilemez, hiçbir fikir çağdaş fikir hudutlarını aşamaz, bu böyle olunca, bütün tarihin hedefi gibi görünen büyük barışın, ruhlara yerleşip dünyayı kavrayacak olan barışın gelip ümitsiz ve gayesiz hayatımızı aydınlatmadan önce, daha kaç neslin harp, emniyetsizlik ve sefalet içinde yaşayacağı kestirilemez. İleri sürülen hal çareleri hâlâ ihtirasların ve şüphelerin esiri altında olan müphem ve iptidai şeylerdir. Dünyaya yeni bir veçhe verecek olan büyük bir fikir hareketi var, fakat bu hareket henüz tamamlanmadı. Görüşlerimiz yavaş yavaş vüzuhlu ve daha doğru bir hal alıyor, ama bu iş çabuk mu oluyor, yavaş mı oluyor, söylemek güçtür. Fakat görüşler vüzuh kazandıkça, insanların zekâ ve muhayyilelerine bir dereceye kadar hâkim oluyorlar. Bu hâkimiyetin tam olmaması görüşlerin emniyetten ve tam bir doğruluktan mahrum olmalarındandır. Hem değişik, hem de karışık bir şekilde sunuldukları için mânaları yanlış anlaşıyor. Fakat bu yeni dünya görüşleri serahat ve katıyet kazandıkça, inandırıcı bir kuvvete sahip olacaklardır. Bu belki pek çabuk olacaktır. Ve bu vüzuhlu anlayışı ister istemez bu istikamette büyük bir eğitim savaşı tâkip edecektir.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİNİN GENİŞLEMESİ

Dünyanın taşıt alanında yapılan keşiflerden hiç vakit kaybetmeksizin ve en dikkate şayan bir şekilde faydalanan bölgesi Kuzey Amerika oldu. Siyasi bakımdan Ame-

rika Birleşik Devletleri on sekizinci yüzyıl ortalarının liberal fikirlerini temsil ediyor, anayasaları da bu fikirlere hâkim olan ruhu taşıyordu. Bu anayasa devlet kilisesini ve saltanatı reddediyor, kimseye ünvan tanımıyor, hürriyet vasıtası saydığı, mülkiyeti kıskançça himaye ediyor ve tatbik şekli her devlete göre değişmek üzere hemen hemen bütün ergin vatandaşlara oy kullanma hakkı tanıyordu. Oy kullanma tarzı gerçi henüz pek iptidai idi ve bu yüzden siyasi hayat çabucak ustaca kurulmuş bir partiler teşkilâtının kontrolü altına girdi, fakat bu hal hürriyetini yeni elde etmiş bir millet olan o zamanki Amerika'lıların çağdaş milletlerden hiç birinin gösteremediği bir enerji, bir teşebbüs zihniyeti, bir vatandaşlık ruhu idrâk etmesine mâni olmadı.

Sonra, üzerine dikkati çekmiş bulunduğumuz ulaştırmaların hızlanması olayı meydana geldi. Gariptir ki, bu olaydan her milletten fazla faydalanan Amerika bunu en az anlıyan millet olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri demiryolunu, nehirlerde işliyen buharlı gemiyi, telgrafı, ve daha bu gibi şeyleri, gelişmelerinin tabii bir kısmı addetmişlerdir. Halbuki durum böyle değildi. Bu şeyler tesadüfen tam Amerika'nın birliğini koruyacak zamanda geldiler. Bugünün Amerikasını yaratan evvelâ nehir gemisi sonra da demiryolu olmuştur. Bu şeyler olmasaydı bugünkü Amerika, bir kıtayı dolduran bu muazzam millet, tamamen imkânsız olurdu. Nüfusun batıya doğru akışı çok daha yavaş olurdu. Göç eden halk, kıtanın ortasındaki çölleri aşmayı göze almıyabilirdi. Atlas Okyanusu kıyılarından Missouri'ye gidip, fiilen yerleşme iki yüz yıla yakın bir zamanda mümkün olmuştur ve bu mesafe kıtanın doğusu ile batısı arasındaki mesafenin yarısından çok azdır. Bu nehrin ötesinde kurulan tek devlet 1821 de kurulan gemici Missouri devletidir. Fakat oradan Pasifik'e kadar olan mesafe birkaç dekad (on senelik zaman) da katedilmiştir.

Burada bir sinema makinesi kullanmamız mümkün ol-

saydı 1600 dan itibaren Kuzey Amerika haritalarının yıldan yıla aldığı şeklin beyaz perdede tâkibedilmesi entere-san olurdu. Yüz kişinin oturduğu yerleri küçük bir nokta ile ve yüz binlik şehirleri bir yıldız işareti ile gösterecek olan bu haritalarda ilkin iki yüz yıl müddetle noktalı sahalar yavaş yavaş kıyı bölgeleri ve seyrüsefere elverişli nehirler boyunca çoğalırlar ve daha yavaş olarak da Indiana ve Kentucky devletlerine yayılırlar. 1810 yılı dolaylarında, buharlı geminin icadı sayesinde bir değişme meydana gelir. Nehir bölgeleri hızla dolmaya başlar, noktalar çoğalıp yayılır ve çok geçmeden, büyük nehirlerin kenarlarındaki bazı yerlerden inkişaf eden bir hareketle Kansas'a ve Nebraska'ya ulaşırlar.

Sonra 1830 yılı civarından itibaren sinemamızın perdesinde kara renkli demiryol hatları görülür ve küçük noktalar artık istilâ hareketlerini yavaş yavaş değil, koşarak yaparlar. Bu hareket, o kadar hızlı olur ki, noktaların haritaya bir püskürtme âleti ile serpildiği zannedilir. Ve birdenbire şurada burada yüz bin nüfuslu ilk büyük şehirleri temsil eden yıldız işaretleri belirir. İlkin bir iki, sonra bir yığın şehir, ve her biri gitgide genişliyen demiryol şebekesi üzerinde birer yıldız halinde!

Birleşik Devletlerin büyümesi dünya tarihinde emsali bulunmıyan bir gelişmedir, bu yeni çeşit bir olaydır. Evvelce böyle bir insan topluluğu vücut bulamaz, bulsa da demiryollar olmasaydı, hiç şüphe yok ki, şimdiye kadar çoktan parçalanıp dağılırdı. Demiryollar ve telgraf olmaksızın California'yı Pekin'den idare etmek Washington'dan idare etmekten daha kolay olur. Fakat Amerika Birleşik Devletleri'nin bu büyük nüfusu ölçüsüz derecede artmakla kalmayıp, yeknesak kalmaya da muvaffak olmuş ve hatta daha yeknesak bir hale gelmiştir. Bugün San Francisco'lu bir adamla New York'lu bir adam arasında benzerlik bundan yüz yıl önce Virginia'lı bir adamla New England'lı bir adam arasındaki benzerlikten çok ileridir. Ve bu temessül işi hiçbir engele rastlamadan devam edip gidi-

yor. Birleşik Devletler hızla gelişen demiryol ve telgraf şebekeleri sayesinde tam bir yeknesaklığa doğru yol almakta, ahenkli bir bütün teşkil etmektedirler. Havacılık da bu işe yardım ediyor.

Bu, tarihte yepyeni bir şeydir. Evvelce nüfusu yüz milyonu aşan büyük imparatorluklar, mevcut olmuştur, fakat onlar birbirine zıt milletlerden meydana gelen topluluklardı; evvelce bu ölçüde tek bir millet var olmamıştır. Bu yeni devlet şekline bir ad bulmak icabeder. Fransa'ya ve Felenk'e memleket dediğimiz gibi Birleşik Devletlere de memleket diyoruz. Halbuki bu iki şey arasında otomobile at arabası arasındaki kadar fark vardır. Çünkü bunlar başka başka devirlerin ve başka başka şartların yarattığı ve bambaşka tarzlarda yaşayıp gelişen şeylerdir. Birleşik Devletler ölçü ve imkânları bakımından bir Avrupa devleti ile bütün dünyayı içine alacak bir Birleşik Devletler arasında tam yarı yoldadır.

Fakat Amerikan milleti bugünkü büyüklüğüne ve emniyetine ulaşmadan korkunç bir mücadele safhasından geçti. Nehir gemileri, demiryollar, telgraf ve bunların yarattığı kolaylıklar, Birliğin Güney Devletleri ile Kuzey Devletleri arasındaki menfaat ve fikir ihtilâflarının derinleşmesini önleyebilecek kadar erken gelmediler. Güney Devletleri köle kullanan devletlerdi, kuzeydeki devletlerde ise bütün insanlar hürdü. Demiryollar ve nehirlerde işleyen buharlı gemiler Birleşik Devletlerin iki kısmı arasında mevcut bulunan ihtilâfı ilkin daha da şiddetlendirdi. Yeni ulaştırma vasıtalarının hızlandırdığı milletin yeknesak kalması işi, güney zihniyetinin mi yoksa, kuzey zihniyetinin mi hâkim olması gerektiği meselesini âcil bir mesele haline getirdi. Uzlaşma imkânı pek azdı, Kuzey hür ve ferdiyetçi idi, Güneyde ise büyük arazi sahipleri insanları köle gibi çalıştırmak taraftarı idiler.

Halk batıya doğru aktıkça, bir devlet halinde teşkilâtlandırılan her yeni toprak, çabuk gelişen Amerika Devletine katılan her yer, sözü geçen iki düşünüş tarzı için bir

mücadele alanı halini alıyordu: oralarda hür vatandaşların teşkil ettiği bir devlet mi kurulacak, yoksa büyük arazi mülkiyetleri ve kölelik sistemi galip gelecekti. 1833 ten itibaren kölelik aleyhtarı bir Amerikan Derneği kölelik sisteminin yalnız yayılmasına karşı koymakla kalmayıp bu sistemin tamamen ortadan kaldırılması için bütün memlekette faaliyette bulunuyordu. Texas (Teksas)'ın Birliğe kabul edilmesi sırasında bu mesele açık bir ihtilâf halini aldı. Texas evvelce Meksika cumhuriyetine ait bulunmuş, fakat Amerika'nın köleci devletleri tarafından geniş ölçüde kolonize edilmiş, sonra Meksika'dan ayrılarak bağımsızlığını ilân etmiş, 1844 te de Amerika'ya ilhak edilmişti. Meksika kanunları Texas'ta köleliği yadak etmişti, fakat köleliğin yeniden tesis edilmesini istiyordu. Bu isteği de oldu.

Bu arada Okyanus'ta gemi seferlerinin gelişmesi neticesinde Avrupa'dan gittikçe artan sayıda gelerek kuzey devletlerinin her tarafa yayılan nüfusunu kabartan muhacirler ve Jova, Wisconsin, Minnesota ve Oregon ile kuzeydeki bütün geniş ziraat bölgelerinin devlet halini alması sayesinde, kölelik aleyhtarı olan Kuzey gerek Senato'da, gerek Temsilciler Meclisinde çoğunluğa sahiboldu. Geniş ölçüde pamuk yetiştiren Güney, köleliğin ilgası hareketinin genişlemesine kızdığı ve Kongredeki aleyhtar çoğunluktan da korktuğu için Birlik'ten ayrılmaktan bahsetmeye başladı. Güney'liler Meksika'yı ve West Indies (Batı Hindistan'ı adaları)'i ilhak ederek ta Panama'ya kadar yayılan bağımsız bir köle devleti kurmak hülyasında idiler.

1860 da Abraham Lincoln'un yayılma aleyhtarı bir cumhurbaşkanı olarak yeniden iş başına gelmesi Güney'in Birlik'ten ayrılmaya karar vermesine sebep oldu. Güney Caroline devleti bir «Aylık karar sureti» çıkararak harp hazırlığı yaptı. Mississippi, Florida, Alabama, Georgia, Louisiana ve Texas da bu devlete katıldılar. Bu devletle-

rin Alabama devletinin Montgomery şehrinde toplanan temsilcileri, Jefferson Davis'i «Amerika Konfedere Devletleri»nin reisi ilân edip, bilhassa «Zencilerin Köleliği» esasını muhafaza eden bir anayasa çıkardılar.

Abraham Lincoln, İstiklâl Harbinden sonra yetişen yeni neslin tipik bir örneği idi. Hayatının ilk yıllarını batıya doğru akan insan seli içinde bir zerre olarak geçirmişti. 1809 da Kentucky'de doğan Lincoln, henüz küçük bir çocukken Indiana'ya, sonra da Illinois'e götürüldü. O günlerde Indiana ormanlarında hayat çetindi; Lincoln burada, ücra bir yerdeki ahşap bir barakada yaşıyor ve gelişigüzel mektebe gidiyordu. Fakat anası ona erkenden okuma öğretmiş, o da kitap meraklısı olmuştu. On yedi yaşında iken uzun boylu, atlet yapılı bir güreşçi ve koşucu idi. Bir müddet bir dükkânda memur olarak çalıştı, sonra sarhoş bir ortakla beraber bir dükkân işletti ve on beş yıl sonra bile tamamen ödeyemediği borçlara girdi. 1834 te henüz yirmi yaşında iken Illinois Devletinden Temsilciler Meclisine üye seçildi. Kölelik meselesi bilhassa Illinois'te alevleniyordu, bunun sebebi de, köleliğin genişletilmesini hedef tutan partinin büyük lideri Illinois Senatörü Douglas idi. Douglas büyük bir nüfuz ve itibarı olan kabiliyetli bir insandı; Lincoln birkaç yıl devamlı olarak sözü ve kalem i ile Douglas'la savaşıarak onun en korkunç ve nihayet muzaffer hasmı haline geldi. Bu iki adam arasındaki mücadelenin en hâd safhası 1860 cumhurbaşkanlığı kampanyasında cereyan etti ve 4 Mayıs 1861 de Lincoln başkan seçildi. Bu sırada Güney devletleri Washington Federal hükûmetiyle münasebetlerini kesmiş, ona karşı askerî hareketlere girişmiş bulunuyordu.

Amerika Dahili Harbi alelacele tertibedilmiş, birkaç bin kişilik ordularla başlamış ve bu ordular daimî surette büyüyerek mevcutları yüz binleri bulmuş, nihayet Federal Hükûmetin ordu mevcudu, bir milyonu aşmıştır, New Mexico ile doğudaki deniz kıyısı arasında yayılan büyük bir sahada cereya neden muharebelerin başlıca hedefleri

Washington ile Richmond idi. Tennessee ve Virginia eyaletleri tepelerinde ve ormanlarında ve Mississippi'nin aşağı taraflarında ileri geri sürüp gitmiş olan bu efsanevi mücadeleleri burada tafsil edemeyiz. Bu savaşlarda insanlar korkunç bir derecede israf edilerek ölmüşlerdir. Taarruzları karşı taarruzlar tâkibetmiş, ümidin yerini ümitsizlik almış, gene ümitlenilmiş, sonra yeniden hayal kırıklığına uğranılmıştır. Zaman zaman Washington şehri Güney'lilerin eline geçmek tehlikesiyle karşılaşmış, sonra Kuzey orduları gene Richmond'a doğru ilerlemişlerdir. Confederate'ler, yâni Güneyliler sayıca çok üstün; imkânlar bakımından ise çok aşağı durumda idiler, fakat son derece kabiliyetli bir komutan olan General Lee'nin emrinde savaşıyorlardı. Birlik'in, yâni Kuzeylilerin komut makamı ise ötekilere nisbetle çok beceriksiz komutanlar tarafından işgal ediliyordu. Generaller azledilip yerlerine yenileri tâyin ediliyordu. Nihayet Sherman ve Grant adındaki generaller ümitleri kırılan ve yırtık pırtık kıyafetli Güneylileri yendiler. 1864 yılı Ekim ayında Sherman idaresindeki bir Federal Ordu Confederate'lerin sol kanadını yararak Tennessee'den Georgia yolu ile ve tam Confederate'lerin memleketlerinin ortasından geçerek denize ulaştı, sonra Carolina bölgelerinden yukarıya doğru ilerliyerek Confederation ordularının gerisine vardı. Bu sırada Grant da Lee'yi Richmond önünde tutarak Sherman tarafından kuşatılmasını sağladı. 1865 yılı Nisan ayının dokuzuncu günü Appomatox Court House'da Lee ile ordusu teslim oldular ve geriye kalan ayrılıkçı orduların da bir ay içinde silâhlarını teslim etmeleriyle Confederate'lik sona ermiş oldu.

Dört yıl süren bu mücadelede Birleşik Devletler halkı, maddi ve mânevi büyük bir cehit sarfetmişti. Birçok kimseler Birleşik Devletlerin her birinin kendi işlerinde muhtar olması prensibine çok bağlıydılar. Kuzey ise köleliğin kaldırılmasını Güneye zorla kabul ettirmek ister gibi görünüyordu. Bazı hemhudut devletlerde kardeşler ve kardeş çocukları ve hattâ babalar ve oğullar muhalif taraflardan

oldukları için birbirinin düşmanı olan ordularda bulunmuşlardı. Kuzey, güttüğü dâvanın doğruluğuna inanıyor-
du, fakat pek çok Amerika'lıya göre bu doğruluk söz gö-
türmez bir doğruluk değildi. Lincoln için ise bu konuda
hiç bir şüphe yoktu. O, o ânların kargaşası içinde, duru-
mu açıkça görüyordu. Bu sebeple de, birlik prensibi üze-
rinde, bütün Amerika için büyük bir barış fikri üzerinde
durdu. Kendisi köleliğe muarızdı, fakat o köleliği ikinci
derecede bir mesele sayıyordu; onun başlıca gayesi Birle-
şik Devletlerin birbirine hasım iki parçaya bölünmemesiy-
di.

Harbin başlangıcında gerek Kongre, gerek Federal
Devletlerin generalleri köleliğin hemen ilga edilmesini ist-
tedilerse de, Lincoln buna karşı gelerek onların heyecan-
nını yatıştırdı. O, köleliğin devletlerde sıra ile ve tam tâ-
vizler verilerek ilga edilmesi taraftarı idi. Ve ancak 1865
yılı Ocak ayında vaziyetin olgunlaşması neticesinde Kong-
re Anayasada yapılacak bir tâdille köleliğin kesin olarak
kaldırılmasını teklif etmiş ve bu tâdilin Devletler tarafın-
dan kabul ve tasdik edilmesine zaman kalmadan harp so-
na ermiştir.

1862 ve 1863 yıllarında harp sürüklenip giderken ilk
anların heyecanı zayıfladı ve Amerika harbin yorucu ve
tiksindirici taraflarını öğrendi. Cumhurbaşkanı etrafını
bozguncular, hainler, azledilmiş generaller ve siyaset cam-
bazlarıyla çevrilmiş buldu; arkasında harbin kazanılaca-
ğından şüphesi olan yorgun bir millet, önünde cesaretlerini
kaybetmiş askerler ve imansız generaller vardı. Bu du-
rumda onun başlıca tesellisi, Richmond'da Jefferson Da-
vis'in aşağı yukarı aynı durumda bulunduğunu düşünmek
olmuş olmalıdır. Londra hükümeti, Güney Devletleri ajan-
larının İngiltere'de üç korsan gemisi yaptırıp donatmala-
rına izin vermek suretiyle kötü bir harekette bulundu,
çünkü bu gemiler Birleşik Devletler gemilerine Okyanusu
yasak ediyorlardı. Meksika'da Fransız ordusu Monroe
Doktrinini ayaklar altına alıyordu. Bu sırada Richmond'da

dan harbin durdurulması, Kuzey ile Güney arasında ittifak aktedilerek birlikte Meksika'daki Fransız'lara karşı savaşılması ve barış şartlarının sonraya bırakılması şeklinde kurnazca bir teklif geldi. Fakat Lincoln Kuzeyin üstünlüğü prensibi muhafaza edilmedikçe, bu gibi teklifleri kabul edemezdi. Ona göre, Amerika'lılar böyle şeyleri ancak tek bir millet olarak yapabilirlerdi; iki millet olarak değil.

Lincoln başarısızlıklar, semeresiz cehitler, feci nifaklar ve nevmiliklerle dolu uzun mücadele ayları zarfında Birleşik Devletlerin birliğini muhafaza etmeye muvaffak oldu; hedefine varmaktan bir an bile ümit kestiği bilinmiyor. Bazan durumun sarahat kesbetmesi için beklemek icabeden anlarda Beyaz Saray'da heybetli bir azim ve sebat âbidesi gibi sessiz ve hareketsiz oturur, bazan boş hikâyeler anlatarak kafasını dinlendirirdi.

Bununla beraber, Lincoln Birliğin zaferine şahit oldu. Richmond'un teslimi ferdasında şehre girdi ve general Lee'nin de teslim olduğunu öğrendi. Washingtona döndü, 11 Nisan'da son nutkunu söyledi. Nutkun konusu, mağlûp devletlerle barışılması ve bu devletlerde Birlik'e sadık hükûmetler kurulmasıyla 14. Nisan'da Washington'daki Ford Tiyatrosuna gitti ve sahneyi seyrettiği sırada, başının ortasına atılan bir kurşunla derhal öldü. Kaatil ondan intikam almak istiyen bir aktördü ve kimseye görünmeden locaya girmişti.

Harbin başlangıcında Pasifik kıyısına giden demiryol yoktu; harpten sonra ise demiryollar çabuk büyüyen bir bitki gibi her tarafa dal budak salarak o muazzam Birleşik Devletler topraklarını maddi ve mânevi bir birlik teşkil edecek şekilde birbirine kenetliyen bir örgü halini aldı. Bu birlik, Çin halkı okuma öğreninceye kadar, dünyanın en büyük ve gerçek milleti sıfatını muhafaza edecek tir.

ALMANYA'NIN AVRUPA'DA ÜSTÜNLÜĞE YÜKSELMESİ

Fransız İhtilâli'nin sarsıntılarından ve Napoléon macerasından sonra, Avrupa'nın elli yıl önceki siyasi şartları modernleştirip ihya ederek bir müddet devam edecek olan kararsız bir barış devrine girdiğini söylemiştik. Çelik imalatında elde edilen yeni kolaylıklar, demiryollar ve buharlı gemiler asrın ortasına kadar dikkate şayan neticeler meydana getirmedi. Fakat şehirlerin sanayileşmesinin ilerlemesiyle birlikte, içtimai gerginlik arttı. Fransa bu bakımdan bilhassa huzursuzluk içinde yaşayan bir memleket olmakta devam ediyordu. 1830 ihtilâlini 1848 de başka bir ihtilâl takip etti. Sonra, Napoléon Bonaparte'ın yeğeni olan III. Napoléon Fransa'nın ilk cumhurbaşkanı ve sonra (1852 de) da İmparator oldu.

III. Napoléon pitoresk fakat gayrı sıhhi bir on yedinci yüzyıl şehri olan Paris'i yeniden inşa ederek, onu bugünkü mermerli Lâtin şehri haline getirmeye koyuldu. Fransa'yı da yeniden inşa etmeye girişerek ona parlak görünüşlü modernleşmiş bir imparatorluk şekli verdi. Bu adam on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Avrupa'yı lüzumsuz harplere sahne etmiş olan Büyük Devletler arasındaki rekabeti canlandırmak temayülündeydi. Rusya Çarı I. Nikola (1825-56) da mütecaviz bir hale gelerek gözlerini İstanbul'a dikmiş Osmanlı İmparatorluğunu tazyik ediyordu.

Yüzyılın yarısından sonra, Avrupa yeni bir harpler devresine girdi. Bu harplerin çoğu kuvvetler muvazenesini muhafaza etmeyi ve hegemonya sağlamayı hedef tutan harplerdi. İngiltere, Fransa ve Sardinia, Türkiye'yi müdafaa etmek maksadiyle, Kırım'da Rusya'ya harp açtılar;

Prusya Almanya'sının liderliğini ele geçirmek için Avusturya ile savaştı (bu harpte İtalya Prusya'nın müttefiki idi), Fransa Kuzey İtalya'yı Avusturya'lılardan kurtardı ve buna karşılık Savoia (Savoie) yı aldı, İtalya da yavaş yavaş birleşerek bir kiralık oldu. Müşavirlerinden kötü öğütler alan III. Napoléon Amerika Dahili Harbi esnasında Meksika'da maceralara girişti. Maximilien adında bir adamı bu memlekete imparator tâyin etti, sonra muzaffer Federal Hükûmet, dışlerini gösterince, onu kaderiyle başbaşa bıraktı, Maximilien Meksika'lılar tarafından öldürüldü.

1870 de uzun zamandan beri, Prusya ile Fransa arasında üstünlük için sürüp giden mücadele bir harbe sebep oldu. Prusya bu savaşı çok evvelden tahmin ederek hazırlanmıştı, Fransa ise mali tefessüh içinde bulunuyordu ve uğradığı bozgun çabuk ve dramatik oldu. Alman'lar Ağustosta Fransa'yı istilâ ettiler, İmparatorun idaresindeki büyük bir Fransız ordusu Sedan'da, bir diğeri de 1871 Ocak ayında Metz'de teslim oldu. Paris şehri kuşatılıp bombardıman edildikten sonra, Alman'ların eline geçti. Frankfurt'ta imzalanan barış andlaşması Alsace ve Lorraine eyâletlerini Almanya'ya veriyordu. Avusturya'lılar hariç olmak üzere bütün Cermen'ler bir imparatorluk halinde birleştiler ve Prusya Kiralının Almanya İmparatoru ilân edilmesiyle Avrupa Çarlarına bir yenisi daha katılmış oldu.

1870 yılını tâkibeden kırk dört yıl boyunca Almanya Avrupa kıtasında en kuvvetli devlet olarak yaşadı. 1877 - 78 de bir Türk - Rus harbi oldu, bu harpten sonra Lord Beaconsfield Almanya ile işbirliği ederek Rusya'nın İstanbul üzerindeki emellerine set çekti, bundan sonra. Balkanlarda yapılan bazı ayarlamalar müstesna, Avrupa'nın devlet hudutları otuz yıl için huzursuz bir istikrara kavuştu.

BUHARLI GEMİLERİN VE DEMİRYOLLARIN YARATTIĞI YENİ DENİZAŞIRI İMPARATORLUKLARI

On sekizinci yüzyılın sonu imparatorlukların parçalandığı ve genişleme taraftarlarının hayal kırıklığına uğradığı bir devirdi. İngiltere ve İspanya ile bu memleketlerin Amerika'daki müstemlekeleri arasında yolculuğun uzun ve yorucu olması yüzünden anavatanla yavru vatan arasında serbestçe gidip gelme mümkün olamamış ve böylece müstemlekeler konuşmaları bile başka olan ,ayrı düşüncelere ve menfaatlere sahip ayrı toplumlar halini almışlar ve geliştikçe de kendilerini anavatanına bağliyan zayıf ve gelişigüzel deniz muvasalasını ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Fransa'nın Kanada'daki ticaret tesisleri gibi çöl ortasında kaybolmuş, kendini savunmaktan âciz tesisler veya İngiltere'nin Hindistan'da kurmuş olduğu neviden sonsuz bucaksız yabancı ülkelerde yer alan ticaret merkezleri kendilerini destekliyen ve mânen bağli bulundukları milletten ayrılmak istemiyebilirlerdi. On dokuzuncu yüzyılın ilk kısımlarında birçok düşünörlere göre, Avrupa milletlerinin denizaşırı ülkeleri idare etmeleri ancak ve ancak bu derecede olabilirdi. On sekizinci yüzyıl ortası haritalarında pek büyük bir cesaretle gösterilen tasarı halindeki Avrupa dışı büyük «imparatorluklar» 1820 de hayli küçülmüşlerdi. Yalnız Rusya Asya'da alabildiğine yayılmıştı..

1815 de İngiliz İmparatorluğu kanadının pek seyrek nüfuslu kıyı, nehir ve göl bölgelerini, biricik yerleşme noktaları Hudson Bay Company gibi kürk toplama merkezleri olan muazzam ve ıssız bir hinterlande, Hindistan yarımadasının Doğu Hindistan Kumpanyası idaresinde bulunan üçte birini, zencilerle isyankâr Felemenkli müstemlekeçilerin birkaç ticaret merkezini, Cebelitarık kıyısını,

Malta Adasını, Jamaica'yı, West Indies (Batı Hind Adaları) denilen Orta Amerika adalarında köle çalıştıran bazı yerler, Güney Amerika'da İngiliz Guiana'sını, ve dünyanın öbür tarafında da Avustralya'daki Botamy Bay'de ve Tasmania'da ağır hizmet mahkûmlarına mahsus iki sürgün yerini ihtiva ediyordu. İspanya'nın elinde Cuba (Küba), ve Philippine (Filipin) adalarındaki birkaç yerleşme noktası, Portekiz'in Afrika'da eskiden hak iddia ettiği yerlerden kalma bir iki yeri vardı. Felemenk'in Güney Asya'nın East Indies (Şimdiki Indonesia) bölgesinde çeşitli adaları, Danimarka'nın da aynı bölgede bir iki adası vardı. Fransa'nın Batı Hind Adalarında bir iki adası ve Güney Amerika'daki Fransız Guiana'sı vardı. Bu müstemlekeler Avrupa Devletlerinin Avrupa dışında elde etmeyi isteyip elde ettikleri veya elde edebilecekleri şeyin âzamisi gibi görünüyordu. Daha fazla yayılıp genişleme niyetleri gösteren yalnız Doğu Hindistan Kumpanyası idi.

Avrupa Napoléon harpleriyle meşgul bulunduğu sırada Doğu Hindistan Kumpanyası, birbirini takibeden genel vâlilerin idaresinde, evvelce Türkmenlerin veya onlara benzer Kuzeyli istilâcıların oynamış oldukları rolün aynı oynamakla meşguldü. Bu Kumpanya Viyana barışından sonra da aynı şekilde hareket etmeye devam etti, vergi aldı, harpler açtı, Asya devletlerine elçiler gönderdi; «Kumpanya» yarı bağımsız bir devletti ve fakat elde ettiği servetleri Batı'ya yollama temayülünde olan bir devletti.

İngiliz Kumpanyasının kâh şununla kâh bununla ittifak ederekten ve sonunda herkesi mağlûp ederekten bütün Hindistan'a nasıl hâkim olduğunun tafsilâtına giremeyiz. Kumpanyanın hâkimiyeti Assam'a, Sind'e, Oudh'a yayıldı. Hindistan haritası bugünkü mektepli çocukların pek iyi bildikleri şekli, yâni doğrudan doğruya İngiliz idaresinde büyük eyâletler halinde bir arada tutulan yerli devletlerden meydana gelme bir yamalı bohça şeklini almaya başladı.

1859 da Hindistan'da yerli askerlerin isyan etmeleri üzerine Doğu Hindistan Kumpanyası İngiltere Kırallığına ilhak edildi. «Hindistan'ın daha iyi idare edilmesine mahsus kanun» adlı bir kanun gereğince, Genel Vâli İngiltere hükümdarını temsil eden bir «Viceroy», yâni kiral vekili oldu ve Kumpanyanın yerini Hindistan işlerine bakan ve İngiliz Parlâmentosuna karşı sorumlu olan bir müsteşar aldı. 1877 de Lord Beaconsfield başlanılan işi tamamlamak üzere Kraliçe Victoria'yı Hindistan İmparatoriçesi ilân ettirdi.

Hindistan ile İngiltere'nin bugün birbirine bağlı olmaları bu olağanüstü olaylara dayanır, Hindistan hâlâ Moğol Hakanının İmparatorluğudur, fakat Moğol Hakanının yerini başında bir kiral bulunan Büyük Britanya «Cumhuriyeti» almıştır. Hindistan başında bir otokrat bulunmayan bir otokrasidir. İdare tarzı mutlakiyet idaresinin mahzurlarını ve demokratik memurların şahsiyetsizliğini ve solumsuzluğunu nefsinde toplamaktadır. Ortada, şikâyeti olan bir Hintlinin başvuracağı bir hükümdar yoktur, onun imparatoru, altından bir remizdir, yapabileceği iş İngiltere'de risaleler dağıtmak veya İngiltere Avam Kamarasında bir sual açtırmaktır. İngiltere Parlâmentosu İngiliz işleriyle ne kadar fazla meşgul bulunursa, Hindistan o kadar fazla ihmal edilir ve küçük bir yüksek memurlar zümresinin keyfine tâbi kalır.

Demiryolların ve buharlı gemilerin tesirli bir şekilde iş görmeye başlamalarına kadar Avrupa İmparatorluklarından hiç biri, Hindistan şikkı müstesna olmak üzere, büyük bir genişleme hareketine girişmemişlerdir. İngiltere'de ehemmiyetli bir siyaset okulunun mensupları denizası- rı müstemlekeleri kraliyet için bir zaaf kaynağı saymak temayülünde idiler. Yavaş yavaş gelişen Avustralya kolonileri 1842 de önemli bakır madenlerinin 1851 de de altın madenlerinin keşfedilmesi üzerine yeni bir ehemmiyet kazandılar. Nakliyat alanındaki ilerlemeler de Avustralya yününü Avrupa pazarlarında kolayca alıcı bulan bir meta

haline getiriyordu. Kanada da 1849 yılına kadar kaydedilmeğe değer bir ilerleme yapmadı. Fransız ve İngiliz asıllı sâkinleri arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden huzursuzluk içinde yaşayan bu memlekette birçok isyanlar oldu ve nihayet 1867 de Federal Kanada Dominyonu'nu tesis eden yeni bir anayasa sayesinde dahili gerginliklerden kurtulabildi. Kanada'nın manzarasını değiştiren demiryol oldu. Demiryol Birleşik Devletlere olduğu gibi, Kanada'ya da batıya doğru genişlemek, buğdayını ve başka mahsullerini Avrupa pazarlarına sürmek ve hızla yayılıp büyümesine rağmen dil, duygu ve menfaatler bakımından tek bir cemaat halinde kalmak imkânını verdi, Filhakika demiryol, buharlı gemi ve telgraf hattı kolonilerin gelişme şartlarını tamamiyle değiştiriyordu.

1840 tan önce, bazı İngiliz grupları Yeni Zelanda'ya yerleşmeye başlamışlardı ve adanın arzettiği imkânlardan faydalanmak üzere «New Zealand Land Company» adıyla bir şirket kurulmuştu. 1840 da Yeni Zelanda da İngiltere kiralığının müstemlekelerinden biri haline getirildi.

Biraz evvel söylediğimiz gibi, Kanada yani taşıma usullerinin açtığı yeni iktisadi şartlardan geniş ölçüde faydalanan ilk İngiliz müstemlekesi olmuştur. Çok geçmeden Güney Amerika Cumhuriyetleri, ve bilhassa Arjantin Cumhuriyeti, yeni taşıma imkânları sayesinde, büyükbaş hayvanlarını ve kahvesini Avrupa pazarlarına gitgide daha kolayca sevk edebileceğini anlamaya başladı. O zamana kadar gayri meskûn, veya halkı iptidai kalmış bölgelerde Avrupa devletlerinin tamahını çekmiş olan başlıca metalar altın vesaire gibi madenler, baharat, fildişi veya köleler olmuştur. Fakat on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Avrupa nüfusunun artması bu kıtadaki hükümetleri başlıca besin maddeleri için gözlerini kıta dışına çevirmeye mecbur ediyordu; ve fenne dayanan sanayileşmenin ilerlemesi sebebiyle her türlü yağ maddeleri, kauçuk vesaire gibi o zamana kadar nazarı itibara alınmamış olan ham maddelere günden güne daha fazla ihtiyaç hissediliyordu. Bū-

yük Britanya, Felemenk ve Portekiz'in, tropik ve tropik altı memleketlerin mahsullerinin ticaretini ellerinde tutmakla, kendilerine gitgide artan bir ölçüde büyük ticari faydalar sağlamakta bulundukları aşikârdı. 1871 den sonra Almanya, çok geçmeden Fransa ve daha sonra da İtalya henüz ilhak edilmemiş ham madde bölgeleri veya istifade-li bir şekilde modernleştirilebilecek Şark memleketleri aramaya başladılar.

Böylece, siyasi himayeden mahrum topraklarda bu gibi maceraların Monroe Doktrini ile yasak edildiği Amerika bölgesi hariç olmak üzere, bütün dünyada yeni bir mücadele başladı.

Avrupa'nın yakınlarında mahiyetleri pek iyi bilinmi-yen imkânlarla dolu Afrika kıtası vardı. 1850 de buraya siyah insanlarla dolu esrarlı bir kıta gözü ile bakılıyordu. Yalnız Mısır ile sahil bölgeleri biliniyordu. Afrika'nın ka-ranlıklarına ilk defa ışık tutan kâşiflerin ve macera adam-larının ve bunların açtığı yoldan yürüyen siyasi ajanların, idarecilerin, tacirlerin, göçmenlerin ve fen adamlarının harikulâde hikâyelerini anlatmaya burada yerimiz müsait değildir. Afrika'da «pygmy»ler denilen cüceler gibi garip ırklar, okapi gibi acayip hayvanlar, harikulâde meyveler, çiçekler ve böcekler, korkunç hastalıklar, hayranlık ya-ratan orman ve dağ manzaraları, muazzam göller, nehir-ler ve şelâleler, velhasıl bütün bir Yeni Dünya keşfedil-di; hattâ Zimbawe'de olduğu gibi, tarihin zikretmediği yok olmuş bir medeniyete ve güneye doğru inmek istemiş olan kadim bir kavime ait kalıntılar meydana çıkarıldı. Bu kıtaya gelen Avrupalılar esir ticareti yapan Arapların ellerinde tüfek gördüler; zencilerin hayatı da karmakarı-şıktı.

1850 den 1900 yılına kadar olan elli yıllık bir zaman içinde bütün Afrika haritaya alındı, her tarafı istikşafa tâbi tutuldu, değerlerine kıymet takdir edildi ve Avrupa'lı-lar arasında bölündü. Bu mücadelede yerlilerin hayrına hemen hemen hiçbir şey düşünülmedi. Esir ticareti yapan

Araplar oralardan kovulmaktan ziyade itaat altına alındılar, fakat Belçika Kongo'sunda cebir altında çalıştırılan yerlilere toplattırılan kauçuğa karşı duyulan hırs ve tecrübesiz Avrupa'lı idarecilerin yerli halkla çatışması bu halkın korkunç ve iğrenç zulümlere mâruz kalmasına yol açtı. Bu feci olaylarda hiçbir Avrupa devletinin elleri temiz kalmamıştır.

1883 te Büyük Britanya'nın Mısır'ı ele geçirişini ve bu memleketin teknik bakımdan Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olmasına rağmen İngiltere'nin oraya yerleşişini, bu mücadelenin 1898 de Fransa ile Büyük Britanya arasında bir harbe sebep olmak üzere bulunuşunu ve Afrikan'ın batı kıyılarından yola çıkan Albay Marchand adında birinin Orta Afrika'yı katedip Fashoda (Faşoda) da Yukarı Nil bölgesini ele geçirmeye teşebbüs edişini burada tafsil edemeyiz.

İngiliz hükûmetinin Boerler denilen Orange nehri ve Transvaal bölgesi Felemenk'lilerin Güney Afrika'nın iç kısımlarında bağımsız cumhuriyetler kurmalarına izin verip, sonra pişman olarak 1877 de Transvaal cumhuriyetini ilhak edişini, ve Transvaal'li Boerler'in hürriyet için savaşıarak 1881 de Manjuba Dağı muharebesinde zafer kazanışlarını da burada anlatamayız, o zamanlar, basının yaptığı devamlı bir mücadele bu kötü hâtırayı İngiliz milletin hâfızasına naksetmiştir. 1899 yılında bu iki cumhuriyete karşı açılan savaş üç yıl sürerek İngiliz milletine çok pahalıya mal olmuş, sonunda her iki cumhuriyetin teslim olmalarıyla sona ermiştir.

Bu cumhuriyetlerin boyunduruk altında yaşadıkları devir kısa sürdü. Onları mağlûp kılan emperyalist hükûmetin 1907 de düşmesi üzerine iş başına gelen Liberaller Afrika meselesini ele aldılar ve bu eski cumhuriyetler İngiltere Kırallığına bağlı muhtar bir cumhuriyet olarak yaratılan Güney Afrika Devletleri Konfederasyonuna Cape Müstemlekesi ve Natal ile birlikte hür olarak ve kendi istekleriyle girdiler.

Çeyrek yüzyıllık bir zaman içinde Afrika'nın paylaşılması tamamlandı. İlhak edilmemiş olarak nisbeten küçük üç memleket kalmıştı: batı kıyılarında azatlı zenci kölelerinin kurduğu Liberia; Müslüman bir Sultan idaresindeki Fas; 1869 da Adowa muharebesinde İtalyanları yenerek bağımsızlığını korumuş olan ve kadim ve garip bir Hıristiyanlık mezhebine mensup bulunan Habeşistan.

AVRUPA'LILARIN ASYA'YA TECAVÜZÜ VE JAPONYA'NIN BÜYÜK DEVLET HALİNE GELMESİ

Afrika haritasının böyle alelacele Avrupa renklerine boyanması ile dünya işlerine devamlı bir düzen verildiğini zannetmiş olan pek çok insanın mevcut olduğuna inanmak güçtür, fakat o zamanlar bunun böyle kabul edildiğini kaydetmek te bir tarihçinin vazifesidir. On dokuzuncu yüzyılda Avrupa'lıların tarih bilgileri pek sathi idi ve derinliğine tenkid itiyatları da yoktu. Batıdaki makine inkılâbının Avrupa'lılara sağlamış bulunduğu tamamen geçici üstünlükler, büyük Moğol fütuhatından bihaber olan bu milletlere insanlığın daimi önderi haline geldikleri kanaatini vermişti. Onların bilimin bir milletin diğer bir millete geçebileceği hakkında ve vereceği meyvelere dair bir fikirleri yoktu. Çin'lilerin ve Hint'lilerin araştırma işlerini Fransız'lar ve İngiliz'ler kadar başarı ile götürebileceklerini tasavvur edemiyorlardı. Kanaatlerine göre, Batıda fitri bir fikir hareketi kaabiliyeti, Doğu'da ise fitri bir rehavet ve muhafazakârlık ruhu vardı ve bu hal Avrupa'lılara dünyada ebedi bir üstünlük sağlayacaktı.

Bu vahmin neticesi olarak birçok Avrupa Dışişleri Bakanlıkları vahşi ve gelişmemiş dünya bölgeleri için İngiliz'lerle mücadele etmekle kalmayıp, Asya'nın kalabalık

ve medeni memleketlerini de, insanlarını sadece bir ham madde sayarak, budamak istediler.

Hindistan'ı idare eden İngilizlerin içi kof olan fakat dışarıdan parlak görünen emperyalizmi, İndonezya'daki Felemenk'lilerin elindeki geniş ve zengin topraklar, rakip Büyük Devletleri İran, dağılma halindeki Osmanlı İmparatorluğu, Hindistan ötesi, Çin ve Japonya üzerinde bu gibi hayaller beslemeye sevk ediyordu.

1898 de Almanya Çin'deki Kiao-Chau'yu ele geçirdi, İngiltere buna Wei-hai-wei'yi almak suretiyle cevap verdi, ertesi yıl da Rus'lar Port Arthur'u işgal ettiler. Bütün Çin'i Avrupa'lılara karşı bir kin ve nefret alevi sardı. Avrupa'lılar ve Hristiyanlığa dönmüş Çin'liler defalarca katliama mâruz kaldılar, ve 1900 yılında Peking'deki elçilikler hücumu uğrayıp muhasara edildiler. Avrupalıların müştereken gönderdikleri bir tedip ordusu elçiliklerin imdadına yetişti ve büyük miktarda kıymetli mal çaldı. Bunun üzerine Rus'lar Mançurya'yı ele geçirdiler, 1904 te de İngilizler Tibet'i istilâ ettiler...

Fakat Büyük Devletlerin bu mücadelesi sırasında yeni bir büyük devlet, yâni Japonya zuhur etti. O zamana kadar Japonya tarihte önemli bir rol oynamamıştı. Dünya ile irtibat ve alâkasını kesmiş durumda yaşayan bu memleketin medeniyeti, insanlığın kaderinin teşekkülünde o kadar geniş ölçüde bir pay almamıştı, Japonya çok almış, az vermişti. Japonlar Moğol ırkındandırlar. Medeniyetleri, yazıları, edebiyat ve sanat gelenekleri Çin menşelidir. Tarihleri pek romantik olan enteresan bir tarihtir, Japonya'da Milâdın ilk yıllarında bir derebeylik sistemi teessüs etmiştir; Japon'ların Kore'ye ve Çin'e yaptıkları hücumlar İngilizlerin Fransa'ya saldırırlarının Asya'ya mahsus bir kopyasıdır. Japonya'nın Avrupa ile ilk teması on altıncı yüzyılda olmuştur. 1542 de bazı Portekiz'liler bir Çin yelkenlisiyle Japonya'ya ulaşmış, 1549 da da Francesco Kaver adında bir Cizvit misyoneri bu memlekette vâz ve telkinlerine başlamıştır. Japonya bir müddet Avrupalılarla

münasebete rağbet etmiş ve Çin'li misyonerler büyük sayıda Japonu Hristiyan dinine döndürmüştür. William Adams adında biri, Japonların çok itimat beslediği bir müşavir halini almış ve onlara büyük gemiler yapmayı öğretmiştir. Japonya'da inşa edilen gemilerle Hindistan'a ve Peru'ya deniz seferleri yapılmıştır. Sonra İspanya'lı Dominiken'ler, Portekiz'li Cizvit'ler, İngiliz ve Fenemenk'li Protestan'lar arasında kavgalar başgöstermiş, bunların her biri Japon'lara diğerlerinin gösterdiği siyaset yolunu kötülemiştir. Cizvit'ler nüfuz ve itibarlarının yüksek bulunduğu bir safhada, Budistleri şiddetli tâkibata ve tahkirlere mâruz bırakmışlardır. Nihayet Japon'lar, Avrupalıların varlıklarına müsamaha gösterilmemek gereken zararlı mahlûklar oldukları ve bilhassa Katoliklerin Papanın ve Philippine adalarını ele geçirmiş bulunan İspanya Kralının siyasi emellerine hizmetten başka bir gaye gütmedikleri neticesine vardılar. Bunu Hristiyanlara karşı girişilen büyük ve kovuşturma hareketi tâkibetti ve 1638 de Japonya'nın kapıları kesin olarak Avrupalılara kapatıldı ve 200 yıl kapalı kaldı. Bu iki yüzyıl zarfında, Japonlar, sanki başka bir dünyada yaşıyorlarmışçasına dünya ile tamamen münasebetlerini kesmiş olarak yaşadılar. Kıyıları da dolaşabilecek gemilerden büyüğünü inşa etmek yasaktı: Hiçbir Japon, harice gidemez, hiçbir Avrupalı Japonya'ya giremezdi.

İki yüz yıl boyunca Japonya tarihin akışı dışında kaldı ve pitoresk bir derebeylik nizamı içinde yaşadı. Bu nizamda nüfusun takriben beşte birini teşkil eden ve Samurailer denilen cengaverler, asiller ve onların aileleri, halkın geriye kalan kısmını hudutsuz bir istibdat altında yaşattılar. Bu sıralarda, Japonya'nın dışında kalan dünya, daha geniş görüşlere doğru yol alıyor ve daha büyük kuvvetler kazanıyordu. Japon adaları civarından garip garip gemiler geçiyor, bazan bu gemiler kazaya uğradığı zaman, tayfaları sahile getiriliyordu. Japon'ların dış âlemlerde temaslarını temin eden biricik insanlar olan Deshima ada-

sındaki Felemenk'liler, onlara batı devletlerine nazaran geri kaldıklarını ihtar ettiler. 1837 yılında, kırmızı beyazlı çizgileri ve yıldızları olan garip bir bayrak çekmiş bir gemi, Jedo limanına gelerek Pasifik'te kaybolmuş bazı Japon denizcilerini karaya çıkarmak istedi. Bu gemi, top ateşiyle uzaklaştırıldı. Çok geçmeden aynı bayrağı taşıyan başka gemiler de geldi. 1849 da bunlardan birisi, Japonya'da bulunan Amerika'lı on sekiz kazazedenin kendisine teslim edilmesini istedi. Sonra 1853'te Komodor Perry'nin komutası altında dört Amerikan harp gemisi geldi ve Japon sularından uzaklaşma emrini reddetti. Yasak sulara demir atan Komodor o sırada Japonya'ya hâkim olan iki zata mesajlar gönderdi. Perry 1854 te, buharla işliyen ve büyük toplarla donatılmış on gemi ile gene gelerek Amerika ile Japonya arasında siyasi ve ticarî münasebetler kurulmasını teklif etti. Japon'ların bu teklife karşı koyacak kuvvetleri yoktu. Komodor, beş yüz kişilik bir muhafız birliği ile karaya çıkarak, andlaşmayı imzaladı. Halk, caddelerden geçen, dış âleme mensup bu insanları tecessüsle seyretti.

Rusya, Felemenk ve İngiltere, Amerika'nın açtığı çığara uydular. Sahibi bulunduğu arazi, Shimonoseki Boğazına hâkim bir yerde bulunan bir Japon asilzadesi, yabancı gemiler üzerine ateş açmayı uygun buldu; bunun üzerine birlikte bombardımana girişen İngiliz, Fransız ve Felemenk harp gemileri asilzadenin bataryalarını tahrip edip, kılıçlı askerlerini darmadağın ettiler. Nihayet 1865 te Kyoto açıklarında demirleyen bir müttefik donanma, Japonya'nın kapılarını dünyaya açtıran andlaşmaları zorla kabul ettirdi.

Japon'lar, bu olaylardan pek büyük utanç duydular. Şaşılacak bir enerji ve zekâ ile kültürlerini ve teşkilâtlarını Avrupa devletlerinininki seviyesine çıkarmaya koyuldular. Japonya'nın o zaman sarfetmiş olduğu cehdin bir

eşine daha insanlık tarihinde rastlamak mümkün değildir. 1866 da Japonya aşırı romantik bir derebeylik nizamı yürüten bir ortaçağ milleti idi; 1899 da ise en ileri Avrupa devletleri seviyesinde tamamen batılılaşmış bir millet halini almış bulunuyordu. Böylece Japon'lar, Asya'nın daima Avrupa'nın gerisinde kalmaya mahkûm bulunduğu kanatını tamamen ortadan kaldırdılar. Ve Avrupa'lıların ilerlemelerini kendilerinininkine nisbetle kaplumbağa ilerleyişi haline getirdiler.

1894-95 Çin - Japon harbini burada herhangi bir şekilde tafsil edemeyiz. Bu harp, Japonya'nın batılılaşma ölçüsünü gösterdi. Japonların batı tarzında, tesirli bir orduları ve küçük, fakat kuvvetli bir donanmaları vardı. Japonya'nın bu kalkınmasının mânası, artık ona bir Avrupa devleti muamelesi etmeye başlamış bulunan İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri tarafından anlaşıldığı halde, Asya kıtasında yeni Hindistan'lar bulmak hevesinde olan diğer büyük devletler tarafından kavranmamıştı. Rusya, Mançurya yolu ile Kore'ye iniyordu. Fransa, tâ güneyde Tonkin'e ve Annam'a yerleşmişti. Almanlar da harıl harıl yerleşecek bir yer arıyorlardı. Bu üç devlet, Japonya'nın Çin'le yaptığı savaştan herhangi bir fayda sağlamasını önlemek üzere birlikte harekete geçerek esasen mücadelede kuvvetlerini tüketmiş bulunan Japon'ları harple tehdit ettiler.

Japonya bir müddet için boyun eğdi, bir taraftan da harbe hazırlandı. On yıl geçmeden Rusya ile savaşmaya hazır bir hale geldi. Asya tarihinde bir dönüm noktası teşkil eden bu harp, Avrupa'lıların kibir ve gurur devrini kapadı. Rus halkının, dünyanın öbür ucunda kendisi adına yapılan bu harbin zuhurunda şüphesiz bir suçu yoktu ve aklı başında olan Rus devlet adamları bu çılgınca maceraya muhaliftiler; fakat aralarında Çar'ın kuzenleri olan Grandük'lerin de bulunduğu ve büyük mali işler döndüren bir zümre, hükümdarın harp lehinde karar vermesine sebep oldular. Bu adamlar, Mançurya ile Çin'in yağ-

ma edilmesinden sağlıyacıkları menfaatlerin hesabını bile yapmışlar, fikirlerinden caymak istemiyorlardı. Böylece Port Arthur'a ve Kore'ye deniz yolu ile büyük Japon orduları ve bu uzak harp meydanlarında ölmek üzere Si-birya yolu ile bitmez tükenmez trenler dolusu Rus köylüleri gönderilmesine başlandı.

Fena bir şekilde sevk ve idare edildikten başka, namussuz mültezimler elinde de kalan Ruslar, karada da, denizde de yenildiler. Güney Afrika yolu ile Japonya'ya hareket eden Baltık Denizi, Rus donanması, Tsushima Boğazında imha edildi. Rusya'nın pek uzaklarında cereyan eden bu lüzumsuz «katliam»dan gazaba gelen Rus halkının bir isyan hareketi sonunda Çar harbe nihayet vermek zorunda kaldı (1905). 1875 te Rusya tarafından ele geçirilen Sakhalin'in güney yarısını iade etti, Mançurya'yı tahliye etti, Kore'yi de Japon'lara verdi. Asya'nın Avrupa'lılar tarafından istilâsı sona eriyor, Avrupa ahtapotu kollarını geri çekmeye başlıyordu.

64

1914 TE BRİTANYA İMPARATORLUĞU

1914 te Britanya İmparatorluğu'nu teşkil eden ve irtibatlarını buharlı gemiler ve demiryollarla sağlıyan memleketlerin çeşitliliği üzerinde kısaca durabiliriz. Bu, İmparatorluk, tarihte bir eşine daha rastlanılmıyın nev'i şahsına münhasır bir siyasi teşekküldü ve öyle olmaya da devam etmektedir.

Bu siyasi manzumenin başında ve merkezinde, İrlanda halkının önemli bir kısmının arzusu hilâfına olarak, bu memleketi de içine alan Birleşik Kırallık «taçlı cumhuriyet» i vardı. İngiltere - Woless, İskoçya ve İrlanda Parlâmentolarının bir araya gelmesiyle teşekkül eden Britanya Parlâmentosu, Britanya'nın iç siyasetiyle ilgili mü-

lâhazalara dayanarak icra vekilleri heyetini teşkil edecek siyasi partiyi, bu heyetin başkanını ve siyasetini tâyin ve tesbit eder. Bütün İmparatorluğu fiilen idare etmek, harp açmak ve barış akdeylemek yetkileri bu heyete aittir.

Britanya Devletleri'nden sonra, siyasi önem bakımından sırasıyla Avustralya, Kanada, New-foundland (en eski koloni; 1583), New-Zealand (Yeni Zelanda) ve Güney Afrika «taşlı cumhuriyet» leri geliyordu. Bunların hepsi de Büyük Britanya ile ittifak halinde bulunan bilfiil bağımsız ve muhtar devletler olmakla beraber, her birinde Birleşik Kırallığın iş başındaki hükûmeti tarafından tâyin edilen bir Kıralityet temsilcisi bulunurdu.

Bu devletlerden sonra, büyük Moğol İmparatorluğunun bir kısmını teşkil eden ve tâbi veya himaye altındaki devletleriyle birlikte Belucistan'dan Burma'ya kadar yayılıp Aden'i de içine alan Hindistan İmparatorluğu geliyordu. Bu İmparatorlukta Britanya Kırallığı ve Parlâmentonun muhakemesi altındaki Hindistan hükûmeti eski Türkmen sülâlesinin oynamış olduğu rolü oynuyorlardı.

Sonra, durumu karışık olan Mısır vardı. Bu memleket, resmen Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olmasına ve başında da hâlâ kendi hükümdarı olan Hidiv'i bulundurmasına rağmen, İngiltere tarafından ve hemen hemen müstebit bir idare ile idare ediliyordu.

Sonra, durumu daha da karışık olan Sudan eyâleti geliyordu. Bu memleket, müştereken İngiltere'nin ve onun kontrolü altındaki Mısır hükûmetinin işgalinde ve idaresinde bulunuyordu.

Sonra, bazıları menşeleri bakımından Britanya'lı olan bazıları da öyle olmıyan Malta, Jamaica, Bahama ve Bermuda adaları gibi millet meclisleri ve vekiller heyetleri bulunan birtakım yarı muhtar cemaatler vardı.

Bunlardan başka, Kıralityet Müstemlekeleri (Crown Colonies) vardı ki, bunlar da İngiltere hükûmeti otokrasiye yakın bir idare tarzı tatbik ederdi. Ceylon (Seylan), Trinidad ve Fiji de mahalli istişare meclisleri tâyin yolu

ile kurulur, Gibraltar (Cebelitarık) ve St. Helena'da birer vâli bulunurdu.

Ayrıca ham madde sahaları olan ve çoğu tropik bölgelerinde bulunan geniş arazi vardı, yarı medenileşmiş yerli halkın temsil ettiği bu zayıf siyasi topluluklar «himaye» idaresine tâbi tutulur ve başlarında yerli kabile reislerinin (Busutoland'da olduğu gibi) veya tüzüklü şirketlerin (Rhodesia'da olduğu gibi), tâbi bulundukları birer Yüksek Komiser bulunurdu. Durumları en az vüzh arzedenden bu sınıf, toprakların elde edilmesinden bazan İngiltere Dışişleri Bakanlığı, bazan Müstemlekeler Bakanlığı, bazan da Hindistan'daki İngiliz hükûmeti âmil olmuştur. Fakat bugün bu toprakların çoğuna Müstemlekeler Bakanlığı karışmaktadır.

Böylece anlaşıyor ki, Britanya İmparatorluğu bir bütün olarak ne tek bir makam, ne de tek bir insan tarafından tasarlanmış değildir. Bu İmparatorluk, zamanla meydana gelip, gelişmiş bitki sürgünlerini andıran ve evvelce İmparatorluk adını taşımış olan şeylerden hiçbirine benzemeyen bir karışımdı. Bu sistem, geniş bir barış ve emniyet sağladı, ve mahalli idarelerin keyfi ve kifayetsiz olmasına ve İngiltere halkının büyük alâkasızlığına rağmen «tâbi» milletlere mensup birçok insanlar tarafından desteklenmesi de bu sebeptendir. Britanya İmparatorluğu da Atina İmparatorluğu gibi, bir denizaşırı İmparatorluğu idi, yolları deniz yolları idi, müşterek irtibat vasıtası da Britanya Bahriyesi (British Navy) idi. Bütün İmparatorluklar gibi, onun müttehit kalması da muvasale imkânlarına bağlıydı. On altıncı ve on dokuzuncu yüzyıllar arasında denizciliğin, gemi inşaatının ve gemilerin gelişmesi Britanya Barışı (Pax Britannica) nı hem mümkün, hem makbul kılmıştır. Şu kadarı da var ki, havacılıkta meydana gelen yeni inkişaflar ve sür'atli kara münakaleleri bu barışı arzu edilmeyen birşey haline de getirebilir.

AVRUPA'DA SİLÂHLANMA DEVRESİ VE 1914 - 18 DÜNYA HARBI

Nehirlerde işleyen buharlı teknelerle demiryolların meydana getirdiği o büyük Amerika Cumhuriyetini yaratan ve buharlı gemilere dayanan Britanya İmparatorluğunu dünyaya yayan tatbiki bilimin ilerlemesi, Avrupa kıtasında darda kalan milletler üzerinde bambaşka tesirler meydana getirdi. Bu milletler, kendilerini insan hayatının at ve karayolları devrinde tesbit edilmiş hudutlar arasına kapatılmış buldular, çünkü denizaşırı ülkelere yayılmak istedikleri zaman, İngiltere'nin daha önce davranarak oralara yerleşmiş bulunduğunu gördüler. Yalnız, Rusya'nın doğuya doğru genişlemek hususunda bir serbestliği vardı, böylece bu memleket Sibirya'dan geçen büyük bir demiryol hattı inşa etti, ve sonunda Japonya ile çatışınca da, güneydoğu istikametinde İran ve Hindistan hudutlarına doğru ilerleyerek İngiltere'yi endişelendirdi. Diğer Avrupa devletleri gitgide darda kalmaktaydılar. Bütün bu devletler, insanlığın elindeki yeni imkânlardan tam olarak faydalanmak için işlerini daha geniş bir temele istinad ettirmek ve böylece, ya aralarında kendi arzularına dayanan bir birlik kurmak, veya kuvvetli bir devletin zorla kabul ettireceği bir birliğe girmek zorunda idiler. Yeni düşünüşün temayülleri, birinci şık istikametinde olmakla beraber, siyasi gelenekler olanca kuvvetleriyle ikinci şıkka doğru yöneliyordu.

III. Napoléon «İmparatorluğu»nun sukutu ve yeni Alman İmparatorluğunun kurulması, bazı insanları bütün Avrupa'nın Alman hâkimiyetine geçmesinden korkutuyor, bazı insanlarda da böyle bir ümit yaratıyordu. Kırk dört yıl süren huzursuz barış devresi boyunca bütün Avrupa

siyasetinin merkezini bu ihtimal teşkil etti. Şarlmany (Karolus Magnus) İmparatorluğunun ikiye bölünmesinden beri, Avrupa'ya hâkim olma konusunda Almanya'nın en amansız rakibi olan Fransa, sıkı bir ittifakla Rusya'ya bağlanarak kendi zaafını telâfi etmek istedi, Almanya da I. Napoléon zamanında Kutsal Roma İmparatorluğu olmaktan çıkan Avusturya İmparatorluğu ile ve yeni İtalya Kırallığı ile ittifak akdetti. Büyük Britanya ilkin her zaman olduğu gibi, kıt'a meselelerinin kısmen dışında kaldı, fakat Alman bahriyesinin mütecaviz bir gelişme göstermesi üzerine tedricen Fransız - Rus grubuna girmeye mecbur oldu. İmparator II. Wilhelm (1888 - 1918)'in hudutsuz muhayyilesi yüzünden Almanya, denizaşırı vakitsiz teşebbüslere girişince de Japonya ile Amerika Birleşik Devletleri bu memleketin düşmanları arasına katıldılar.

Bu milletlerin hepsi silâhlanmaya koyuldular. Milli istihsal güçleri yıldan yıla artan bir nisbette top, tüfek, teçhizat, harp gemisi gibi şeylerin imâline hasredildi. Her yıl harp tehlikesi beliriyor, fakat bu tehlike önleniyordu. Nihayet harp gelip çattı. Almanya ile Avusturya, Fransa, Rusya ve Sırbistan'a taarruz ettiler, Alman orduları Belçika'yı istilâ edince, İngiltere hemen Belçika'nın yanında yer aldı ve müttefiki Japonya'yı da harbe soktu, çok geçmeden de Türkiye, Almanların müttefiki olarak harbe girdi. 1915 te İtalya, Avusturya'ya harp ilân etti, aynı yılın Ekim'inde Bulgaristan, Alman grubuna katıldı. 1916 da Romanya, 1917 de Amerika Birleşik Devletleri ile Çin, Almanya'ya harp ilân etmeye zorlandılar. Bu muazzam hâdisenin mesuliyet paylarının tâyin edilmesi bu tarih kitabının çerçevesi dışında kalır. Asıl mühim olan nokta, Büyük Harbin niçin başladığı değil, niçin önlenemediğidir. Mühim olan nokta; az sayıda bazı insanların bu harbi ateşlemeyi başarmış olmaları değil, milyonlarca insanın acırı derecede «vatansever, akılsız veya miskin» olmaları yüzünden, açık-kalpliliğe ve cömertliğe dayanan bir Avrupa Birliği hareketi ile bu felâketi önleyememiş olmalarıdır.

Burada yerimiz dar olduğundan, harbin karışık safhalarını tafsilâtiyle anlatamayız. Birkaç ay geçince, anlaşıldı ki, modern teknik, bilimin ilerlemesi harp denilen şeyin mahiyetini tamamen değiştirmişti. İnsanoğlu şimdi fizik bilimleri sayesinde çeliğe, mesafeye, hastalığa hükmediyordu, bu kuvvetin iyiye veya kötüye kullanılması, insanların ahlâkına ve siyasi anlayışlarına bağlıydı. Kadim kin ve şüphecilik siyasetlerinden mülhem olan Avrupa hükûmetlerinin elinde o zamana kadar bilinmeyen bir kudrete sahip, tahrip ve mukavemet vasıtaları vardı. Harp galipler için de mağlûplar için de elde edilecek nimete göre nispet kabul etmiyecek ölçüde kayıplara sebep olan dünya ölçüsünde bir âfet halini aldı. Harbin ilk safhası, Almanların hızla Paris üzerine yürümeleri ve Doğu Prusya'nın Ruslar tarafından istilâ edilmesi şeklinde oldu. Bu taarruzların ikisi de, durdurulduktan sonra, geri püskürtüldü. Tecavüze uğrayan milletler, müdafaa kuvvetlerini geliştirdiler ve bu suretle başlayan siper muharebelerinde muharip ordular, Avrupa'nın o uzun muharebe hatları boyunca, ancak ağır zayıat pahasına içinden çıkıp ilerlemek mümkün olan siperlere gömülüp kaldılar. Ordular milyonluktu ve gerilerindeki milletler, onların ikmâl ve iaselerini sağlayacak şekilde teşkilâtlandırılmıştı. Ordunun ihtiyaçlarına yarayacak maddelerden gayrisinin imâl ve istihsali hemen hemen tamamen durmuştu. Eli silâh tutabilen veya çalışabilen her insan orduya, donanmaya veya onlar için çalışan fabrikalara sevk ediliyordu. Sanayide erkeklerin yerini geniş ölçüde kadınlar aldı. Muhtemelen muharip memleketlerde halkın yarısından fazlası bu devler mücadelesinde asıl işinden başka bir iş tutmuş, doğup büyüdüğü ve çalıştığı yerlerden koparılıp başka yerlerde çalıştırılmıştır. Eğitim ve normal fen çalışmaları tahdid edilmiş veya askeri gayelere doğru yöneltilmiş, haberler askeri kontrol ve «propaganda» faaliyetleri ile tahrip edilmiştir.

Bu askeri «hareketsizlik» safhasının yerini, gıda stoklarının tahrip edilmesi ve hava hücumlarına girişilmesi ile

cephesindeki halka tesir safhası aldı. Aynı zamanda kullanılan topların çap ve menzilleri de devamlı surette arttırıldı ve siperlerdeki askerlerin mukavemetini kırmak maksadiyle zehirli gaz mermileri ve tank denilen küçük seyyar kaleler gibi silâhlar icadedildi. Yeni muharebe usûllerinin en önemlisi, o zamana kadar yalnız genişliği ve derinliği olan savaş alanlarına bir de yükseklik boyutunu katan hava taarruzlarıydı. O zamana kadar harpler yalnız orduların ilerleyip karşılaştıkları yerde cereyan ederdi. Şimdi ise, her yerde cereyan ediyordu. İlk Zeppelin, ondan sonra da bombardıman uçakları harbi cepheden gerilere aşırarak gitgide artan bir şekilde sivil halka tesir ettirdiler. Medenî harplerde muhariplerle sivil halkın tefrik edilmesi kaidesi ortadan kalktı. Besin maddesi yetiştiren her insan, giyecek bir şey diken her insan, ağaç deviren veya bir ev tâmir eden her insan, her demiryol istasyonu ve her depo, tahrip edilmesi mübah olan şeyler addedildi. Avrupa'nın bazı geniş bölgeleri, havadan yapılan gece akınlarına mâruz kaldıklarından, daimî bir emniyetsizlik içinde yaşıyorlardı. Londra ve Paris gibi bu tehlikeye en fazla mâruz bulunan şehirler, arka arkaya uykusuz geceler geçiriyor, bombalar patlıyor, uçaksavar arabaları ve ambülânslar ışıkları söndürülmüş ıssız sokaklarda canhıraş sesler çıkararak dolaşıyordu. Bütün bunların yaşlı insanlarla küçük çocukların akıllarına ve sıhhatlerine pek tahrip edici tesirleri oluyordu.

Harpleri tâkibetmeleri mütad olan epidemik hastalıklar, harp esnasında zuhur etmediyse de, 1918 de kendilerini gösterdiler. Harbin devam ettiği dört yıl boyunca tıp ilmi, âfetleri önlemeye muvaffak oldu; ondan sonra, dünyayı istilâ eden bir influenza âfeti milyonlarca insanı öldürdü. Açlık tehlikesi de bir müddet önlendi. Bununla beraber, 1918 yılı başlarında Avrupa halkının çoğu, yarı açtı. Köylülerin cepheye çağırılması yüzünden bütün dünyada gıda maddesi istihsâli çok azalmış ve istihsâl edilebilen maddelerin dağıtımı da denizaltıların sebep olduğu büyük

kayıplar, hudutların kapatılması neticesinde mütad sevk yollarının kesilmesi ve dünya nakliyat düzeninin bozulması yüzünden güçlüklerle uğruyordu. Bazı hükümetler, mevcut gıda maddelerini zaptederek halkı «tayın» usulü ile besledilerse de, bu işde hepsi aynı derecede muvaffak olmadı. Harbin dördüncü yılından itibaren bütün dünya, yiyecek sıkıntısı çektiği kadar, giyecek ve mesken sıkıntısı da çekmeye başladı. İktisadi hayat, karmakarışık bir hal almıştı, herkes muzdaripti, insanların çoğu, asgari ihtiyaç maddelerinden mahrum bir halde yaşıyorlardı.

1918 Kasım'ında harp fiilen sona erdi. Merkezi Devletler 1918 yılı baharında Almanları hemen hemen Paris'e kadar ilerleten son bir hamleden sonra çöktüler. Maddi ve manâv' kuvvetlerini tüketmişlerdi.

RUSYA'DA YENİ DÜZEN

Fakat, Bizans İmparatorluğunun bir devamı olduğunu iddia eden yarı şarklı Rusya monarşisi, Merkezi Devletlerin çöküşünden bir yıldan fazla bir zaman önce çökmüştü. Harpten birkaç yıl önce Çar'lık idaresi derin zaaf ve aciz alâmetleri göstermişti; saray, Rasputin adında mutaassıp bir din madrabazının tesiri altında bulunuyor ve gerek sivil, gerek askeri idare bir aciz, irtikap ve irtişa deryasında yüzüyordu. Harbin başlangıcında bütün Rusya'yı büyük bir vatanseverlik heyecanı sardı. Pek büyük bir ordu teşkil edildi, fakat bu ordunun ne kâfi teçhizatı, ne de kâfi sayıda ehliyetli subayı vardı. Kabiliyetsiz ellerin sevk ve idare ettiği ve ikmal ve iâşe hizmetleri lâyıkiyle görülmeyen bu muazzam insan sürüsü, Alman ve Avusturya hudutlarına saldırtıldı.

1914 Eylûl'ünde Rus ordularının Doğu Prusya'da zuhur edivermelerinin, Paris üzerine muzafferâne yürüyen

Almanların dikkat ve kuvvetlerini bu tarafa çekmiş olduğundan, şüphe edilemez. Kötü sevk ve idare edilen binlerce Rus köylüsünün ıstırapı ve ölümü Fransa'yı uğradığı ilk müthiş hücum neticesinde tamamen çiğnenmekten kurtardığı gibi, bütün Batı Avrupa'yı da o bahtsız büyük Rus milletine minnettar etti. Fakat harbin külfetleri bu eksik teşkilâtlı büyük imparatorluğa ağır geldi. Rus askerleri, muharebeye top himayesinden ve hattâ tüfek cephanesinden mahrum bir halde sokuluyor ve militarist bir heyecan çılgınlığı içindeki subayları ve generalleri tarafından israf ediliyorlardı. Bu askerler, bir müddet hayvanlar gibi ses çıkarmadan ıztırap çeker gibi göründüler; fakat en cahil insanın bile tahammülünün bir haddi vardır. Bu israf ve ihanet edilen insanlar arasında Çarlık idaresine karşı derin bir nefret duygusu yayılıp duruyordu. 1915 yılı sonundan itibaren Rusya, Batıdaki müttefikleri için gitgide artan bir endişe konusu oldu. Bütün 1916 yılı boyunca Rusya umumiyetle müdafaada kaldı ve Almanya ile ayrı sulh akteceği söylentileri dolaştı.

1916 yılının 29 Eylûl'ünde Rasputin, Petrograd'da bir ziyafette öldürüldü ve Çarlık idaresine bir düzen vermek üzere gecikmiş bir teşebbüste bulunuldu. Mart ayında hâdiseler süratle birbirini tâkibetti. Petrograd'da kıtlığın sebep olduğu nümayişler, hükûmete karşı ayaklanma halini aldı; temsilciler meclisi olan Duma'nın fethedilmesine ve liberal liderlerin tevkif olunmasına teşebbüs edildi. Prens Lvoff idaresinde muvakkat bir hükûmet kuruldu. 15 Mayıs'ta Çar, tahttan feragat etti. Bir ara, belki yeni bir Çar idaresinde mutedil ve kontrollü bir inkılâp yapılabileceği zannedildi. Fakat çok geçmeden anlaşıldı ki, Rusya'da halkın itimadı bu gibi ayarlamaları imkânsız kılacak derecede sarsılmış bulunuyordu. Rusya halkı, Avrupa'nın eski düzeninden, Çarlardan, harplerden ve Büyük Devlet'lerden ölesiye usanmıştı. Çekmekte olduğu tahammülfersa, sefalet ve ıstıraplardan kurtulmak, hem de hemen kurtulup rahata kavuşmak istiyordu. Müttefikleri, Rusya'nın realite-

lerini anlamıyorlardı; diplomatları da Rusya'yı tanımıyorlardı; Rusya'dan ve Rus halkından ziyade, gözleri Çar sarayına çevrilmiş olan bu diplomatlar, yeni durum karşısında ağır hatalar işliyorlardı. Bu diplomatlar, Rusya'da cumhuriyet idaresi kurulması temayüllerini pek iyi niyetle karıştırmıyorlar ve yeni hükûmeti güç durumda bırakmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Rusya, cumhuriyet hükûmetinin başında Kerensky adında natuk ve pitoresk biri vardı. Bu adam, içeride daha köklü bir inkılâp isteyen «içtimai inkılâp»çıların ordusuyla savaşıyor, dışarıda da müttefiklerden müzaheret görmüyordu. Müttefikleri onu ne Rus köylüsünün istediği toprağı vermekte, ne de sulh akdetmekte serbest bırakıyorlardı. Fransız ve İngiliz basınları takati tükenmiş bulunan bu müttefikî Almanlara karşı yeni bir taarruzda bulunmaya zorladılar, fakat çok geçmeden Alman'lar, Riga üzerine denizden ve karadan büyük bir taarruza geçince, İngiliz Amirallik Dairesi, Ruslara yardım için yapılacak bir Baltık Seferi'nden çekindi. Yeni Rusya cumhuriyetinin kendi başının çaresine bakması gerekiyordu. İngilizler ve müttefikleri, deniz kuvvetlerinin üstün olmasına ve büyük İngiliz Amirali Lord Fisher (1841 - 1920)'in sert protestolarına rağmen, bazı denizaltı hücumlarıyla yetinerek bütün harp boyunca Baltık Denizinde mutlak hâkimiyeti Almanlara terkettiler.

Bununla beraber, Rus halk kütleleri harbi sona erdirmeye azmetmişlerdi. Petrograd'da işçileri ve ordu erlerini temsil eden ve Sovyet denilen bir heyet teşekkül etmiş ve bu heyet, Stockholm şehrinde milletlerarası bir sosyalist konferansı toplanmasını talebediyordu. Bu sıralarda, Berlin'de açlık dolayısıyla ayaklanmalar oluyordu, gerek Avusturya'da, gerek Almanya'da halk harpten bezmişti, ve daha sonra cereyan eden hâdiselere bakılırsa, böyle bir konferans toplansaydı 1917 de demokrasi esaslarına uygun, mâkul bir sulh aktedilebilir ve Almanya'da da bir ihtilâl olurdu, diye düşünülebilir, Kerensky bu konferansın toplanmasına müsaade etmeleri için batıdaki müttefiklerine

yalvardı, fakat dünya ölçüsünde bir sosyalistlik ve cumhuriyetçilik hareketinin alıp yürümesinden korkan müttefikler, İngiliz İşçi Partisi (Labour Party)'ne mensup küçük bir azınlığın lehte oy vermesine rağmen, bu talebi reddettiler. Talihsiz «mutedil» Rus cumhuriyeti, müttefiklerden ne maddi, ne de mânevî bir yardım görmeksizin savaşmaya devam etti ve Temmuz ayında nevmidane son bir taarruza geçti ve başlangıçtaki bazı başarılarından sonra akim kalan bu taarruzu mütekip, Ruslar yeniden büyük bir katliama uğradılar.

Ruslar, tahammüllerinin hududuna varmışlardı. Rus ordularında ve bilhassa kuzey cephesinde ayaklanmalar oldu; 7 Kasım 1917 de Kerensky hükûmeti devrildi ve iktidarı ele geçiren ve Lenin'in Bolşevik sosyalistlerinin hâkim bulundukları Sovyetler, Batı Devletlerine danışmadan sulh akdetmeye karar verdiler. 1918 yılı Mart ayının ikisinde Rusya ile Almanya arasında Brest Litovsk'ta ayrı bir barış andlaşması imza edildi.

Bu Bolşevik sosyalistlerin, Kerensky safhasının belâgat sahibi anayasacılarından ve ihtilâlcilerinden bambaşka vasıfta insanlar oldukları çabucak anlaşıldı. Bunlar, mutaassıp Marksist Komünistlerdi. Rusya'da iktidara gelmelerinin sadece, dünya ölçüsünde sosyal bir ihtilâlin başlangıcından ibaret olduğuna inanıyorlardı ve iktisadî ve içtimâî düzeni tam bir iman kuvveti ve mutlak bir tecrübesizlikle değiştirmeye koyuldular. Batı Avrupa ve Amerika hükûmetleri, Rusya'da cereyan eden hâdiselerin mahiyet ve şümülü hakkında fazla bir şey bilmiyorlar ve bu muazzam tecrübeye bir istikamet vermekten veya ona yardım etmekten âciz bulunuyorlardı. Avrupa ve Amerika basınları iktidar gâsıplı saydıkları yeni Rus idarecilerini iktidardan düşürmek, devlet ve siyaset adamlarının da vücutlarını ortadan kaldırmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bütün dünya basınında yeni Rusya aleyhinde çirkin ve tiksindirici icatlarla dolu ve hiçbir kontrole tâbi olmayan bir propaganda aldı yürüdü. Bolşevik liderler, kana ve yağmaya su-

samış olan ve Rasputin devrinde Çar sarayında cereyar eden rezaletleri gölgede bırakacak derecede sefih ve şehvi bir hayat süren inanılmaz derecede kötü insanlar olarak tanıtıldılar. Zaten bitap düşmüş bulunan bu memlekette karşı ordular gönderildi, âsiler ve yağmacılar silâh ve para ile teşvik edildi. Bolşevik rejiminin dehşet içinde kalan bu düşmanları için en şeni taarruz usûlleri bile mübahtı. 1919 yılında, beş yıl süren muazzam bir cidal den taakatı tükenmiş ve teşkilâtı bozulmuş bir halde çıkan bir memleketi idare eden Rusya Bolşevikleri, Arkhanjelsk'te bir İngiliz ordusuna, Doğu Sibirya'da müstevli Japonlara, Güneyde Fransızlarla Yunanlıların takviye ettiği Romanyalılara, Sibirya'da Rus amirali Kolçak'a, Kırım'da da Fransız donanmasının desteklediği Rus generali Denikin'e karşı savaşmaktaydılar, aynı yılın Temmuz ayında general Yudenic emrindeki bir Estonya ordusunun Petesburg'u almasına ramak kaldı. 1920 de, Fransızların tahrikiyle Lehliler Rusya'ya yeni bir hücumda bulundular ve general Wrangel adında yeni bir mürteci lider, kendi memleketini istilâ etme ve yakıp yıkma işinde general Denikin'in vazifesini üzerine aldı. 1921 Mart'ında Kronstadt'da bahriyeliler isyan ettiler. Lenin'in başkanlığındaki Rus hükûmeti, bütün bu saldırılara göğüs gerdi. Hayret edilecek bir azim ve sebat gösteren bu hükûmeti Rusya halkı büyük mahrumiyetler içinde destekledi. 1921 yılı sonunda İngiltere ile İtalya, Komünist rejimini bir nevi tanıdılar.

Fakat her ne kadar Bolşevik hükûmeti yabancıların müdahalesine ve dahili isyanlara karşı başarı kazandıysa da, Rusya'da Komünizm fikirlerine dayanan yeni bir içtimai düzen kurma teşebbüslerinde çok daha az muvaffak oldu. Komünizmin fikir ve metodları daima kendine ait küçük bir toprağın hasretini çekmiş olan Rus köylüsünün havsalasına sığamazdı; ihilâl ona eski büyük arazi sahiplerinin toprağını verdi, faka onu kıymetli olmayan bir para karşılığında satacağı zahire yetiştirmeye zorlayamadı, çünkü ihtilâl, diğer birçok şeyler arasında paranın kıyme-

teni hemen hemen tamamıyla yoketmişti. Esasen harp yüzünden demiryolların işlemez hale gelmesiyle büyük ölçüde teşevvüşe uğrayan zirai istihsal, köylülerin yalnız kendi ihtiyaçlarına yetecek kadar ekip biçmeleri neticesinde büsbütün azaldı. Şehirler açlıktan kırılıyordu. Sınai istihsalı Komünizm esaslarına uydurma yolundaki acele ve fena plânlanmış teşebbüsler de muvaffak olmadı. 1920 yılında Rusya, devrimize ait bir medeniyetin bir eşi daha görülmemiş olan çöküşü manzarasını arz ediyordu. Demiryollar paslanıp kullanılmaz hale geliyor, şehirler harabe halini alıyordu; ölüm nispetleri her tarafta pek ziyade yükselmmişti. Buna rağmen, memleket, kapılarındaki düşmanlarıyla doğuşuyordu. 1921 de kuraklık oldu ve harbin tahribatına uğramış bulunan güney-doğu bölgelerindeki ziraatçı köylüler, kıtlıktan kırıldılar, milyonlarca insan öldü.

Rusya'nın başından geçen bu felâketler ve bu memleketin selâmete erişme imkânları günümüzü fazlaca meşgul eden meseleler olduğundan, burada münakaşa edilemezler.

Bu makûs talih şartları altında, yeni bir cemiyet düzeni kurma hareketi ağırlaştırıldı. Yeni bir iktisadi siyaset kabul edildi ve şahsi mülkiyet ve şahsi teşebbüs hürriyetleri önemli bir derecede yeniden tesis edildi. Bunun neticesi olarak istihsal faaliyeti kısmen yeniden başladı. Rusya sanki yapıcı sosyalizmden uzaklaşıyor ve yüz sene evvel Amerika Birleşik Devletlerinde hüküm süren şartlara göre, bir düzen yaratıyor gibi görünüyordu. Bunun neticesi olarak, Kulak'lar denilen ve küçük Amerikan çiftçilerine muadil olan müreffeh bir köylü zümresi meydana geldi. Bağımsız küçük tüccarlar çoğaldı. Fakat Komünist Partisi hedeflerinden ayrılmak ve Amerika'yı yüz yıl geriden tâkibetmek niyetinde değildi, ve bu sebeple 1928 yılında memleketi yeniden Komünistvari inkişaf esaslarına döndürmek üzere büyük bir gayret sarfetti. Devlet sanayiinin hızla geliştirilmesi ve aynı zamanda köylünün yaptığı ferdi istihsal yerine, büyük ölçüde kollektif çiftlikler usulünü yürütmek gayesiyle bir beş yıllık plân hazırlandı. Bu plân

muazzam güçlüklerle tatbik mevkiine konuldu. Güçlüklerin başında, halkın umumiyetle okuma - yazma bilmemesi ve geriliği, kâfi ehliyetle sahip ustalar ve teknik işçiler bulunmaması ve batı dünyasının hiç yardım etmeyip, bilâkis plâna karşı cephe alması geliyordu. Buna rağmen, sanayi alanında hayli başarı sağlandı. İsrâf ve ölçsüzlük vardı. Fakat bu cüretli ve süratli değişiklikler, ziraî istihsal sahasında aynı derecede tatmin edici neticeler vermedi ve bu sebeple 1933 - 1934 kışında Rusya, yeniden büyük bir yiyecek sıkıntısına uğradı.

Kapitalizm sistemine göre, yaşamaya devam eden dünyanın diğer memleketleri, Rus'ların yapmakta oldukları tecrübeyi merak, itimatsızlık ve saygı ile tâkibediyorlardı. Çünkü, bu kadim sistem de iyi işlemiyor, satın alma gücünü halkın yarısına inhisar ettiriyor ve ilerleyicilik vasfını süratle kaybediyordu. Bu sistem artık kendini tatmin edemez olmuştu. Bu böyle olunca «plânlama» kelimesi bütün dünyaya yayıldı. Gelecek bahiste anlatacağımız iktisadî buhranlar arttıkça da «plânlar» çoğaldı. 1933 yılında kendine saygısı olan her devlet adamının bir plânı vardı. Dünya, Rusya'ya karşı hiç olmazsa bu kadar bir itibar gösteriyordu.

1934 yılına kadar ve 1933 yılının kötü bir mahsûl yılı olmasına rağmen, Rusya'daki işlerde gene bir başarı havası esiyordu. İstihsal yeniden arttı, hayvan yetiştiriciliği gelişti. Rusya'ya giden Avrupalı ve Amerikalı birçok turist, orada bol bol havyar ve votka buldular. Bu memlekette ciddi bütün araştırmaları yapılıyor, bilhassa kuzey kutbu bölgesi istikşaf ediliyordu. Dnieprostory Barajı ve Türkistan - Sibirya demiryolu gibi büyük nafia işleri, büyük ölçüde yeniden inşa ve teçhizatlanma işleri başarılmıştı. Fakat tenkid hürriyetsizliği devam ediyordu ve her türlü muhalefet yasak olduğundan, gizli kalıyordu. Boğulan bir muhalefet eninde sonunda cürüm işleyen bir muhalefet halini alır. Bir duyuş ve düşünüş ayrımını Trotsky (Troçki) ile Stalin arasında korkunç bir iktidar mücade-

lesi takibetti. Trotsky 1919 - 1920 de parlak bir askeri lider olarak halkın müdafaasını sağlamıştı. Stalin de Komünist Partisi'nin eski genel sekreteriydi. Bu adamların hiçbiri Lenin'in şahsî nüfuz ve itibarına ve özüne sahip bulunmuyordu. Trotsky, kabiliyetli fakat kendini beğenmiş bir adamdı; Stalin'de ise inat derecesine varan bir sebatkârlık vardı ve böylece 1927 de Komünist Partisi Merkez Komitesi'nden ihraç edilmiş olan Trotsky, 1928 Haziran'ında menfa yolunu tutarak ilkin Türkiye'ye, oradan Fransa'ya, Norveç'e ve nihayet Meksika'ya gitti ve menfasında eski arkadaşlarına karşı gittikçe şiddetlenen bir kalem mücadelesine girişerek dünyadaki bütün «solcu» kuvvetleri birbiriyle mücadele haline getiren iki hizbe ayırdı.

Bizzat Rusya'da da öyle anlaşıyor ki, rejime muhalif memur ve müstahdemler Stalin idaresiyle gizliden gizliye mücadele etmekteydiler; fakat bu hikâyenin çoğu hâlâ en karanlık bir esrar perdesi ile örtülüdür. Bu mukavemet mevcut olmuş olduğu muhakkaktır ve baltalama ve sadakatsizlik hareketleri olduğu da aynı derecede muhakkaktır. Fakat pek muhtemeldir ki, bu tarzda bir muhalefet teşkilâtlı olmasa bile, Lenin'e karşı da mevcut olmuş, ancak onun ölümünden sonra daha teşkilâtlı bir hal almıştır. Sovyet Hükûmeti, bu mücadelede bir müddet hayli itidalli davranmıştır. Aralarında İngiliz mühendisleri de bulunan birtakım mes'ul memurlar mahkemeye verilmiş, Rusya'nın modernleşme ve makineleşme teşebbüslerini kasden baltalamakla suçlandırılmıştır. Daha sonraki muhakemelerde ön safı suikastçı siyasî unsurlar almıştır. Fakat Stalin'in en fazla itimat ettiği nâzırlarından Kirov'un 1934 yılı Aralık ayının birinci günü Kremlin'deki çalışma yerinde öldürülmesine değin sanıkların çoğu sadece hapse veya sürgüne mahkûm edilmiştir. Bu katil hâdisesinden sonra Stalin, daha gaddarlaştı. Arkadaşları-

nın muhalefet ve rekabeti ona gittikçe daha ziyade tesir etti ve nihayet onun yazar Maxim Gorki'den başka samimi dostu kalmadı, Gorki de, 1936 da öldü. Siyasî yargılamalar birbirini tákibediyor, itiraflar zor kullanılarak alınıyor ve umumiyetle ölüm cezası veriliyordu. Eski Bolşevik liderler, birbiri ardından öldürüldüler, bunlardan yalnız iki üç lider hayatta kaldı, Gorki'nin doktorları da onu kasten öldürmüş olmak gibi gayri makul bir suçla yargılanarak kurşuna dizildiler ve böylece gitgide Stalin uzlaşma veya gerileme imkânlarından mahrum kalan bildiğimiz müstebit halini aldı. Bununla beraber, Rusya'da hayat hummalı bir faaliyet içinde geçmekte, güçlükler azalmaktadır, halk da halinden o kadar şikâyetçi gibi görünmüyor.

67

MİLLETLER CEMİYETİ

Büyük Harp o kadar korkunç ve ıstıraplı olmuştu ki, insanlar onun bir çağın sonu ve insanlık tarihinde hiç olmazsa galipleri için yeni ve daha iyi bir çağın başlangıcı olmamasını tasavvur edemiyorlardı. Biz insanlar, katlandığımız zahmetlerin mutlaka bir tâvizi olacağına inanmak isteriz, ve muhayyel meziyetlerimiz karşısında kaderin lâkayt kalmasını havsalamıza sığdıramayız. Bu yüzden, harp sonrasında beliren bu iddialı ümitler ancak yavaş yavaş zail oldu. Şimdi iyice anlamaya başlıyoruz ki, harp korkunç ve muazzam bir bâdire halinde cereyan etmiş olmasına rağmen, hiçbir şeyi sona erdirmemiş, hiçbir şeyi başlatmamış, hiçbir meseleyi de halletmemiştir. Sadece milyonlarca insan öldürmüş, dünyayı tahribetmiş, fakirleştirmiş ve netice itibariyle bizlere, tehlikeli ve hasım bir dünyada endişeden âzade olarak şuursuzca yaşamış olduğumuzu acı acı ve korku vererek hatırlatan bir

musibet olmuştur. İnsanlığı bu haileye sürüklemiş olan milli ve emperyal ihtirasların kaba hodgâmlığı bu felâketten tatmin edilmiş olarak çıkmadığı için, takati tükenen insanlığın tekrar kuvvetlerini toplayınca yeni bir harbe girişmesini mümkün kılacak şekilde davrandı. Harpler ve ihtilâller bir işe yaramazlar, insanlığa ettikleri tek hizmet, zamanı geçmiş ve engel halini almış şeyleri pek çok ısırap pahasına da olsa, ortadan kaldırmalarıdır. Büyük Harp birtakım monarşileri ortadan kaldırmıştı, fakat Avrupa'da hâlâ bir sürü bayrak dalgalanıyor, hudutlar insanların karşısına dikiliyor, büyük büyük ordular taze teçhizat yığınları vücutte getiriyorlardı.

Versailles (Versay) Sulh Konferansı, harbin ihtilâf ve yenilgilerini mantıki neticelerine bağlamaktan başka bir şey yapabilecek vasıfta değildi. Almanlar, Avusturyalılar, Türkler ve Bulgarlar bu konferansın müzakerelerine iştirâk ettirilmediler; onlar, sadece kendilerine dikte edilen kararları kabul etmekle mükelleftiler. Bu konferans bir galipler konferansıydı. Seçilen toplantı yeri de insanlık adına bilhassa üzücü idi. 1871 de yeni Alman İmparatorluğu muzaffer Alman milletinin Fransız milletine reva gördüğü olanca lâübalilikle aynı yerde, yâni Versailles'da ilân edilmmişti. Aynı sahnenin Galerie des Glaces denilen aynı aynalı salonda tersine olarak tekrar edilmesi düşüncesi, mağlûbu mânen ezmek için tasarlanmıştı.

Büyük Harbin ilk safhalarında tezahür eden cömert duygular çoktan beri yokolmuştu. Muzaffer memleketlerin halkları uğradıkları kayıpların ve çektikleri ıstırapların tesirini de şiddetle hissediyorlar, fakat aynı hallerin mağlûpların başına da geldiğini düşünmüyorlardı. Harp, Avrupa'nın rekabet halindeki milliyetçiliklerinin ve bu rakip kuvvetleri ayarlıyacak federal bir teşekkül mevcut olmasının tabii ve zaruri bir neticesi olarak zuhur etmişti. Harp küçük bir sahada haddinden fazla kuvvetli bir ordu ile yaşıyan bağımsız egemen milletlerin zaruri ve mantıki olarak yaptıkları bir iştir. Harp için teşkilâtlanmış devlet-

lerin harbetmeleri, tavuğun yumurta yumurtlaması kadar tabiidir, fakat harpten zarar görmüş, onun ıstırabını çekmiş olan bu memleketlerde bu olay dikkate alınmıyor, mağlûp milletler topyekûn mânen ve maddeten sorumlu tuluyordu. Hiç şüphe yok ki, harbin neticesi başka türlü olsaydı, kendileri de aynı muameleye tâbi tutulurlardı. Fransızlarla İngilizler, kabahati Almanlara yüklüyorlar, Almanlar ise suçun Ruslarda, Fransızlarda ve İngilizlerde olduğunu söylüyorlardı. Avrupa'nın yamalı bohçayı andıran siyasi teşekkür tarzına kabahat bulan pek az zeki insan vardı. Versailles andlaşması ibret dersi vermeyi hedef tutan bir intikam vesikası idi; mağlûplara pek büyük cezalar veriyor, muzaffer milletlerin yaralarına ve ıstıraplarına merhem çalmak için esasen malî iflâs halinde bulunan milletlere muazzam borçlar yüklüyordu; bu andlaşmanın milletlerarası münasebetleri, yeniden kurmak gayesiyle harp aleyhtarı bir Milletler Cemiyeti yaratmak istemesi de aşîkâr olarak samimiyetsiz bir davranıştı, böyle bir cemiyet, devrin şart ve icaplarını karşılayamazdı.

Devamlı bir barış kurmak üzere milletlerarası münasebetleri tanzim etmek gayesiyle Avrupa'da herhangi bir teşebbüste bulunmuşa benzemez. Birleşmiş Milletler fikrini amelî siyaset alanına Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Başkan Wilson getirdi. Bu fikrin başlıca desteklendiği yer Amerika oldu. O zamana kadar Birleşik Devletler Yeni Dünya'yı Avrupa'nın müdahalesinden koruyan Monroe Doktrini dışında milletlerarası münasebetleri düzenliyecek mahiyette fikirler ileri sürmemişlerdi. Şimdi ise, Amerika birdenbire devrin büyük meselesini halletmeye dâvet ediliyordu. Amerika'nın bu konuda yapacağı hiçbir teklif veya tavsiyesi yoktu. Amerika halkının tabii temayülü, daimi bir dünya barışı istikametindeydi. Bununla beraber, Amerika'da Eski Dünya'nın siyasetine karşı kuvvetli bir itimatsızlık geleneği ve Eski Dünya'nın karışık işlerinden uzak durmak itiyadı vardı. Amerika'lılar dünya meselelerini halledecek bir çare düşünme-

ye henüz başlamışlardı ki, Almanların açtığı denizaltı muharebesi, onları Alman aleyhtarı müttefikler safında harbe sürükledi. Başkan Wilson'un tasarladığı Milletler Cemiyeti, Amerikan düşüncesine göre bir dünya yaratmayı hedef tutan kısa vâdeli bir teşebbüstü. Bu tasarı, müphem, ihtiyacı karşılamıyan ve tehlikeli bir tasarıydı, bununla beraber, Avrupa'da Amerika'nın görüşünü temsil eden dörtbaşı mâmur bir fikir zannedildi. 1918-19 da insanlık harpten usanmıştı ve harbin yeniden zuhurunu her ne pahasına olursa olsun önlemek endişesindeydi; fakat veryüzünde böyle bir hedefe varmak için egemen bağımsızlığından en küçük bir fedakârlık yapacak tek bir hükûmet yoktu. Başkan Wilson'un dünyayı bir Milletler Cemiyeti kurmaya dâvet eden hitapları, hükûmetlere değil, doğrudan doğruya milletlere yöneltilen hitaplar zannedildi. Amerika'nın olgun niyetlerinin bir ifadesi addedilen bu dâvetler, her tarafta müspet karşılandı. Fakat maalesef Başkan Wilson'un milletlerle değil, hükûmetlerle iş görmesi icabediyordu. Wilson'un peygamberlere mahsus «rüyet» leri vardı, fakat iş başında bu adamın hodgâm ve dar görüşlü olduğu meydana çıktı ve yaratmış olduğu büyük sevk ve heyecan dalgası da yatıştı.

Dr. Dillion «Sulh Konferansı» adlı kitabında şöyle der:

«Wilson, Avrupa'ya ayak bastığı zaman, bu kıta sanat-kâr çömlekçi tarafından yoğurulmaya hazır bir balçık halindeydi. Milletler, o zamana kadar, kendilerini harbin yasağı olduğu ve ablukaların bilinmediği mev'ut ülkeye götürecek olan yeni bir Musa Peygamberi hiçbir zaman bu derece tehalükle beklememişlerdi. Bu milletlere göre, Wilson, bekledikleri büyük liderin tâ kendisiydi. Fransa'da insanlar onun karşısında saygı ve sevgiyle eğildiler, Paris'te işçi liderleri onu görünce sevinçten gözyaşı dök-tüklerini ve arkadaşlarının Wilson'un asil gayelerine ulaşmasına yardım etmek için her türlü fedakârlığa katlanmaya hazır bulunduklarını bana temin ettiler. İtalya'daki

işçi sınıflarına göre Wilson adı, çalması ile beraber, dünyanın yenilenivereceği semavi bir boru idi. Almanlar ona ve doktrinine bir cankurtaran simidi nazarı ile baktılar. Herr Mühlon korkmadan şöyle diyordu: «Şayet Başkan Wilson, Almanlara hitabeder ve onlara ağır bir ceza verecek olursa, Almanlar buna katlanacaklar ve hemen çalışmaya koyulacaklardır.» Avusturya'nın Cermen asıllı kısmında onun adı bir kurtarıcının adı idi, Wilson adının telâffuz edilmesi kederli insanların ıstırap ve sefaletlerine merhem oluyordu...»

Başkan Wilson'un yarattığı ümitler bu derece büyük olmuştu. Başkanın bu ümitleri nasıl boşa çıkarıp, insanları hayal kırıklığına uğrattığı, ve Milletler Cemiyeti'nin ne kadar zayıf ve boş bir şey olduğu da başka bir hikâyedir. Wilson pek büyük hayaller peşinde koşmak ve onları gerçekleştirmekten âciz kalmakla, insanlığın trajedisini mübalâğalı bir şekilde şahsında temsil etmiştir. Amerika kendi Başkanının düşüncesiyle ihtilâf halinde bulunmuş, Avrupa'nın ondan almış olduğu Milletler Cemiyeti'ne girmemiştir. Amerika halkı hiç hazırlanmamış olduğu bir şeye alelacele sokulmak istendiğini yavaş yavaş anlamıştır. Avrupa da içinde bulunduğu güç durumda Amerika'nın kendisine verecek hazır bir şeyi olmadığını anladı. Vaktinden önce doğan ve doğumundan itibaren alil olan bu Milletler Cemiyeti, pratik olmıyan o karışık teşkilâtı ve mahdut kuvvet ve yetkileriyle milletlerarası münasebetlerin fiilen kurulmasına engel olmuştur. Milletler Cemiyeti mevcut olmasaydı, halledilmesi gereken mesele çok daha açık bir hal alırdı. Bununla beraber, tasarrufların ilkin dünyaca büyük bir heyecanla karşılanmış olması ve yeryüzünde bütün insanların hükümetlerden ayrı olarak harbi dünya ölçüsünde bir kontrol altına almak istemiş bulunmaları, tarihin önemle kaydetmesi lâzımgelen bir olaydır. İnsanlığa ait işleri bölük pörçük edip, kötü idare eden kısa görüşlü hükümetlerin arkasında dünya-

nın birliğini ve düzen içinde yaşamasını istiyen gerçek bir kuvvet mevcuttur ve bu kuvvet büyümektedir.

Versailles barışı münhasıran siyasi bir barıştı, Milletler Cemiyeti de siyasi bir teşekküldü. Bu cemiyetin kurulması, mevcut hükümetleri ve mevcut devlet kavramlarını zaruri şartlar olarak kabul ederekten insanlığa ait işleri birbirine bağlamak yolunda atılmış bir adımdı. Bunda, insanlığın şimdi daha iyi anladığı bir hata vardır. Hükümetler ve devletler geçici şeylerdir. İnsanlığın ihtiyaçlarının değişmesini ve gelişmesini karşılamak üzere tâdil edilebilirler ve edilmelidirler. İktisadi kuvvetlerin önemi çok daha hayatidir. Bu kuvvetler mülkiyet ve yaşayış hakkındaki düşüncelere bağlıdır, bunların da menşei eğitimidir. İnsanlığa ait meseleler insanların zihninde yer etmiş olan düşünüş tarzlarından çıkar, içtimai ve iktisadi bozuklukların devası da yanlış yorumlamaların ve yanlış anlamaların ortadan kaldırılmasıdır. 1918 yılından 1933 yılına kadar devam eden devrede, dünya bir konferanslar çağma girerek ağır ve beceriksiz adımlarla işlerini ayarlamaya koyuldu. Tarihi inceliyen bir kimse, bu münakaşalarda devamlı bir terakki müşahade eder. İlk yaklaşma teşebbüslerine hâkim olan milli ve siyasi ruhun yerini, zamanla insanlığın mali ve iktisadi refahının bir bütün teşkil ettiğinin daha geniş ve cesur bir görüşle idrâk ve teslim edilmesi almıştır. Bunun böyle olmasına rağmen halk, siyasetçiler ve basın bu gerçekleri ancak yavaş yavaş ve istemiye istemiye öğreniyorlar.

Bahis konusu konferanslar devresinde, dünyanın iktisadi hayatı büyük bir buhran geçirdi ve yüz yıldan beri görülmemiş derecede bir fakirlik ve işsizlik oldu. İnsan ırkının hayatiyeti azaldı ve âmme emniyeti bozuldu. Cinsiyetler çoğaldı ve siyasi hayat alışılmamış bir istikrar buhranı meydana getirdi. Burada bu kötü halleri tafsil edecek değiliz. On dokuzuncu yüzyılı insanlık tarihinin iç açıcı bir bahsi haline getirmiş olan mânévi kuvveti, önder-

lik vasfını, ve fedakârlığı insanlığın yeniden gösterip bu bahsi tekrarlıyabilip tekrarlıyamıyacağı henüz kestirilemez.

MİLLETLER CEMİYETİ'NİN BAŞARISIZLIĞI

Milletler Cemiyeti, tâ başlangıçtan beri tamamen bir galipler cemiyetiydi ve bilinen gayesi de, Versailles Andlaşmasının tesis ettiği hudutları muhafaza etmektir. Bu hudutlar evvelce de söylediğimiz gibi, bir cezalandırma zihniyetiyle çizilmiş, meydana getirecekleri iktisadî neticeler hiç dikkate alınmamıştı. Mağlûp devletlere ağır «tâmirat» ödemeleri yüklemişti. Fransız ve İngiliz Dışişleri Bakanlıklarının gelenek halini almış olan açgözlülüklerini andlaşmadaki yumuşak tâbirler pek az gizliyebiliyordu. Almanya İmparatorluğunun denizaşırı toprakları ve dağılan Türk İmparatorluğunun birçok bölgeleri gerçi mütat şekilde ilhak edilmemişler, fakat galiplerin «manda» idaresi altına konulmuşlardı, - şu mübârek manda! Bu toprakları ve bölgeleri Milletler Cemiyeti teslim alarak kendi adına idare edilmek üzere galiplere devretmişti. Paylaşma sırasında müttefikler birbirlerine karşı bile cömert davranmadılar. Aslan payı Fransa ile İngiltere'ye düştü. İtalya, Yunanistan ve Japonya'nın emel ve ihtirasları lâ-ykiyle tatmin edilmedi. Büyük Britanya'da ve diğer «demokratik» memleketlerde bu realiteyi açıkça görüp gösterecek liberal ve sosyalist düşüncenin başarısızlığa uğraması bütün dünyada ilerici siyaseti yirmi yıl kadar felce uğrattı.

Meselâ, İngiltere'de çocuklara Milletler Cemiyeti'nin beynelmilel adaleti temsil eden bir kurum ve dünya barışının kesin teminatı olduğu öğretiliyordu. Bu maksatla sayısız küçük okuma kitapları basılıyordu. Fakat Versailles'-

da dağıtılan iyi şeylerden tatmin edici bir pay almaya muvaffak olamıyan memleketlerin çocuklarına o derece ferahlık veren bir telkinde bulunulmuyordu. Aradan on yıl geçince, halinden memnun milletler diyebileceğimiz galip memleketlerin sınırları dışında milyonlarca ve milyonlarca Alman, Macar, İtalyan ve Japon çocuğuna ve gencine Cenevre andlaşmasının şiddet kullanılarak düzeltilmesinin zarurî bulunduğu telkin ve tedris edildi. Dâvasının doğruluğuna inanmış bir gençliğin olanca gazap hızı ile çığ gibi büyüyen galeyan hareketi seneden seneye şiddetlendi. Milletlerarası yeni bir infilâkın kaçınılmaz hale gelmekte olduğunu Foreign Office (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) in tecrübeli memurlarından başka herkes anlıyabiliyordu. Fakat bazı Dışişleri Bakanlıkları Büyük Harpten koparmış bulundukları zahiri faydaları kaybetmemekte inadediyordı.

Milletler Cemiyeti Konseyinin ilk toplantısı 16 Haziran 1920 de Paris'te oldu. Sonra sırasıyla Londra ve Brüksel'de toplanıldıktan sonra, sene sonundan önce Cenevre'de karar kılındı. O zamandan beri de Cemiyetin karargâhı Cenevre'dir.

Wilson'un kurduğu nizamın kusurlu olduğunu anlayan olaylar daha Cemiyet kurulmadan vukua geldi. Mütetâkip yıl Macaristan'da, Lehistan'da, Litvanya'da, Sibirya'da, Fiume'de, Türkiye'de, Küçük Asya'da, Suriye'de, Fas'ta, Brezilya'da ve Çin'de çoğu ciddi mahiyette olmak üzere, muharebeler devam etti. İrlanda'da da iç savaş vardı. Fakat bu muharebelerin çoğuna tâbir caizse Büyük Harpten sonraki tasfiye hareketleri gözü ile bakılabilir.

Yunanlıların Türklere karşı giriştikleri sistemli taarruz 1922 Eylûl'ünde Ankara dolaylarında bir bozgunla sona erdi. Yunanlılar, Kemal Paşa tarafından Küçük Asya ve Trakya'dan sürülüp atıldılar, İzmir yağma edildi, binlerce insan katliama uğradı. Büyük Harp esnasında İstanbul, Çarlık Rusyasına vâdedilmişti. Sovyet Rusya'nın bu-

nu arzu eden bir hali yoktu. Osmanlı İmparatorluğunun kadim paytahtı 1921 de İngiliz generali Milne komutasındaki müttefik kuvvetleri tarafından işgal edilmiş, Yunan bozgunundan sonra ise, Lausanne andlaşması (1923) ile Türklere iade edilmişti. Mustafa Kemal'in önderliği altında Türkiye, süratli bir batılılaşma hareketine girişti. Saltanat, fes ve kadınların haremde yaşamaları gibi eski nizamın karakterini tâyin eden şeyler ortadan kaldırıldı ve Türkiye bir Cumhuriyet oldu. İstanbul'un eski sahiplerine iade edilmesine rağmen, Ankara, Mustafa Kemal'in başkenti olarak kaldı.

Versailles andlaşmasının imzalanmasını tâkibeden yıllar Almanya için korkunç sefalet ve ıstırap yılları oldu. Andlaşma mağlûpların «harp suçlusu» olduklarını kabul edip galiplere ağır tazminat ödemeye mahkûm etmişti. Öyle anlaşılıyor ki, maksat; mağlûp milletleri bir iki nesil devamınca iktisaden zebun bir halde bulundurmaktır. Onlar çalışacak, galipler yiyecekti. Bununla beraber, buna engel olan bir hal de vardı. Bu büyük para cezaları ancak pek büyük ölçüde ihracat yapmak suretiyle ödenebilir ve böyle bir ihracat seli de galip devletlerde sanayi hayatını altüst ederdi. Bu sebeple galipler, kendi işçilerini korumak maksadiyle gümrük târifelerini yükselttiler. Öyle ki, Almanlar kendilerine tahmil edilen borçları ödemek için boynuna ırgat gibi çalışmayı kabul etseler bile, bu yüksek gümrük târifeleri yüzünden mallarını ihraç edemedikleri için borçlarını ödiyemezlerdi.

1919 - 1920 yıllarının hikâyesi perişan bir Almanya ile, perişan bir Avusturya'nın bu şartlar altında kendilerine tahammül edilebilir bir hayat sağlama yolunda nevmiçe sarfettikleri gayretlerin, ve Fransa ile Büyük Britanya'nın bu iki milletin uğradıkları tahammülfersa güçlülere hiç aldırış etmeyişlerinin hikâyesidir. Bu müddet zarfında kin duygularıyla karışık bir enerji ile dolu yeni bir Alman nesli yetişiyordu.

1918 Kasım'ında Kayzer'in Felemenk'e kaçmasıyle Ho-

henzollern hanedanının saltanatı sona erdi, bunu birtakım cumhuriyetçilik tecrübeleri tâkibetti. Bu sıralarda Alman devletinin geçirdiği iktisadi sarsıntıların, bu devletin Versailles andlaşması vecibelerini yerine getiremeyecek durumda kalışının ve M. Poincare'nin tahakkümü altındaki Fransa'nın andlaşmanın cezai müeyyidelerini tatbikte gösterdiği amanvermezliğin tafsilâtına girişemeyiz. Almanya'nın zebun vaziyette bırakılması lâzımdı. M. Poincare'nin görüşlerinin hududu bu olsa gerekti. Buna göre, çok geçmeden bir disiplin cezası olarak bir kısım Alman arazisi işgal edildi, Ruhr Vâdisi'ne Senegal'li zenci Fransız kıtaları yerleştirildi. Bundan başka Almanya'dan koparılacak bir bölgede Fransız nüfuzu altında bulunacak bir Rhein Cumhuriyeti kurulması teşebbüsleri ve birçok Komünist ayaklanmaları oldu. Münich şehrinde general Ludendorff başkanlığında bir iki günlük, geçici bir monarşi diktatörlüğü belirdi. Bütün bu olaylar karşısında Başkan Ebert'in hükümet reisi Dr. Streseman, Alman devletlerini Reich halinde bir arada tutmak için Berlin'de mücadele ediyordu.

Alman işlerinin kargaşası ortasında yeni bir ses duyuldu. Bu ses, kaba ve öfkeli bir sestti, fakat milyonlarca Alman'ın ve bilhassa gitgide çoğalan harp sonrası Alman gençliğinin hissetmekte olduğu şeyleri söylüyordu. Almanya aldatılmış, ihanete uğramıştır, onun tezi buydu. Almanya son bir gayret ve fedakârlıkla 1914 ten önceki şerefli mevkiini ve hattâ daha fazlasını yeniden almalıydı. O mağlûp edilmemişti, bu imkânsızdı, o sadece içeriden ihanete uğramıştı. Ona ihanet etmiş olanlar, Alman yahudileri, münevverleri ve komünistleriydi. Almanya'nın eski Ari Tayton (Teuton)lar zamanındaki ırk bütünlüğüne ve cengâver hayatına dönmesi lâzımdı. Bu ses, Avusturya'lı bir boyacı ustası olan Adolf Hitler'in sesiydi ve o sırada geleceğe ait mâkul bir ümitten mahrum yaşayan gençlik üzerinde bu sesin dayanılmaz bir tesiri vardı. Hitler'in sesi yarattığı teşkilât sayesinde, Almanya'nın her

tarafına yayıldı; bu teşkilât mücadelecisi bir siyasi parti olan National Socialist (Nazi) partisiydi.

Milli olmaktan ziyade, kozmopolit bir azınlık olan Yahudilerin iktisadi ve içtimai sahalardaki rekabetleri ve kendilerini «ayrı bir zümre» saymada ısrarları onları yalnız intikam alınacak değil, mal ve mülkleri de zaptedilecek insanlar olarak damgalanmalarına sebep oldu. Marazi totalitercilik daima vatanseverlik adına Yahudilere ve Komünistlere hücumlarla işe başlar. 1932 de Hitler, İmparatorluk Şansölyesiydi ve mutlak iktidarın da eşiğinde bulunuyordu.

Aynı zamanlarda İtalya'da da başlangıçta Nazi'liğe benzeyen, fakat bazı farklarla ondan ayrılan bazı hâdiseler cereyan etmişti. (Meselâ, İtalya'daki hareket başlangıçta Yahudi aleyhtarı değildi). Her iki hareket de ilerledikçe, birbirlerine tesir ettiler. Bidayette, aralarında hiçbir bağ yoktu. İtalyan lideri Benito Mussolini idi. Gerek Hitler, gerekse Mussolini, faaliyetlerinin ilk safhalarında birbiri hakkında fazla bir şey bilmiyorlardı. Sonraları, aralarındaki benzerliği hayretle keşfettiler. Her ikisi de devrin içtimai istihalesinin kendiliğinden meydana çıkardığı insanlardı, yâni iktisadi güçlükler içinde bocalayan memleketlerde zuhur eden hedefsiz ve isyankâr orta sınıf gençliğini teşkilâtlandırıp ona benliğini ifade etmek ve faaliyet sahası bulmak imkânını veren insanlardı.

Siyasi faaliyetlerine ihtilâlcisi bir sosyalist olarak başlayan Mussolini, sosyalist Avanti gazetesinin müdürüydü ve daha harpten önce, cesur ve enerjik bir lider olarak tanınıyordu. İtalya'nın müttefikler yanında harbe girip girmemesi bahsinde «solcu» arkadaşlarının çoğu ile bozuşarak Avanti gazetesinin başından ayrıldı ve görüşlerini yaymak için «Il Popolo d'Italia» gazetesini çıkarmaya başladı. İtalya'nın herhangi büyük bir askerî başarı gösteremediği harpten sonra, bu memlekette içtimai bir çözülme ve surada burada komünist ayaklanmaları oldu. Hükûmet zayıf ve kararsızdı ve bu sebeple birçok müşahitleri ko-

münistlerin iktidarı ele geçirmelerini mümkün görüyorlardı. Mussolini'de de aşağı yukarı, Hitler'in hissettiği ve vatanseverlikten ileri gelen huzursuzluk vardı ve böylece o da Fascisti (Faşistler) denilen «kara gömlekliler» milli hareketini yarattı. Faşistler yalnız halk kütlelerini değil, malî ve sınaî işleri de kontrol altına alacak kuvvetli bir hükûmet istiyorlardı. Bu hareket sanayicilerle maliyecilerden büyük müzaheret gördü, çünkü bunlar «kızıl» ihtilâlcilerin mallarını ellerinden alabileceklerinden korkuyorlar ve Mussolini denilen bu maceracının hedefine ulaştıktan sonra onu kontrolleri altına alabileceklerine inanıyorlardı. Kızılardan çok korkuyorlar, kara gömleklilerden ise pek ürkmüyorlardı. Fakat, Mussolini, siyasî hayatı boyunca hiçbir zaman kendisini hususî sermayenin hâdimi sayma temayülünde bulunmadı. Onun korporasyonlar devleti nazariyesi hususî sermayenin girişebileceği maceraların sıkı bir şekilde mürakabe edilmesini tazammun ediyordu.

Mussolini'nin yarattığı hareket, Hitler'inkinden birkaç yıl önce meydana geldi, bunun sebebi, muhtemelen İtalyan şehirlerindeki orta tabaka gençliğinin harpte Alman gençliği kadar kırılmamış olmasıydı. Karagömlekliler, yaptıkları sistemli baskın, dövme ve katil gibi tedhiş hareketleriyle o mutaassıp «sınıflar mücadelesi» taraftarlarının aynı tarzdaki hareketlerini fazlasiyle cevaplandırdılar. 1922 Ekim'inde Roma üzerine yürüyüş hareketine girişen Faşist teşkilâtı iktidarı ele geçirdi, bunu müteakip, Mussolini'nin yükselmesi süratli ve inkıtasız oldu. Mussolini'nin bunu hemen bir diktatör yetkilerini elde edişi Hitler'inkinden aşağı yukarı on yıl önce olmuştur.

Avrupa'nın diğer memleketleriyle Çin'de ve Japonya'da buna benzer sebepler buna benzer ihtilâflar yaratıyor, aşağı yukarı buna benzer neticeler doğuruyordu. Her yerde solcu mutaassıp doktrinciler, eski siyasî ve içtimai düzeni bozuyorlar, birbiriyle kavga ediyorlar ve her yerde «kuvvetli adam» denilen asker şefler ve diktatörler zuhur

etmesine zemin hazırlıyorlar ve böylece söz hürriyetini ve siyasi faaliyet hürriyetini ortadan kaldıran şahıs rejimlerinin doğmasına sebep oluyorlardı. Bu gibilerin savunduğu doktrinlerin hangi çeşitten doktrinler olmasının pek ehemmiyeti yoktu; bu komünizm doktrini olabildiği gibi, korporasyon devleti doktrini de olabilirdi. Diktatörlüğe kanunsuz solculukla mı, yoksa kanunsuz sağcılıkla mı erişilmiş olduğu sonunda pek düşünülmüyordu. Netice, ameli olarak aynı idi. Diktatörlerin iş başına geçtiği her memlekette yaratıcı bilim araştırmaları ve insanlık idealleri terkediliyor ve mütecaviz bir millî devlete doğru yol alınıyordu. Rus diktatörlüğü barışa en fazla temayülü olan diktatörlüktü, millî hudutlarından memnundu ve Milletler Cemiyeti ile işbirliği etmek istiyordu. Almanya, İtalya ve Japonya ise bu kötü tasarlanmış cemiyete artan bir nefretle bakıyorlardı.

Japonya zaten silâhlı idi, galip devletlerin çoğu gibi harpten sonra silâhlarını terketmemişti ve memleket gençliğinin yaşadığı huzursuz hayata bir istikamet vermek üzere kargaşa içinde bulunan Çin'e saldırmağa hazırlanıyordu. Almanya ve İtalya, genç nesillerini bedence ve disiplinle ıslâh etmek ve kara kuvvetlerini geliştirmek üzere devamlı gayretler sarfetmeye koyuldular. Alman silâhlanması Versailles andlaşmasına aykırı idi, fakat İtalya için böyle bir tahdit mevcut değildir. Her üç memleketin okullarında ve basınında mütecaviz savaş ruhu durmadan beslenip geliştirildi.

Avrupa'nın bazı bölgelerinde Milletler Cemiyeti tarafından yapılan hudut düzeltmelerine hiçbir zaman tamamen riayet edilmedi. Litvanya'ya verilen Vilna için, Ruslar, Lehliler ve Litvanya'lılar arasında geçen mücadele sonunda bu şehir Leh'lilerin elinde kaldı. Litvanya bu kaybını telâfi etmek için Memel şehir ve limanını Milletler Cemiyeti tarafından oraya yerleştirilmiş olan Fransız kıtalarından zaptetti ve bu yerler kendisinde kaldı.

Yunan - Arnavut hudut komisyonundaki bir İtalyan

generalinin bir Yunan çetesi tarafından katledilmesi Milletler Cemiyeti tüzüğünün keyfi bir şekilde ihlâl edilmesine vesile teşkil etti. İtalya, Cemiyetin izin vermesini beklemeyen Korfu adasını bombardıman etti ve tazminat istedi. Cemiyetin İtalya'yı tasvib etmesiyle de mesele halledilmiş oldu.

Başka bir huzursuzluk noktası da, Fiume idi. Fiume, Hırvatistan'a verilmişti. 1919 da D'Annunzio adında ateşin bir şairin sevk ve idare ettiği birtakım kuvvetler, bu bölgeye hücum ettiler ve şehir birkaç kere el değiştirdikten sonra, nihayet 1924 te İtalyan'ların oldu. Bunlar, nispeten küçük hâdiselerdi, fakat Milletler Cemiyeti'nin kurduğu düzenin pek hafife alındığını gösteren açık ihtarlardı.

Milletler Cemiyeti tarafından kurulmuş dünya düzeni diye bir şeyin mevcut olmadığı ilk olarak Uzak Doğu'da büyük ölçüde bir hâdiseyle ispat olundu. Bu Cemiyeti yaratan Batı'nın değerli siyasetçilerinden ve devlet adamlarından hiç biri, siyasi, içtimai ve iktisadi bünyesi bir nesil içinde çöken belki dört yüz milyonluk bir insan topluluğunun özel problemlerini bilmiş ve anlamışa benzemez. Onlara göre, Çin, tıpkı Fransa, İngiltere veya Almanya gibi kendisine mahsus bir vahdeti olan, tâkibat yapabilen veya hakkında tâkibata geçilebilen, teminat verebilen, borca girebilip, onun icaplarına riayet eden, hakkında müeyyide tatbik edilebilen hukukî bir varlıktı. Çin'deki umumî kargaşa arasında bazı aydın Çin'liler, yeni bir Çin fikri geliştirmeye koyuldular ve 1912 den sonra birkaç yıl müddetle Kuomintang adlı bir teşkilât Çin'de zamana uygun bir vatanseverlik yaratmak için büyük gayretler sarfetti. Bu konudaki nazariyelerle mahallî duyuşlar ve düşüncüler arasında tabiatıyla büyük farklar olduğu gibi, bu büyük memlekette eşkiyalık imkânları da vardı. Durumu daha da kızıştıran bir olay da, Milletler Cemiyeti'nin milliyete saygı prensiplerine hiç aldırmış etmesizin, harpten önce Almanya tarafından zaptedilen Şantung eyâletinin şimdi Japonya'ya devredilmesi idi. Bu eyâ-

let, tahliye edilmişti, yeniden işgal ediliyordu. Burada çeşitli liderlerin gelip gidişlerinden, modernleştirici Sun Yat-Sen'den, «Hıristiyan general» Feng'den, imparatorluk tahına oturmak isteyen Moğol asıllı Çang Tso-lin'den, hükûmetin kâh Peking'de, kâh Nanking'de, kâh Kanton'da kurulmasından, yabancı düşmanlığı safhalarından ve Çin kargaşasına zaman zaman Sovyet Rusya'nın ve Japonya'nın müdahalelerinden uzun uzadıya bahsedemeyiz. Fakat Japonya'nın harp öncesi emperyalizm geleneklerine uygun bir şekilde Doğu Asya'da inhisarcı bir nüfuz kurmayı hedef tuttuğu ve Çin'de başlıca mütecaviz millet haline geldiği tedricen anlaşıldı. 1932 de Mançurya, Çin'den koparılarak Japonya'nın kontrolü altında bir himaye devleti haline getirildi.

Bu sıralarda havacılığın devamlı olarak gelişmesi ve hava harbi imkânlarının belirmesi, milletlerarası gerginliği daha da arttırıyordu. Bütün Dışişleri Bakanlıkları eski kara ve deniz harplerini bu yeni silâhın değiştireceğini üzülererek anlıyorlardı. Denizaltıların modası geçmiş, onların yerini süratli bombardıman tayyareleri almıştı ve eski «kara cephesi» ve «deniz yolları» kavramları köhneleşmişti. İntikamcı ve tecavüzcü devletler şartlardaki bu değişikliği herkesten fazla anlıyorlar ve hava kuvvetlerini gizliden gizliye süratle geliştirmeye çalışıyorlardı. Yirminci yüzyılın yirmi ile sayılan yıllarında askeri üstünlükler söz götürmeyen İngiltere ile Fransa, hava üstünlüğünü kaybetmiş bulunduklarını aynı yüzyılın otuzla sayılan «korku yılları»nda birdenbire anladılar. Hitler ve Goering idaresindeki yeni Almanya'ya ve Faşist İtalya'ya daha büyük bir cür'et ve cesaret geldi. Bu memleketler, Batı Devletlerine karşı gitgide artan bir nefis itimadiyle hareket ettiler ve Japonya'daki askeri zümre de dikkatlerin orta Avrupa olayları üzerine çekilmiş olmasından faydalanarak Çin'de gitgide daha mütecaviz bir hal aldılar. Mançurya'yı almış bulunan Japon ordusu 1932 yılı sonun-

da Jehol eyaletini istilâ etmekteydi. Japonlar 1933 de Büyük Çin Seddi'ne vardılar.

Ne İngiltere, ne Fransa, ne de Rusya harp istemiyordu. Her üç memleket de iktisadi ve malî güçlüklerle mücadele halindeydiler. Üç mütecaviz devlet, yarı hakiki tehdit, yarı blöfle Versailles andlaşmasını ve Milletler Cemiyeti'nin kurduğu düzeni kati ve nihai olarak ihlâl etmeye koyuldular.

1934 yılı sonunda İtalya ile Habeşistan arasında hâd bir anlaşmazlık baş gösterdi ve 1935 sonbaharında İtalya, Habeşistan'a karşı açıktan açığa bir fütuhât harbine girişti. İnsafsızca kullanılan yangın ve gaz bombaları sayesinde bu harp 1936 Mayıs'ında başarı ile neticelenir. Fakat İtalyan'lar Habeşistan'ı yerleşilmesi ve istismar edilmesi kolay olmıyan bir memleket buldular.

Aynı yılın yazında, Katalonya milliyetçileri ve komünistlerle yaptığı uzun mücadeleden zayıf düşen Madrid'deki cumhuriyet hükûmeti Faslı askerî birliklerin başında general Franco'nun idare ettiği ve Almanya ile İtalya'nın gizlice destekledikleri bir isyan hareketine mâruz kaldı. İsyân, baskın şeklinde bir mukabil ihtilâl hareketi başaramadı. İspanya'lılar, Madrid hükûmetine iltihak ettiler ve bütün yarımada iki yıl süren vahşiyane bir boğuşmaya sahne oldu. Almanya ile İtalya bu harbe gitgide daha açık bir şekilde katıldılar. Müstevliler, şehirleri insafsızca bombaladılar ve bu yeni harpte misli görülmemiş nispette kadın ve çocuk öldü. Başlangıçtan sona kadar harp ilân edilmedi. Almanya ile İtalya, İspanya ile resmen barış halindeydi, tıpkı Japonya'nın Çin'le barış halinde olduğu gibi.

1938 baharında Hitler, Versailles andlaşmasına açıktan açığa meydan okuyup, Avusturya'nın içinden ve dışından da fiili mukavemet görülmedi. Hitler, hürmetkâr müttefiki Mussolini ile birlikte, gitgide dünya işlerinin nazımı halini aldı, Almanya da gitgide en hâkim devlet oldu.

hücumuna uğramak korkusu -ki bu korku belki de mübalâgalı bir korkuydu- «Demokratik» memleketleri felce uğrattı. Hummalı bir silâhlanma yarışı başladı, bu yarış 1914-18 harbinde en yüksek hızını bulmuş olan yarıştan çok daha masraflı ve yıkıcı idi.

Milletlerarası münasebetlerde basit ve azimli bir siyaset güdülememesi, Amerika, Fransa ve İngiltere'de yalnız gururun değil, güvenin de ortadan kalkması olsa olsa bu eski hâkim devletlerde değişen ve mânaları anlaşılamıyan iktisadî şartların meydana getirdiği umumî huzursuzlukla izah edilebilir. Onlar da istihsal metodlarında esaslı bir inkılâp yapmakla, ve daimî iş taleplerini yok edecek şekilde satış ve tevzi sistemlerini bozmak ve böylece genç nesil, büyüyüp yetistikçe çalışmaya alışık eski işçi sınıfının yerine huzursuz ve hayata küskün bir işsizler sınıfı yaratmakla meşguldüler. Amerika Birleşik Devletleri bu buhranı istihsal maddelerinin az istihlâk edilmesi şeklinde hissetti ve gerek harp esnasında, gerek harp sonrası itimat devresinde, yatırımlar pek geniş tutulmuş bulunduğundan bu sefer esham ve tahvillerin kütle halinde satışa arz edilmesi malî bir buhrana sebep oldu. Malî kontrolden çok uzak kalmış olan bir sürü Amerikan bankası, güç durumda kaldı. Bu durumların yarattığı 1931-1932 paniğinde, memleket Franklin Roosevelt'in şahsında kurtarıcı bir lider buldu. Roosevelt, bankaları o zamana kadar görülmemiş bir kontrol altına aldı ve memleketin servet kaynaklarını israf etmek pahasına nakdi servet biriktiren an'anevi ferdiyetçilikten New Deal denilen plânlı ve modern bir iktisat düzenine geçişi hazırladı. Fakat bu tasarrufların gerektirdiği sosyalizasyonu tatbik etmek için, yeter sayıda tahsil ve tecrübe görmüş memur yoktu ve yeni Başkan daha başlangıçtan itibaren lüzumundan fazla nazik oluşu, nazırlarının dar görüşü ve aralarındaki ihtilâflar ve Amerikan adliyesinde Yüksek Mahkeme'den en küçüğüne kadar, hepsinde indî kararlara meyledilmesi gibi sebeplerle güçlülere uğradı. 1937-1938 de Avrupa'da

harp ihtimallerinin arttığı bir sırada, Amerika hâlâ büyük kalkınma tecrübesinin güçlükleriyle uğraşmaktaydı. Amerika, Büyük Britanya İmparatorluğunun böyle bir harpte yiyebileceği büyük darbenin kendi doğu ve batı sahillerini tehlikeye düşürebileceğini anlamaya başladı ve hava tehlikesi uçakların büyüklüğünün ve süratinin artmasıyla gitgide daha yakın görünür oldu. Ayrıca harp hazırlığı işsizliğe de hemen bir çare bulmuş olacaktı. Böylece Amerika hâlâ Avrupa işlerine karışmama prensip ve hayallerine sımsıkı sarılmakla beraber, İngiltere ile Fransa'nın girmiş bulundukları muazzam silâhlanma yarışına katıldı.

İngiltere'nin iktisadi sıkıntıları arttı. Bu memleket, hür ve kudretli zenginlere karşı isyanda adımı Amerika'dan önce atarak, ağır gelir ve veraset vergileri ihdas etmiş, işsizlere de az da olsa bir asgari geçim yardımı yapmaya başlamıştı. Böylece İngiltere, ihtilâl doğurabilecek olan gerginliği yumuşattıysa da, bu memleketteki işsiz gençler tabakası avâre kalıp, hem kendilerine, hem de milletlerine yük oldular. Bu gençliğin sağlığı, disiplini, tahsilinin ilerletilmesi veya bir işe yaratılması için fazla bir gayret gösterilmedi. Hususi servet, hususi teşebbüs ve hususi sermaye sanayiîin veya tabii servet kaynaklarının devleştirilmesini önleyebilecek derecede siyasi nüfuza sahiptiler. 1937 yılında İngiltere de harp tehlikesini sezmiş ve istemiye istemiye de olsa askeri hazırlıklar rejimine doğru yönelmeye başlamıştı.

Bugün idrâk sahibi insanlar gitgide daha açık bir şekilde de anlıyorlar ki, malî devletlerin egemen bağımsızlıkları ne ırkçılıkla, ve millî kültür farklarıyla ilgili sahte nazariyelerin sistemli bir şekilde telkin ve tedrici devam ettikçe, servet kaynaklarının fertlere temlikî yolu ile kısırlaştırılması ve kazançtan başka gayesi olmıyan malî entrikalar sürüp gittikçe, bugünkü kararsız durumumuz daha da kararsız bir hal alacak ve insan hayatı ve düşüncesi gittikçe daha yıkıcı bir hale gelen harplerin icabettirdiği disipline, köleliğe, korku ve ihtiraslara vakfedilecektir.

İnsanlığın bazı kısımlarını bir nevi mücadele hastalığı tehdit ediyor. Bu hal bizi, adım adım soysuzlaşmış bir savışkanlığa, ıstırap, nefret ve en iptidai zevklerden başka bir şey sağlamıyan ve olsa olsa eski İsparta'lılara hâs bir dayanıklılık kazandıran bir hayata götürebilir.

Fakat gidişatı görmek kolaydır da ona çare bulmak güçtür; dünyadaki bütün sosyologların ve iktisatçıların marazı teşhis ve devasını tespit etmek uğrunda sarfettikleri zihni faaliyetler ihtiyaçlarımızı karşılayamamıştır. Bir sürü faydasız konferanslar, toplantılar yapılmış, demeçler verilmiş ve bu vesileyle yarım hakikatların sayılıp döküldüğü yığın yığın insicamsız lâflar edilmiştir. Daima işbirliğinden bahsedilir, hiç bir zaman fedakârlıktan söz edilmez. «Barış» denilen nesneye hasret çekilir, fakat sağlam, kuvvetli ve yaratıcı bir hayata kavuşmak için pek acele edilmez. Barışçılıkta umumiyetle büyükçe bir atalet ve tembellik payı vardır ve şayet insanlar yer yüzünde maksada uygun bir barış teşkilâtını kurup yaşatacak tarzda kuvvetlerini birleştirmeye muvaffak olurlarsa hiç şüphe yok ki bu başarı pasif kalma yolu ile sağlanmıyacaktır. «Pax Romana» (Roma Barışı) fütuhatla başarılmıştı, «Pax Mundi» (Dünya Barışı) da aynı derecede azimli davranılmasını ve yola gelmek istemiyenlere karşı aynı derecede kararlı hareket edilmesini gerektirecektir.

İKİNCİ DÜNYA HARBI

Şimdi şu sıralarda müphem olan son safhalarına yaklaşan ikinci dünya harbini doğuran olayları sırasıyla ve daha tam bir şekilde anlatacağız.

1938 Martında Rusya Dış İşleri Bakanı Litvinof İngiliz, Fransız, Amerika ve Sovyet Rusya hükümetlerinin bilhassa Orta Avrupa'ya ait olmak üzere tecavüzü önlemek

maksadiyle toplanıp görüşmelerini teklif etti. Almanya, İtalya ve Japonya bu istişareye dâvet edilmiyorlardı, çünkü Litvinof «mütecavizlerle tecavüzü münakaşa etmek istemiyoruz» diyordu. Bu, Avrupa'da mücadeleyi tamamen önliyebilecek veya meydana gelir gelmez yok edebilecek açık ve keskin bir teklifti, fakat İngiliz Muhafazakâr çoğunluğunun komünist aleyhtarı manisi Alman tehlikesinin verdiği korkuyu bastırıyordu. Almanya'ya harp ilân edilmesinin arifesine kadar, 1939 Martında Stalin, Mayıs'ta da Molotov tarafından tekrarlanan bu teklif Rusya'nın açık ve devamlı siyaseti oldu. (Molotov'un demecinde ayrıca İngiltere ile Fransa'nın Rusya ile birlikte Baltık Devletlerine Alman tecavüzlerine karşı teminat vermeyi reddettikleri de açıklanıyordu).

Alman programında ikinci noktayı Çekoslovakya'nın ortadan kaldırılması teşkil ediyordu. Avusturya'nın ilhak edilmesi neticesinde bu küçük fakat cesur ve enteresan millet üç yandan sarıldı ve bunu, Versailles antlaşmasının stratejik hudutlar anlayışına göre Bohemya'ya ilhak etmiş olduğu Alman bölgesinin geri alınmasını hedef tutan bir propaganda tâkibetti. Bunun arkasından harp tehditleri ve acayip müzakereler oldu. İngiltere başvekili Chamberlain müşterek düşmanı yumuşatmak maksadiyle sarfettiği gayretlerde fazlaca ileri gitti. Bu zatın gütmüş olduğu siyaseti sonradan İngiliz milleti tasvib etmediyse de o anlarda Chamberlain'i kuvvetle desteklemiş olduğu muhakkaktır. Chamberlain Münih'e gidip geldi ve hiçbir zaman unutulmamak icabeder ki, Dr. Benes'i kendi haline terkettikten, Rusya, Fransa ve İngiltere'nin iştirâkiyle Almanya'nın bir saldırıda ortadan kaldırılması lüzumunu reddettikten, Çekoslovakya'nın sahip olduğu bütün askeri üstünlükleri yok ettikten sonra elinde Hitler tarafından imzalanmış kıymetsiz kâğıtlarla Heston hava alanına indiği ve Downing Street'te (Londra'da Başvekâletin bulunduğu sokağın adı) halka hitabederek «Devrimiz barış devri olacak, iyi insanlar! Şimdi evlerinize gidip yataklarınızda rahatça

uyumanızı tavsiye ederim.» dediği zaman bir alkış tufanı kopmuştu. Bunu hiç unutmayalım. İngilizler uyumaya gittiler.

Tabiatın sert kanunlarında çılgınlığın ve zaafın cezaları daima cinayet cezaları kadar ağır olmuştur ve şimdi gerek İngiltere gerek bütün insanlık şeref ve vazifeden bu kaçışını bedelini ödemekle meşgul. Çünkü Almanya bir an bile taahhütlerine sadık kalmadı; onun bunu yapacağına inanmış olmayı havsalamız almıyor. Almanya tetikte bekliyor, Chamberlain'in «İyi insanlar»ı uyuyorlardı. Alman orduları Çekoslovakya'nın kendilerine tahsis edilen bölgelerini işgal ettikten sonra da ilerlemelerine devam ettiler. 1939 Martında Çekoslovakya devleti var olmaktan çıkmıştı ve Skoda fabrikaları durmadan kuvvetlenen Alman ordularına mühimmat imâl ediyordu. Lehistan ile Macaristan kendilerinin de yutulabileceklerini düşünmeden zebun durumdaki devletin üstüne atıldılar, Lehistan Teschen bölgesini kopardı, Macaristan da Ukrayna'dan bir arazi şeridi aldı.

Lehistan yeni kazançlarıyla uzun zaman huzur içinde yaşıyacak değildi, çünkü Alman ilerlemesinin ikinci hedefini teşkil ediyordu. Burada kavga vesilesi Dansig meselesinden çıktı. Durum geliştikçe Chamberlain İngiltere'sinin tereddütleri gittikçe daha acınacak bir hal aldı. Bu kararsızlık, bilhassa Bolşevizm korku ve endişesi yüzünden Çekoslovakya'nın müdafaa imkânlarını yok etmişti. Görünüşe göre hâlâ Hitler'in asıl maksadının komünizmi yok etmek olduğu yolundaki iddialarına inanılıyor, hâlâ Almanya'nın doğuya doğru ilerliyeceği ümid ediliyor, batının şerefsiz fakat kazançlı bir meslek olan satıcı rolünde Alman ordusunun arkasından yürüyebileceği zannediliyor. Fakat Lehistan'da hâlâ totaliter rejim vardı; bu memleket muhafazakâr, Katolik ve Rus aleyhtarı idi. İşbirliği edilerek Almanya'nın durdurulmasını hedef tutan müzakereler yeniden başladı, fakat İngiliz yüksek tabakalarının

Rusya ile samimi işbirliğine girişmekten açıkça nefret etmeleri yüzünden bu müzakereler yeniden felce uğradı.

Mart ayında Litvanya'nın Memel limanı Almanya'ya ilhak edildi. Nisan ayında İtalyanlar Milletler Cemiyetine vesaireye soğukkanlı bir şekilde meydan okuyarak mütat boş protestolar arasında Arnavutluğu ilhak etti, böylece Cemiyetin toplantılarında bir üye yeri daha boş kaldı. Mayıs ayında, batı demokrasileriyle işbirliği etmeyi açıkça ve daima istemiş olan Rusya Dış İşleri Komiseri Litvinof istifa etmek suretiyle Batı Devletlerine son bir ihtar hareketinde bulundu. Bu kurnaz ve tecrübeli adam kendisine itimat edilen bir şahsiyet olarak arka plânda kaldı, fakat onun yerine geçen Molotov selefi kadar batıya güvenen bir insan değildi. Litvinof'un jesti İngiltere Dış İşleri Bakanlığına hiç bir şey anlatamadı, çünkü esasen bu Bakanlık tâ Rus ihtilâlinde beri bu memlekette olup bitenleri mümkün olduğu kadar bilmemek istemiş, açıkça ve basit bir şekilde ifade edilen arzusu Rusya'nın yer yüzünden kalkması olmuştur.

24 Ağustos günü son saatlerde İngiltere Dış İşleri Bakanlığı Lehistan'la karşılıklı yardım ittifakı imzaladı. Bundan evvel Almanya ile Rusya arasında bir saldırmazlık antlaşması aktedilmişti. Alman Dış İşleri Bakanı Ribbentrop Rusya'ya gitmiş ve her halde Stalin ve Molotov'u İngiltere'nin iki yüzlü bir siyaset yürüttüğüne inandırmaya muvaffak olmuştur. Rusya haklı bir öfke ve şüphe ile Demokrasilere sırt çevirdi, Almanya da o zamana kadar Fransa ve İngiltere'nin nüfuzlu çevrelerine Nazilik lehinde duygular beslenmesinde büyük bir rol oynamış olan Komintern aleyhtarlığından tamamen vazgeçti. Eylül'ün birinci günü Almanlar Lehistan hududunu aştılar, İngiltere ile Fransa da 3 Eylülde harp ilân ettiler. Böylece İngiltere'nin uykuda bulunan «iyi insanları» uyandırdıkları zaman kendilerini o zamana kadar görülmemiş bir derecede silâhlanmış olan dünyanın en cengâver milletiyle harp halinde ve en kuvvetli müttefiki tarafından terk edilmiş du-

rumda buldu ve buna rağmen altı ay kadar gene uyuşuk bir halde kaldı, çünkü istihbaratı noksan olduğu için tehlikeden bihaber ve hazırlıksız bulunuyor, üstelik emniyet içinde olduğu kendisine namussuzca temin ediliyordu.

Almanlar'ın Lehistan seferi kısa fakat tesirli oldu. Lehistan'da her halde büyük ölçüde Beşinci kol faaliyeti vardı. Kütle halinde kara hücumlariyle Lehistan'ın kara alanları tahrib edilip işe yaramaz hale getirildi. Mertçe dövüşen Leh orduları, aralarına sızan Alman tankları ve Almanların sayıca ve teçhizatça ezici bir üstünlüğe sahip olmaları yüzünden ricat etmek zorunda kaldılar. 12 Eylülde Alman başkomutanlığı «Lehistan sivil halkının mukavemetini ezmek» için açık şehirlerin kasaba ve köylerin bombalanacağını ve topa tutulacağını haber verdi. Lehistan halkı böylece yer yer katliama uğradı. Leh birlikleri Litvanya, Macaristan ve Romanya'ya çekiliyorlardı. Hükümet Romanya'ya kaçtı ve 28 Eylülde Varşova düştü.

Lehistan'ın işinin bitirilmek üzere bulunduğunu anlayan Rus hükümeti 16 Eylülde Leh hududunu aştı ve bunu yaparken pek az mukavemetle karşılaştı. Rus kuvvetleri 1918 ile 1920 arasında Rus-Leh sınırı olan Curzan hattına kadar ilerlediler; yeniden ele geçirdikleri bu arazide pek az Lehli nüfus vardı. Milletler Cemiyetine meydan okurcasına Litvanya'dan alınmış olan Vilna eski sahiplerine iade edildi. Bundan sonra Rusya üç Baltık devleti ile antlaşmalar akdetmeye koyuldu (daha önce de kaydettiğimiz gibi Fransa ile İngiltere bu memleketlere müştereken teminat vermeyi reddetmişlerdi); bu antlaşmalar bu memleketlerin kara ve sahil müdafaalarının Rus kuvvetlerine terkedilmesini tazammum ediyordu. Rusya'nın durumdan faydalanarak Baltık sahilleri üzerindeki kontrolünü sağlam temellere istinad ettirmek istediği anlaşılıyordu. Rusya «Kapitalist» devletlerin müştereken yapabilecekleri bir hücumdan daima korkmuştu ve Finlandiya'nın böyle bir hücumun hareket noktası olabileceğini dü-

şünmekte oldukça haklı idi. Bu korku mübalâğalı bir korku olmuş olabilir. Fakat Petersburg şehrinin yakınları Fin topraklarının menzili içinde idi. Staten arasında yabancı bir devlete ait kuvvetli kaleler ve tahkimat bulunmasına sabırlı ve teşekkülle katlanılacağı beklenemezdi. Bu konuda başlayan müzakereler hiç bir netice vermeyince Rusya 30 Kasımdan itibaren şehirlerini kara akınlariyle birer birer bombalamak suretiyle harbi açtı. Şunu da söyliyelim ki Rusya böyle haşın bir harekette bulunmıyabilirdi: Harp Sovyetlere pahalıya mal oldu, fakat sonunda, Finlandiya üç buçuk ay kahramanca dövüştükten sonra mağlûbiyeti kabul ederek sulh akdetti.

Bu sırada batıdaki harp bilhassa deniz savaşlarına inhisar etmişti. Fransızlarla Almanlar birbirlerini muazzam tahkimat vücade getirilmiş olan Maginot (Majino) ve Siegfried (Zigfrid) hatları gerisinden gözlüyorlardı. Cephenin kuzey kanadında küçük taarruz hareketleri oluyordu, Almanların yeniden başladıkları denizaltı hücumları umdukları başarıyı sağlamadı. Yeni teknik vasıtalar kullanan İngiliz bahriyesi büyük bir şiddetle harekete geçerek Alman denizaltılarını denizin altında avladı ve yalnız zarurî bazı kayıplara uğradı ve bu arada bir iki zırhlı, «Courageons» adındaki büyük uçak gemisini ve ufak tefek bazı gemiler kaybetti, katile halinde ve himaye altında seyreden gemilerde kayıplar tahminlerin çok altında oldu ve İngiltere'ye bol bol ikmal malzemesi ve iâşe maddesi geldi. İngilizler kaybettikleri gemilerden fazlasını ele geçirdiler. «Graf Spee» muharebe kruvazörü kendisinden küçük ve zayıf «Exeter», «Achilles» ve «Ajax» adında üç harp gemisi tarafından yakalanıp savaş dışı edildi ve kaçırıldı, komutanı intihar etti.

Altı aya yakın bir zaman batı cephesinde hareketsizlik devam etti. İngiltere'nin hazırlık faaliyetleri hızlandı ve gitgide büyük sayıda asker, top ve malzeme Manş Denizi ötesine geçirildi.

Bu sıralarda Fransa'da, sonradan Fransızların da mey-

dana getirmiş bulunduklarına pişman oldukları, komünist ve solcu işçi liderlerinin şiddetli tâkibata uğratılması hâdisesi vukubulmuştur. Bu tâkibat görünüşe göre yalnız komünistleri değil sendika liderlerini de hedef tutmuştur. Fransa Mebuslar Meclisindeki elli küsur komünist milletvekili ya tevkif edilmişler ya kaçıp gizlenmeye mecbur kalmışlar ve memleketin her tarafındaki komünist belediye reis ve memurları yerine özel memurlar konulmuştur. Bu tedbir en hafif bir tâbirle şayanı tavsiye olmıyan bir hareketti, çünkü solcu sosyalist zihniyeti gerek şehirlerden gerek köylerden alınan bütün askerler arasında çok geniş bir şekilde yayılmıştı. Bu askerlerin bir çoğuna göre Rusya hâlâ içtimai inkılâbın sembolü idi. Fransız askerleri acaba sadece zenginlerin Fransa'sı uğrunda mı çarpışıyoruz diye düşünmeye başladılar ve baltalama ruhu yalnız kıtalara değil cephan fabrikalarına da sirayet etti. Böylece mütecaviz millet muhafazakârlarla inkılâpçıların arasını bir kere daha açmaya muvaffak oluyordu. Fransız Başvekili Daladier'nin sağ tarafında da bir ihanetçiler grubu toplandı, hem de bu gruptan şüphe edilmediği için onun ihaneti daha da korkunçtu.

Kış istisnai bir şiddetle geldi, ordugâhlarda askerler büyük güçlüklerle mücadele ettiler ve bütün Avrupa için mahsûl tahminleri normalin altına düştü. Şubat ortasında gözler Norveç'e çevrildi. Bu memleketin tarafsızlığı şüpheli bir hal aldı. Kral Haakon sadık bir İngiliz taraftarı idi ve halk da demokrat ruhluymdu. Fakat müttefikler, Norveç sahillerinde üç mil genişliğindeki bir deniz şeridini Alman'ların ikmal yolu olarak kullandıklarını ve Alman harp gemilerinin bu yoldan gizlice geçerek İngiliz'lere hücum ettiklerini birdenbire anladılar. «Altmark» hâdisesi bundan doğmuştur. «Admiral Graf Spea» harp gemisinin bizzat tahrip edilmesinden önce batırdığı gemilere ait üç dört yüz denizcinin bu sahillerdeki bir limana götürülmekte oldukları ve liman makamlarının buna göz yumdukları haber alındı. Tâkibe gönderilen bir İngiliz muhri-

bi iki Norveç ganbotunun itirazına ve Norveç'li liman memurlarının gemide harp esiri bulunduğunu inkâr etmelerine rağmen Josing fiyorduna girdi, harp esirlerinin bulunduğu gemiye hücum ederek onu karaya oturttu ve esirleri kurtardı.

Bundan sonra İskandinavya'da durum hızla gelişti. Alman'lar Norveç'le Danimarka'yı aynı zamanda istilâ ettiler. Danimarka kendiliğinden teslim oldu. Oslo mukave-met ettiyse de halkının faşist kısmının ihanetine uğradı. Bunu birkaç haftalık karmakarışık muharebeler tâkibetti. Norveç'le Danimarka'nın Alman'lar tarafından istilâsı 9 Nisan'da oldu. 8 Mayıs'ta İngiliz Avam Kamarası bu âni yenilgileri müzakere ediyordu. Mister Lloyd George'un bu toplantıda söylediği nutuktan birkaç cümleyi buraya alıyoruz:

«Hitler memleketinin stratejik durumunu 1914 tekin-den daha iyi bir hale getirmeye muvaffak oldu. Harbin büyük strateji imkânlarından biri olan İskandinavya ve Norveç Alman'ların elinde bulunuyor, İsveç'i tenkidetme-nin faydası yok, şimdi solunda da sağında da Almanya var. Küçük devletleri tenkidetmeye ne hakkınız var? On-ların imdadına koşmayı, onları korumayı vâdetmiştik. Le-histan'a bir tek uçak göndermedik, Norveç için de çok geç keldik. Nüfuz ve itibarımız bozulmamış olduğunu kim dü-şünebilir? Çekoslovakya'ya, Lehistan'a, Finlandiya'ya vait-lerde bulunmuştuk. Vait noktalarımız kıymetsiz paçavra-lar halini aldı...

«1935 te silâhlanacağımız vâdedildi, 1936 da Avam Ka-marasına müspet teklifler getirildi. Herkes biliyordu ki, her yapılan isteksiz, tesirsiz ve akılsızca yapıyordu. Son-ra harp gelip çattı. Tempomuz pek az sür'atlendi. Bütün dünya biliyordu ki, memleket şimdiye kadar bu derece kötü bir stratejik durumda bulunmamıştı...

«Mister Chamberlain «Benim dostlarım var» diyor. Me-sele Başvekilin dostlarının kimler olduğu değildir. Mesele bundan çok daha önemlidir. Başvekil hatırlamalıdır ki,

müthiş düşmanımızla sulhte de harpte de karşılaşmış ve daima yenilmiştir. Kendisi milleti fedakârlığa dâvet ediyor. Millet başında bir lider bulundukça fedakârlığa hazırdır. Şimdi ben diyorum ki, Başvekil bir fedakârlık örneği verebilir, çünkü onun makamını feda etmesi kadar zafeirin sağlanmasına yarayacak bir şey yoktur.*

İngiltere Mister Chamberlain'in boğucu başvekil maskesini kendi yüzünden atmağa uğraşırken, Almanya'nın o korkunç Goering, Goebbels ve Hitler üçgeninde şahıslaşması durmadan devam ediyordu. Fransa ile İngiltere'nin modası geçmiş askerlik sanatları bundan sonraki darbeyi Almanya'nın Felemenk, Belçika ve Lüksemburg'u aynı zamanda istilâ ettiği 10 Mayısta yedi.

Pek gariptir ki, bu üç memlekette hiç biri pek muhtemel olan böyle bir istilâya karşı Fransa ve İngiltere ile birlikte müşterek bir savunma plânı hazırlamamışlardır. Ugradıkları bozgunda da her yerde bulunan vatan hainleri, kendilerine düşen rolü oynadılar. Fransız'lar Maginot hattını Belçika hududuna kadar getirip daha yukarıya doğru uzatmamışlardı ve müttefiklerin cephenin açık bulunan bu sol kanadı için hazırladıkları hareket plânları çok noksandı. Felemenk ve Belçika orduları kahramanca savaştılar, fakat cephe gerisindeki ihanetler ve Alman'ların pek büyük sayıda paraşütçü kullanmaları yüzünden yenildiler. Müttefikler paraşütle asker indirme taktiğinden altı yıldan beri haberdar bulundukları halde bu konuda tamamen hazırlıksızdılar. Rotterdam'da geniş bölgeler Guernica'nın âkıbetine uğradılar, yığın yığın insan yıkıntıları altında gömülü kaldı ve böylece Felemenk'lilerin mukavemeti dört günde çöktü.

Müttefiklerin dar müdafaa hatları üzerine Alman baskısı arttı. Alman'ların elinde bulunan en tesirli bir silâh da Skoda tankları idi. Fransız hatları Sedan civarında yarılmaya başladı, Alman'lar açtıkları küçük gediklerden batıya doğru ilerlediler. Müttefikler büyüyen gediği kapataamadıkları için kuzeyde bulunan İngiliz - Fransız - Belçika

ordusunun Fransa'daki esas müdafaa kuvvetleriyle irtibatı kesildi ve esir edilmesi pek yakın gibi göründü. Bu kuzey ordusunun büyük bir kısmı İngiliz olduğundan teslim olduğu takdirde İngiltere müdafaasız kalacaktı. Memleket istilâ edildiği zaman Fransa ve İngiltere'den yardım istemiş olan Belçika Kırallı Leopold korkaklığını ve hainliğini göstermek için artık zamanın gelmiş olduğuna hükmetti. Müttefiklerine haber bile vermeden, hükûmetinin de ittifakla verdiği öğütlere rağmen ve en ıstıraplı bir durumunda yardım çağırısına koşmuş olan İngiltere ile Fransa'yı hiç düşünmeksizin Alman'larla müzakereye girişti ve ordusuna ateş kes emri verdi (28 Mayıs).

İngiliz ordusu neredeyse esir düşecekti, fakat askerlerinin hayranlık yaratan meziyetleri onu teslim olmaktan kurtardı. Bu ordu dövüşe dövüşe Dunkerque'e ricat etti, ana baba günleri denilebilecek birkaç gün bu şehri elinde tuttu ve muazzam bir şekilde teksif edilen Alman kuvvetleri karşısında Fransız ordusu ve müttefiklere sadık kalan Belçika kıtaları ile birlikte Calais boğazını geçip İngiltere'ye ulaştı. Ordu bu bâdirede o kadar güzel hareket etti ve büyük insan kütlelerinin taşınması o kadar çok kahramanlık sahnelerinin yaratılmasına vesile oldu ki, bu vak'a İngiltere halkını korkutacak yerde coşturdu. Mister Chamberlain'in yerine başvekil olan Mister Winston Churchill «Başarılı bir geri çekilme zafer değildir» şeklinde bir ihtarda bulunmak lüzumunu hissetti. Muazzam miktarda top ve başka harp malzemesi kaybedilmişti, Fransız'ların esas mukavemet kuvvetleri de gitgide artan çökme âlâmetleri gösteriyordu.

Artık Mussolini harp ilân edebilirdi, o da bunu 10 Haziranda yaptı. İtalyan kıtaları Alp dağlarındaki hudutta birtakım acayip hareketler yaptılar. «Il Duca»nın Fransız topraklarında resmi çekildi. Fransız kuvvetlerinin çökmesi bir bozgun halini aldı. Paris terkedildi ve Fransız hükûmeti Bordeaux şehrine gitti. 13 Haziranda Fransız başvekili Paul Reynand Başkan Roosevelt'ten son ve nevmit

bir yardım talebinde bulundu. Reynand bu müracaatında «Fransa'nın ölümü veya kalımı bahis konusudur» diyordu. Roosevelt hemen cevap vererek en hararetli dostluk hislerini bildirdi ve maddi yardım vâdinde bulundu, fakat mektubu şu kaçamaklı sözlerle sona eriyordu: «Sanırım ki, bu sözlerimin askeri bir taahhüdü tazammun etmediğini anlarsınız. Bu gibi taahhütlere yalnız Kongre girebilir.»

Bunun üzerine Reynand istifa ederek yerine ihtiyar Mareşal Pétain geçti, milli savunma bakanlığına da ondan da yaşlı olan Mareşal Weygand tâyin edildi. Yeni Fransız hükûmeti inemleketi düşmana tam olarak teslim etmede âdeta heyecanlı bir tehalük gösterdi. Son dakikada İngiltere Fransa'nın kendisi ile birlikte hareket etmesini teklif etti. İngiliz'lerle Fransız'lar ayrı olarak sulh akdetmemeyi taahhüt etmişlerdi, fakat bu unutulmuştu, bu sebeple İngiltere bir kere daha kıtalarını karmakarışık olarak Fransa'dan geri çekmek zorunda kaldı. Muzaffer Alman orduları Fransa'nın her tarafına dağıldılar. Normandiya Dukalığının son kalıntıları olup 1066 dan beri İngiltere'ye ait bulunmuş olan Charrel Islands (Manş adaları) İngilizlerin şaşkın bakışları karşısında Alman'ların eline geçti. Harp artık İngiliz'ler için gerçekten ciddi bir hal alıyordu ve İngiliz milletinde kendini gösteren yeni bir enerji Mister Churchill'in şahsında ifadeleniyordu. Fransa'nın harp limanları ve bilhassa Fransız donanması artık varlığına göz yumulamıyacak bir tehlike teşkil etmekteydiler. Bazı Fransız harp gemileri kendiliklerinden İngiliz'lere geldiler ve Fransa'yı ihya etmek gayesiyle Londra'da general de Gaulle'ün başkanlığında bir Fransız Milli Komitesi kuruldu. Aralarında «Strasbourg» ve «Dunkerque» gibi birinci sınıf iki muharebe kruvazörü de bulunan Oran limanındaki Fransız deniz kuvvetleri İngiliz Amirali Somerville'in hücumu ile başlayan bir muharebe neticesinde savaştışı edildiler. İtalyan donanmasıyla olan ilk ciddi çarpışmada Avustralya kruvazörü «Sydney» dün-

yanın en sür'atli harp gemilerinden biri olan «Bartolomeo Colleoni» yi batırdı, İngiliz'ler anavatanları olan adalarında, denizde ve karada ve bilhassa havada, inhitat yılları zarfında pasla kaplanan silâhlarını parlatmaya başlamış gibi görünüyorlardı. Adada kurulan ve «Home Guard» denilen savunma teşkilâtı tesirli bir hale geldi ve korkunun yerini şevk ve heyecan aldı. İngiliz hava kuvvetlerinin gittikçe üstünleştiği aşikâr bir hal aldı. Artık hava kuvvetleri pilotlarını cemiyetin bütün sınıflarından, İmparatorluktan ve müttefiklerinden tedarik ediyordu ve bu pilotlar her zamankinden daha yüksek vasıfta yetiştiklerini ispat ediyorlardı. İstilâya uğrama imkânları her gün biraz daha azalıyordu.

Bu sıralarda dikkatler İspanya'da, Akdeniz'e çekildi, sonra tekrar doğu üzerinde toplandı. Gittikçe daha açık olarak anlaşıldı ki, Ruslar kendi istikballeri hakkındaki görüş ve düşünceleri sebebiyle, İngiltere'yi idare eden sınıfı sevmedikleri kadar ve an az bu kadar Alman'ları da sevemezlerdi. Böylece Rusya hudutlarını Almanya'ya karşı tahkim etme ve Tuna ve Karadeniz'de durumunu sağlamlaştırma işine yeniden başladı, ve Romanya'nın 1918 de almış olduğu Basarabya ve Kuzey Bukovina bölgelerini kat'i bir dille geri istedi, Romanya da bu konuda Almanya'ya başvurup bir netice elde edemeyince, Rusya'nın isteğine boyun eğdi. Bundan sonra, Rusya Baltık devletlerinde meydana gelen garip bir toplum hareketinin müteakip kendisine yapılan teklifi kabul etti ve bu devletlerin üçü de Sovyetler Birliğine dahil oldular.

Amerika bu üç memleketin ortadan kalkmasını hoş görmedi ve bu hâdisede gösterdiği tepki, Finlandiya'nın Neva mansabından uzaklaştırıldığı zamanki tepkisinden daha şiddetli oldu. Amerika dışişleri bakanı Cardell Hull şiddetli bir lisanla ilhakı takbih etti. Rusya dışişleri komiseri Molotof da Komünist ideolojisine uygun mütat sert sözlerle cevap verdi. Bu cevapta Amerika'nın başkalarının işine karışmaması bildiriliyordu. Barış dâvasıyla

her ikisi de aynı derecede ilgili bulunan ve hiçbir değeri olmaksızın bu dâvayı halledemiyecek olan bu iki büyük devlet arasındaki uçurum genişledi. Bu devletlerin birbirlerinden ayrı yaşamalarına imkân yoktu, fakat ortada anlaşmalarını sağlayabilecek bir muhayyile kabiliyeti de mevcut değildi.

1940 yazında Büyük Britanya Devletler Konfederasyonu nihayet ciddi şekilde savaşıacak surette kuvvetlerini bir araya toplamaya koyulmuştu, fakat hükümetleri hâlâ son derece kararsızdı ve propaganda faaliyetleri de kusurlu idi. İngiltere'de sayıları gittikçe artan mülteciler ve yabancılarla meşgul olmak üzere «Swinton Committee» adıyla esrarengiz ve yarı gizli bir cemiyet kuruldu. Bu cemiyetin başında 1924 te Cunliffe - Lister adını alan, 1929 da da Lord Swinton ünvanıyla asillik pâyesine yükseltilen Lloyd-Graeme adında biri vardı. İngiltere'nin Avrupa'yı yeniden hürriyete kavuşturma savaşında yardımlarını görebileceği birçok insan şiddetli tâkibata uğrayıp zulüm gördü. Bu insanlara karşı İngiliz milletinini adını lekeliyecek derecede çirkin ve şuursuzca haşin olan muameleler reva görüldü. Naziliğin ve Faşizmin can düşmanları korkunç şartlar içinde enterne edildiler, karılarından ve ailelerinden ayırıldılar, sürüldüler, birçoğu da intihar etmek zorunda kaldı. Tâ Kutsal İttifak Devri'nden beri Avrupa'daki her ihtilâl hareketini desteklemek İngiltere'nin şiarı olmuştu. İngiltere esir ticaretini durdurmuştu. İngiliz'ler kendi bayraklarının dalgalandığı her yerde insanların hür olması ile öğünürlerdi. Şimdi ise bu işlere şaşıp kalan dünya acaba İngiliz'ler geleneklerini unuttular mı? diyordu. Bütün bu demokrasi lâfları boş bir iddiadan mı ibaretti?

Bu tâkibatın meydana getirdiği kötü tesiri arttıran bir şey de harbin başından beri, İngiltere'nin harp gayelerini açıkça beyan etmekten daimi surette kaçınmış olmasıydı. Dünyanın İmparatorluğa dahil bulunan veya bulunmayan bütün devletleri İngiltere'den bunu yapmasını

rica etmişlerdi. Fakat uykudan uyanan İngiliz milletleri harp patladığı sırada içinde bulundukları Tory (Muhafazakârlar) lik zihniyetinden kendilerini alamıyorlardı...

Böylece İngiltere'de bir cemiyet mücadelesi gelişip dururken İngiliz'ler savaşa devam ediyorlardı. Eylül ve Aralık aylarında Londra'ya yapılan büyük ve aralıksız hava akını halkın kahramanca mukavemet kabiliyetlerini ortaya koyarken bir taraftan da İngiliz hava kuvvetlerinin gittikçe kuvvet kazanması sonucunu doğurdu. Başkan Franklin Delano Roosevelt'in liderliği altındaki Amerika'nın hisleri gitgide harp için büyük gayretler sarfeden İngiliz'lerle bir oluyordu. Yıl sona erdikten sonra, harbin yeni bir safhası başladı. Mussolini'nin orduları Mısır'a ve Süveyş Kanalına doğru ilerliyorlardı. İtalyan lideri zaferden o kadar emindi ki, 1939 da Arnavutluğu ilhak ettikten sonra, 1941 de Yunanistan'a da hücum etti. Bu sırada general Wavell'in şahsında çok ehliyetli yeni bir İngiliz komutanı tipi zuhur etti. Bu general Kuzey Afrika'da, Eritre'de ve Habeşistan'da İtalyan'lara o derece sür'atli ve şiddetli darbeler indirdi ki, buna İtalyan'lar kadar kendi vatandaşları da hayret ettiler. Faşizmin safra kesesi, on haftada patlatılmıştı. Sayıca daha az fakat azimli ve daha iyi teçhiz edilmiş olan İngiliz İmparatorluk Kuvvetleri Kızıldeniz'den Trablus'a kadar dağılmış olan İtalyan ordularını bozguna uğratarak esir aldı, bir taraftan da İngiliz Hava Kuvvetlerinden yardım gören Yunan'lılar Arnavutluk'taki İtalyan ordularını mağlûp ediyorlardı. Hiç şüphe yok ki, aynı derecede zeki ve azimli bir lider mevcut olsaydı, İngilizler 1940 ta Nazileri de Norveç'te perişan edebilirlerdi. Fakat bilerek veya bilmiyerek yapılan dahili ihanetler, iyi niyetli insanların dünyayı kurtarmak yolunda sarfettikleri gayretleri hâlâ boşa çıkarmaya devam ediyor.

1941 DEN, KİTABIN BASILMA TARİHİNE KADAR CEREYAN EDEN HÂDİSELER

Buraya kadarki bahisler hayatın tarihini 1940 - 41 yılına kadar getirdiler; bu bahisler hâdiselerin sıraları bakımından pek az düzeltilmeye muhtaçtırlar. Bazı kısımlarda siyasi tazyik altında bazı pasajlar hazfedilmişti, bunlar bu basımda kitaba gene alındılar.

Fakat bu kitapta her ne kadar hâdiselerin sırası muhafaza edilmiş bulunuyorsa da, bu sıraya verilen değerlerde son derece büyük bir değişme meydana gelmiştir. Şimdi okuyucunun hafızasında hâlâ canlılıklarını muhafaza eden olayları kısaca tekrarlıyalım:

1940 - 41 de bütün devletler hazırlıksız bulunuyorlar ve işbirliği edebilecekleri milletlere karşı itimatsızlık besliyorlardı. İnanılmıyacak derecede yalan söyleyen Hitler hücum etmeye karar vermiş bulunduğu bütün milletlerle antlaşmalar imzalıyor, anlaşmalara varıyor ve yalnız nasıl olsa mahkûm bulunan Yahudiler'le bir muameleye girişmiyordu. O sıralarda Amerika onun ihtiraslarının menzili dışında kalmışa benzer. Hitler'in hedefi Orta Avrupa dünyasını fethetmekti. Molotov, Bulgaristan kralı Boris ve kukla Yugoslav hükûmetinden bir temsilci Chamberlain'in izinden yürüyerek, Hitlerle müzakereye gittiler. Büyük Britanya gittikçe şiddetlenen bir hücumun yüküne bir müddet yalnız başına tahammül etti. Fakat Molotov'la konuştuktan sonra Hitler Rusya'dan kuşkulı olmaya başladı. Rusya saatten saate kuvvetleniyordu ve en yakın tehlikeydi. İngiliz'ler müdafaada kuvvetli olabilirlerdi, fakat şimdilik hücumu geçecek kadar hazırlıklı değillerdi. Böylece 1941 yılı Haziran ayının 22 sinde Hitler Rusya'yı istilâ etmeye başladı. Rusya saf dışı edilecek, İngiltere'ye sıra sonra gelecekti. Amerika'da umumi efkârda ayrılık var-

dı, fakat İngiltere'ye yapılacak bir hücum Roosevelt'in eski anavatanla sıkı bir ittifaka girmesini tâcil edebilirdi. İngiltere'ye asker göndermek Alman'lar için belki kolaydı, fakat Masley'cilerle benzerlerinin yardımı dahi olsa onları tekrar geri çekmek son derece güç olurdu. Alman ahtapotunun kolları her tarafı sarmış, bu yüzden kuvvetleri fazla dağılmıştı, üstelik İngiltere halkı da kolay yutulur bir lokma olmadığını göstermişti. Almanya İngiltere'nin istilâsı işine bir milyon asker tahsis edebilir, fakat İngiliz'ler bu hücumu karşı iki yüz elli bin kişilik bir savunma kuvveti bile ayıramıyacak durumda olmalarına rağmen neticede İngiltere, Alman harp esirleri için bir toplama kampı halini alabilirdi, ve nitekim Nazi'ler maceranın sonunda İngiliz topraklarına bu sıfatla ayak bastılar.

Fakat, Hitler rejimi her ne kadar başını İngiliz kapana sokmadıysa da, karmakarışık, cahil fakat kahraman Londra halkının mâneviyatını bozmak üzere şiddetli bir hücumu girişti ve böylece İngiltere Meydan Muharebesi (The Battle of Britain) denilen savaş başladı. Bu savaş, İngiliz'lerin havacılık vasıflarının gittikçe iyileştğini gösterdi. 1940 yıl Eylül ayının 18 ine kadar 1867 düşman uçağı düşürüldü: İngiliz'ler 621 uçak kaybedip 600 ölü verdiler, paraşütle atlayıp kurtulan havacılar tekrar savaşa girdiler. Fakat Londra sivil halkının kaybı çok daha fazla oldu. 5 Kasım'a kadar 14.000 kişi ölmüş, 20.000 kişi yaralanmıştı ve bu kayıpların dörtte biri Londra'ya aitti. Guildha! hasara uğradı ve Sir Christopher Wren'in yaptığı kiliselerden sekizi Nazilerin «Kultur Kampf» hareketinde yıkıldı. Millet adına konuşan Churchill, Amerika'ya: «Bize âletleri veriniz, işi bitirelim» dedi, çünkü Amerika hâlâ kenarda durup, İngiltere'yi şiddetle alkışlıyor, fakat yardım için elini uzatmak niyetinde görünmüyordu. Ekim ayında İtalyan'lar İngiltere'nin tahribine iştirâk etmelerine müsaade edilmesini rica ederek savaşa katıldılar.

7 Aralık 1941 de, Naziliğin insanlığa yaptığı suikastten daha şümüllü bir hâdise patlak verip, İngiliz'leri de

Amerika'lıları da gafil avladı. Asya'da Avrupa aleyhinde yıllarca sürekli bir propaganda yapılmıştı ve bu propaganda Japon'ların cevval, ince ve mütecaviz muhayyilelerinin eseri idi ve bilhassa Doğunun Hindistan'dan Filipin'lere kadar olan kısmında bu geniş bölgenin çeşitli lehçeleriyle çıkan gazeteleriyle yapıliyordu. Aynı propaganda Çin'de de yapıldı. Japonya her yerde yeniden hayata doğan Asya dünyasının şampiyon lideri sayılıyordu, eninde sonunda bütün dünyayı hükmü altına alması mukadderdi. Japon'lar zaten Honolulu ve Kaliforniya yolu ile doğudan batıya ulaşmış bulunuyorlardı. Kaliforniya'da Amerikalılaşmış Japon halkı vardı, bunların arasına sızmış bulunan casuslar ve gizli ajanlar ırkdaşlarını milli vazifelerini yapmaya dâvet edeceklerdi. Japon'lar diğer Avrupa'lıları ne kadar hor görüyorlarsa, Alman'ları da o kadar küçümsüyorlardı, Hitler de bu ufak tefek sarı insanları ilkin aynı derecede hor görmüştü.

Uzun zamandan beri hazırlanan tasarı 7 Eylül 1941 de, Japon diplomatları şüpheleri gidermek maksadiyle, hâlâ Washington'da müzakerelerde bulundukları sırada, tatbik edildi. Japon'lar ansızın üzerine çullandıkları zaman, Amerika Birleşik Devletlerinin Pasifik filosu Pearl Harbor'daki üssünde yatıyordu. İki büyük zırhlı, üç muhrip ve başka iki gemi battı veya tahribedildi ve Japon Başkomutanlığı İngiltere ve Amerika ile harp halinde bulunduğunu bildirdi. İngiltere'ye ait «Prince of Wales» ve «Repulse» zırhlıları da havadan atılan torpillerle batırıldı.

1945 yılına kadar cereyan eden başlıca hâdiseler de ayrıca şöylece sıralanabilir:

1941 de Kuzey Afrika'da harp lehte ve aleyhte safhalar arzetti. İngiliz'ler o yıl Libya'ya girmişlerdi, baharda geri çekildiler. Kasımda gene ilerlediler, 1942 baharında yeniden geri çekildiler. Bulgaristan Mihver'e katıldı. Al-

man'lar Yunanistan, Yugoslavya ve Girit'i işgal ettiler. Habeşistan kurtarıldı. İngiliz'lerle Fransız'lar Suriye'yi işgal ettiler. Alman'lar Rusya'yı istilâya başladılar (22 Haziran). Atlantik Şartı, İran'ın İngiltere ve Rusya tarafından işgali. Kiev'in Alman'ların eline düşmesi. Moskova'ya karşı Alman taarruzunun durdurulması. Japon'ların Amerika'ya tecavüzü. Amerika'nın Almanya'ya harp ilân etmesi.

1942 de Japon'lar Singapur'u aldılar, Pasifik'te ve Burma'da fütuhata giriştiler. Midway adası muharebesi. Rommel'in Libya'da giriştiği taarruz Alman'ları Mısır'a getirdi. Mısır meydan muharebesi. El Alemeya. İngiliz ve Amerika'lıların Kuzey Afrika'ya çıkmaları. Kuzey Afrika tamamen temizlendiği halde, Tunus 1943 yılına kadar Almanların elinde kaldı. Cezayir şehrinde Amiral Darlan'ın öldürülmesi. Alman'lar Sivastopol'u aldılar. Kafkasya'ya girdiler, fakat Stalingrad'da durduruldular.

1943 te Casablanca konferansı toplandı. «Kayıtsız şartsız teslim olma» da ısrar edildi. İngiliz ve Amerikalılar Tunus'u işgal ettiler. Sicilya'nın istilâ edilmesi, Amerika'lıların Pasifik'te ilerlemeleri. Rus'lar, Harkov, Snolensk ve Kiev'i geri alıyorlar. Tahran konferansı.

1944 te müttéfikler Fransa'ya asker çıkardılar. Fransa ve Belçika kurtarıldı. Yunanistan kurtarıldı. Rus'lar Romanya ve Bulgaristan'dan geçerek Macaristan, Yugoslavya ve Çekoslovakya'ya girdiler. Roosevelt dördüncü defa olarak Cumhurbaşkanı oldu. Amerika'lılar Filipin'lere çıktılar.

1945 te Almanya kayıtsız şartsız teslim oldu. Roosevelt öldü.

KRONOLOJİ CETVELİ

İsa'dan önce 1000 yılı dolaylarında Ari kavimler İspanya'da, İtalya'da ve Balkanlar'da yerleşmekteydiler; daha önce Hindistan'ın kuzeyinde yerleşmiş bulunuyorlardı. Knossos yok edilmişti, Mısır'ın şanlı çağı, III. Thotmes'in, III. Amenophis'in, II. Ramses'in çağları üç-dört yüzyıl geride kalmıştı. Nil vâdisinde XXI. sülâlenin zayıf hükümdarları hüküm sürmekteydiler. İsrail ilk kırıllarının yönetiminde birleşmişti. Saül, Davud, ve belki de Süleyman, o sıralarda hüküm sürmüş olabilirler. Büyük Konstantin bugün bizler için ne kadar uzakta kalmış bulunuyorsa, Sümer - Akad İmparatorluğundaki I. Sargon da Babil tarihinde o kadar eski-bir hâtıra halinde idi. Hammurabi öleli bin yıl olmuştu. Asurlular kendileri kadar savaşkan olmayan Babillileri hükümleri altına almış bulunuyorlardı. İsa'dan önce 1100 yılında I. Tiglath Pileser Babil'i almıştı. Fakat fetihler sürekli olarak yapılmıyordu; Asur ile Babil hâlâ ayrı ayrı imparatorluktu. Çin'de yeni Çen sülâlesi gelişmiş ve parlama halindeydi. Stonehenge'in İngiltere'de birkaç yüzyıllık bir geçmişi vardı.

Bundan sonraki iki yüzyılda, Mısır XXII. sülâlenin yönetiminde bir yeniden doğuşa sahne oldu. Süleyman'ın kısa ömürlü küçük İbrani Kırallığı parçalandı, Yunanlılar Balkanlara, güney İtalyaya ve Anadoluya yayıldılar. Etrüskler orta İtalya'da hâkim durumda bulundular. Kesin tarihli listemiz Kartaca'nın kuruluşu tarihiyle başlar.

İSA'DAN ÖNCE:

800 Kartaca'nın kuruluşu.

790 Mısır'ın Habeşler tarafından fethi.

- 776 İlk Olimpiyad.
- 753 Roma'nın kuruluşu.
- 745 III. Tiglath Pileser'in Babil'i alıp yeni Asur İmparatorluğunu kuruşu.
- 722 II. Sargon'un Asurlulara demir silâhlar verişİ.
- 721 İsrailileri sürüşü.
- 680 Esarhaddon'un Mısır'da Thebes'i alışı ve XXV. Ha-beş hanedanını devirİşİ.
- 664 Psammetiküs'un Mısır'a hürriyetini verİşİ ve (610 a kadar sürecek) XXVI. hanedanı kuruşu.
- 608 Mısır'lı Nekho'nun, Juda kralı Josiah'ı Megiddo sa-vaşında yenİşİ.
- 606 Kaldeliler ve Medyalılar tarafından Ninive'nin alınışI. Kalde İmparatorluğunun kuruluşu.
- 604 Nekho'nun Fırat'a kadar uzanışI ve II. Nebuhadnezzar tarafından devrilişİ. (Nebuhadnezzar esir Yahudileri Babil'e getirir.)
- 550 İran'lı Kyrus'un Medya'lı Siyaksares'in yerine geç-mesi. Kyrus'un Kresus'u yenİşİ.
- 550 Buda, Konfüçyus ve Lao-Tsa'nın yaşadığı çağ.
- 539 Kysus'un Babil'i alıp İran İmparatorluğunu kuruşu.
- 521 Histaspes'in oğlu Birinci Darius'un Hellespontos'dan Hindistan'a kadar olan sahada hüküm sürüşü.
- 490 Maraton savaşı.
- 480 Thermopylae ve Salamis savaşları.
- 479 Platea ile Mykale savaşları sonunda İran'lıların ke-sin olarak püskürtölmesi.
- 474 Etrüsk donanmasının Sicilyalı Grekler tarafından yok edilişİ.
- 431 Peleponesos savaşının başlayışI (404 e kadar sürer).
- 401 On-Binlerin geri çekilişİ.
- 359 Phylippos'un Makedonya kralı oluşu.
- 338 Khaeronia savaşı.
- 336 Makedonya ordularının Asya'ya geçİşİ. Phylippos'un katledilişİ.

- 334 Granikus savaşı.
- 333 Issus savaşı.
- 331 Arbela savaşı.
- 330 III. Darius'un (Dara) öldürülüşü.
- 323 Büyük İskender'in ölümü.
- 321 Çandragupta'nın Pencap'a hükmedişi. Romalıların Samnit'ler tarafından tamamiyle yenilişi.
- 281 Pyrrhus'un İtalya'yı işgali.
- 280 Heraklea savaşı.
- 279 Ausculum savaşı.
- 278 Gol'lerin Küçük Asya'ya akını, Galatya'ya yerleşmeleri.
- 275 Pyrrhus'un İtalya'dan ayrılışı.
- 264 Birinci Kartaca savaşı. Behar'da Asoka'nın hâkimiyetinin başlayışı. (227 ye kadar).
- 260 Mylae savaşı.
- 256 Eknomus savaşı.
- 246 Shi Hwang-ti'nin Ts'in kiralı oluşu.
- 220 Shi Hwang-ti'nin Çin imparatoru oluşu.
- 214 Çin Seddi'nin yapılmaya başlaması.
- 210 Shi Hwang-ti'nin ölümü.
- 202 Zama savaşı.
- 146 Kartaca'nın yıkılışı.
- 133 Attalus'un Pergamum'u Roma'ya terkedişi.
- 102 Marius'un Cermenleri püskürtüşü.
- 100 Marius'un zaferi.
- 89 Bütün İtalyanların Roma vatandaşı olması.
- 73 Spartacus'un komutanlığında esirlerin ayaklanması.
- 71 Spartacus'un bozguna uğraması ve ölümü.
- 66 Pompeius'un Roma ordularını Hazer ve Fırat'a götürüşü. Alan'larla karşılaşması.
- 48 Julius Caesar'ın (Sezar) Pharsalos'ta Pompeius'u yenmesi.
- 44 Julius Caesar'ın katledilişi.
- 27 Augustus Caesar'ın hükümdarlığı (İ.S. 14 e kadar).
- 4 Nasıra'lı İsa'nın gerçek doğum yılı.

ISA'DAN SONRA:

- 14 Augustus'un ölümü. Tiberrius'un imparator oluşu.
- 30 Nasıra'lı İsa'nın çarmıha gerilişi.
- 41 Caligula'nın ölümünden sonra Claudius'un imparatorluğa getirilişi.
- 68 Neron'un intihar edişi (Galba, Othon, Vitellius'un sırasıyla imparator oluşları).
- 69 Vespasianus.
- 102 Pan Çau'nun Hazer Denizine varışı.
- 117 Hadrianus'un Trajanus'un yerine geçmesi. Roma imparatorluğunun en geniş halini aldığı tarih.
- 138 Hindo-İskit'lerin Hindistan'da Yunan hâkimiyetinin son kalıntılarını da yok etmeleri.
- 161 Antonius Pius'un yerini Marcus Aurelius'un alması.
- 164 Marcus Aurelius'un ölümüne kadar (180) sürecek, aynı zamanda Asya'yı da kasıp kavuracak Büyük Veba'nın başlayışı.
- 220 Han hanedanının sonu. Çin'de dört yüz yıl sürecek iç savaşın başlangıcı.
- 227 İlk Sasan şahı Birinci Ardaşir'in Arsacid hanedanına son vermesi.
- 242 Mani'nin vaıza başlaması.
- 247 Got kabilelerinin Tuna'yı geçişi.
- 251 Got'ların büyük zaferi. İmparator Decius'un öldürülüşü.
- 260 İkinci Sasan şahı Birinci Şahpur'un Antakya'yı alışı. İmparator Valerianus'u esir edişi, Küçük Asya'da Palmyra'lı Odenathus tarafından durduruluşu.
- 277 Mani'nin İran'da çarmıha gerilişi.
- 284 Diocletianus'un imparator oluşu.
- 303 Diocletianus'un hristiyanları ezmesi.
- 311 Galerius'un hristiyanları ezmesi.
- 312 Büyük Konstantin'in imparator oluşu.
- 323 Konstantin'in Nice Konsiline başkanlık etmesi.
- 337 Konstantin'in ölüm döşeginde vaftiz edilişi.

- 361-3 Julien'in hıristiyanlık yerine mitraizmi getirmeye çalışması.
- 392 Büyük Theodosius'un Batı ve Doğu imparatoru oluşu.
- 395 Theodosius'un ölümü. Honorius ile Arcadius'un imparatorluğu paylaşmaları.
- 410 Alarik'in komutasında Visigot'ların Roma'yı alışı.
- 425 Vandalların Güney İspanya'ya, Hunların Pannonia'ya, Gotların Dalmaçya'ya, Vizigotlarla Suevi'lerin Portekiz'e ve Kuzey İspanya'ya yerleşmeleri. İngilizlerin Britanya'yı işgali.
- 439 Vandalların Kartaca'yı alışı.
- 451 Attilâ'nın Gaule ülkesini alışı ve Franklar, Alamanlar, Romalılar tarafından Troyes'da yenilmesi.
- 453 Attilâ'nın ölümü.
- 455 Vandalların Roma'ya sahiboluşu.
- 476 Çeşitli Cermen kabilelerinin kralı Odoacre'in İstanbul'a Batı İmparatoru bulunmadığını haber verışı. Batı Roma imparatorluğunun sonu.
- 439 Ostrogot Theodorik'in İtalya'yı fethedip, İtalya kralı olması. İtalya'da Got kırılları (Gotların gaspedilmiş topraklarda garnizonlar kurmaları).
- 527 Justinianus'un imparator oluşu.
- 529 Justinianus'un Atina okullarını kapatması. Justinianus'un generali Belisarius'un Napoli'yi alması.
- 531 Keyhusrev'in hükmetmiye başlaması.
- 543 Büyük İstanbul vebası.
- 553 Justinianus'un Gotları İtalya'dan kovması.
- 565 Justinianus'un ölümü. Lombardların Ravenna ile Romayı Bizans'a bırakarak, kuzey İtalya'nın büyük kısmını fethetmeleri.
- 570 Hz. Muhammed'in doğuşu.
- 579 I. Keyhusrev'in ölümü. (Lombardların İtalya'ya hâkim oluşu.)
- 590 Roma'da veba. II. Keyhusrev'in hükümdarlığa başlaması.

- 610 Heraclius'un hükümdarlığı.
- 619 Mısır'ın, Kudüs'ün, Şam'ın hâkimi II. Keyhusrev'in Helespontos'da ordular bulundurması. Çin'de, Tang hanedanının başlayışı.
- 622 Hicret.
- 627 Heraclius'un Ninive'de İran'lılara karşı büyük zaferi. Tai-tsung'un Sin imparatoru olması.
- 628 II. Kâvus'un babası Keyhusrev'i öldürüp yerine geçmesi. Hz. Muhammed'in dünya kırıllarına elçiler yollaması.
- 629 Hz. Muhammed'in Mekke'ye dönüşü.
- 632 Hz. Muhammed'in ölümü. Ebubekir'in halife olması.
- 634 Yarmuk savaşı. Müslümanların Suriye'yi alışı. Ömer'in ikinci halife olması.
- 635 Tai-tsung'un Nesturi misyonerlerini kabul edişi.
- 637 Kadisiyye savaşı.
- 638 Halife Ömer'in Kudüs'ü zaptetmesi.
- 642 Heraclius'un ölümü.
- 643 Osman, üçüncü halife.
- 655 Müslümanların Bizans donanmasını yenışı.
- 668 Halife Muaviye'nin denizden İstanbul'a saldırışı.
- 687 Hersthal'li Pépin'in Austuria ile Nöstrasia'yı birleştirmesi.
- 711 Afrika'dan gelen bir Müslüman ordusunun İspanya'yı işgali.
- 715 Halife Birinci Velid'in topraklarının, Pirene'lerden Çin'e kadar genişlemesi.
- 717 - 18 Velid'in oğlu ve halefi Süleyman'ın İstanbul'u almaya çalışması.
- 732 Charles-Martel'in Poitiers yakınlarında Müslümanları yenmesi.
- 751 Pépin'in Fransa kralı olması.
- 768 Pépin'in ölümü.
- 771 Carolus Magnus tek kiral.
- 774 Carolus Magnus'pu Lombardiya'yı fethi.

- 786 Harun-el-Reşid Bağdat'ta (816 ya kadar) Abbasi halifesi.
- 800 III. Leo'nun Carolus Magnus'a Batı imparatoru tacını giydirmesi.
- 802 Carolus Magnus'un sarayında eski İngiliz mültecisi Egbert'in Wessex kralı olması.
- 810 Bulgaristanlı Krum'un Nicephorus'u yenmesi ve öldürmesi.
- 814 Carolus Magnus'un ölümü.
- 828 Egbert'in ilk İngiltere kralı olması.
- 843 Louis le Débonnaire'in ölümü, Caroling imparatorluğunun dağılması. 962'ye kadar Kutsal Roma İmparatorluğunun düzenli bir başbuğu olmayacaktır.
- 850 Rurik'in Novgorod ve Kiev derebeyi oluşu.
- 852 Boris, ilk hristiyan Bulgar kralı (884 e kadar).
- 865 Rus donanmasının İstanbul'u tehdidedişi.
- 904 Rus donanmasının İstanbul'u terkedişi.
- 912 Rollon'un Normandiya'ya yerleşmesi.
- 919 Kuşçu Henri'nin Almanya kralı seçilmesi.
- 936 I. Otho'nun babası Kuşçu Henri'den sonra Almanya kralı oluşu.
- 941 Rus donanmasının İstanbul'u gene tehdidetmesi.
- 962 Almanya kralı I. Otto'nun XII. Johannes tarafından imparator ilân edilmesi.
- 987 Hugues Capet'nin Fransa kralı olması. Caroling hanedanının sonu.
- 1013 Canut'un İngiltere, Danimarka ve Norveç kralı olması.
- 1043 Rus donanmasının İstanbul'u tehdidi.
- 1066 Normandiya dükü William'ın İngiltere'yi fethi.
- 1071 Selçuk Türkleri sayesinde İslâmiyetin uyanışı. Malazgirt savaşı.
- 1073 Hildebrand'ın VII. Gregorius adıyla papa olması (1085 e kadar).
- 1084 Normandiyalı Robert Guiscard'ın Roma'yı ele geçirmesi.

- 1087 — 99 II. Urbanus'un papalığı.
- 1095 II. Urbanus'un Clermont Konsilinde birinci Haçlı seferine önayak oluşu.
- 1096 Halk Haçlı seferi katliamı.
- 1099 Godefroy de Bouillon'un Kudüs'ü alışı.
- 1147 İkinci Haçlı seferi.
- 1169 Selâhattin Mısır kiralı.
- 1176 Frédéric Barberousse'un Venedik'te papa III. Alexandr'm hâkimiyetini tanınması.
- 1187 Selâhattin'in Kudüs'ü alması.
- 1189 Üçüncü Haçlı seferi.
- 1198 III. İnnocentis'in papalığı (1216 ya kadar).
- 1202 Haçlıların (dördüncü sefer) Doğu imparatorluğuna saldırışı.
- 1204 İstanbul'un Lâtinler tarafından zaptı.
- 1214 Cengiz Han'ın Pekin'i alması.
- 1226 Aziz François d'Assise'in ölümü.
- 1227 Cengiz Han'ın ölümü. Yerine Ogday Han'ın geçmesi.
- 1228 II. Friedrich'in altıncı Haçlı seferine katılıp Kudüs'ü işgal etmesi.
- 1240 Moğolların Kiev'i yakıp yıkmaları. Rusya'yı haraca bağlamaları.
- 1241 Moğolların Silezya'da zaferi.
- 1250 Hohenstauffen'lerin sonuncusu II. Friedrich'in ölümü. Almanya'da 1273 e kadar saltanat fasılası.
- 1251 Mengü Han'ın Büyük Han oluşu. Kubilây Han'ın Çin valisi oluşu.
- 1258 Hulâgû Han'ın Bağdat'ı alıp yıkması.
- 1260 Kubilây Han'ın Büyük Han olması.
- 1261 Greklerin İstanbul'u Lâtinlerden tekrar almaları.
- 1273 Rudolp von Habsbourg'un imparator seçilmesi. İsviçrelilerin ölümsüz bir birlik kurmaları.
- 1280 Kubilây Han'ın Çin'de Yuan hanedanını kurması.
- 1292 Kubilây Han'ın ölümü.
- 1293 Deneysel bilimin piri Roger Bacon'un ölümü.

- 1348 Büyük veba, Kara Ölüm.
- 1360 Çin'de Moğol hanedanının düşmesi, yerini (1644 e kadar) Ming hanedanının alması.
- 1377 Papa XI. Gregorius'un Roma'ya girişi.
- 1378 Büyük mezhep ayrılığı. Roma'da VI. Urbanus, Avignon'da VII. Clementis.
- 1398 Huss'un Prag'da Wiclef doktrinini vâzetmesi.
- 1414-18 Constance Konsili. Huss'un diri diri yakılması (1415).
- 1417 Büyük mezhep ayrılığının sonu.
- 1453 II. Mehmet kumandasında Osmanlı Türklerinin İstanbul'u alışı.
- 1481 Fatih Sultan Mehmed'in İtalya'yı fethে hazırlandığı sırada ölümü.
- 1486 Diaz'ın Ümit Burnunu geçmesi.
- 1492 Cristobal Colon (Kristof Kolomb) un Atlantik'i geçerek Amerika'ya çıkması.
- 1493 I. Maximilianus'un imparator olması.
- 1498 Vasco de Gama'nın Ümit Burnunu geçip Hindistan'a varması.
- 1499 İsviçre'nin Germen imparatorluğundan ayrılması.
- 1500 V. Karl'ın doğuşu.
- 1509 VIII. Henry İngiltere kralı.
- 1513 X. Leo papa.
- 1515 I. François Fransa kralı.
- 1520 Macaristan'dan Bağdat'a kadar uzanan topraklar üzerinde (1566 ya kadar) hüküm sürecek olan Sultan Süleyman'ın tahta çıkışı. V. Karl'ın imparator oluşu.
- 1525 Babür'ün Panipat savaşını kazanıp Delhi'yi alması, Moğol imparatorluğunu kurması.
- 1527 Alman ordularının Roma'yı alıp yağma etmeleri.
- 1529 Sultan Süleyman'ın Viyana'yı kuşatması.
- 1530 Papa tarafından V. Karl'a (Charles-Quint) taç giydirilmesi. Papalıkla VIII Henry arasındaki kavganın başlaması.

- 1539 İsa Tarikatının kuruluşu.
- 1546 Martin Luther'n ölümü.
- 1547 Korkunç İvan'ın Rus Çarı ünvanını alması.
- 1556 V. Karl'ın imparatorluktan elçekmesi. Akbar'ın Moğol hakani olması. Ignatius da Loyola'nın ölümü.
- 1558 V. Karl'ın ölümü.
- 1566 Sultan Süleyman'ın ölümü.
- 1603 I. James, İngiltere ve İskoçya kralı.
- 1620 Mayflower seferinde New Plymouth'un kuruluşu. İlk zenci esirlerin Jamestown'a çıkışı.
- 1625 I. Charles İngiltere kralı.
- 1626 Sir Francis Bacon'ın ölümü.
- 1643 XIV. Louis'nin tahta çıkışı.
- 1644 Mançuların Ming hanedanını tahttan indirişi.
- 1648 İsviçre ile Hollanda'nın bağımsızlığını tanıyan, Prusya'ya büyük bir kudret sağlayan Vestfalya anlaşması.
- 1649 İngiltere kralı I. Charles'ın katli.
- 1658 Evrengzib, Moğol hakani. Cromwell'in ölümü.
- 1660 II. Charles İngiltere kralı.
- 1674 Niew Amsterdam'ın anlaşmayla İngilizlere bırakılması ve New York olması.
- 1683 Türklerin ikinci Viyana kuşatması.
- 1689 Büyük Petro Rusya çarı (1725 e kadar)
- 1701 I. Friedrich Prusya kralı.
- 1707 Evrengzib'in ölümü. Büyük Moğol imparatorluğunun dağılması.
- 1713 Prusyalı Büyük Friedrich'in doğumu.
- 1715 XV. Louis Fransa kralı.
- 1755-63 Büyük Britanya ile Fransa'nın Hindistan'da ve Amerika'da savaşmaları. Fransa'nın, Prusya ve Büyük Britanya'ya karşı Avusturya ve Rusya ile birleşmesi; Yedi Yıl savaşı.
- 1759 İngiliz generali Wolfe'un Quebec'i alması.
- 1760 III. George Büyük Britanya İmparatoru.

- 1763 Paris barışı; Kanada'nın Büyük Britanya'ya bırakılması. Hindistan'da İngiliz Zaferi.
- 1769 Napoléon Bonaparte'in doğuşu.
- 1774 XVI. Louis'nin tahta çıkışı.
- 1776 Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlık bildirisi.
- 1783 Büyük Britanya ile yeni Amerika Birleşik Devletleri arasında barış andlaşması.
- 1787 Philadelphia kurucu meclisinin Birleşik Devletler federal hükûmetinin temellerini atması. Fransa'nın iflâsı.
- 1788 New York'ta Birleşik Devletler'in ilk federal kongresi. Fransa'da «Etats-Généraux» nun toplanması.
- 1789 Bastille'in zaptı.
- 1791 Varennes'e kaçış.
- 1792 Fransa'nın Avusturya'ya savaş açması. Prusya'nın Fransa'ya savaş açması. Valmy savaşı. Cumhuriyetin ilânı.
- 1793 XVI. Louis'nin idamı.
- 1794 Robespierre'in idamı ve Jacobin'ler cumhuriyetinin sonu.
- 1795 Directoire idaresi. Bonaparte'in bir ayaklanmayı bastırıp başkomutan olarak İtalya'ya gitmesi.
- 1798 Bonaparte Mısır'da. Ehramlar savaşı.
- 1799 Bonaparte'in dönüşü. Sınırsız yetkilerle birinci konsül olması.
- 1804 Bonaparte'in imparator olması. II. Franz'ın Avusturya imparatoru ünvanını alması (1805) ve 1806 da Kutsal Roma İmparatoru ünvanından vazgeçmesi, böylece Kutsal Roma İmparatorluğunun sona ermesi.
- 1806 Prusyalıların İena'da ezilmesi.
- 1808 Napoléon'un kardeşi Joseph'i İspanya kralı yapması.
- 1810 İspanya Amerikasının cumhuriyet şeklini benimsemesi.
- 1812 Moskova bozgunu.
- 1814 Napoléon'un tahtı bırakması. XVIII. Louis.

- 1824 X. Charles Fransa kralı.
- 1825 I. Nikola Rusya çarı. İlk demiryolu.
- 1827 Navarin savaşı.
- 1829 Yunanistan'ın bağımsızlığı.
- 1830 Karışıklıklar yılı. Louis Philippe'in X. Charles'ı devirmesi. Belçika'nın Hollanda'dan ayrılması. Rus Polonya'sının ayaklanması.
- 1835 «Sosyalizm» kelimesinin ilk defa kullanılışı.
- 1837 Kraliçe Victoria'nın tahta çıkışı.
- 1840 Kraliçe Victoria'nın prens Albert von Sachsen-Coburg-Gotha ile evlenmesi.
- 1852 III. Napoléon Fransa imparatoru.
- 1854-56 Kırım savaşı.
- 1856 II. Alexandr Rus çarı.
- 1861 Vittorio Emmanuel ilk İtalya kralı. Abraham Lincoln Birleşik Devletler cumhurbaşkanı. Amerika'da iç harbin başlayışı.
- 1865 Japonya'nın medenî dünyaya açılışı.
- 1870 III. Napoléon'un Prusya'ya savaş açışı.
- 1871 Paris uzlaşması. Prusya kralının Almanya imparatoru oluşu.
- 1878 Berlin andlaşması. Batı Fransa'da otuz altı yıl boyunca silâhlı barış hüküm sürecektir.
- 1888 II. Friedrich (Mart), sonra II. Wilhelm (Haziran) Almanya imparatoru.
- 1912 Çin'in cumhuriyet olması.
- 1914 Büyük Savaş'ın başlaması.
- 1917 İki Rus ihtilâli. Rusya'da Bolşevik idarenin kuruluşu.
- 1918 Mütareke.
- 1920 Almanya, Avusturya, Rusya ve Türkiye'nin alınmadığı, Amerika Birleşik Devletlerinin de temsil edilmediği ilk Milletler Cemiyeti toplantısı.
- 1921 Yunanlıların, Milletler Cemiyetine kulak asmadan Türklere saldırması.

- 1922 Yunanlıların Anadolu'da Türkler tarafından tam bir yenilgiye uğratılması. Faşistlerin Roma'ya yürüyüşü.
- 1924 Lenin'in ölümü.
- 1927 Stalin'le Troçki'nin mücadelesi şiddetlendi ve Troçki Rusya'dan sürüldü.
- 1928 Beş yıllık ilk Rus plânının başlaması.
- 1930 Hitler'in partisi Reichstag'a kuvvetli bir grup halinde girdi.
- 1931 İngiltere'de mali buhran ve altın esasının bırakılması. Milletler Cemiyeti bir Alman - Avusturya gümrük birliğini reddediyor. İspanya cumhuriyet oluyor.
- 1932 Japonların Mançukuo'ya el koyuşu. Franklin Roosevelt Amerika Birleşik Devletleri cumhurbaşkanlığına seçildi.
- 1933 Berlin Reichstag yangını ve Nazilerin hükümet darbesi. Hitler Almanya'nın diktatörü. Londra'da dünya iktisat konferansı ciddi bir sonuç vermeden sona eriyor. Japonya (Nisan) ve Almanya (Ekim) Milletler Cemiyetine alındı.
- 1934 Rusya Milletler Cemiyetine girdi, Kirov öldürüldü.
- 1935 Saar Almanya'ya geri verildi. Habeşistan Milletler Cemiyetine İtalya'yı şikâyet etti. Almanya'da Yahudi aleyhtarlığı. Ârilerle Yahudilerin evlenmeleri yasak edildi.
- 1936 İngiltere kralı V. George'ın ölümü. İtalya Habeşistan'ı fethetti. İspanya'da Franco isyan etti. İngiltere kralı XIII. Edward tahttan feragat etti.
- 1937 Madrid kuşatması ve İspanya'da hükümetçilerin yenilişi.
- 1938 Almanya Avusturya'yı işgal ve ilhak etti.
- 1939 İkinci Dünya Savaşı başladı.
- 1940 Almanya Norveç'i, Danimarka'yı, Hollanda'yı, Belçika'yı Fransa'nın yarısını işgal etti. Macaristan, Romanya ve Slovakya Mihver devletlerine katıldılar. İtalyanlar Yunanistan'ı işgale kalkıştılsa da başaramadılar. Churchill İngiltere başvekili, Roosevelt

Amerika Birleşik Devletleri başkanlığına üçüncü defa yeniden seçildi. İngiltere Birleşik Devletlerde Atlantik üsleri tesis etti. Troçki Meksika'da öldürüldü.

1941 Kuzey Afrika'da savaş değişik sonuçlarla devam ediyor. Bulgaristan Mihvere katıldı. Almanlar Yunanistan'ı, Yugoslavya'yı, ve Girid'i işgal etti. Habeşistan kurtarıldı. İngilizlerle Fransızlar Suriye'yi işgal ettiler. Almanlar Rusya'yı istilâya başladılar (22 Haziran). Atlantik Andlaşması. İran'ın İngilizlerle Ruslar tarafından işgali. Kiyef Almanların eline düştü. Moskova'ya karşı Alman taarruzu durdu. Japonlar Birleşik Devletlere taarruz ettiler. Amerika Birleşik Devletleri Japonya'ya harp ilân etti.

1942 Singapur düştü. Japonlar Pasifik'te ve Burma'da ilerlediler. Midway adaları deniz savaşı. Rommel Libya'da İngilizlere karşı taarruza geçti. Mısır savaşı. El Alameyn. İngilizlerle Amerikalılar Kuzey Afrika'da karaya çıktılar, Almanlar Tunus'a çıktı, Cezayir'de Darlan öldürüldü. Almanlar Sivastopol'u aldılar, Kafkaslara dayandılar ama Stalingrad önünde durduruldular.

1943 Casablanca konferansı. Kayıtsız şartsız teslim üzerinde ısrara karar verildi. İngilizlerle Amerikalılar Tunus'u işgal ettiler. Sicilya istilâ edildi. İtalya'ya asker çıkarıldı. Pasifik'te Amerikalılar ilerliyor. Ruslar Harkov, Smolensk ve Kiyev'i yeniden işgal ettiler. Kebek konferansı. Tahran konferansı.

1944 Müttefikler Fransa'ya çıktılar. Fransa ve Belçika kurtarıldı. Müttefik kuvvetleri Almanya'ya vardılar. Yunanistan kurtarıldı. Ruslar Romanya, Bulgaristan, Macaristan ve Yugoslavya'yı işgal ettiler. Roosevelt dördüncü defa başkan seçildi. Amerikalılar Filipinleri ele geçirdiler.

1945 Almanların kayıtsız şartsız teslim oluşu. Roosevelt'in ölümü.